ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

XLVI/1

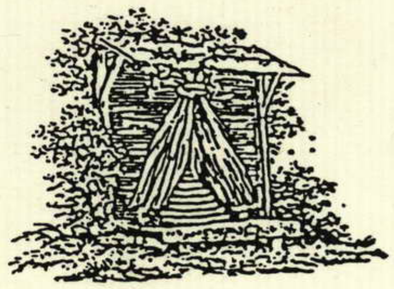

НОВИ САД, 2003

Ћ II 1217
2003

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
XLVI/1

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

MATICA SERBICA
CLASSIS LITTERARUM
ARCHIVUM PHILOLOGICUM ET LINGUISTICUM

Покренут 1957. године
До XXVI књиге (1983) излазио под називом *Зборник за филологију и лингвистику*

Главни уредници:
Др Миливој Павловић (1957—1960), др Рудолф Коларић (1961—1962),
академик Павле Ивић (1963—2000), академик Александар Младеновић (2001–)

XLVI/1

Уредништво:
Др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР, др МИЛКА ИВИЋ, др ЈОВАН ЈЕРКОВИЋ,
др АЛЕКСАНДАР МЛАДЕНОВИЋ (главни и одговорни уредник), др ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ,
др МАТО ПИЖУРИЦА, др МИЛОРАД РАДОВАНОВИЋ (секретар)

Collegium redactorum:
Dr JASMINA GRKOVIĆ-MEJDŽOR, Dr MILKA IVIĆ, Dr JOVAN JERKOVIĆ,
Dr ALEKSANDAR MLADENOVIĆ, Dr DRAGOLJUB PETROVIĆ,
Dr MATO PIŽURICA, Dr MILORAD RADOVANOVIĆ

Главни и одговорни уредник:
Академик АЛЕКСАНДАР МЛАДЕНОВИЋ

YU ISSN-0352-5724/UDK 801(05)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

XLVI/1

Инв. бр. 2[illegible]

НОВИ САД
2003

Инв. бр. 179840

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ У НОВОМ САДУ

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Павле Ивић: Жупски говор као најтипичнији представник косовско-ресавског дијалекта 7

Милка Ивић: О српским партикулама *ја* и *ма* (из перспективе и „фативне" и „реактивне" функције језика) 15

Јасмина Грковић-Мејџор: Предикативни герунд у старосрпском језику . 23

Слободан Павловић: Синтаксичко устројство датума у старосрпским повељама и писмима 35

Наташа Драгин: Морфолошки систем у Теодосијевој *Похвали светом Симеону и светом Сави* 47

Ивана Антонић: Спацијална идентификација оријентационог типа номиналном формом у генитиву 61

Нада Арсенијевић: Исказивање посесије и квалификације у језику мађарско-српских двојезичких особа 71

Dušanka Zvekić-Dušanović: Neka zapažanja o upotrebi korelativa (na primeru zamenič kog priloga *úgy* = *tako*) 83

Станимир Ракић: Још о парадигматском извођењу глагола од именичких основа 99

Нада Арсенијевић: Акузатив с предлогом у савременом српском језику (I) . 107

ХРОНИКА

Андреј Н. Собољев: О савременој словенској ареалној лингвистици 265

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

Јасмина Недељковић-Ковачевић: Ново издање повеља кнеза Лазара . 275

Јасмина Грковић-Мејџор: Лили Лашкова, Увод в сравнителната граматика на славянските езици 280

Ranko Bugarski: Nova velika gramatika engleskog jezika 282

Владислава Петровић: Студија о непунозначним речима 286

Слободан Павловић: О првој књизи *Старог српског архива* и поводом ње . 290

Марина Курешевић: Jana Hut'anová, *Lexika starých slovanských rukopisov* . . 294

Душанка Вујовић: Lexical Norm and National Language, Lexicography and Language Policy in South-Slavic Languages after 1989. 297

ЖУПСКИ ГОВОР КАО НАЈТИПИЧНИЈИ ПРЕДСТАВНИК КОСОВСКО-РЕСАВСКОГ ДИЈАЛЕКТА*

ПАВЛЕ ИВИЋ

UDC 811.163.41'282.3(497.11)

207187207

Кратак садржај. Данашња територија косовско-ресавског дијалекта последица је миграција становништва у прошлости. Најважније особине дијалекта из времена пре померања становништва скоцентрисане су у говорима Александровачке жупе и околине Бруса. О томе сведочи 86 важнијих и још око десетак мање битних говорних карактеристика.

Кључне речи и изрази: косовско-ресавски дијалекат, Александровачка жупа, околина Бруса, миграције.

Основно правило теорије дијалекатске диференцијације јесте да су под условима нормалног развоја разлике међу говорима углавном сразмерне географском растојању између њих.[1] Кад се на великој географској удаљености, а на местима између којих постоје и значајне природне препреке, нађу веома слични говори, то је сигуран знак да је развој дијалеката био поремећен миграцијама становништва: или је један од двају говора донесен из предела у којем се налази други, или су оба говора потекла са истог подручја.

Косовско-ресавски дијалекат може служити као школски пример говорног типа надалеко разнесеног сеобама. Разлике између говора тог дијалекта на албанској граници и оних на румунској нису велике и кудикамо су мање него нпр. разлике између косовско-ресавских говора око Крушевца и јужноморавских око Алексинца, или између косовско-ресавских говора јужно од Краљева и источнохерцеговачких око Чачка, мада се у овим случајевима ради о неупоредиво мањим удаљеностима. И вео-

---

* Овај рад представља реферат који је професор Ивић поднео у Александровцу на научном скупу „Историја и култура жупе Расине", на скупу који је, у организацији Балканолошког института Српске академије наука и уметности, Скупштине општине Александровац и Завичајног музеја Александровац, одржан у Београду, Александровцу и на Копаонику у времену од 1. до 4. октобра 1996. године. Пошто до данас није штампан зборник радова са скупа, Редакција Зборника Матице српске за филологију и лингвистику је, уз сагласност руководства Балканолошког института САНУ, одлучила да овај реферат објави у овој свесци часописа. Рукопис овог прилога проф. Ивића за штампу приредио је проф. др Слободан Реметић, један од редактора расправа, студија и чланака у оквиру едиције *Целокупна дела Павла Ивића*, од које је већ девет књига изашло из штампе. Проф. Реметић је, припремајући текст овог реферата проф. Ивића за штампу, сачинио *Кратак садржај* и *Резиме* на српском језику.

[1] Наравно, ту треба узети у обзир и географске и историјске чиниоце као што су природне препреке или политичке границе, које отежавају комуникацију доприносећи тиме стварању дубљих језичких разлика.

ма издужени облик територије косовско-ресавског дијалекта, која се протеже у дужину од Дечана до Ђердапа, а у ширину само нпр. од Краљева до Сталаћа, тумачи се миграцијама. Познат је и правац тих миграција: из матичне области у северном делу Метохије и на северозападу Косова ка северу и североистоку. Главни мотив тих покрета био је притисак исламизираних Арбанаса у доба турске владавине. „Исељавање под притиском" траје, дакле, већ вековима.

Некако у средишту подручја косовско-ресавског дијалекта налази се Александровачка жупа: на средокраћи између Дечана и Ђердапа, а истовремено подједнако удаљена од границе с претежно ијекавским говорима у долини Студенице и од међе јужноморавског моравског дијалекта код Рибарске бање. Говор Александровачке жупе није непознат науци. Располажемо фрагментима записа Александра Белића и Милоша Московљевића из 1907. године[2] и сажетим, али веома садржајним чланком Радомира Алексића и Славка Вукомановића из 1966.[3] У најновије време ту су и два рада у којима се утврђује да у овим пределима још увек живи прасловенски акценат звани неоакут. Аутори су Павле Ивић[4] и Радослав Ђуровић.[5] Први доноси материјал из неколико места у близини Бруса и Брзећа, а други из села Дренче.

Податке о говорима Жупе и околине Бруса систематски сам упоредио с онима у прилично обимној литератури о другим косовско-ресавским говорима. Показало се да сè обележја која одликују већину говора косовско-ресавског дијалекта јављају у најјачој концентрацији управо у овом крају. У другим крајевима тих особина има мање — понегде само мало мање, понегде и знатно мање. То је природно. Ти други говори били су изложенији утицајима суседних дијалеката (или чак суседних језика), а у целој североисточној зони — источно од Велике Мораве — досељеници косовско-метохијског порекла измешали су се са дошљацима из разних других крајева и не представљају тако изразиту већину. Чак и сама матична област миграција, на Косову и у Метохији, задржала је мање изворних особина. Тамошњи говори претрпели су у међувремену снажан утицај албанског језика, а донекле и говора досељеника из Црне Горе. Тако се догодило да су у говору околине Александровца и Бруса конзервисана обележја која су у време пресељења одликовала изворишну област сеоба, па онда и пресељеничке говоре у разним крајевима у време одмах после миграције. Ово нам даје прилику да утврдимо списак

[2] В. нпр. А. Белић, *Штокавски дијалекат*, Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка IV, Загреб 1929, 1072, и Милош Московљевић, *Сећање на једну дијалектолошку екскурзију с професором Белићем*, Наш језик н.с. X, 1960, 81—83.

[3] Радомир Алексић и Славко Вукомановић, *Основне особине александровачког и брушког говора*, Анали Филолошког факултета у Београду VI, Београд 1966, 291—319.

[4] П. Ивић, *Неоакут на падинама Копаоника*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXVII, 1994, 239—246. Овом раду претходила је дугогодишња размена мишљења П. Ивића и Слободана Реметића, тако да се констатација о постојању акута у централној Србији може сматрати заједничком научном својином те двојице дијалектолога.

[5] Радосав Ђуровић, *О акценту села Дренче (код Александровца Жупског)* у књизи истог аутора Шест огледа о српским акцентима, Ужице 1996, 9—37.

тих особина, пре свега на основу стања у говору Жупе и Бруса, а затим и на основу литературе о другим пределима.[6]

1) Чување, бар у факултативном изговору, неоакута у примерима као *рā̀дим, бе̄ло ви́но, ӣро̄јзе*, па и таквима као *кључ* и *јунāк* (овај се акценат, иначе познат нпр. из чакавских и стариначких славонских говора, чува у косовско-ресавским говорима на источној, донекле и на југозападној падини Копаоника и даље ка истоку и северу, све до доњег тока Расине и до прилаза долини западне Мораве, док је другде изједначен са дугим силазним акцентом).

2) Повлачење кратког акцента са крајњег слога уз појаву истог таквог акцента на претходном кратком слогу (*жена̀ > жѐна*) и штокавског дугог узлазног на претходној дужини (*ӣре̄да̀ > ӣре́да*).

3) Скраћивање свих дужина иза акцента (*рā̀дӣмо > рā̀димо, од ба̀бе̄ > од ба̀бе*).

4) Доследно чување нескраћених дужина испред акцента (*ӣозāјмѐо, врӣшӣ́ӣ*).

5) Екавски рефлекс јата и у компаративима као *стāреји*.

6) Такав рефлекс и у дат.-лок. једнине типа *жене, ӣо шуме*.

7) Такав рефлекс и у инфинитивној основи глагола као *седе̄ӣ*.

8) Дат.-лок. једнине *мене, ӣебе, себе*.

9) *[г]де*, а не *[г]ди*.

10) *не́сам, не́си, не́смо, не́сте, не́су*, али ипак *нӣје*.

11) Победа наставака тврдих основа у неколико падежа заменичко-придевске промене: инстр. јд. м. и ср. рода (*с онем човекем*), ген.-лок. мн. (*од оне брда*) и дат.-инстр. мн. (*овема женама*).

12) Префикс *ӣре-* бар делимично и место *ӣри-* (*ӣре̄тисне*).

13) Изразито отворен изговор кратких вокала *е* и *о* (*сѐ̨ло, кѡ̨̀ла*).

14) Префикс *о-* место префикса *у-* у глаголима *омӣе̄, омива̄ӣ*.

15) Елизије вокала у сандхију у примерима као *д-идем* и *н-умем*.

16) Прилог *заједно > зајно*.

17) Вокал *а* у првом слогу речи *ма̄ӣика*.

18) Вокал *е* у *е̄ӣе, еве, ене*.

19) Вокал *и* у *микнем*.

20) Вокал *и* у *дибок*.

21) Вокал *о* у *долеко*.

22) Африката *s* у групи *sв-* (*звезда, звоно*, али не и *зва̄ӣи*) и у понеким другим примерима.

23) Отпадање денталног плозива у финалним групама *-сӣ, -зд* и *шӣ* (*ӣос, гроз* итд.).

24) Испадање *ӣ* и *д* у групама *сӣј* и *здј* (*лисје, гро̄зје*).

25) Метатеза у групи *зј*, па и *сј* под одређеним условима (*гро̄јзе*, односно *ӣајси*).

[6] У горњи списак нису уврштене особине за које је вероватно да су настале независно на разним странама у последња два-три столећа, дакле после пресељења (разне гласовне редукције, смањење фреквенције, одн. ишчезавање инфинитива, имперфекта и глаголских прилога, факултативно изостављање везника *да* у појединим његовим службама итд.).

26) Промена *ӣс* > *ӣц* (*ӣцује, лиӣцало*).

27) Отпадање крајњег *-ј* у примерима где тај глас нема подршку у парадигми (*овај* > *ова*, *немој* > *немо*, али *крај*, *не бој се*).

28) Аналошко *-з* у предлогу *врз* < *вр*[*х*].

29) Испадање *в* у суфиксу *-ство* (*роӣство*).

30) Испадање *њ* у *јаѓаци*.

31) Свођење *вљ* на *љ* у типовима *остаљен* и *остаљам*.

32) Промена *сц* у **хц* и *шч* у **хч*.[7]

33) Чување групе *цр-* у *црешња*.

34) Чување групе *ст* у *остар, острим*.

35) Метатеза и консонантска асимилација у *самне* „сване".

36) Инстр. јд. именица мушког и средњег рода с уопштеним наставком *-ем* (*братем, брашнем*).

37) Изједначени облици ген. и лок. множине, бар уз предлог *ӣо*, код именица најчешће с наставком *-а̄* (-а): *ӣо бр̄да̂, ӣо шу̂ма*.

38) Изједначење облика дат. и инстр. множине, код именица редовно са завршним *-ма* (*женама, са зубима*).

39) *ц, з* у акузативима множине типа *ӣоӣоце, бубрезе*.

40) Врло често мушки род код именица типа *ноћ* или *болес*.

41) Непознавање суфикса *-ад* као форманта суплетивне множине именица средњег рода (нпр. тип *бурићи*, а не *бурад*).

42) Дужина наглашеног наставка дат.-лок. јд. именица на *-а* (*жене, ӣо рӯке*) што значи да се тај падежни облик синкретизује са генитивом.

43) Изостанак алтернације по другој палатализацији у том облику (*војске, на ноге*).

44) Наставак *-а*, а не *-у*, у ген. мн. *рука, ноѓа*.

45) Проширење *-ет-* и у парадигмама појединих именица средњег рода које другде немају то проширење (ген. јд. *окета* итд.).

46) Продор множинских наставака у облике индиректних падежа именица *браћа* и *деца* (ген. *браћа, деца*, дат.-инстр. *браћама, децама*).

47) Именице као *вила* и *ѓрабуља* нису pluralia tantum.

48) Сачувана конструкција *две месте* дуалског порекла.

49) Облик *добо* место *доба*.

50) Енклитички датив једнине личне заменице 3. лица женског рода *ју* (*да ју кажем*).

51) Инстр. једнине личне заменице 1. лица *моном*.

52) Заменичке енклитике дат. множине *ни* и *ви*.

53) Заменичка енклитика дат. мн. *и* „им".

54) Заменичке енклитике акузатива множине *не* и *ве*.

---

[7] У данашњим говорима косовско-ресавског дијалекта на месту старих група *сц* и *шч* у примерима као *ӣрасци*, односно *ѓушчићи* стоји по правилу *кц*, одн. *кч* (*ӣракци, ѓукчићи*; у вези префикса са глаголским кореном промена се увек своди на уклањање завршног консонанта префикса: *ицепа, рачуна*). По свему судећи, групе *сц* и *шч* прво су дисимилиране у *хц* и *хч*, па је затим *х* доживело двојаку судбину: понегде је просто испадало, а другде је прелазило у *к*, као у облицима типа *ктела*, честим и у многим косовско-ресавским говорима. Питање је, међутим, у којој су мери ове накнадне промене остварене већ у старој постојбини, а у којој тек након пресељења.

55) Облици присвојне заменице 3. лица женског рода засновани на дативу *њој* (*њојан, њојзин* или сл.).

56) Облик *кој* у значењу „ко" или „који".

57) Дат.-лок. једнине мушког и средњег рода заменичко-придевске промене на *-ем* (*овем сину*).

58) Дат.-лок. јд. женског рода заменичко-придевске промене на *-е* (*рекла ове жене*).

59) Чести компаративи на *-ши* (тип *црнши*).

60) Инфинитив без крајњег *-и* (*умрет, знат, дођ*).

61) Жив имперфект, додуше с нешто окрњеним пољем употребе.

62) Наставак -[*х*]*мо* у првом лицу множине аориста и имперфекта (*дођомо, бемо*).

63) Чување *-е* у 3. лицу множине презента глагола с презентском основом на *и* (*носе, држе*).

64) Сачуван атематски презент *јем, јеш* итд.

65) Сачуван императив *једи*.

66) Презент *узнем*, импер. *узни* од глагола *узети*.

67) Инфинитив *ис* „ићи".

68) Аорист *отомо, отосте, отоше* од глагола *отис*.

69) Презент *ткем, ткеш* итд.

70) Презент *ковем, ковеш* итд.

71) Презент типа *сиӣљем, узимљем*.

72) Група *шћ* у имперфектизованим творбама као *ӯушћам*.

73) Група *шћ* у трпним придевима као *ӯушћен*.

74) Трпни придев *жењет*.

75) Треће лице множине *оте, нете* у презенту од хтети.

76) Факултативни облик радног придева *ћао, ћала* од истог глагола.

77) Презентски акценти типа *ӯоӣӣем*.

78) Изостанак рецесивног акцента у типу *ӯоӣӣо* у радном придеву.

79) Изостанак рецесивног акцента у радним придевима као *орӑо, коӣӑо, боловӑла, држӑли*.

80) Партикула *-ке* у *данаске*.

81) Прилог *једама* „једанпут".

82) Облик *брѓо* место брзо.

83) У значењу „као" долазе облици настали од *као и* (*кај* или *ки*).

84) Раширеност суфикса *-че* и у изведеницама од именица које нису средњег рода (тип *бакраче*).

85) Суфикс *-иче* (*ӣетличе* итд.).

86) Широко распрострањен посесивни датив, поред осталог у адноминалним конструкцијама типа *кућа Лазару Петровићу*.

На основу садашњег распореда ових особина у говорима косовско-ресавског дијалекта практично је сигурно да су оне постојале, и то већим делом доследно остварене, на северу Метохије и на северозападу Косова у време кад су оданде кренуле миграције. Разуме се, немају све те особине подједнако значајно место у језичком систему, нити су све географски ограничене на подручје овог дијалекта, али све оне спадају у

његова обележја и чак га у свом збиру чине једним од најособенијих српских говорних типова.

Уз наведене појаве могу се поменути и неке за које је мање извесно да су биле заступљене у матичној области косовско-ресавског дијалекта, односно да су обухватале целу ту област:

вокал *о* у *ложица*;

нестанак *х*;

лабав изговор међувокалског *ј*, који омогућава испадање тога гласа у разним примерима (*купӯе, чекау*);

почетна група *цв-* у *цвиздим* „звиждим";

факултативна употреба облика акузатива место локатива, евентуално и инструментала (*живи у Пећ, спава̄ под крушку*);[8]

факултативни наставак *-ема* у дат.-инстр. множине именица женског рода на *-а*, ако акценат није на наставку (*бабема*);

наставак *-ема* у дат.-инстр. множине заменичко-придевске промене (*овема, младема*);

палатални консонант аналошког порекла у 3. лицу множине презента глагола прве врсте на велар (*вучу*);

сачувано *-у* у облицима 1. лица једнине презента *вићу* и *вељу*;

формант *-аћа-* у имперфекту (тип *тресаћаше*).

Будућа проучавања ће вероватно расветлити питање раширености ових особина у поменутим пределима у доба миграција.

Ако се наведени списак од 86 особина (без додатих несигурних десет) упореди са досад најпотпунијим прегледом одлика косовско-ресавског дијалекта (у мојим приручницима из 1956.[9] и 1958.[10]), показаће се да је списак овде проширен са 55 карактеристика.[11] Уједно, то је набрајање овде изнесено у новој перспективи: дато је као претпоставка о стању у једној области пре отприлике четврт миленијума, у доба кад су миграције оданде добиле замах. То, наравно, треба схватити и као покушај да се да̑ прилог реконструкцији предмиграционог дијалекатског мозаика српских земаља. Постоје услови за бар донекле слична истраживања у погледу матичних области призренско-јужноморавског, па можда и источнохерцеговачког дијалекта, који су се такође надалеко раширили сеобама са једног сразмерно малог подручја. Таква истраживања свакако спадају у задатке за наредни период рада на српској историјској дијалектологији.

---

[8] Мање је вероватно да почетак претварања акузатива у облик општег падежа, тј. појаву примера као *из нашу кућу* или *удари са батину* треба ставити у период пре миграција.

[9] *Дијалектологија српскохрватског језика*, Нови Сад 1956, поновљено издање 1985.

[10] *Die serbokroatischen Dialekte*, 's-Gravenhage, Mouton 1958, превод на српски *Српскохрватски дијалекти*, Сремски Карловци — Нови Сад 1994.

[11] Иако је овај рад заснован на ексцерпцији обимног материјала из свих важнијих постојећих описа косовско-ресавских говора, врло је вероватно да ће будућа истраживања донети допуне или исправке у појединостима. Стога овај прилог има унеколико експериментални карактер. Амбиција му је да постави проблем и подстакне даља проучавања, која би водила дефинитивнијим закључцима.

Павле Ивић

ЖУПСКИЙ ГОВОР КАК САМЫЙ ТИПИЧНЫЙ ПРЕДСТАВИТЕЛЬ КОСОВСКО-РЕСАВСКОГО ДИАЛЕКТА

Резюме

Автор напоминает о факте, что косовско-ресавский диалект может служить как школьный пример речевого типа, далеко перенесенного переселениями. Сегодняшняя территория диалекта является результатом больших миграций его носителей из основной области в прошлом. Оказалось, что в говоре Александровацкой жупы и окрестности Бруса сохранились языковые признаки, которые во время миграций были характерны для изначальной области переселений, а также и для говоров переселенцев в различных краях во время сразу после миграций. На основании черт говора Жупы и Бруса и литературы о других областях автор сделал список, состоящий из 86 старых особенностей изначальной области диалекта (сохранение неоакута, в настоящеее время — в копаоникском бассейне; экавизм в компаративах типа *стареји*, Д-П ед. ч. имен существительных типа *жене*; преодоление окончаний твердых основ в местоименно-прилагательном склонении; сохранение *ир-* в *ирешња*; отождествление родительного и предложного падежей мн. ч. у существительных чаще всего с окончанием *-а*: *йо бр̑дâ, йо шу̑ма*; частые компаративы на *-ши*; окончание *-[х]мо* в 1-м л. мн. ч. аориста и имперфекта; группа *шћ* в формах типа *йушћам* и *йушћен*; 3-е л. мн. ч. *оте, нете* в презенсе глагола *хтети* и т. д.).

Автор предполагает, что эти особенности существовали на севере Метохии и на северо-западе Косова в то время, когда начались миграции оттуда. Приводятся и некоторые другие явления, которые, по мнению автора, вероятно были представлены в основной области косовско-ресавского диалекта.

Работу можно считать и попыткой создания приложения к реконструкции предмиграционной диалектной мозаики сербских территорий.

2 07192327

О СРПСКИМ ПАРТИКУЛАМА *ПА* И *МА* (ИЗ ПЕРСПЕКТИВЕ И „ФАТИВНЕ" И „РЕАКТИВНЕ" ФУНКЦИЈЕ ЈЕЗИКА)

МИЛКА ИВИЋ

UDC 811.163.41'367.635

Кратак садржај: У овом се раду конфронтирају сигналне улоге партикула *па* и *ма* у дијалошким текстовима, и то имајући при том у виду, прво, *фативну*, а затим *реактивну* семантичко-синтаксичку ситуацију. Основни закључак који из извршене анализе происходи гласи: по могућностима своје употребе која је размотрена с погледом на оба поменута критерија, *па* функционише као *немаркирано*, а *ма* као маркирано сигнално средство.

Кључне речи: фативна функција језика, реактивна функција језика, међусобни однос партикула *па* и *ма*, маркирана природа речце *ма*, немаркирана природа речце *па*.

У стручној литератури је већ подоста писано о томе да говорни представници савременог (стандардног) српског своја међусобна дијалошка обраћања упадљиво често започињу било речцом *па*, било речцом *ма*. Неки од написа посвећених овој појави износе врло умесна запажања о психолошким околностима под којима се учесник дијалога, припремајући свој исказ, опредељују за *па*, односно за *ма*. Оно, међутим, што досад још није учињено, а што би ипак требало урадити, јесте непосредно конфронтирање тих двеју партикула, уз извођење одговарајућих закључака о томе какве су теоријске импликације уоченог стања ствари. Ово што следи је мој покушај да се тај пропуст отклони.

Свако разматрање дијалошког текста налаже истраживачу који је на прави начин упућен у постигнућа општелингвистичке теорије да обавезно поведе рачуна и о томе каквим је средством дати језик, у датом случају, испољио своју *фативну функцију*, тј. своју способност да — како је то својевремено објаснио Роман Јакобсон — успостави, продужи или прекине комуникацију, као и да провери да ли је све у реду с „комуникативним каналом" („to establish, to prolong, or to discontinue commuunication, to check whether the chanel works" — Jakobson 1960 (1981), на стр. 24). Међутим, као што је, почетком седме деценије прошлог века, образложио Charles J. Fillmore, у оваквим се испитивањима не сме запостављати ни уочавање „реактивне", односно „конативне" функције комуникативног чина, тј. тај факат да оно што је некоме саопштено има директног утицаја на осећања, поступке и разумевање ствари дотичног („the 'reactive' or 'conative' function of communication has to do with the effect of the message on the feelings, actions or understanding of the receiver" — Fillmore 1972, стр. 278). У овом излагању конфронтативна анализа употребе наших партикула *па* и *ма* вршиће се управо с погледом на те

две, за феномен дијалога битне, фукционалне датости — *фативну* и *реактивну*. У жижи пажње биће прво *фативна датост*.

Почетно обраћање лица (А) лицу (Б) обликује се језички зависно од тога познају ли се те две особе од раније или не, а уколико се познају, од степена њихове међусобне блискости. Фамилијарни тон разговора, својствен првенствено породичном амбијенту, посебно погодује појави речце *па* при таквом обраћању, чему одговарајућу илустрацију пружају примери слични следећем (који је преузет из књиге Половина 1987, стр. 77): *Злато, па ти ниси попила кафу. Па овде ти је...* Ту је посебно драгоцено запажање Славице Шокице, које је она изнела у своме раду посвећеном изучавању телефонског комуницирања, да „ако се саговорници добро познају (проред је мој — М. И.), позивалац може започети разговор, након звоњења телефона, без уобичајених секвенци отварања: А: (звоњење телефона). Б: Хало, А: Па ди сте ви? Не јављате се. Да се није нешто десило? Саговорник Б препознаје особу која је назвала, такође разуме и значење употребе *па* у овом смислу" (Шокица 1987, стр. 206). Једном речју, онај први поменути Јакобсонов тип фативне функције, који се односи на започињање дијалога, добија у речци *па*, у приликама кад су комуникацијски партнери међусобно пријатељски настројени, себи одговарајуће сигнално обележје.

Партикули *ма*, за разлику од партикуле *па*, доследно је ускраћена фативна служба пуког најављивача планиране конверзације. Наиме, ако се, ипак, што се ређе догађа, та речца и постави у иницијалну позицију реченице чија садржина наводи на давање одговора, то увек бива под сасвим специфичним околностима, тако да је *ма*, у ствари, само „разоткривач" чињенице да се онај који дату реченицу изговара, управо зато што на те специфичне околности негативно реагује, налази под интензивним емоционалним набојем (деси се, рецимо, да неко непредвиђено дуго чека на некога, па кад се тај најзад појави, он му бесно довикује, тражећи од њега одговарајуће објашњење: *Ма, побогу, човече, где си досад?! Знаш ли ти колико је сад већ сати?!* или нешто слично томе).

И она фативна функција чија се остварености своди на обавештавање о чињеници да се одржани пријатељски разговор приводи своме крају налази у речци *па* оно формално решење које ту информацију на одговарајући начин обелодањује. *Па онда — ћао! Видећемо се сутра!* рећи ће, на пример, особа *X* своме дијалошком партнеру/својој дијалошкој партнерки на растанку. Славица Шокица нам скреће пажњу: на крају телефонског комуницирања, упадљиво често, употребљеноме *па* додаје се једно *е*, било да је у питању завршно „сумирање садржаја разговора": Е, па онда договорили смо се, или оно што представља собом својеврстан (завршни) „поздрав": Е, па лепо се проведите! (Шокица 1987, стр. 194).

Није потребно наглашавати да се ниједном представнику (стандардног) српског језика не би десило да, под управо описаним околностима, замени *па* са *ма* и каже: **Ма онда договорили смо се*, односно **Е, ма онда договорили смо се* и сл. Другим речима, увлачење партикуле *ма* у службу

одговарајуће формалне ознаке оваквог типа фативне функције искључује се у потпуности.

Трећа фативна функција коју идентификује Јакобсон тиче се стимулисања сабеседника одређеним језичким средством на то да настави с изношењем података који се тичу започете теме разговора. Следећи пример потврђује да управо *па* функционише као такав специфичан стимулатор, док је иста та комуникативна улога речци *ма* недоступна: Лице (А) *Звали ме да сведочим.* — Лице (Б): *Па?* (али не и: *Звали ме да сведочим.* — **Ма?*).

Језичку „фативност" Јакобсон сагледава и у ситуацијама „прочишћавања комуникативног канала". И ту је *па* на свом месту као одговарајући фативни сигнал — уп. *Па шта је то сад одједном, што ћутиш?* и сл. Додуше, уколико је онај ко би хтео да „прочисти канал" баш изнервиран неочекиваним застојем у комуникацији, он сасвим лепо може исказати своје реактивно негодовање — довољно је да *па* замени са *ма*: *Ма шта је то сад одједном, што ћутиш?*

У свим, дакле, оним текстуалним реализацијама које, по Јакобсону, обезбеђују услове за фативну функцију језика, само се *па* јавља као одговарајући показатељ те функције, док је *ма*, у ствари, модална речца којом онај ко говори разоткрива своје реактивно емоционално стање.

То што се *па* може употребити у служби фативног сигнала не значи да се, самим тим, та речца искључује из службе обавештавања о начину на који учесник дијалога реагује на оно што му је управо речено. Да би такво обавештавање ту могло доћи у обзир, неопходно је само једно: да се ради о, углавном, „питомом" реаговању дотичног,[1] питомог у том смислу што ту никако не бивају посреди ни наглашено нестрпљење, ни несуздржана грубост, ни бес дотичног, једном речју — ништа од свега онога што се иначе, при дијалошком реаговању, обелодањује употребом партикуле *ма*.

Реактивна дијалошка реченица почиње речцом *па* пре свега у приликама кад особа од које се очекује изјашњење поводом онога што јој је управо саопштено ставља до знања своме сабеседнику како или (1) није заинтересована за то да утиче на преиначење поменутог стања ствари (уп. *Замисли она сад неће да се то продаје — Па нека се не продаје, Скочићу у бунар — Па скочи* и сл.) или (2) опомиње овога да је излаз из његове забринутости могао бити предвидљив — информација која следи иза *па* тај „излаз" и обелодањује (*Боли ме зуб — Па отиди зубару, Зашто се ти мени не јављаш? — Па ниси ми дао твој број телефона* и сл.), или (3) скреће овоме пажњу на то у којој је појединости погрешио[2] устроја-

[1] Посебно значајан увид у ту „питомост" нашег *па* дао је још својевремено Gerhard Ressel својим радом Ressel 1983. У њему аутор, између осталог, упозорава на чињеницу да, по правилу, онај ко потеже ту партикулу у дијалогу настоји да буде кооперативан конверзацијски партнер.

[2] Душанка Мирић, која је досад дала већи број веома компетентних радова посвећених конфронтативној анализи улоге партикула у руском и српском језику, у једном од њих (Мирић 1998, стр. 87) напомиње и то како је, у „репликама-реакцијама", наша речца *па*

вајући своју управо саопштену изјаву (*Поздравио те наш нови комшија Ђока — Па не зове се он Ђока, него Пера, Шта ћемо ми без тебе на том састанку? -- Па ја се враћам у среду, а састанак је у четвртак* и сл.), или (4) помирљиво даје свој пристанак на оно што се од ње тражи, односно тешка срца, али ипак потврђује да је изнета претпоставка тачна (*Сутра свакако да дођеш у осам, чујеш ли? — Па добро, доћи ћу, Ти си му то све испричала, а? — Па јесам* и сл.).

У узвично формализованим репликама *па* се појављује, као што је већ констатовано, за исказивање „тврдње с неверицом: *Па то је невероватно!*", као и „изненађења: *Па ти си скроз мокар! Па то је фантастично!*" (Мразовић/Вукадиновић 1990, стр. 435).[3]

Као што су то лепо приметиле ауторке Мразовић/Вукадиновић, почешће је *па* својеврсна поштапалица[4], тј. реч коју човек изговара у некој својој збуњености, онда кад покушава да се досети тога шта би му било најумесније да каже[5] (уп. „пита он мене: ...овај, ... из које си ти ... школе дошла овде? Реко... па из Соње Маринковић. Каже он: а где је то? Реко... па... Лиман, Грбавица" — Кризманић 1999—2001, стр. 359).

Није, међутим, искључено ни то да се *па* појави у изнуђеној реплици онда кад је давалац реплике незадовољан оним што му је речено — сматра се, наиме, неправедно нападнутим и стога заузима одбранашки став, сигнализујући га управо изговарањем тога *па*, којем се најчешће прикључује и једно *шта*, чему је одговарајућа илустрација следећи навод из књиге Мразовић/Вукадиновић 1990, стр. 436: „(Опет сте се свађале?!) — Па? (Шта онда? Шта те се тиче!)/Па шта?".[6] Такво пркосно „усправљање" уместо правдања, то, у ствари, омаловажавање нечије примедбе/нечијег прекора, које се оличава у упитно исказаној реплици *па?/па шта?*, није, додуше, једина прилика кад говорни представник српског језика прибегава употреби исте те партикуле у упитним исказима онда кад су они, својом садржином и наменом, у

понекад намењена томе да означи дистанцирање „у односу на категоричност изнесеног става и прецизност /проред је мој — М. И./ његове формулације".

[3] Гордана Иричанин (Иричанин 1998, стр. 361) наглашава како, уколико је неко веће изненађење посреди, „у српском може да се употребљава *па*", а пример који она при том, ради илустрације, наводи гласи: „Положио је један тежак испит. *Па* то је лепо!".

[4] „На постављено питање саговорника говорник одговор често почиње партикулом *па* да би добио у времену, па и као неком врстом поштапалице. (*Шта мислиш о садашњој економској ситуацији?*) — *Паааа..., није баш сјајна*" (Мразовић/Вукадиновић 1990, стр. 436).

[5] Да је посреди управо то „добијање у времену" како би се изнашао најумеснији одговор потврђује, између осталог, на свој начин, и разговор, емитован на Радио-Београду крајем осамдесетих година прошлог века, у једном од ноћних „контакт" програма између водитеља и „слушаоца-позивача", који је снимљен, а затим објављен, у раду Стевић 1995. Бележећи како одговори „позивача" упадљиво често отпочињу са *па*, Стевић (на стр. 179) умесно упозорава: „уочили смо да слушалац свој допринос даје уз незнатно одгађање" /проред је мој — М. И./.

[6] Сигнализовање „одбранашког става" помоћу одређене партикуле, односно конструкције с том партикулом која одговара нашем *Па шта?*, познато је и другде у словенском језичком свету. Olga Müllerová, на пример, у своме раду Müllerová 1997, стр. 156, скреће пажњу на чињеницу да говорни представник чешког језика, кад му неко стави примедбу с којом је несагласан, реагује одбранашки са *No co?* („Na pokárání matky reaguje Pavlík obranně, pomocí výrazu *no co*? event. *no a co*?")'

потпуности лишени сваке благонаклоне кооперативности — уп., на пример, изјаву која се у књизи Мразовић/Вукадиновић 1990, на стр. 435, наводи као илустрација за емотивну ситуацију „љутња": *Па шта (сад) опет хоћеш?* Неоспорна је чињеница да се таквом изјавом обелодањује негодовање онога ко је исказује! Међутим, да се, управо употребом речце *па*, ту ипак одржава релативно пристојан тон обраћања конверзационом партнеру, постаје сасвим јасно тек онда кад се *па* замени са *ма*; наиме, изговарањем те друге партикуле такво обраћање поприма другачији, свађалички призвук: *Ма шта (сад) опет хоћеш?*[7] Другим речима: у функцији сигнализатора реактивних порива даваоца реплике, партикули *па* су доступна најразличитија обавештења, осим једног — информације о виолентном емотивном реаговању дотичног; ако је такво реаговање посреди, представник (стандардног) српског језика обавезно не бира *па*, већ *ма*.[8]

Постоје у руском, напомиње Душанка Мирић (Мирић 2001, стр. 116) партикуле које, у позицији реплике-реакције, постају „експоненти емоционалног односа говорника према ситуацији или објекту, проузрокованог неподударношћу пресупозиција говорника и реалног стања ствари. По правилу, ради се о негативној емоционалној реакцији (љутња, незадовољство) која генерише додатни смисаони слој". Тај опис у принципу одговара оним конверзационим условима под којима се говорни представник (стандардног) српског опредељује за то да његова реактивна дијалошка реченица отпочне са *ма*. Остаје ми, међутим, да посебно нагласим: српско *ма* је у иницијалној позицији реченице доиста „на свом месту" пре свега онда кад је посреди нека од следећих реакција:

(I) емфатично побијање изнесеног податка о неком датом чињеничном стању: (лице А:) *Јован није отишао* — (лице Б:) *Ма јесте!*[9] и сл.;

(II) емфатички изражено неслагање с оним што је управо изречено: *Ма шта ти то говориш?!*[10] и сл.;

(III) емфатично отказивање од послушности: *Ти ћеш отићи да купиш карте — Ма немој! А ти да седиш*[11] и сл.;

[7] Разматрајући улогу сигналног елемента *слушай*, присутног у руској реченици *Слушай, что ты от меня хочешь*? која, у ствари, одговара овој нашој с иницијалним *ма*, аутори рада Бараков/Крейдлин 1992, на стр. 92, сасвим исправно констатују: „адресат своей ответной репликой вводит в диалог элемент конфликтности. Ее назначение либо кратить диалог, либо изменить его ход".

[8] Коришћење посебне речце за обавештавање о томе да је посреди интензивна емотивна реакција није нека реткост у језичком свету. Тако нам (илуструјући своје запажење реченицом: *Bre, momče... ne se podigravaj sas stari hori*) Marie Vrinat (Vrinat 1988, стр. 202), на пример, ставља на знање да у бугарском речца *бре* спада међу „реактивне партикуле" („particles reactionnelles"), а употребљава се зато да означи собом веома интензивну реакцију онога о чијој се изјави ради („Elle marque une très forte réaction du locuteur").

[9] И други језици имају начина да такво побијање посебним начином формално обележе — уп., рецимо, одговарајућу француску реплику: *Jean n'est pas parti — Mais si*! или енглеску: *John didn't leave — Oh, but he did.*

[10] За одговарајуће руске изјаве: *Что ты такое говоришь? Да что ту говоришь*? В. Г. Гак (Гак 1994, стр. 7) напомиње да оне саопштавају „несогласие, возражение, отказ".

[11] Пример је преузет из рада Ристић 1994, стр. 152.

(IV) прибегавање такозваном *упитном критицизму*:[12] *Ма где ја сад да идем по тој врућини?* и сл.

Осим тога, као што то следећи примери (преузети из књиге Мразовић/Вукадиновић 1990, стр. 422) долично илуструју, *ма* се појављује и онда кад је човек или потпуно запањен: *Ма је ли то могуће!*, или бар под интензивним утиском изненађења удруженог с неверицом: *Ма је ли оно тамо Марко?*

У контексту разматрања информативног потенцијала партикула *па* и *ма* врло је поучно осветлити њихов међусобни однос у тзв. *минималним паровима* (термин је преузет из традиционалне, блумфилдијанске америчке лингвистике); уп., рецимо, следећа два „минимална пара":

(1а) *Па ко ти је то казао?* / (1б) *Ма ко ти је то казао?*

(2а) *Па ја то нисам измислио.* / (2б) *Ма ја то нисам измислио.*

У (1а) посреди је просто питање — тај ко пита очекује да му се открије идентитет онога ко је „то казао", а у (1б) нељубазно, омаловажавајуће неприхватање управо саслушане информације; у (2а) реч је о резигнираном правдању, а у (2б) о арогантном, нестрпљивом одбацивању приговора.

У својству крајњег закључка свега што је досад речено следи ова констатација.

Као формална ознака коришћена у дијалошком тексту речца *па* испољава немаркирану природу (у јакобсоновском смислу термина *маркираност*) будући да је њој доступно обелодањивање фативне функције и без реактивне значењске компоненте, и са њом, док се *ма*, с погледом на тај исти критериј, одликује, напротив, *маркираношћу* — чињеница је, наиме, да без реактивне емфатичне означености ова партикула није у стању да обавља сигналну улогу која нам је, овом приликом, била предмет разматрања.

Београд

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Баранов/Крейдлин 1992: А. Н. Баранов, Г. Крейдлин, *Структура диалогического текста; лексические показатели мининальных диалогов*, Вопросы языкознания 1992, N° 3, 84—93.

Wierzbicka 1977: Anna Wierzbicka, *The ignorative; the semantics of speech acts*, International Review, of Slavic Linguistics, Vol. 2, No 2—3, Edmonton, Alberta, Canada, 251—312.

Vrinat 1988: Marie Vrinat, *Modalisateurs et expressifs en Bulgare*, Bulletin de la Société de Linguistique de Paris, Tome LXXXIII, fasc. 1, 189—212.

Гак 1994: В. Г. Гак, *Речевые рефлексы с речевыми словами*, Логичексий анализ языка. Язык речевых действий, Москва, 6—10.

Иричанин 1998: Гордана Иричанин, *Проблеми институционализованог учења страних језика (српског и немачког) у вези са партикулама*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 27/2, Београд, 357—365.

Jakobson 1960/1981/: Roman Jakobson, *Poetry of Grammar and Grammar of Poetry*. Selected Writings Vol. III, The Hague, Paris, and New York 1981, 18—51.

[12] Тим се термином („the interrogative critisisms") служи Anna Wierzbicka у своме раду Wierzbicka 1977, на стр. 274—275.

Кризманић 1999—2001: Вишња Кризманић, *Спонтани разговор адолесцената: увођење актера*, Прилози проучавању језика 30—32, Нови Сад, 345—368.

Müllerová 1997: Olga Müllerová, *Významy českého slova NO v mluvených tekstech*, Общност и многообразие на славянските езици. Сборник в чест на проф. Иван Леков, София.

Мирић 1998: Душанка Мирић, *Статус значења дистантности и његов израз у руском и српском језику*, Славистика II, Београд, 85—92.

Мирић 2001: Душанка Мирић, *Фактори и средства конвенционализације субјективног значења*, Славистика V, Београд, 113—121.

Мразовић/Вукадиновић 1990: Павица Мразовић и Зора Вукадиновић, *Граматика српскохрватског језика за странце*, Нови Сад.

Половина 1987: Весна Половина, *Лексичко-семантичка кохезија у разговорном језику*, Београд.

Ressel 1983: Gerhard Ressel, *Die partikelbedingte modale Satzstruktur in Slavischen*, Slavistische Studien. Zum IX Internationalen Slavistenkongress in Kiev, Wien, 405—415.

Ристић 1994: Стана Ристић, *Илокуцијски аспекти употребе партикула*, Јужнословенски филолог L, Београд, 145—154.

Стевић 1995: Слободан Стевић, *Стил у конверзацији*, Научни састанак слависта у Вукове дане 23/2, Београд, 177—185.

Fillmore 1972: Charles J. Fillmore, *A grammarian looks to sociolinguistics*, 23rd Annual Round Table. Sociolinguistics. Current Trends and Prospects. Monograph Series on Languages and Linguistics No 25, Georgetown University School of Languages and Linguistics, 273—287.

Шокица 1987: Славица Шокица, *О значењу конверзационих партикула у телефонској комуникацији*, Прилози проучавању језика 23, Нови Сад, 189—210.

Milka Ivić

ON THE SERBIAN PARTICLES *PA* AND *MA*

Summary

Focussing the role they play in disclosing what Roman Jakobson calls „the phatic function of language", the author offers a new account of the Serbian particles PA and MA.

In contradistinction to PA, MA always functions as a specific marker of emphasis, whereas PA signalizes the given phatic function either (1) with some or (2) without any emotional coloring.

In case (1) PA lends itself to middly emotive interpretations, i.e. it is used in order to disclose something of the following: the speaker's attitude of affectionate familiarity; his benevolent interest in the dialogic contribution of his communication partner; his embarrassment when answering; his lack of true interest for the topic of conversation; his hesitant suggestion as to some necessity; his deffensive reaction against an accusation.

On the contrary, the speaker resorts to MA whenever he wants to warn the addressee that his reaction to and interpretation of what he hears is basically negative. In such a case, namely, the dialogic contribution signalized by MA may be by nature either one of the following two sorts: contradictory or depreciatory (i.e. trying to downplay or minimize the significance of the statement of his communication partner).

The whole analysis leads to the conclusion: as regards both the occurrence of the expressivity feature and the capacity to disclose barely the phatic function of language, PA behaves as the *unmarked*, and MA as the *marked* dialogical device of spoken (standard) Serbian.

20715667 9

ПРЕДИКАТИВНИ ГЕРУНД У СТАРОСРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР

UDC 811.163.41'367.625.4

Кратак садржај. У раду се анализирају старосрпске конструкције у којима се између герунда претерита/презента и личног глаголског облика јављају *и, а, тере*. Исте конструкције потврђене су у староруском, старочешком и старопољском, те се може претпоставити да је реч је наслеђеној прасловенској синтаксичкој црти. О њиховој дубокој старини сведочи и чињеница да се везник између партиципа и личног глаголског облика среће и у литавском и готском језику.

Герундске конструкције овога типа, у којима присуство *и, а, тере* сведочи о својеврсној самосталности герунда у односу на лични глаголски облик, представљају прелазни тип у развоју паратактичких у хипотактичке структуре, тј. у развоју „централизоване" индоевропске и словенске реченице.

Кључне речи: старосрпски, прасловенски, синтакса, предикативни герунд, паратакса, хипотакса.

У старосрпским документима писаним народним језиком[1] запажају се на први поглед необичне конструкције у којима се између герунда претерита и презента и личног глаголског облика појављују *и, а* и *тере*.

Између **герунда претерита** и личног глаголског облика најчешће се јавља *и*, а герунд је по правилу у препозицији, као што је и у најстаријој потврди овог типа, у потпису Стефана Немање и кнеза Мирослава из 1186:

ѣзь вели жѫпань клнь се И подьписахъ
ѣзь кнезь мирославь клнь се И подьписахъ

(Стојановић 1929: 1)[2]

Слични примери срећу се и касније:[3]

и сиѥ оучинивь имь И оутврьдихъ

(Стојановић 1929: 13)

---

* Овај рад настао је у оквиру пројекта *Историја српског језика*, који финансира Министарство за науку и технологију Републике Србије.

[1] Анализа је рађена на грађи старосрпских повеља и писама (Стојановић 1929) и *Романа о Троји* (Ringheim 1951), у којем се овакве конструкције могу очекивати, с обзиром на наративну природу текста.

[2] Број означава број повеље у Стојановићевом издању.

[3] Као илустрација сваке категорије наводи се само по неколико потврда.

и мнї слишавьше по^обне мольбе кое ви порѵчасте по реченомь протовистаѣри жорети И вамь се ѵмолисмо на то и писасмо

(Стојановић 1929: 252)

и ми нихъ милостиве и почтене молбе чѵвше И нихъ таи мирь и лѵбавь доброволно и милостиво благословисмо

(Стојановић 1929: 592)

и зато ки Прѣкмоушь краль не вѣрошвавь И посла Паризка оу Грьке

(Ringheim 1951: 42)

и извѣдевь И оуби га на то^м месте

(Ringheim 1951: 50)

и оуставши оу полоуноцине И приде

(Ringheim 1951: 61)

Герунд претерита је у датим конструкцијама по изузетку постпонован:

и нагите ти властеле ки хоте с нами справити И не посилавьше шпеть ѵ градь

(Стојановић 1929: 72)

и наконь вьсѣхъ цеть крьвь ѿ нихъ пролили И ѵбивь коднога шь нихъ

(Стојановић 1929: 518)

У *Роману о Троји* герунд претерита је доследно препонован, док се без везника јавља у обе позиције равноправно.

Герунд претерита се често везује за лични глаголски облик помоћу *тере*, којим се наглашава след у времену. У овим конструкцијама герунд је искључиво препонован:

дѣ ви радославъ давьше рѣкъ ТЄРЄ га везасте

(Стојановић 1929: 31)

тьда и^х шни ѵхвативь ТЄ^р ѵбили

(Стојановић 1929: 191)

и каде биш на брьгатъ тадь га ѵхитивь михое радосалиѣь и богдань милевиѣь ТЄРЄ ѵбили за мрьтва

(Стојановић 1929: 415)

зато ваша милость шгледавьше ТЄРЄ шправите цо е ваша милость

(Стојановић 1929: 415)

и к себи прикѵпивь юнаке ѿ сель кои сѵ при градѵ ТЄ^р ѵ понедѣлникь ноцию самосилые^м настѵпише на кѵкю кнеза нашега

(Стојановић 1929: 595)

Није нађена ниједна потврда с везником *а*.

Између **герунда презента** и личног глаголског облика се у подједнаком броју потврда јављају *и* и *а*, а герунд је најчешће у постпозицији:

а) а ми смо ѿписали капетанѵ пѣрма шномѵи нѥговѵ листъ како пѣрстои почтено и милосрь^но керъ ми хокѥмо сь свацѣмь мирь и добрѵ любавь И молекѥ га да ни слободи люди

(Стојановић 1929: 465)

а керъ пише^т да ви к невола допала И зато молекѥ нась да бисмо ви дали мл҃ть да си море^т доити

(Стојановић 1929: 511)

Једанпут је герунд препонован: и шна летекы сь гроба И сьгрьноваше свите ѡ себе

(Ringheim 1951: 73)

б) нѣдне хѵдобе нѣсмо ѵчини^л ни се ѿ нихъ блюли ни чѵвали · А все на ваш^ почтенѵ приказень ѵпвающе

(Стојановић 1929: 285)

шшли А говореѣе чемѵ нась ти да дѵбровникъ ѵ кривинѵ

(Стојановић 1929: 415)

керъ цо ни пише г҃ство^т и како кнезь маркькъль пѣко воле нашега г^на пѣрвисокога г^на краля ѵгрьскога и пѣко воле и хотенига г҃ства ти прими шльмишь и ѵлѣзе самь свошмь главомь ѵ нѥмь · А просе^4 г҃ство^ти ѿ наась а на нѥга помоки по морѵ

(Стојановић 1929: 461)

У анализираној грађи нађен је само један случај са *тере* и постпонованим герундом презента:

и ѿ тѵде пошь^л намѣрише^ на нѣке которске плави · кое познавь да не бѣхѵ наше ѵпросише и^х ако имь годѣ ѵмѣю повидѣть ка наша дрѣва · ТЄРЄ тѵи много пѣтекѥ · ако би се на нѥ намѣрили

(Стојановић 1929: 474)

Субјекат герунда и личног глаголског облика је у већини случајева исти. Различити субјекти јављају се у неколико примера:

дошь^л радоніа ѵ градь А шни га бѵдѵ питати пѣдь нась

(Стојановић 1929: 136)

и говорише кра^вѣми на слѵгѵ дабижива · како е ѵчиниль трьгь на тѣбини и ѵзима ѿ товара динарь кто гре^ и ѵ дѵбров'никь и-зь дѵв'ровьника и ѿ добит'ка

---

4 Облици на *-е* јављају се паралелно с облицима на *-ћи, -ће* (в. Musić 1935: 134).

кои гре^ѧ ѕ дѣвров'никь И говоⷬ дабижив пⷬдь кра^ѧвми ѕзимано є и пⷬже^ѧє шнази цⷬина шньдѣзии ·

(Стојановић 1929: 60)

паче начеше векьма стⷬлать Я ови боⷯ се да и^ѕ не постⷬлаю

(Стојановић 1929: 275)

Иначе, хетеросубјекатске конструкције с герундом и финитним глаголом по правилу се реализују без везника (дошь^ѧ шни ми кѣмо чѣти ни^ѕ ⷬчи С 495), а герундска конструкција може се окарактерисати као *апсолутни номинатив*.[5] Овај *nominativus absolutus* био је општесловенска црта, будући да је потврђен и у старочешком, староруском и старопољском језику (Потебня 1958: 197—201), а ређе се јавља и у старословенском, најчешће када су субјекти партиципа и личног глаголског облика различити, при чему се између партиципа и личног глаголског облика може јавити везник *и* (Večerka 1996: 185, 206).[6] Реч је апсолутној конструкцији дубоке старине, која по својој структури одговара индоевропским апсолутним конструкцијама, а апсолутни номинатив потврђење и у литавском (Потебня 1958: 202).

Таутосубјекатске структуре партицип + *и* / ретко *а* / спорадично *ти* + лични глаголски облик потврђене су и у старословенском језику (Večerka 1961: 130—131). Иако је синтаксa словенских партиципа у првом словенском књижевном језику обликована под снажним утицајем грчког језика, те се с правом може поставити питање да ли она одражава изворно словенску ситуацију или је производ својеврсне словенко-грчке симбиозе на синтаксичком плану, у овом случају реч је о конструкцији за коју у језику грчког оригинала не постоји еквивалент. Може се, дакле, претпоставити да је реч о изворно словенској особини. Активни партиципи су у неодређеном виду, препоновани личном глаголском облику, мада се ређе налазе и постпоновни (Večerka 1996: 204—208). Поређење са грчким текстом, у којем нема везника, јасно показује да је реч о словенском средству:[7]

кр҃ыць сѧ и(сѹ)с(ъ) · І въꙁиде отъ водꙑ Мт. 3/16 Зогр.

(Речник 1994: 244)

. Βαπτισθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εὐθὺς ἀνέβη ἀπὸ τοῦ ὕδατος ·

(Nestle-Aland 1985: 6)

Текстолошка испитивања старословенских споменика показују да су овакве структуре постојале и у првобитном ћирилометодијевском преводу јеванђеља, али да су биле ретке, док у млађим канонским споменицима долази до њиховог ширења (Večerka 1961: 134). Њихово ширење запажено је и у редакцијским језицима, посебно у наративним текстовима (Грковић-Мејцор 1997: 27—28; Ремнёва 1993: 115).

Појава самосталног предикативног партиципа у старословенском и редакцијским језицима свакако је последица утицаја народних говора. Још су Миклошић и Јагић запазили сличне конструкције у староруским, старочешким, старопољским и старосрпским споменицима (Miklosich 1868—1874: 827—828; Jagić 1899: 70—71).[8] О старорускоj и општесловенскоj ситуацији први је детаљније писао Потебња (Потебня 1958: 188—197), док је старочешке конструкције овога типа анализирао Травничек (Travníček 1956: 179—183).

У старим словенским језицима, дакле, постоје идентичан типови конструкција. Овде као илустрацију наводим конструкцију партицип/герунд + *и* + лични глаголски облик:

старосрпски: ѣзь вели жⷭпань кльнь се И подьписахъ
староруски: Изяславъ же и Ростиславъ, *уѓадавша*, И розъѣхастася

(Потебня 1958: 191)

старочешки: ona to *uslyševši* I jala sě hořcě plakati

(Trávníček 1956: 181)

старопољски: *poszegnaw* Y rzekl

(Jagić 1899: 71)

Овим језицима је заједничка и употреба *а* између инфинитног и личног глаголског облика. Уз претериталну инфинитну форму у староруском се јављају још и *ти, та, таже, тоже*, у старочешком *také*, а у старосрпском, као што је речено, *тере*.

Питање партиципа/герунда с везником у словенским језицима већ дуго привлачи пажњу слависта. Преовладава мишљење да у овим конструкцијама он има функцију предиката, те да појава везника сведочи о његовој синтаксичкој аутономији (Jagić 1899: 70; Потебня 1958: 191, Havránek 1958: 84; Barnet 1962: 258—259; Horálek 1962: 264; Mrázek 1962: 171; Борковский-Кузнецов 1963: 350; Преображенская 1991: 22; Зализняк 1995: 163; Večerka 1996: 208). Травничек сматра да су у питању архаичне номиналне реченице (Trávníček 1956: 183). Поред тога, *и*, *а* итд. уз партицип/герунд тумаче се као деиктичке, експресивне партикуле (Kurz 1958: 95—107; Isačenko 1970) примарно интерјективне природе

---

[5] Апсолутни номинатив употребљава се у штокавским говорима веома дуго. Има га у Вуковом језику, али и у језику далматинских и славонских писаца XVIII и XIX века (Maretić 1963: 660). В. и Musić 1935: 152.

[6] Уколико је субјекат исти, у старословенском се реализује *апсолутни датив*.

[7] У наведеном примеру уочљива је и разлика између старословенског и грчког текста у интерпункцији, будући да се у старословенском примеру испред и налази тачка.

[8] Занимљиво је да је Миклошић, спремајући издање *Нестерове хронике*, у свим оваквим случајевима изостављао везник између партиципа и предиката, полазећи од функције герунда у савременим словенским језицима, због чега га је Јагић критиковао. Белић се, пишући о овоме, ставља на Миклошићеву страну, сматрајући да је „у додавању тога *и* или какве друге свезице било неке врсте тумачења тога партиципа од писаца или преписивача дотичних текстова" (Белић 1958: 245).

(Korečný 1968: 180) или као „поливалентни корелативи" (Ferrand 1983: 50).[9]

Различито тумачење ове појаве условљено је, пре свега, полифункционалношћу *и, а, ѿи*, која је запажена још у најстаријим словенским језицима. Тако, рецимо, старословенско *и* има функцију саставног, раставног и супротног везника, уводи упитну и узвичну реченицу, јавља се као експресивна партикула, *а* уводи саставну, супротну и упитну реченицу, *ѿи* је везник у саставним и супротним реченицама, али истовремено и експресивна партикула итд. (Речник 1994). Ово не треба да чуди, будући да су полифункционалност и синкретизам везника потврђена фаза у развоју реченице (Ройзензон 1962: 256). Многозначност се, на пример, у старословенском јавља и код хипотактичких везника *да, јако, јеже*, који не само да уводе различите типове реченица, већ се јављају и као партикуле (Речник 1994). Иста појава запажена је у развоју старочешког (Lamprecht–Šlosar–Bauer 1986: 380), староруског (Стеценко 1977: 200—333), али и старосрпског језика.[10] У процесу формирања реченице везници првобитно имају улогу да укажу на примаран, паратактички или хипотактички однос две реченице. Тек временом долази до специјализације везника за конкретне типове односа.

Уз сав опрез који налаже проблематика историјске синтаксе, пре свега у смислу пројекције категорија савременог језика у старије језичко стање, ваља најпре одговорити на питање каква је функција *и, а, ѿере* уз герунд у старосрпској грађи.

У највећем броју примера са герундом претерита налазимо структуру: герунд + *и* + лични глаголски облик, при чему *и* има улогу везника, чини се, без икакве емфатичке функције:

и оуставши оу полоуноцихъ И приде

(Ringheim 1951: 61)

Само у ретким примерима с постпонованим герундом претерита *и* би се могло интерпретирати као емфатичка партикула:

и наконь вьсѣхъ цѣть кръвь ѡ нихъ пролили И ѕбивь єднога ѡь нихъ

(Стојановић 1929: 51)

[9] Аутор чланка сматра да је у оваквим случајевима реч о корелативној функцији „и", будући да се исти корелатив јавља у датим језицима у сложеној реченици. *И* и *а* се заиста, на пример, у староруском јављају у позицији корелата у разнородним сложеним реченицама (Преображенская 1991: 193—195). Но, то би значило да је зависна реченица прототип млађе, герундске конструкције. Овакав став се тешко може прихватити, ако се има у виду релативно касни развој зависне реченице. Вероватнији је управо обрнут развој, а то је да су се партиципске/герундске конструкције реанализом развијале у зависне реченице (уп. Harris-Campbell 1995: 308—313). Историјска синтакса индоевропских језика показује да се хипотактички односи првобитно исказују инфинитним глаголским облицима (партиципима и инфинитивима), а да је развој зависне реченице везан за посебне индоевропске језике (в. Lehmann 1974: 160—162).

[10] Иако старосрпска синтакса до сада није свеобухватно испитана, леп пример пружа полифункционалност *да* (Грицкат 1975: 84—224).

Ѿере се такође употребљава у везничкој функцији (герунд претерита + *ѿере* + лични глаголски облик), наглашавајући временски след догађаја исказаних герундом и личним глаголским обликом.

Везник *и* уз герунд презента има везничку функцију:

а кръ пишєт да ви є неволꙗ допала И зато молекіє нась да бисмо ви дали мꙋ́ть да си моґєт доити

(Стојановић 1929: 511)

Међутим, *а*, чини се, има превасходно улогу емфатичке партикуле:

шшли А говореѣе чемѫ нась ти да дѫбровникѫ ѫ кривинѫ

(Стојановић 1929: 415)

У јединој потврди с герундом презента *ѿере* означава, као и уз герунд претерита, след у времену, и овај пример лепо показује релативну самосталност герундске конструкције:

и ѡ тѫде пошьл намѣришє на нѣке которске плави. ... ТЄРЄ тѫи много пѫтекіє · ако би се на нє намѣрили

(Стојановић 1929: 474)

Појава *и, ѿере* између герунда и личног глаголског облика указује на предикативни карактер герунда, на шта упућују и примери у другим типовима конструкција где се он јавља на месту личног глаголског облика (дахъ ѣчь и вѣрѫ мою алекьси на то како шнь менѣ изьвръшивь и ѕчинивь шнѫ правѫ слѫжьвѫ Стојановић 1929: 318), као и потврде апсолутног номинатива, са везником или без њега, о којима је раније било речи. С друге стране, *а* чува своју првобитну, архаичну функцију означавања нечег новог, неочекиваног, што потврђују и други стари словенски језици (Бауер 1962: 243).

Позиција герунда свакако је играла важну улогу. Герунд претерита с везником по правилу се јавља у препозицији, што одговара иконичком принципу секвенцијалног реда и у свим тим примерима он би се могао заменити личним глаголским обликом. Изгледа да само постпоновање герунда претерита указује за већу зависност од предиката, а управо у тим ретким случајевима *и* има емфатичку функцију.[11] С друге стране, герунд презента с везником/партикулом по правилу је постпонован предикату.

У коликој мери су *и* и *а* у датим конструкцијама, као првобитне интерјективне партикуле, заиста развили везничку функцију[12] за предика-

[11] Занимљиво је да су и у литавском постпоновани партиципи претерита мање независни од препонованих, те да у тим примерима у већини случајева не означавају секундарни предикат већ карактеритику радње исказане предикатом или стање субјекта (Schmalstieg 1988: 59).

[12] За говорнике савремених словенских језика понекад је веома тешко, ако не и немогуће да дефинишу праву природу овога *и* између партиципа/герунда и личног глагол-

тивну природу герунда није од велике важности. Наиме, они су и као интерјективне партикуле имали примарно делимитативну функцију, функцију раздвајања предикативних целина. Појава партикула у овој функцији реконструише се и за праиндоевропски језик (Lehmann 1974: 54).

Старосрпска ситуација, као што примери показују, у потпуности одговара стању у другим старим словенским језицима. Структуре с везницима/партикулама *и* и *а* могу се реконструисати као општесловенске, односно прасловенске, с тим што *и* у старосрпској грађи има најчешће улогу везника, док *а* још чува своју првобитну семантику емфатичке и деиктичке партикуле. У случају треће могућности, општесловенска структура је иста, а разлике се јављају на лексичком плану: старосрпском *тере* одговара староруско *ти, та, таже, тоже* и старочешко *také*.

Примери с везником „и" између партиципа и личног глаголског облика посведочени су и у другим индоевропским језицима (Ferrand 1983: 48). Словенским потврдама веома је блиска ситуација у литавском, у којем се се у одговарајућим конструкцијама појављује везник *ir̃* „и":

Jis *prisiartinęs* prie langо **IR** veizd par langą į stubą

(Schmalstieg 1988: 66)[13]

О блискости словенске и балтијске ситуације сведочи и чињеница да се у литавском поред *ir̃* између партиципа и личног глаголског облика појављују и супротни везници (Schmalstieg 1988: 71).

За исту конструкцију зна и готски:

Innatgaggandans in o weihon baurg **JAH** ataugidenun sik managaim

(Schmalstieg 1988: 70)

Готски пример је из превода Новог Завета, а у грчком тексту готском партиципу одговара лични глаголски облик. Томе су аналогни и примери из литавског превода Библије с немачког у којима се конструкцијама партицип + *ir̃* + лични глаголски облик преводе немачке реченице са два предиката између којих је везник *und* (Schmalstieg 1988: 68—69). Несумњива структурна сличност литавског, готског и прасловенског у овом погледу можда упућује на индоевропску синтаксичку изоглосу.[14]

Напокон, остаје питање зашто се између словенског партиципа/герунда и личног глаголског облика реализује везник (партикула)? Његова

ског облика. Можда је у одређеном броју случајева ово *и* заиста полифункционално, истовремено и везник и емфатичка партикула (уп. Klenin 1996: 65).

[13] Будући да ми историјска синтакса литавског В. Амбразаса (V. Ambrazas, *Lietuvių kalbos dalyvių istorinė sintaksė*, Vilnius 1979) није била доступна, пример је преузет из наведене Шмалштигове књиге.

[14] О граматичким изоглосама балто-словенско-германског ареала в. Гамкрелидзе-Иванов 1984: 374—398). Беднарчук наводи и одговарајуће келтске потврде, сматрајући ову особину северноиндоевропском дијалекатском иновацијом (L. Bednarczuk, *On certain participial constructions in Balto-Slavic, Germanic and Celtic*, Acta Baltico-Slavica, 3, 31—32, цитирано према: Schmalstieg 1988: 66).

појава сведочи о својеврсној самосталности герундске конструкције, тј. њеном предикативном карактеру.[15] Реч је о архаичној синтаксичкој црти, која представља етапу у развоју реченице и мора се посматрати у ширем светлу развоја словенске и индоевропске хипотаксе, тј. развоја паратактичких у хипотактичке структуре.[16] Развој паратаксе у хипотаксу не подразумева просто срастање независних реченица, већ прелазак са старог принципа аутономије реченичних елемената[17] ка новој структури „централизоване" реченице, чији се елементи доводе у однос међусобне зависности (Кнабе 1955: 114). У овом процесу обједињавања независних реченица (предикација) важну улогу игра функционална реченична перспектива којом се један догађај представља као централни, и исказује се личним глаголским обликом, док се други догађај, с информационог аспекта другостепен, исказује партиципом. Употреба партиципа у овој функцији била је условљена његовом двојном, вербално-номиналном природом.

Реченице у којима се између две хијерархизоване предикације појављује везник (партикула) прелазни је тип у којем партицип још чува предикативни карактер изворне структуре, а у првом плану је његова вербална природа.[18] Захваљујући својој номиналној природи, с друге стране, он се директно везује за именице и заменице у функцији субјекта. Коначна „централизација" реченице, те прерастање иницијалне паратактичке структуре у хипотактичку, манифестоваће се губљењем везника. Овакав претпостављени развој имао би, дакле, следеће фазе:

(1) активни партицип + *и* + лични глаголски облик
(2) герунд + *и* + лични глаголски облик
(3) герунд + лични глаголски облик

Фаза (1), потврђена у старословенском, и фаза (2), потврђена у старосрпском и другим старим словенским језицима, представљају исту дубинску структуру која се површински енкодира различитим морфолошким средствима, партиципом, односно герундом. Чињеница да су фазе (1) и (2) историјски потврђене у словенским језицима наводи на закључак о стабилности и трајности дубинских структура, које опстају и након

[15] Бауер истиче да дате конструкције нису у потпуности самосталне, јер не постоје изоловано, већ се ослањају на реченице с личним глаголским обликом (Bauer 1972: 114—115).

[16] Под термином *хипотактичка структура* подразумева се синтаксичка структура унутар које постоји однос субординације, без обзира на то којим формалним средствима се она површински исказује: инфинитним обликом или зависном реченицом.

[17] О аутономији партиципских конструкција у индоевропском сведочи и појава адвербијалних речи уз партиципе („Partizipialkonjuktionen"), чија се улога може упоредити с везничком (Brugmann-Delbrück 1916: 952). О слободи реченичне структуре у најстаријим фазама развоја словенских језика, која се, између осталог, види у слободним партиципским конструкцијама („les constructions participales libres à côté du verbe fini"), говори Хавранек (Havránek 1968: 17).

[18] Захваљујући својој двострукој природи, партицип носи потенцијал да се развије и у номиналну и у вербалну форму. Потврде о вербализацији партиципа пружају новоирански језици, у којима се претерит развија из старог партиципа, као и дардијски језици у којима се, као у словенским језицима, партицип може користити уместо *verbum finitum* (Języki indoeuropejskie 1986: 165, 236).

што се њихови површински морфолошки (морфосинтаксички) експоненти промене.

Тип (3) је такође, у великом броју примера, потврђен у старосрпским документима. Старије и новије структуре су извесно време паралелно постојале, у складу с принципом поступности синтаксичких промена. Временом се предикативни герунд с везником (партикулом) потискује из употребе. Овај процес се, изгледа, брже одвија у документима који настају у канцеларијама с дугом писарском традицијом, као што је дубровачка, у којима се развија својеврсни стандард на штокавској бази (Грковић-Мејџор 2002: 75), него у онима који настају ван њих,[19] што још једном сведочи о утицају писмености на развој хипотактичких структура (Bauer 1972: 108).

Поред тога, употреба предикативних герундских конструкција у старосрпском језику (али и другим словенским језицима) показује да се архаичне синтаксичке структуре не јављају увек и искључиво у најраније записаним индоевропским језицима. Старина структура не мери се само стотинама или хиљадама година, већ и временом настанка писмености. Древне конструкције откривају се и у далеко „млађим" језицима чија документована историја почиње као *забележени говор*,[20] који се временом моделује и мења у складу са захтевима и потребама писаног језика, удаљавајући се од своје говорне основице.[21]

Нови Сад

ЛИТЕРАТУРА

Белић 1958: Александар Белић, *О језичкој природи и језичком развитку*, I, Београд: Нолит.

Борковский-Кузнецов 1963: В. И. Борковский, П. С. Кузнецов, *Историческая грамматика русского языка*, Москва: Издательство Академии наук.

Гамкрелидзе-Иванов 1984: Т.В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов, *Индоевропейский язык и Индоевропейцы*, I, Тбилиси: Издательство Тбилисского университета.

Грицкат 1975: Ирена Грицкат, *Студије из историје српскохрватског језика*, Београд: Народна библиотека Србије.

Грковић-Мејџор 1997: Јасмина Грковић-Мејџор, *Партиципи у српскословенском језику*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XL/1, 21—39.

---

[19] Као илустрација може послужити кратко писмо Љубише Богданчића (Стојановић 1929: 415) настало 1412. на Требињу, са чак три герундске конструкције овога типа (две са *и* и једна са *а*).

[20] За разлику од оваквих (народних) језика, постоје језици, попут старословенског, чија синтаксичка структура захваљујући иницијалном страном утицају од самог почетка не одражава говорно стање.

[21] Отуда је за историјску синтаксу од велике важности и мало проучена дијалекатска синтакса. Будући да дијалекти чувају изворно говорно стање, упоредиво са *забележеним говором*, у њима се могу такође наћи архаичне синтаксичке црте. Као леп пример овога може послужити древна структура релативне реченице забележене у говору Чумића, какву данас више не срећемо у српском књижевном језику: *Која деца добро уче, ваља да се школују* (информатор Десанка Костић, 88 година). Овај тип релативне реченице с инкорпорираним референтом био је, међутим, обичан у старосрпском језику: кои трьговци гредѫ по земли и по трьговѣхъ цр҃квии · да плаќа всаки цр҃кви҃ по законѣ (Стојановић 1929: 95).

Грковић-Мејџор 2002: Јасмина Грковић-Мејџор, *Понављање предлога у старосрпском језику*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XLV/1—2, 67—81.

Зализняк 1995: А. А. Зализняк, *Древненовгородский диалект*, Москва: Школа „Языки русской культури".

Кнабе 1955: Г. С. Кнабе, *Еще раз о двух путях развития сложного предложения*, Вопросы языкознания, вп. 1, 108—116.

Потебня 1941: А. А. Потебня, *Из записок по русской грамматике*, IV, Москва—Ленинград: Издательство Академии наук СССР.

Преображенская 1991: М. Н. Преображенская, *Служебные средства в истории синтаксического строя русского языка XI—XVII вв. (сложноподчиненное предложение)*, Москва: Институт русского языка АН СССР.

Ремнёва 1993: М. Л. Ремнёва, *Литературный язык донационального периода и его грамматическая норма*, Исследования по славянскому историческому языкознанию (Памяти профессора Г. А. Хабургаева), Москва: Издательство Московского университета, 111—117.

Речник 1994: *Старославянский словарь (по рукописям X—XI веков)*, под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой, Москва: „Русский язык".

Ройзензон 1962: Леонид Иванович Ройзензон, *К генезису сложного предложения*, Otázky slovanské syntaxe, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 245—257.

Стеценко 1977: А. Н. Стеценко, *Исторический синтаксис русского языка*, Москва: „Высшая школа".

Стојановић 1929: Љуб. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, I/1, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, XIX, Београд 1929.

Barnet 1962: Vladimír Barnet, *Ke genezi souvětí*, Otázky slovanské syntaxe, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 258—261.

Bauer 1962: Jaroslav Bauer, *Problematika historickosrovnávacího studia vývoje slovanského souvětí*, Otázky slovanské syntaxe, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 235—244.

Bauer 1972: Jaroslav Bauer, *Syntactica slavica. Vybrané práce ze slovanské skladby*, Brno: Universita J. E. Purkyně.

Brugmann-Delbrück 1916: Karl Brugmann und Berthold Delbrück, *Grundriss der Vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*, II/3, Strassburg: Karl J. Trübner.

Ferrand 1983: Marcel Ferrand, *Le participe (gérondif) apparemment coordonné a son verbe principal et le même tour avec subordonnée en vieux russe et ailleurs en indo-européen*, Revue des études slaves, LV/1, 43—55.

Harris-Campbell 1995: Alice C. Harris — Lyle Campbell, *Historical Syntax in Cross-Linguistic Perspective*, Cambridge: Cambridge University Press.

Havránek 1958: Bohuslav Havránek, *Metodologická problematika historickosrovnávacího studia syntaxe slovanských jazyků*, K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 77—88.

Havránek 1968: Bohuslav Havránek, *Quelques problèmes de l'étude diachronique de la structure syntactique, surtout en slave*, Travaux linguistiques de Prague, 3, 9—16.

Horálek 1962: Karel Horálek, *Úvod do studia slovanských jazyků*, Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

Isačenko 1970: A. V. Isačenko, *Hortativsätze mit* a, i, ti, to *im Ostslavischen*, Scando-Slavica, XVI, 189—203.

Jagić 1899: Vatroslav Jagić, *Beiträge zur slavischen Syntax: Zur Analyse des einfachen Satzes*, Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-historische Classe, band XLVI, Wien.

Języki indoeuropejskie 1986: *Języki indoeuropejskie* (pod redakcją Leszka Bednarczuka), I, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Klenin 1996: Emily Klenin, *On Correlative* i *in the Novgorod Birchbark Letters*, Русистика. Славистика. Индоевропеистика (Сборник к 60-летию Андрея Анатольевича Зализняка), Москва: „Индрик", 63—69.

Kopečný 1968: František Kopečný, *Zur Etymologie grammatischer Wörter und der Partikeln*, Travaux linguistiques de Prague, 3, 179—187.

Kurz 1958: Josef Kurz, *Problematika zkoumání syntaxe staroslověnského jazyka a nástin rozboru významu částic* i, a *a pod. v konstrukcích participiálnich vazeb s určitými slovesy*, K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 89—107.

Lamprecht—Šlosar—Bauer 1986: Arnošt Lamprecht, Dušan Šlosar, Jaroslav Bauer, *Historická mluvnice češtiny*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Lehmann 1974: Winfred P. Lehmann, *Proto-Indo-European Syntax*, Austin—London: University of Texas Press.

Maretić 1963: T. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.

Miklosich 1868—1874: Fr. Miklosich, *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen*, Wien: Wilhelm Braumüller.

Mrázek 1962: Roman Mrázek, *Historickosrovnávací studium větných typů*, K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 166—176.

Musić 1935: A. Musić, *Značenje i upotreba participa u srpskohrvatskom jeziku*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti u umjetnosti, knj. 250 razreda historičko-filologičkoga i filozofičko-juridičkoga, 112, 127—157.

Nestle-Aland 1985: Nestle-Aland, *Novum testamentum graece*, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.

Ringheim 1951: Allan Ringheim, *Eine altserbische Trojasage*, Prague-Upsal 1951: Imprimerie de l'état à Prague.

Schmalstieg 1988: William R. Schmalstieg, *A Lithuanian Hystorical Syntax*, Columbus: Slavica.

Trávníček 1956: František Trávníček, *Historická mluvnice česká*, III: *Skladba*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Večerka 1961: Radoslav Večerka, *Syntax aktivních participií v staroslověnštině*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Večerka 1996: Radoslav Večerka, *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax*, III: *Die Satztypen: Der einfache Satz*, Freiburg: Weiher Verlag.

Jasmina Grković-Major

THE PREDICATIVE GERUND IN OLD SERBIAN

Summary

This paper deals with Old Serbian constructions in which the conjuctions (particles) *i, a, tere* between the gerund (present/preterite) and the personal verb forms are attested. The same constructions with participles/gerunds are found in Old Russian, Old Czech, Old Polish and even Old Church Slavonic, so it may be assumed that this was a Common Slavic syntactic feature. The fact that they are also known in Baltic and Germanic (Gothic) leads to the hypothesis that this could be a Balto-Slavic-Germanic syntactic isogloss.

This usage of gerunds comes from the former usage of participles in such constructions. The gerund still retains its relative predicative independence, shown by the conjunction (particle) between the gerund and personal verb forms. This type of construction is an intermediate stage in the development of paratactic into hypotactic structures, from formerly independent predications into the „centralized" type of Slavic and Indo-European sentence.

This investigation also leads to the following important conclusions concerning the development of syntactic structures: 1. „old" and „new" structures coexist in a language for some time, 2. the written language enforces the development of hypotactic structures, 3. archaic syntactic features are present not only in ancient Indo-European languages but also in languages with a much younger written tradition, as are the Slavic ones.

207 19035

СИНТАКСИЧКО УСТРОЈСТВО ДАТУМА У СТАРОСРПСКИМ ПОВЕЉАМА И ПИСМИМА*

СЛОБОДАН ПАВЛОВИЋ

UDC 811.163.41'367.3

Кратак садржај. У овом раду разматра се синтаксичко-семантичка структура датума у старосрпским повељама и писмима. Јединице временске мере (лѣто, мѣсѧць, дьнь) обједињене датумском конструкцијом граматикализују се генитивом или номинативно-акузативном хомоформом, при чему називи природних временских периода (лѣто, дьнь) преферирају синкретични номинативно-акузативни облик, док се ознака конвенционалног интервала (мѣсѧць) по правилу везује за генитив. У текстуално неинтегрисаним датумима номинативно-акузативна хомоформа представља траг тзв. номинативних реченица, које су уочене и у осталим словенским језицима, а које у старосрпску пословноправну писменост улазе као импорти из разговорног стила. Генитивна форма склопа мѣсѧць + *назив месеца*, будући везана за именицу дьнь, посматра се као адноминална категорија, како је процењена и у канонским споменицима.

Кључне речи: старосрпске повеље и писма, датум, номиналне (номинативне) реченице, темпоралност, генитив, акузатив.

§ 1. Хронолошко детерминисање пословноправне делатности као типа социјалног ангажовања има изузетан правни значај будући да оно што је у пословноправном смислу дозвољено данас не значи да је било дозвољено јуче, или да ће бити дозвољено сутра. Управо у том светлу ваља посматрати високу прагматичку валентност темпоралне локализације у старосрпским повељама и писмима, као изразу устројавања пословноправног деловања.[1]

---

* Овај рад настао је у оквиру пројекта *Историја српског језика*, који финансира Министарство за науку и технологију Републике Србије.

[1] Истраживачки корпус чине фотографски снимци старосрпских повеља и писама којима располаже Филозофски факултет у Новом саду. У складу с филолошким захтевима истраживања старог текста уз сваки пример, дат у овом раду, наводи се (1) адресант, (2) година настанка акта, (3) архив у којем се акт чува (*Дубр.* Дубровачки архив, *Хил.* Хиландарски архив, *Кер.* Кермендски архив, *Лав.* архив Лавре св. Атанасија, *Пан.* архив св. Пантелејмона), или краћи назив акта (*Арх.* Светоарханђеловски хрисовуљ, *Деч.* Дечански хрисовуљ, *Грг.* Светогеоргијевски хрисовуљ, *Стф.* Светостефански хрисовуљ), (4) број акта за који је наведен архив (за *Дубр.* према регистру у књизи Љ. Стојановића, *Старе српске повеље и писма. Књига I. Други део*, Београд — Ср. Карловци, 1934, 527—557; за *Хил.* према регистру у раду Душана Синдика, *Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, Хиландарски зборник, књ. 10, Београд 1998, 9—134; за *Кер.* према регистру у раду Ludwiga von Thallóczya, *Slavische Urkunden des Körmender Archives*. Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter, München und Leipzig, 1914, 6—27; за *Лав.* према регистру у књизи *Actes de Lavra. IV Études historiques. Actes serbes complèmentes et index*. Par Paul Lemerle,

Темпоралност као семантичка категорија јавља се готово систематски у хронотопу огромне већине старосрпских пословноправних списа, и то као детерминација конскрипције (*conscriptio*), тј. завршнице правног чина (*actio*). Датум у хронотопу иступа, с једне стране, као симултани темпорални детерминатор самог чина писања па и закључења пословноправног чина, али, с друге стране, представља ингресивни детерминатор пословноправног понашања и адресанта и адресата. Практично од тог датума ступа на снагу власништво над даром у даровницама, право на повластице у привилегијама, стање раздужености у раздужницама, одговорност за поверено у покладницама, захтев за реализацијом одређеног права у захтевницама и сл. Датум у хронотопу је, дакле, граничник између старог ненормираног и новог пословноправним актом регулисаног понашања, међаш између оног што је било и оног што ће бити, што му и даје правну валидност и обезбеђује високу фреквентност у старосрпској пословноправној писмености.[2]

Као саставни део есхатокола који уз протокол чини конвенционални оквир пословноправног акта, хронотопски датум представља и време фабулирања, перспективу, моменат говора, односно референцијалну тачку према којој су све остале временске тачке, идентификоване у диспозицији, дефинисане као симултане, антериорне или постериорне.

§ 2. У старосрпској пословноправној писмености датум је неретко (нарочито у актима насталим у Дубровнику) текстуално неинтегрисан — или се јавља на почетку текста или на крају текста без везивања за одговарајући глаголски облик, што није својствено адвербијалним падежним

André Guillou, Nicolas Svoronos, Denise Papachrzssanthou avec la colaboration de Sima Ćirković. Textes et planches. Paris, 1982; за *Пан.* према регистру у књизи *Actes de Saint-Pantélèémôn*. Édition diplomatique par Paul Lemerle, Gilbert Dagron, Sima Ćirković. Texte. Album. Paris, 1982), те (5) ознака реда у којем пример почиње и то, разуме се, према фотографском снимку акта (изузетак су Светостефански и Светоархангеловски хрисовуљ за које су уместо фотографије коришћена издања Јанка Шафарика, *Хрисовула цара Стефана Душана коиомъ оснива монастиръ Св. архангела Михаила и Гаврила у Призрену године 1348*, Гласник Друштва српске словесности, Свезак XV, Београд, 1862, 264—310; и Ватрослава Јагића, *Светостефански хрисовуљ краља Стефана Уроша II Милутина*, Беч, 1890).

[2] Упркос чињеници да се хронотопским датумом, са једне стране, конкретна пословноправна радња везује за идентификовану тачку временске осе добијајући на тај начин стабилну позицију у неограниченом низу пословноправних поступака, те да, с друге стране, тако фокусирани моменат у бесконачном једносмерном кретању представља референцијалну тачку према којој се у датом акту све равна, датирање пословноправног чина и његовог записа није било обавезно у настаријим актима старосрпске пословноправне писмености. Одсуство датума својствено је пре свега списима насталим у канцеларији Немањића, те би ову особеност ваљало посматрати у контексту византијске дипломатике. У Византији су, наиме, простагме датиране менологемом као царским потписом који се састојао од месеца и индикта, што је било на снази од Лава Мудрог (886—912) до 1394. године (Соловјев и Мошин 1936, LXXVII). Право на менологем нису имали владари нижега реда — где су спадали и српски краљеви — већ су своје простагме потписивали кратком титулом из које се индиректно закључивало у ком је периоду акт настао. Канцеларија је могла уписати датум, али угледајући се на формуларе царских простагми у којима је датирање сведено на недодирљиве менологеме, писари су, разумљиво, датумске конструкције неретко изостављали. Овакав поступак могао се, дакако, преносити и у западне српске канцеларије у којима је датирање ипак много уобичајније. Дипломатички аспект старосрпског датирања, будући разматран у више наврата током XX века (Станојевић 1928, 27—59; Трифуновић 1990, 193—197 с детаљним прегледом литературе), овде није у фокусу пажње.

конструкцијама. Међутим, чак и у случајевима када је датум везан за одговарајући облик глагола којим се експлицира сам поступак записивања (писати, записати, написати, прѣписати, оуписати) или закључивања пословноправног чина (створити милость, вчинити милость, прѣроучити милость, бити обещание) његова текстуална интегрисаност је минимална. Ту је датум саставни део есхатокола или неупоредиво ређе протокола,[3] а ти делови пословноправног акта представљају прагматички оквир текста, односно диспозиције у којој адресант експлицира своју интенцију.[4] О максималној текстуалној интегрисаности датумске конструкције може се, међутим, говорити само у случајевима када је она везана за одговарајући глагол у оквиру диспозиције, што у овом типу писмености није често.

Креирани по различитим концепцијама (као текстуално интегрисани или као текстуално неинтегрисани) датуми се могу третирати или као адвербијално-темпорална детерминација, или као чиста номинација коју P. Вечерка (1957, 33—35) идентификује као „nominální (a tedy i nominativní) věta".[5] Другим речима, хронотопски датум[6] је у старосрпској пословноправној писмености могао бити креиран као одговор на питање *када се нешто* (*actio i conscriptio*) *реализује*, или се просто констатује *који је датум* па се за тако идентификовану темпоралну тачку везује одређени говорни супрачин као језгро пословноправног акта. Прагматички гледано хронотопски датум има исту сврху и у првом и у другом случају — то је размеђе између оног што је било и оног што наступа правоснажношћу датог акта.

Датумске конструкције синтаксички су конципиране мање-више као трочлани низови константно или нумерички идентификованих јединица временске мере (лѣто, мѣсець, дьнь). Синтаксичко слагање компоненти датумске конструкције проистиче, заправо, из природе временских јединица које се јављају као лексички експоненти датума — дьнь је део мѣсеца, мѣсець је део лѣта, а део је увек дефинисан односом према осталим сегментима целине. Језгро датума па у вези с тим и временски оквир у чијим се границама реализује темпорално детерминисана радња јесте временска јединица дьнь. Од падежних форми којима се граматикализују поменуте јединице у оквиру датумске конструкције помињу се по правилу генитив и акузатив (уп. на пример, М. Ивић 1955—1956, 177—178; 194—195), што истраживани корпус начелно и потврђује.[7]

[3] Постављање датума у протокол иза инвокације, својствено раним дубровачким и босанским актима, манир је млетачке дипломатике (Станојевић 1928, 33).

[4] Ако би се централни, диспозитивни део пословноправног списа одредио као интенционалан, онда би прагматички оквир представљен протоколом и есхатоколом био конвенционалан.

[5] Уп., на пример, савремену српску конструкцију *Петак, 22. мај*, сасвим регуларну у дневничком дискурсу.

[6] Датум који се евентуално јави у диспозицији — не као темпорална детерминација пословноправног акта односно његовог записа већ било ког поступка о ком се у том запису говори — увек је наравно интегрисан.

[7] Остали падежни облици као, рецимо, локатив с предлогом вь — записа и потврьди краљевство ми пр|ѣ|дь градо|м| дъбровникомь в жрьновница|х| · вь лѣтехъ по рож|д|ствѣ х|с|вѣ · чѣтон · лѣто · м|с|ца же апр|л|а вь .і. дьнь: (краљ Твртко Котроманић 1378, Дубр. 83.36), или инструментал с предлогом подь — кою е вчинилъ реченомь градь дъбровникь по|д| лѣти рожь|с|тва

§ 3. Генитив је у датумима лексички практично ограничен на именице мѣсець и индиктъ[8] при чему ова друга врло често бива граматикализована и хомоформом *nom=acc*. Месечни интервал је, разуме се, актуализован називом месеца, док се уз именицу индиктъ као ознаку интервала од петнаест година јављају словне цифре од .а̂. (1) до .е̂і. (15) које би требало да идентификују имплицирану годину у петнаестогодишњем низу:[9] писахъ сию: книгѫ: повеловь бановь: ѡ|д|ь рожьст|в|а: хѵ̂а: тисѧка: и сьто: и ѡсмь десеть: и деветь: лѣть: мѣ̂сеца: авьгѹста: ѕ дьвадесети: и деветы дн̂ь: (бан Кулин 1189, Дубр. 3.16), по|д|писахъ роукою кралевьства ми · вь лѣ|т| · више писано . м|с|ца феврьвара .д̂. индиктиона .д̂. (краљ Радослав 1234, Дубр. 13.34), лѣто ѕплъщенїѣ . гд̂а нашего їс̑а х̑а . тисѧща .е̂м. мц̂а. марьта .к̂в. дн̂ь. иньдикьта .г̂і. (бан Нинослав 1240, Дубр. 11.1), вь лѣто .ѕѡкѕ. ѥндикта .а. (краљ Милутин 1317—1318, Хил. 140.100), вѣнчань выхъ на кра|л|в|с|тво вь ѥдинь дн̂ь сь сѡмь моимь. вь лѣто .ѕѡкѳ. м|с|ца. ген|р|а .ѕ̂. дн̂ь ин'дикта .е̂. (краљ Стефан Дечански 1330, Деч. 72), и вса братиа подьписахомь вь свѣдѣнїе всѣмь лѣто .ѕѡм. еньдикта .е̂і. мѣсеца іюнїа .к̂і. (игуман Гервасије 1332, Хил. 92.50), и записа се и ѹтврьди вь хиландарѣ вь лѣто .ѕѡнѕ. индиктиона .а. (цар Душан 1348, Хил 32.39), записа и ѹтврьди цр|с|вми на рибникѹ м|с|ца априла .кд. днь вь лѣ|т| .ѕѡ̄ѕ̄е. (цар Урош 1357, Дубр. 94.17), сиѥзи известнеѥ. сло|в| записа се и ѹтврьди ѡбичнимь знамениѥ|м| кровлѣмь вь лѣтѡ .ѕѡои. ин|д|кта .ѳ. м|с|ца априла .е̂. дн̂ь (краљ Вукашин 1370, Дубр. 122.21), лѣто рож|д|ьства г|д|а їѹѕса х|с|а тисѫщно и три ста и деветь де|с|ть и шесто лѣто м|с|ца же декембриа .к̑з. дн̂ь ѕ дѹбровникѹ (Дубровник 1395, Дубр. 250.18), записа се вь лѣто .ѕ. деветисьтно · и шесто · ендикта .ѕ. м|с|ца августа .а. дн̂ь · (монахиња Јевгенија 1398, Лав. 7.29), кнь га сѧ примили ѡ|д|ь рѹке ре|ч|ного кнеза павла ѕ борчѹ .в̂. дн̂ь м|с|ца секте|м|вриа ѡвоган ре|ч|ного (Дубровник 1411, Дубр. 265.23), а писа шестога дьıакь заповиѣдью г|д|на воеводе радосава .чѳл. и .г. лѣто мѣ|с|ца марта .ке. даань ѕ борчѹ (војвода Радосав Павловић 1433, Дубр. 610.9), есамь плаѣень за сва вр|ѣ|мена миньѣа и за ово годиште коее сврьшѹѥ роцва христова на .ц. и .ѕ. и .и. лѣта мѣсеца августа .г. дань ѡ стѣпанѹ дневи (хрцег Стјепан Косача 1450, Дубр. 664.11).

С обзиром на примере да ѥ на нѥмь аминь вь лета шестьтисѫщно · деветосотно тр̑ѣтиѥ лѣто · иньдикта тр̑ѣтьıаго: (књегиња Милица Лазаревић 1394—1395, Лав. 6.28), пи|с|а по мл|с|ти гн|с|а кѡ|с|тадина и по повелению · м|с|ца ноѥ|м|вра иг · днь ѕ влиаре|х| ви|ш| скь|д|ра · вь лѣ|т| сцд : · иньдиктиона

хр|ѣ|стова .чт̑он. мц̂а апрѣла .і̂. дн̂ь (краљ Стефан Дабиша 1392, Дубр. 178.16), писано ѕ сѵ̑тисци ва славномь двор|ѣ| кралевства ми подь лѣти рожаства христова .чт̑ѕ̑ѳ. лѣто .е̂. дн̂ь мѣца февраа (краљ Стефан Остоја 1399, Дубр. 431.29) јављају се ретко и несистематски.

[8] Индикт као „серија од петнаест година према којој је у средњем веку означавано време" примарно је представљао „порески циклус који је уведен у Египту у време Октавијана Августа 3. године пре нове ере" (Лексикон 1999, 256). То практично значи да ова јединица временске мере према години иступа као целина према делу, те да је њихов однос еквивалентан односу месеца и дана — и у једном и у другом случају ради се о затвореној временској сукцесији у чијем се оквиру појединачни сегменти нумерички дефинишу према осталим сегментима целине.

[9] Година као сегмент индикта по правилу није експлицирана па у том смислу пример вь лѣто .чт̑пз. индиціа їі лѣта же м|с|ца апрѣла вь ѳ̂ дн̂ь. (краљ Тврдко 1387, Дубр. 87.1) представља изузетак. Није, при том, јасно да ли форма индиціа представља ном. јд. или пак ген. јд. од облика индиціи кога Ђ. Даничић у свом Речнику не помиње.

тр̑ѣтиѥ|г|: (Константин Ђурђевић 1395, Дубр. 248.14) с вербализованим нумеричким актуализатором у генитиву ваља рачунати и с тим да се старосрпска именица индиктъ могла односити како на петнаестогодишњи интервал тако и на годину у том интервалу, што значи да је и словна цифра могла функционисати као актуализатор експлициране именице у генитиву.[10]

Временска јединица месец у дванаесточланом годишњем интервалу обично бива детерминисана називом месеца као константно идентификованом јединицом временске мере. Будући да је име месеца аутоидентификован појам чија је архисема 'месечни интервал' проширена детерминативном семом — инхерентним идентификатором тог интервала у дванаестомесечном низу,[11] именица мѣсець, разуме се, може изостати: и панагюрь пр̑ѣжде оуреждены светымь романомь царем да стае ноемьвра .к. (краљ Милутин 1300, Грг. 347), и да се праз|д|ноуѥ праз|д|никь црковныи ноемвра й. днь. (цар Душан 1348, Арх.144), † .в̑і. дн̂ь декє|м|вра m. сссс. іі. (Дубровник 1402, Дубр. 152.14), писанно ѕ прицинѣ марта .ке. (Мара Бранковић 1406, Дубр. 156.8), † пи|с|но априла .к̑а. ѕ крѹшевцѣ (деспот Стефан Лазаревић 1408, Дубр. 216.9), † люлга .к̑а. днь (Дубровник 1420, Дубр. 323.37), писанна вь лѣто .ѕсла. индиктиѡ|н| .а̑. іюнга .а̑. (Мара Бранковић 1423, Дубр. 171.21), писань вь лѣто рож|с|тва хр|с|тва .чѳ̄ма. априла .і̑. днь ѕ борчѣ (војвода Радосав Павловић 1441, Дубр. 616.12). Идентификацијом месечног интервала — као тридесетодневне сукцесије — и именица дьнь неретко бива елидирана.[12] Уз то нумерички актуализатор имплициране јединице нижег реда може бити препонован експлицираној јединици вишег реда: .вї августа 1397 (Дубровник 1397, Дубр. 189.22), ре|ч|ни листь би прилать .г̄і. априла лѣто .чѳ̄аі. лѣто · (Дубровник 1411, Дубр. 447.10), † .к̄в. апр|ѣ|ла .чѳ. и .кв. лѣто (Дубровник 1422, Дубр. 597.35), доходи рокь ѡ свехъ светие|х| пръви нов|р|ıа (Дубровник 1437, Дубр. 612.58), коıа сѧ сврьшила ѕ вр|ѣ|мѥ рожаства хр|с|това на .чѳли. пръви новеврига ѡ свехъ светѣхъ (војвода Радосав Павловић 1439, Дубр. 614.11).[13] Нумерички актуализатори, по правилу представљени словним цифрама, не конгруирају са именицом мѣсець већ са својим имплицираним детерминатом, што поред поменутих склопова

[10] Треба подсетити да је „индикт у почетку означавао с а м о пореску г о д и н у, али како је у Египту сваких петнаест година вршена ревизија земљишних пореза, то је с временом индикцијом називан период од петнаест година између две ревизије" (Лексикон 1999, 256, спационар СП), што значи да је старосрпска именица индиктъ сем значења 'петнаестогодишњи интервал', могла везати и значење 'година у петнаестогодишњем интервалу'.

[11] Мартъ, на пример, представља 'трећи месец у дванаестомесечном периоду', при чему се за инхерентну детерминативну сему када је назив месеца у питању везује и „претстава о к в а л и т а т и в н о м моменту, о ономе на основу чега су годишња доба окарактерисана као природно идентификоване временске сукцесије" (М. Ивић 1955—1956, 179).

[12] Ова је појава регистрована већ у XIII веку — уп. по|д|писахъ роукою кралевьства ми · вь лѣ|т|. више писано . м|с|ца феврьвара .д. индиктиона .д. (краљ Радослав 1234, Дубр 13.34).

[13] Елидирање именице мѣсѧць, те препоновање нумеричког актуализатора имплициране именице дьнь Р. Вечерка (1957, 33) уочава и у канонским споменицима — пса г септѧвра *Sav. 126*, и|ц| и ѕ іюнѣ *Ass.* 132^{65}, и|ц| ⁘ а ⁘ августа *Und. 6*, ѧти же бъıша сѵ̑ти мѫченици на мѫчениѥ о хѣ · прѣжде четъıрь калан'дъ мар'та · сирѣчь въ к̄ѕ февроара *Supr. 81, 18—21*. Уп. и српскословенски склоп к̄ѥ априлїа који Ј. Грковић-Мејџор (1993, 120) уочава у *Псалтиру* из штампарије Црнојевића.

прьви новєврїа, прьви прьвара показују и примери у којима је словна цифра блокирана предлогом на: писа на .з҃. маа лѣ|т|ѡ .сцк҃г. ин|д|иктиѡ|н|ь .й҃. (Ђурађ Бранковић 1415, Дубр. 168.9), а вписа се вь изабранои полаче и вєкнице вголюбимаго гра|д| дѫбровника на|ш|го вь ле|т| рож|дст|ва хс|т|а на .чѳ҃к. лѣ на .к҃. маа (Дубровник 1420, Дубр. 321.), на .к҃ѳ. м|с|ца декемь|а на .чѳ҃ив. лѣ два властелина ... изеше ѡ|д| више реченога с|р|ѣ|вра двє пече (Дубровник 1442, Дубр. 535.1).

У диспозитивним, текстолошки интегрисаним, датумским конструкцијама месечни интервал може бити актуализован анафорски заменицама (сь, овь) те партиципском формом (речени). Ради се заправо о индиректној актуализацији реализованој везивањем диспозитивног датума за референцијалну тачку пословноправног акта представљену хронотопском датумском конструкцијом: писанно в бобовьци м|с|ца ре|ч|ннога вь дн҃ь .и҃. подь лѣти како є згора ре|ч|нно (краљица Јелена Котроманић 1398, Дубр. 254.13), доиде п|р|ѣ|дь нась на .д҃і. днь сега м|с|ца (Дубровник 1405, Дубр. 404.3), юрь га сѫ примили ѡь рѫке ре|ч|нога кнеза павла в борчѫ .к҃. дн҃ь м|с|ца секте|м|врїа швоган ре|ч|нога (Дубровник 1411, Дубр. 265.23), на .е҃. дн҃ь ре|ч|нога м|с|ца · ѓ|д|нь консѣль сь своими сѣдиами шпеть послаше ре|ч|не прибила и добрашина (Дубровник 1417, Дубр. 570.14).

Генитив именице дьнь у датумском склопу поуздано је потврђен тек у XV веку у једној дубровачкој покладници коју је исписао Никша Звијездић: а сеи се писа ва изабранои полаче и виекници богшлюбимагш гра|д| дѫбровника рожства хрис|т|ва .чѳле. лие|т|ѡ .л. дана м|с|ца wк|т|ѕбрьа (Дубровник 1435, Дубр. 650.20).[14]

§ 4. У датумима се темпорални акузатив може тражити у хомоформи *nom=acc* именица мушког или средњег рода дьнь, мѣсець, лѣто, индикть. Док су дьнь и лѣто готово без изузетка у хомоформи *nom=acc*, а индикть тек нешто чешће у овом облику него у форми генитива, именица мѣсець сем ретких изузетака бива граматикализована генитивом.[15] У

[14] Облик дни потврђен у примеру лѣто впельциение . гда нашего . ись хр. тисѫц|а| .е҃нд. мц҃а . маѣ . д҃ни .кв҃. исьходеце · (жупан Радослав 1254, Дубр. 27.1), из списа дубровачког нотара Паскала, могао би се евентуално третирати као генитив сингулара добијен утицајем ѣ-промене, али када се посматра у вези с примером лѣто вьпльциенѣ га нашего исха тисѫца :снд: миса маѣ : д҃ни : дьва десети и дьва исходецѫ (Дубровник 1254, Дубр. 26.1), из акта писаног према Паскаловом концепту, постаје потпуно јасно да се ради о хомоформи *nom=acc* двојине (словна цифра кв҃ има вредност броја 22) **n*-основе. У овом случају јединица временске мере, будући блокирана кардиналним бројем, бива квантификована а не актуализована, као што би то — гледано из савремене перспективе — било уобичајено у датумским конструкцијама. Исти облик у примеру вчинена .ѓ҃і. дни м|с|ца генара в рѫдни|к| (Будисав Богавчић 1439, Дубр. 1034.11) вероватно представља генитив сингулара, док склоп прьве дни у примеру како повигосмо из рѫдника невомбра прьве дни ѿ морне (Будисав Богавчић 1439, Дубр. 1034.3) из истог писма представља, по свој прилици, акузатив плурала функционишући као еквивалент савремене темпоралне синтагме *првих дана*. Примери које наводе приређивачи II тома РЈА (225) с наводним генитивом дне необазриво су преузети из издања, а очигледно се ради о грубим превидима јер на фотографијама оригинала стоји: логофеть ра|д|чь жили|к| . вин҃ѫ жиликь пи|с|а по мл|с|ти г|с|на кѡ|с|тадина и по повелению . м|с|ца ноє|м|вра ї҃г. днь в влитаре|х| ви|ш| скь|д|ра . в лѣ|т| .sц҃д. (Костадин Ђурђевић 1395, Дубр. 248.14); м|с|ца секьтевр҃їа .кє. днь лѣто рож|д|ьства хр|т|ва .ч҃в. и .д҃і. лѣто (Дубровник 1414, Дубр. 166.16).

[15] Спојеви типа вь лѣ|т| .sѿд҃. индикь|т| .і҃. мц҃ь гк|н|варь д҃нь .і҃. (цар Урош 1356, Дубр. 93.8) с комбинацијом мѣсець + *назив месеца* у хомоформи *nom=acc sg.* изразито су ретки и

датумским спојевима својство актуализатора имају редни бројеви којима се индентификује позиција безличне јединице временске мере унутар ширег временског интервала:[16] лѣто впльциенѣ · гда нашего иса хр҃а. тисѫца .е҃м. мц҃а. марьта .к҃в. д҃нь. иньдикьта .ѓ҃і. (бан Нинослав 1240, Дубр. 11.1), † вь лѣто сѱ҃в: ен|д|ьктиѡнь .в҃і. мц҃а авгѫста .к҃г. вторьжено би сие мое wбещание (краљ Урош I 1254, Дубр. 21.30), и вса братиа подьписахомь вь свѣдѣние всѣмь лѣто .sѿм. еньдикта .е҃і. мѣсеца иона .s҃і. (игуман Гервасије 1332, Хил 92.50), записа же се сиє златопежатноє словѡ кралєвьства ми wбразомь и знамениемь кралєвьства мы вь лѣто .sѿнг. индиктиѡнь .ѓ҃і. мѣсеца генвара .а. д҃нь. (краљ Душан 1345, Хил 22.41), записа же се сиє обичноє и настоещеє и златопечатноє слово царства ми образомь и знамениемь царскимь вь лѣто сѱ҃ѳ. индиктионь .д҃і. мѣсеца октобра .е҃і. (цар Урош 1360, Хил 48.25), писано в нашемь градѫ в бобовьци седьми д҃нь мисеца февраа (бан Твртко пре 1376, Дубр. 82.6), потврьдихь печатию мошмь печативь лито рожаства христова тисѫкѫ и ·т· и девет десеть и · а҃ · лито мц҃а маа · е҃і · д҃нь (Радич Санковић 1391, Дубр. 130.12), писано в сѫтисци мца февьва|р| .и҃й. д҃нь лито тог|д|а рожь|с|тва хр|ѣ|стова .чт҃s. третие (краљ Стефан Дабиша 1393, Дубр. 181.6), в лѣто .sц҃г҃і. индиктионь третинадесеть (деспот Стефан Лазаревић 1404—1405, Хил 75.35), писа се ва лѣтѡ рожаства х|р|стова тисѫцѡ и четири ста и двадесети и третье лѣтѡ мц҃а априла .з. д҃нь (војвода Радосав Павловић 1423, Дубр. 599.41), кои постави реченьни г|д|нь ми воевода сандаль в вр|ѣ|ме рожаства христова тисѫћа и четири ста и два десети и девето лѣто десети дань м|с|ца новбриа (Дубровник 1437, Дубр. 683.17), вчинисмо wви запись за вєкє вѣровано подь нашѫ висѫћѫ печать роцива хри|с|това .ч. и .в. и .м. и .г. лѣто мѣсеца априла прьви дань (војвода Стјепан Косача 1443, Дубр. 656.11).

Овај тип актуализације најдиректније профилише синтаксичку природу датума — ради се о хијерархијском низу јединица временске мере при чему је свака јединица нижег реда позиционо дефинисана као сегмент јединице вишег реда. Датумом је, дакле, фокусиран, по правилу, један дан као оријентир унутар кога се реализује радња детерминисане

везани практично за царске менологеме као клиширане петрефакте — мц҃ь апри|л|ь д҃нь і҃. (цар Урош 1357, Дубр. 94.18).

[16] Сем редним бројем као детерминатором, јединица временске мере може, додуше сасвим ретко, бити блокирана и основним бројем којим се референцијални моменат одмерава према ингресивној тачки дефинисаној Христовим рођењем — уп. писахь сию : книгѫ : повеловь бановь : ѡ|д|ь рожьст|ва : хв҃а :тисѫка : и сьто : и wсмь десеть : и деветь : лѣть : мѣсеца : авгѫста : в дьвадесети : и деветыдн҃ь : всѣчение : главе : иѡвана крьстителя : (бан Кулин 1189, Дубр. 3.16), И ѡ|д| рож|д|ьства х|с|ва до снега запи|с|нна тисѫша и .тѫ҃и. лѣть ... кьди идѣхѫ на крала м|с|ца генара .зи. д҃нь. (Балша Балшић 1368, Дубр. 104.9), а҃мн · лѣть ѡ|д|ь роци|св|а хри|с|това прьви днь мѣсеца октѫбра (Дубровник 1388, Дубр. 174.1). Изван оваквих спојева кардинални број јавља се само по изузетку — лѣто вьпльциенѣ га нашего иса тисѫца :снд: миса маѣ : д҃ни : дьва десети и дьва исходецѫ мысѣдне и шпькина дѫбровьчька : ві : · (Дубровник 1254, Дубр. 26.1), лита роцива господа исуса христа тисѫцно три ста и деветь десеть и седмо лито мисеца марта два десети петь дань на благовиесть (Павле Раденовић 1397, Дубр. 259.23). Будући да је број у датуму најчешће представљен словном цифром, у случајевима када је јединица временске мере денотирана именицом мушког рода (дьнь, индикть) па хомоформа *nom=acc sg.* обухвата и генитив плурала, кардинални број, разуме се, не може бити децидно искључен. Ипак, пошто су поуздане (вербализоване) потврде споја *кардинални број* + дьнь (*gen pl.*) у датумима изразито ретке наведени примери с нумеричким квантификатором уместо актуализатора стоје на самој маргини система.

предикације, а дан је при том сегмент месечног интервала као једног од дванаест елемената годишњег скупа нумерички дефинисаног према конвенционалној ингресивној тачки (стварању света или Христовом рођењу). Период након Христовог рођења обично бива концептуализован као сукцесија годинâ детерминисана тим рођењем, а граматикализована хомоформом *nom=acc pl.*: лѣта вьплъщивѣ · ѿа нашего їс ѯа тисѧща · сиг · м|с|ца июнѣ на дн҃ь стого вита ен|д| .аі. сего вш ради да бѫдеть чи|с|тое прив҃тельство (Дубровник 1253, Дубр. 791.11), писа се м|с|ца мая .ѧ҃і. дн҃ь лѣта г|д|а їѣса хрт|с|а тисѧщно и три ста и деветь десеть и пето лѣто (Дубровник 1395, Дубр. 247.22), лѣта г|д|ня тисѧщѧ и три ста и деветь .ї. и шесто лѣто м|с|ца јула .л. дн҃ь ѕ дѫбровникѫ (Дубровник 1396, Дубр. 187.22), лѣта г|д|ина нашега иса хрь|ст|а на .чѳѯз. лѣ|т| м|с|ца мая на ѕі дань вь дворе краљев|ст|ва ми ѕ сѫтици. (краљица Јелена Котроманић 1397, Дубр. 251.32), † м|с|ца гиенва|ѳ| .к҃г. дн҃ь ѕ дѫбровник|ѕ|. лѣта г|д|ня .ч.о҃ѵ.е. (Дубровник 1406, Дубр. 480.18). Уместо плуралске форме лѣта неретко се, нарочито у актима дубровачког нотара Руска Христофоровића јавља сингуларска форма лѣто. Сингуларом се фокус помера са сукцесивног интервала на сегмент те сукцесије. На овај начин редуплицира се форма лѣто, при чему је један облик детерминисан Христовим рођењем (као метафором Христове ере), док је други нумерички актуализован у оквиру тако идентификованог периода: потвръдихъ печатию мошмь печативь лито рожаства христова тисѧћѧ и .т҃. и девет десеть и .а҃. лито мс҃ца мая .ѣ҃і. дн҃ь (Радич Санковић 1391, Дубр. 130.12), † писа се ѕ дѫбровникѫ м|с|ца мая в҃ дн҃ь лѣто рож|д|ьства їѣса хр|с|та тисѧщно и три ста и деветь дсеть и пето лѣто (Дубровник 1395, Дубр. 245.20), писа се м|с|ца июня .ѣ҃. лѣто рож|д|ьства х|с|ва тисѧщно и четири ста и кдино на десете лѣто (Дубровник 1411, Дубр. 1046.11).[17]

Гледано из перспективе савременог српског језика хомоформе *nom=acc sg.* дьнь, лѣто, индикть, те *nom=acc pl.* лѣта у датумским спојевима

[17] Сингуларска форма лѣто у синтагми лѣто рож|с|ьства хр|с|ва отвара, међутим, крупан проблем. Наиме, ако се плуралска форма лѣта као ознака сукцесије може заменити сингуларском формом лѣто као ознаком сегмента те сукцесије, намеће се питање зашто се тај сегмент не би могао означити сингуларском формом лѣта која би у том случају могла бити искључиво генитив. У вези са тим јавља се дилема да ли је облик лѣта у синтагми лѣта рожь|д|ства г|д|а їѣса х|с|та хомоформа *nom=acc* плурала или просто генитив сингулара. Овај се проблем у једном мртвом језику какав је језик старосрпске пословноправне писмености ни не може дефинитивно решити. Синтаксичкој интерпретацији факата остаје само приклањање вероватнијој претпоставци, а у овом случају то је третирање форме лѣта у посматраној синтагми као хомоформе *nom=acc* плурала и то из следећих разлога: (1) облик лѣта у својству евентуалног темпоралног генитива изван синтагме лѣта рожь|д|ства г|д|а їѣса х|с|та није поуздано потврђен, те би третирање те форме као генитива у поменутој синтагми било у изразитом фреквенцијском нескладу са њеном употребом у комбинацији са редним бројем као актуализатором; (2) супституентност форме лѣта са формама на + *acc pl.* и оу + *acc pl.* — ва лита рожаства христова .чѳѕѳ. лѣто м|с|ца геньвара на .ѣ҃і. дн҃ь (краљ Стефан Остоја 1399, Дубр. 429.25), писа протобистарь ѓестое на лита рожьства х|с|ва .чѳна. лито месца дечемьбра .ни. дань (краљ Стефан Томаш 1451, Дубр. 697.35) — упућује на претпоставку да се, ипак, пре ради о акузативу плурала него о генитиву сингулара; (3) придевски облик г|д|ня у примерима лѣта г|д|ня тисѧщѧ и три ста и деветь .ї. и шесто лѣто м|с|ца јула .л. дн҃ь ѕ дѫбровникѫ (Дубровник 1396, Дубр. 187.22), † м|с|ца гиенва|ѳ| .к҃г. дн҃ь ѕ дѫбровник|ѕ| . лѣта г|д|ня .ч.о҃ѵ.е. (Дубровник 1406, Дубр. 480.18) по свој прилици представља хомоформу *nom=acc pl.* пошто је тешко претпоставити неодређени придевски вид (што би упућивало на генитив сингулара).

биле би декодиране као темпорални акузативи.[18] Тешко да би се оваквој граматичкој идентификацији могло приговорити и када је у питању старосрпски језик будући да облици дьнь, лѣто, лѣта у истом својству неретко бивају блокирани предлозима вь или на чиме се форма акузатива не може доводити у питање:[19] писахъ сию : книгѫ : повеловь вановь : ѡ|д|ь рожьст|в|а : хва : тисѧка : и сьто : и шемь десеть : и деветь : лѣть : мѣс҃ца : августа : ѕ дьвадесети : и деветы дньь : (бан Кулин 1189, Дубр. 3.16), † вь лѣто .ѕѱѯв: ен|д|ьктиѡнь .в҃і. мц҃а августа .к҃г. ѕтврьж҃ено би сие мое ѡбещание (краљ Урош I 1254, Дубр. 21.30), вь лѣто .ѕѡи. (краљ Милутин 1300, Грг. 388), вь лѣто .ѕѡк҃ѳ. м|с|ца . ген|ѳ|а .ѕ҃. дн҃ь ин'дикта .е҃. вь праз|д|никь бг҃оѡвленига . (краљ Стефан Дечански 1330, Деч. 73), записа се и ѕтврьди ѡбичнимь знамениѥ|м| крв҃лкїимь вь лѣтѡ .ѕ.ѡ.б҃.и. ин|д|кта .ѳ. м|с|ца априла .е҃. дн҃ь (краљ Вукашин 1370, Дубр. 122.21), записа же|с| сиѥ вь лѣта по рож|д|ьствѣ божиѥ|м| . на .чтпв. лѣто м|с|ца . декембра вь .в҃. дн҃ь · (краљ Тврtко 1382, Дубр. 85.23), ва лита рожаства христова .ч.т҃.ѕ.ѳ. лѣто м|с|ца геньвара на .е҃і. дн҃ь (краљ Стефан Остоја 1399, Дубр. 429.25), писанно ѕ прицине м|с|ца марта .ѥі. дньь вь лѣто тисѧщно и четири ста и дѫѕѡ. (кнез Стефан Лазаревић 1402, Дубр. 203.7), а сеи се ѕписа вь лѣто рож|с|тва хр|с|това на .чѳлѳ. лѣто м|с|ца августа на .ѳі. дн҃ь (војвода Радосав Павловић 1439, Дубр. 615.52), и сеи се писа|л| рож|ст|ва христова на ·чѳнв· лѣтѡ на ·ке· мартиа на благовѣсть (Дубровник 1452, Дубр. 714.80), писано въ лѣто .ѕц҃ѕ. м|с|ца де|к|врїа четвръти на де|с|те днъ (деспот Стефан Бранковић 1457, Дубр. 733.23).

§ 5. Када је датумска конструкција самостална, текстуално неинтегрисана,[20] без обзира да ли се јавља у протоколу или есхатоколу пословноправног акта темпорална хомоформа *nom=acc* могла би се посматрати у контексту тзв. номинативних (номиналних) реченица као изразитих примера инфилтрације говорне синтаксе у пословноправну писменост.[21]

[18] Номинатив се у овом својству не помиње — уп. на пример констатацију М. Ивић „сви се зависни падежи [а номинатив, разуме се, није зависни падеж] у словенским језицима могу употребити за обележавање времена; датив само у вези с предлозима, остали и у тој вези и ван ње" (1955—1956, 165 спационар С. П.).

[19] Чињеница да прасловенско */иъ/* у предлогу вь не бива измењено у */и/*, што се у српском језику десило најкасније у XI веку, чак ни у текстовима писаним чистим народним (говорним) језиком, најнепосредније сведочи о степену клишираности датумских конструкција.

[20] Уп. примере лѣто вьплъщивѣ. гда нашего ис҃а ѯа. тисѧща .ѕм. мц҃а. марьта .кв. дньь. иньдикъта .гі. (бан Нинослав 1240, Дубр. 11.1), лѣта вьплъщивѣ · ѿа нашего їс ѯа тисѧща .сиг. м|с|ца июнѣ на дн҃ь ст҃ого вита ен|д| .аі. (Дубровник 1253, Дубр. 791.11), мць сектевьрь (цар Душан 1349, Дубр. 65.5), мц҃ь април|ь дн҃ь .ї. (цар Урош 1357, Дубр. 94.18), лѣто рож|д|ьства г|д|а їѣса х|с|а тисѧщно и три ста и деветь де|с|ть и шесто лѣто м|с|ца же декембриа .к҃ѕ. дн҃ь (Дубровник 1395, Дубр. 250.18), лѣта же рожаства хр|ѣ|стова тисѧщно и триста и деветь десеть и шемш лѣто (краљица Јелена Котроманић 1398, Дубр. 256.6), И б҃гь ви ве|с|ли лѣто .ѕ҃. и .ц҃. и .ка҃. иньдикатиѡнь .ѕ҃. мц҃а декемьвріа .л҃а. дн҃ь. (Мара Бранковић 1412, Дубр. 164.13), лѣта г|д|на тисѧщѧ и три ста и деветь .ї. и шесто лѣто м|с|ца јула .л. дньь (Дубровник 1396, Дубр. 187.22).

[21] Номинативне реченице уочава и Б. И. Борковски у староруским граматама констатујући „характерный признак их — при возможности употребления приименных членов, зависящих от существительного в именительном падеже, отсутствие приглагольных членов" (Борковский и Кузнецов 1965, 429). Ову безглаголску реченичну форму (уп. на пример савремено српско *Нови сад, 2003. година, 1. мај*; *Младост — лудост*; старословенско *аѫъ бо бьдръ а плъть немощьна Зогр. 67, Мат 24.41*; сож|в| · мѧсопоѹстьна ева|г| ѿ лоу|к| *Сав. 54*; староруско не скаж в скотех коза; украјинско *голод — не тітка*; чешко *dobrý soused nejlepší*

Ф. Травничек (1931, 167—175), наиме, у вези с чешким језиком примећује да се првобитно чисте номинације јединица временске мере неретко скривају у формама темпоралног акузатива именица мушког и средњег рода за које је својствен синкретизам номинатива и акузатива.[22] Изворна номинација у датумима бива при том сасвим прозирна уколико се датумска колокација јави на самом почетку или на самом крају текста.[23] Текстуалним интегрисањем датумске колокације, или прецизније њеним везивањем за лични глаголски облик у својству управне предикације један номинативни израз губи реченичну валентност (větnu platnost) и стиче статус темпоралног детерминатора (Večerka 1957, 37—38).

Даљи формални развој сегмената датумске конструкције могао је начелно ићи у два правца. Именице са значењем природних интервала (дьнь, лѣто) или су просто задржавале стару форму која се с обзиром на зависну позицију у односу на глагол поима као акузатив, или су блокиране предлозима вь и на чиме је подвлачен инклузивни адвербијално-детерминативни карактер читаве колокације. С друге стране, именице са значењем конвенционалних интервала (мѣсець, индиктъ), будући доживљене као зависни чланови у оносу на ознаке природних интервала, формално се трансформишу у генитив и то, како Р. Вечерка подвлачи, адноминалног типа.[24] Именицом мѣсець, као компонентом датума граматикализованом генитивом, представљен је само један од цикличних кругова датумске конструкције. Језгро датума па у вези с тим и временски оквир у чијим се границама реализује темпорално детерминисана радња јесте временска јединица дьнь. Тридесетодневни, месечни, интервал — будући искоришћен за идентификацију дана као сегмента или дела тог интервала — само је посредно везан за предикацију у чему и лежи смисао Вечеркине оцене да се ради о адноминалном, а не адвербијалном генитиву.[25] На сличан начин могао би се третирати и генитив именице индиктъ као ознаке петнаестогодишњег интервала.

---

ohrada), прасловенски је наследио из индоевропског — уп. грчко χρόνος πολὺς τὸδε ἐγένετο; латинско *nox*; литванско *ryts, vakarėlis* (Večerka 1957, 33) — да би поткрај прасловенске епохе њена употреба била сведена углавном на случајеве када није било неопходно исказати граматичку категорију времена и модуса (Мельничук 1966, 132).

[22] Ј. С. Истрина, бавећи се синтаксом Новгородског летописа, облик осень у примеру въ тѣ҃ж лѣ҃т .осень. мц҃м октѣ҃мв въ . кг ... опѧтъ пр҃иде всеславъ третира као номинатив а не као акузатив (1923, 158).

[23] У вези са сличном појавом у старословенским споменицима Р. Вечерка (1957, 34) констатује „původní nominativ v datech … je ostatně zcela pochopitelý i proto že se tata data objevovala převážně na začátku nadpisů nebo v záhlaví nějakého souvíséhо textu".

[24] Уп. „pro výklad staroslověnského genitivu data je tedy pravděpodobnější předpokládat, že se *měsęcь* začalo chápat jako závislé na substantivu *dьnь*, a že se ho proto začalo i užívat v genitivu; ž e j e t o t e d y g e n i t i v a d n o m i n á l n í" (Večerka 1957, 41).

[25] Адноминална детерминација мање временске јединице (дьнь) припадношћу већој временској јединици (мѣсець) заснована је на партитивности као генералном обележју генитива. Упараво је партитивност, односно делимична обухваћеност и основно својство темпоралног генитива, што врло јасно подвлачи још Вондрак (1928, 245) констатујући „Gen. temporis, meist von einer attrib, Bestimmung begleitet, drückt aus, daß sich die Handlung i n n e r h a l b eines Zeitraumes, aber nicht w ä h r e n d d e s g a n z e n Zeitraumes abspielt (also partitiv) und wird besonders auch bei Datierungen gebraucht".

Хронологију ових промена, које ваља посматрати у светлу редукције номинативних реченица у словенским језицима,[26] тешко је прецизирати. Треба, међутим, имати на уму да су генитивни склопови мѣсеца + *назив месеца*, те комбинације типа вь лѣто јављају већ од првих писаних споменика. С друге стране, текстуално интегрисане темпоралне номинације недѣля, зима потврђене су у XIV веку — ато сьди зима да ми мислимо доспати вашои мл҃сти сь вр҃ѣ҃меномь како кіе и за боліе и почтено гп҃с҃твѣ ви · (Дубровник 1395, Дубр. 186.5), село вродь вь нѣмь трьгъ недѣля и панагюрь · и · дьнь секьтевра иже ѥстъ пр҃иложиль светы романь царь (краљ Милутин 1300, Грг. 246), при чему се и хомоформа *пот=асс* мѣсець + *назив месеца* јавља у исто време у царским менологемима последњих Немањића — мц҃ь сектевр҃ь (цар Душан 1349, Дубр. 65.5), м҃с҃ць с҃е҃кт҃евр҃ь (цар Душан 1349, Дубр. 67.12), † м҃с҃ць с҃е҃кт҃бр҃ь и҃ѕ҃ (цар Душан 1349, Дубр. 68.22), мц҃ь г҃и҃н҃варь дн҃ь .і. (цар Урош 1356, Дубр. 93.8), мц҃ь апр҃и҃л҃ь дн҃ь .і҃. (цар Урош 1357, Дубр. 94.18), м҃с҃ць г҃и҃н҃арь (цар Урош 1357, Дубр. 94.11).

Будући да се датумом практично идентификује један дан као сегмент ширих сукцесија, датумске конструкције, разумљиво, имају обележја [*референцијалност* +] и [*процесуалност* —]. Ова својства обавезно су реализована у оквиру хронотопа будући да је сваки пословноправни акт један и непоновљив. У диспозицији, међутим, датумска конструкција може добити обележје [*референцијалност* —], односно [*фреквентивност* +] али тада шира сукцесија — месечна или годишња — мора бити блокирана не више актуализатором већ итеративизатором вьсакь, што читаву темпоралну конструкцију ставља на границу између темпоралне локализације и темпоралне квантификације.

Нови Сад

БИБЛИОГРАФСКЕ РЕФЕРЕНЦЕ

Борковский В. И. и Кузнецов П. С. (1965), *Историческая грамматика русского языка*, Москва.

Večerka, Radoslav (1957), *Genitiv data v staroslověnštině*, Slavia, Ročnik XXVI, Sešit 1, Praha, 31—41.

Vondrák, Wenzel (1928), *Vergleichende Slavische Grammatik. II Band. Formenlehre und Syntax*, Göttingen.

Ј. Грковић-Мејџор (1993), *Језик „Псалтира" из штампарије Црнојевића*, ЦАНУ, Подгорица.

Ивић, Милка (1955—1956), *Из проблематике падежних временских конструкција*, Јужнословенски филолог, XXI књ. 1—4, Београд, 165—214.

Истрина, Евгения Самсоновна (1923), *Синтаксические явления Синодального списка 1-ой Новогороской летописи*, Пг.

Лексикон српскоѓ средњеѓ века (1999), приредили Сима Ћирковић и Раде Михаљчић, Knowledge, Београд.

Мельничук, О. С. (1966), *Развиток структури слав'янського речення*, Наукова думка, Київ.

---

[26] Словенски језички простор у том погледу уопште није хомоген, али како О. С. Мељничук (1966, 132) примећује „під кінець праслов'янського періиду різновид двоскладних речень с простим іменним присудком був представлений, очевидно, вже тільки … фразами з узагальнюючим змистом типу прислів'їв".

Соловјев, Александар и Мошин, Владимир (1936), *Грчке повеље српских владара. Издање текстова, превод и коментар*, СКА, Београд.

Станојевић, Станоје (1933), *Студије о српској дипломатици. XVI Датирање*, Глас CXXXII, 27—59.

Trávníček, František (1931), *Neslovesně věty v češtině I. Věty nominální*, Brno.

Трифуновић, Ђорђе (1990), *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*, Нолит, Београд.

Слободан Павловић

СИНТАКСИЧЕСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ ДАТ В ДРЕВНЕСЕРБСКИХ ГРАМОТАХ И ПИСЬМАХ

Резюме

В настоящей работе рассматривается синтактико-семантическая структура дат в древнесербских грамотах и письмах. Единицы измерения времени (лѣто, мѣсецю, дьнь), объеденненные конструкцией, представляющей собой дату, грамматикализируются с помощью родительного падежа или именительно-винительной омоформы, причем названия природных периодов времени (лѣто, дьнь) чаще используются в синкретической именительно-винительной форме, в то время как обозначение конвенциональнго интервала (мѣсець), как правило, связано с родительным падежом. В текстуально неинтегрированных датах именительно-винительная омоформа представляет собой след т. наз. номинативных предложений, которые в древнесербскую административно-деловую письменность входят в качестве импортов из разговорного стиля. Форма конструкции с родительным падежом мѣсець + *название месяца*, из-за связи с существительным дьнь, рассматривается в качестве адноминальной категории, т. е. так, как она уже оценена в канонических памятниках.

МОРФОЛОШКИ СИСТЕМ У ТЕОДОСИЈЕВОЈ *ПОХВАЛИ СВЕТОМ СИМЕОНУ И СВЕТОМ САВИ**

НАТАША ДРАГИН

UDC 811.163.1'366

2 07197191

Кратак садржај. У раду се разматрају морфолошке карактеристике најстаријег познатог преписа Теодосијеве *Похвале светом Симеону и светом Сави*. Рукопис се налази у зборнику Рс 17 Народне библиотеке Србије, а према воденим знацима датиран је у осму деценију XIV века. Анализа је показала да је *Похвала* писана високо нормираним српскословенским језиком. Поред иновација наслеђених из канона, у тексту се јавља и известан број општештокавских црта. Особине којима би се са сигурношћу могао приписати регионални карактер нису посведочене. Ту би се евентуално могли уврстити наставак -ѣ у Д јд. именице польза (< польза), релативно честа појава краћих форми перфекта и императивна основа на *-е-* уместо на *-и-* код глагола треће презентске врсте. Прва особина данас одликује косовско-ресавски дијалекат, док друге две упућују на призренско-тимочку дијалекатску зону у суседству бугарских и македонских говора.

Кључне речи: Теодосије, *Похвала светом Симеону и светом Сави*, српскословенски језик, морфологија.

Теодосијева *Похвала светом Симеону и светом Сави* једна је од најопширнијих похвала старе српске књижевности и по обиму се може мерити и са појединим житијима. Најстарији познати препис налази се у зборнику Рс 17 Народне библиотеке Србије.[1] Цео зборник, датиран према воденим знацима у осму деценију XIV века, преписао је монах Марко,[2] а *Похвала* се налази на странама 255а—283б. Недостаје наслов и неколико уводних реченица, те текст почиње од места: ѥ пищоу ѡ̀ агг҃лскоую писанїꙗ словеса наричаютъ 255а/1—2.

У овом раду размотриће се морфолошке карактеристике *Похвале* са циљем да се утврди да ли је српскословенска норма у том сегменту била у потпуности успостављена у једном делу из раног периода редакцијске писмености. Сходно томе испитивање рукописа обухватило је следеће моменте: а) однос према норми књижевног језика у најширем смислу (укључујући редакцијске особине, старословенске иновације, као и изве-

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Историја српског језика* који финансира Министарство за науку, технологије и развој Републике Србије.

[1] Приликом израде рада служила сам се фотографијама рукописа. Постоји, међутим, и приређени текст *Похвале* (Томислав Јовановић, *Похвала светоме Симеону и светоме Сави Теодосија Хиландарца*, Књижевна историја, V, 20, Београд 1973, 706—775).

[2] Опширније о овом зборнику в. у: Љубица Штављанин-Ђорђевић, Мирослава Грозданović-Пајић, Луција Черњић, *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*, I, Београд 1986, 28—29.

сне црте које се доследно реализују у датом споменику, а као такве не одликују писменост у целини); б) дијалекатске наносе који би могли посведочити о ужој провенијенцији писара, а можда и самог аутора, будући да о томе подаци не постоје.

Деклинација именица. У рукопису се срећу следеће *лексеме *й промене*: медь, сынь. Прва реч посведочена је само у Г јд., оба пута са наставком продуктивне **о* промене: меда 255а/8, 263а/16.

Именица сынь у падежима једнине такође добија наставке **о* основа: Г сына 268б/14, 272б/21, Д сѹ̑ноу 262а/22, 271б/2, сѹ̑н҃ 271б/6, къ сѹ̑ноу 265а/9, А сѹ̑на 277б/3, В сѹ̑не 271б/2, И съ сѹ̑номь 278б/12. У једном случају В јд. има форму номинатива: сѹ̑нь 270б/18. У множини преовлађују облици по **й* деклинацији: Н сѹ̑нове 270б/15, 272б/11, 283а/4, Г сѹ̑новьѣ 270б/15.[3] Одступа само Н сѹ̑ны 274а/5.

Међу *именицама *ū промене* потврђене су: цр҃кы, любы, *кры. У Н јд. јавља се једино люби 271б/9, любы 279а/14. У Г јд. задржава се стари наставак: люб'ве 257б/6, любве 268а/17, до кр҃ве 258б/1. Иновација нема ни у Д јд.: по...люб'ви 259а/8, къ...любви 274а/1.

Облици А јд. у складу су са нормом: любовь 256б/24, 260б/14, 271а/3—4. Македонска вокализација полугласника у овом падежу одликовала је и друге српскословенске текстове.[4] Само једном под утицајем штокавског система[5] среће се форма любьвь 281а/15.

Инструментал јд. не показује одступања од књижевног узуса: любовию 261б/19 (11х), кр҃вию 258а/19.

Локатив јд. увек добија наставак *-и*: въ цр҃кви 257б/9, 262а/11, въ люб'ви 264а/9. Ова особина спорадично посведочена већ у канону[6] у редакцијским споменицима испољава тежњу ка уопштавању.[7]

Падежи множине су такође по норми: Д цр҃квамь 271б/23, А любви 282а/13, цр҃квы 283а/6, И цр҃квами 262б/24, Л ѡ цр҃квахъ 277а/10 итд. У једној потврди у множини именица *крв* има облик по **ĭ* промени, што је у складу са стањем у старословенском језику: Г кр҃вїи 283а/15.

Међу *именицама мушког рода консонантске промене* у *Похвали* се налазе: дьнь, камень, кр҃вь. Посведочени облици углавном чувају старо стање: Г јд. ѿ...камене 261а/21—22, камене 273б/21, дн҃е 274а/6, Л јд. на камени 271б/13. Само једном, у В дв. долази до утицаја **о* основа: кр҃вена 271б/12.

[3] О проблему удвојеног јера у писању в.: Александар Младеновић, *Прилог тумачењу постанка генитивног множинског наставка -а у једном делу српског језика*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXXV/2, Нови Сад 1992, 7—36.

[4] Вера Јерковић, *Српска Александрида. Академијин рукопис (бр. 352). Палеографска, ортографска и језичка истраживања*, Београд 1983, 152—153; Јасмина Грковић-Мејџор, *Језик „Псалтира" из штампарије Црнојевића*, Подгорица 1993, 70.

[5] Уп. Митар Пешикан, *Мокрољуско четворојеванђеље — споменик значајне фазе у развоју старосрпске писмености*, Зборник за филологију и лингвистику, XVI/1, Нови Сад 1973, 76.

[6] *Граматика на старобългарския език*, главен редактор проф. д-р Иван Дуриданов, София 1993, 164.

[7] Јасмина Грковић-Мејџор, *исто*, 70; *Софијска служба светом Сави. Палеографска, ортографска и језичка испитивања*, Нови Сад 1986, 57.

У тексту је посведочена и једна *именица женског рода *r ӣпромене*: Н јд. мт̑и 257а/19, 257б/1, А јд. мт̑рь 275а/1, И јд. съ мт̑рию 257б/6. У њеној промени, као што се види, нема иновација.

У рукопису се јављају и следеће *именице средњег рода консонантске ӣпромене*: а) с основом на **n* вр҃ме, име, сѣ̑ме; б) с основом на **s* слово, тѣ̑ло, чюдо, небо, дѣ̑ло, др҃во, око, оухо.

Именице вр҃ме и сѣ̑ме потврђене су само у Н и А јд., што није од значаја за анализу. Именица име у И јд. добија редакцијски наставак -емь: именемь 266б/7, 267а/14, 22. У Л јд. среће се *-и*, што је иновација уочена још у канону:[8] ѡ ... имени 258а/12, 268а/4—5. Номинатив множине гласи: имена 267б/7.

Код именице слово у облицима једнине доминира **о* промена са скраћеном основом: Г слова 256б/19, 258б/22, 260б/16, 272а/10, слов/ă/ 273б/1, И словомь 255а/4, 264б/6—7, 273а/10, словѡмь 256а/4, словѡ/м/ 272а/16, 274а/14. Само једном се среће стари облик: Г словесе 266а/14. У множини иновација нема ни у основи ни у наставцима: Н словеса 255а/8, Г словесь 255а/5, 269а/4, 282а/12, словесьı 255б/23, А словеса 256а/5, И словеси 256а/19, 259б/3, 273а/19, словесы 256б/11, 274а/4. У једном случају падеж је тешко са сигурношћу одредити (Г/Д јд. или И мн.): землю людїи свои/χ/ помрачаемоу свѣто/м/ словесы сию ѡзариша просвѣтиста 273а/6—7.

У једној потврди лексема тѣ̑ло има скраћену основу и наставак **о* врсте: Д јд. тѣ̑лоу 263б/12. У другом случају није сасвим јасно о ком падежу је реч (Л јд. или И мн.): въ двою тѣ̑леси єдиноу дшоу носеща 272а/3—4. Уместо двојине једном се реализује множина: И телеси ваю 276б/20.

Реч чюдо потврђена је само у множини, увек у складу са нормом: Н чюдеса 266а/7, Г чюдесь 265б/18—19, 270а/17, ѿ чюдесь 261б/7, ѿ ... чюдесь 267б/9—10, А чюдеса 258а/11—12, 266б/12, И чюдесы 267б/21, 268б/5, 275а/13, 279а/23, Л въ чюдесехъ 265б/9, въ чюдесе/χ/ 266а/2.

Именица небо задржава **s* промену: Г јд. с нб̑се 264б/8, съ нб̑се 267а/4, Д или Л јд. по нб̑си 267а/5, Л јд. на нб̑си 261а/12, 261б/10, 265а/10, 269б/22, 273б/11, на нб̑сы 256б/3, 276б/23, А мн. нб̑са 266а/4, 274б/15, на нб̑са 276а/24, Л мн. на нб̑сехъ 267б/8, 276б/12, на нб̑се/χ/ 274а/11, на нб̑/с/ехъ' 279а/8.

Именица дѣ̑ло само у једном примеру има облик по **s* промени: И мн. дѣ̑лесы 274а/15. Иначе се мења по **о* деклинацији: Г мн. дѣ̑ль 268а/12, 269а/12, 270б/4, безь дѣ̑ль 268а/9—10, ѿ дѣ̑ль 268а/13—14, Д мн. дѣ̑ло/м/ 278б/13, А мн. дѣ̑ла 277б/9, И мн. дѣ̑лы 268а/7, 268б/4, 269а/22, 274а/4, 276б/11.

Лексема др҃во у Г јд. има наставак **о* врсте: др҃ва 262а/23. У Г мн. присутна је консонантска промена: др҃весь 255а/21.

Именице око и оухо посведочене су само у двојини: Г очию 261б/5, И оушима 277а/20. Три пута, међутим, двојинске форме под утицајем народног говора добијају значење множине: Н ѡчи наши видѣше 265а/24, А оушї наши ѡглашаютъ 257б/14—15, зат'коше оуши свои 280а/19.

[8] *Граматика на старобългарския език*, 167.

Међу *именицама *ĭ основа мушкога рода* у *Похвали* се срећу: господь, грътань, огнь, пѫть, звѣрь, людиѥ.

У Г јд. лексеме господь преовлађује наставак продуктивне **о* деклинације: ѓа 256б/19, 261б/15, 277б/19, 281а/24, ѿ ѓа 259а/18, 277б/12. Само једном среће се и: ѓи 279б/22. У случају ѓа 261б/3 могло би се радити и о акузативу једнине, будући да је у питању објекат глагола искати. Датив јд. доследно добија наставак **ӥ* промене: г/ѣ/ви 270а/23, 271а/1, 277б/22, 279б/1, 281а/21. Облици В и Л јд. су по **ĭ* основи: В ѓи 264б/3, Л ѡ ѓи 277б/4, 283а/7, 14. У једином примеру И јд., због скраћеног писања, не може се знати која промена је у питању: прѣ/д/ гм҃ь 277б/5—6.

Усамљен пример именице грътань посведочен је по **о* деклинацији: Д јд. грътаноу 255а/7.

Реч огнь среће се са наставцима **јо* промене: Д јд. ѡгню 278а/14, Л јд. вь ѡгни 279б/10.

Лексема пѫть мења се по **ĭ* парадигми: Г јд. пѫти 270а/11, 271а/21, Д или Л јд. по пѫти 280б/10, Л јд. на пѫти 259б/22.

Именица звѣрь у И мн. добија наставак продуктивне **о* промене: съ звѣры 258а/21—22. У А мн. звѣры 266б/20 промена се не може са сигурношћу одредити.

У Н именица людиѥ доследно гласи: людїѥ 255а/12, людиѥ 266а/23—24, 272б/13, 276а/6. Генитив се у већини примера јавља са наставком -еи, чувајући резултат старословенске вокализације полугласника: людеи 260а/19, 262б/17, 263а/2, 271б/21, 272а/14, 276б/3. Једном се среће и -їи: людїи 273а/6. Форма генитива продире и у акузатив: людеи 273б/3, 283а/1. Два пута, међутим, посведочено је и: люди 264б/17, 274б/17. Датив је по норми: людемь 273а/9, 277б/21.

Код *именица женскога рода *ĭ промене* у Г мн. такође доминира -еи: ѿ заповѣдеи 255а/9, пѣснеи 256б/12—13, моцеи 261а/20 итд. Само по изузетку јавља се -їи: моцїи 263а/20, сажето чести 274а/6 (уколико није Г јд.). У Д и Л мн. доследни су редакцијски наставци -емь и -ѣхъ: Д болѣзнем' 257б/19, бранемь 260а/3, почьстемь 261а/18, Л вь ненавистѣхъ 264а/6, вь...пѣснѣхъ 270а/3, вь скрьбѣхъ 279а/12 итд. Инструментал мн. чува стари завршетак -ми: пѣсньми 256а/16, болѣзьн'ми 258б/1—2, добродѣтел'ми 273а/17—18 итд.

Иновација у виду наставка **ӥ* деклинације у Д јд. *именица *о/јо основа* које означавају лична имена, титуле, звања и апстрактне појмове у *Похвали* се среће само једном: вѣи 260а/17. Обично је: бо҃у 258б/5, миро҃у 259а/5, цр҃оу 283б/19 итд.

У категорији бића А јд. доследно се једначи са Г: ѣа 255б/10, за х/ѣ/а 257б/18, ѡц҃а 262б/10 итд.

Номинатив мн. у једном примеру добија проширење -*ов*- и наставак **ӥ* промене: дарове 277б/24.

У Л јд. именица средњег рода на -*ије* сажимање је означено у следећим примерима: вь благороды 260а/1—2, вь бл҃годньствѣ 260а/10—11, вь поцѣни 264а/1, вь цр/ѣ/тви 274а/12, 21, ѡ немл/ѣ/ды 280б/16. Јавља се и писање -їи/-ии, које је могло означавати и дуго *и*: ѡ вченїи 257б/1, вь пѣнїи 270а/2—3, вь житии 273б/13 итд.

Именица миръ у Л јд. редовно се јавља са наставком -оу: миро҃у 258б/4,18, 259б/13, 260б/17, 277а/2. У питању је стари наставак који се у споменицима среће још од XIII века.[9]

Проширење -*ов*- констатовано је више пута и у Г мн.: трѫдовь 269а/12, цвѣтовь 270б/2, грѣховь 274б/18. Оваква форма Г продире и у А мн.: змиѥвь 266б/22, бѣсовь 272а/21, а два пута стоји и на месту А дв.: вож/д/евь 275б/17, врачевь 275б/24.

У А мн. **о* промене мушког рода три пута је потврђен наставак -*е* из народног језика: прикѣлинике 275б/18, помощ'нике 275б/22, съпо/ѣ/нике 276а/5—6. Једном се среће и форма Г гровь 276б/17.

Номинатив мн. именица **јо* промене реализује се са наставком -*ије* у следећим случајевима: сѫтителиѥ 275б/9—10, вчителиѥ 276б/9 (уместо двојине), моучителиѥ 278а/9, цр҃иѥ 278а/16, миродрьжителиѥ 278а/16. Ова појава присутна је још у старословенском.[10]

Утицај **ĭ* основа среће се и у једној потврди Г мн.: конѥи 256б/9.

Генитив мн. именица средњег рода на -*ије* добија две врсте наставака посведочених већ у канону: а) пѣнїи 256б/13, блгодѣанїи 275б/4; б) дѣланеи 269а/13, беззаконеи 282а/21. Иако се не ради о бићу, облици генитива јављају се и у А мн.: исправлѥнїи 259б/14, съгрѣшенїи 268а/24, бл҃госьдѣанїи 275а/17—18.

У И мн. **јо* промене именица мушког и средњег рода само по изузетку се уноси наставак -ми: монастыр'ми 263а/3, оучен'ми 274а/7, исцѣлѥн'ми 276б/20. Обично је: вѣн'ци 258а/20, вьздыханыи 260б/8, бл҃годарении 272б/1—2 итд. Сажимање се среће у: исправлѥни 274а/2.

О извршеном сажимању у Л мн. именица средњег рода на -*ије* сведоче следећи примери: вь ... хож/д/енихъ 263б/4, на стьблыхъ 271б/16—17. Чешће се, међутим, пише: по ... ѿчьствиихъ 263а/5—6, ѡ ... съгрѣшенїихъ 280б/15 итд.

Двојинских облика у тексту је веома много. Будући да у њиховом образовању нема иновација, ради илустрације наводим по један пример за сваки посведочени падеж: Н соупроуга 272а/12, дѣлателѣ 272а/12, А прѣ/д/ателѣ 276а/11, стълпа 276а/14, В ѡча 271б/10, Д родителѥма 262б/5, Л на рамоу 271а/16. У великом броју примера (13) уместо очекиване двојине реализује се множина: Н ѡц҃и 278а/4, Г ѡц҃ьь 281а/4, А ап/ѣ/лы 274б/9, скровїща 273б/19, И съ ... ѡц҃и 281б/12 итд.

Посебно сам пратила и облике именица на -тель у множини (за речи на -инь и -арь нема потврда). Ове лексеме редовно се јављају са наставцима продуктивне **јо* промене: Г оучитель 259б/23, Д сѫтлѥмь 271б/24, А сѫтлѥ 274б/17, И сѫтли 263а/1, Л вь сѫтлихъ 267б/18 итд. У великом броју примера (17) облик множине стоји на месту А дв.: вѣн'чателѥ 275б/11, оукрасителѥ 275б/11, вѣщедрителѥ 275б/19 итд.

У промени *именица *а/ја основа* нема значајнијих одступања од норме књижевног језика. Лексема польза (< польѕа) добија две врсте наставака: а) по **ја* промени — Г јд. пол'зе 259б/5; б) по **а* промени — Д

[9] Ђ. Даничић, *Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка XVII вијека*, Биорад 1874, 49.

[10] *Граматика на старобългарския език*, 159.

јд. пол'зѣ 269а/20. До колебања у именичкој парадигми код ове именице дошло је свакако због преласка *dz* у *z*.[11] Уопштавање наставака тврдих основа у промени именица женског рода данас одликује косовско-ресавски дијалекат.[12]

Вокатив једнине несловенског имена *Сава* има облик номинатива: сава 270б/18, 281б/24. Два пута, међутим, срећe се и форма по **а* промени: саво 270а/10, 18.

Именица цѣдрота још у старословенским споменицима чешће се јављала као pliralia tantum.[13] У *Похвали* она је увек у множини: А цѣдроти 260б/18, цѣдроты 269а/17, И цѣдротами 258б/3, 260а/7—8, цѣдротами 267б/22, 275а/12, 281а/8.

Потврђени су и следећи облици двојине: Н рѣцѣ 273а/8, А роуцѣ 257а/13, вь роуцѣ 265б/13, нозѣ 257а/13, В лозѣ 271б/16, И роукама 265б/13, роука/м/ 282а/1. У једном примеру уместо двојине реализује се множина: вь оустнахъ твоихъ 265а/21.

Деклинација заменица. Промена личних заменица у складу је са нормом књижевног језика. Правило о присуству иницијалног *њ-* код релативне и личне заменице за треће лице доследно се поштује: без нѣго 256б/18, ѡ нихъ 257б/20, вь них'же 263б/22 итд. Због постпоноване позиције предлога ради до одступања је дошло у случају: нго ради 261б/4.

У посведоченим примерима Г јд. женског рода одговарајућих заменица сажимање се не бележи: вашеѥ 283а/9,13, нѣѥже 283б/16.

Акузатив јд. мушког рода придевских заменица редовно се једначи са генитивом: того 261б/9, сего 262а/23, вашего 279а/8 итд.

Под утицајем народног језика у тексту се једном реализује и присвојна заменица за треће лице: Л мн. вь .... нговѣхъ 264а/16.

Промена заменице кыи, коѥ, кага (и од ње изведених речи) праћена је у целини, будући да су поједини облици ове лексеме у народном језику претрпели измене, пре свега у виду уопштавања основе *ко-*. Сви примери из *Похвале* су: Н јд. м. род нѣкы 264а/8, 265б/11, А јд. ср. род коѥж/д/о 279б/22, И јд. м. род нѣкымь 259б/7, ср. род коимь 260б/5—6, ж. род нѣкоею 276б/6, Н мн. м. род нѣцїи 255а/17, 258б/13, 261а/1, 267а/6, кои 277б/24, ж. род коѥ 277б/24, Д мн. коим' 273б/17, коим'ж/д/о 279б/21, И мн. коими 261б/8, 273б/15, Л мн. ѡ коихъ 280б/15. Преглед показује да се основа *ко-* доследно јавља у множини у Н ж. рода и у Д, И и Л. Спорадично је присутна и у И јд. и Н мн. м. рода.

Код заменице сь, сѥ, си посведочена су извесна одступања од опште заменичке парадигме, која су позната већ списима канона:[14] Н јд. м. род сьи 264б/6, сьь 264б/12 (али и: сь 257а/24), ж. род сїи 256б/21, ср. род сиѥ 279б/22, Г јд. ж. род сиѥ 274а/20, А јд. ср. род сиѥ 265а/11, Н мн. м. род си 278а/10, ср. род сиѧ 265б/24, 267а/18, 22, сии 266б/6, А мн. м. род сиѥ

[11] За примере овог типа знају већ канононски споменици (*Исто*, 147).

[12] Павле Ивић, *Српскохрватски дијалекти. Њихова структура и развој, Прва књига, Опште разматрања и штокавско наречје*, Сремски Карловци—Нови Сад 1994, 222.

[13] *Старославянский словарь (по рукописям X—XI веков)*, под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки, Э. Благовой, Москва 1994, 770.

[14] Петар Ђорђић, *Старословенски језик*, Нови Сад 1975, 110.

268б/16, 18, 19, сихъ 256а/20, 259а/2,15, 269б/23, сих' 269б/19, си/х/ 279б/24, ср. род сиѧ 255б/2, 256б/1—2, 258а/10, 262а/18, 263а/22, 267а/24, 282а/9, 17, вь сиѧ 269а/7, али и: си 267а/15.

Облици двојине образују се правилно: Н м. род сиѧ 273б/23, Г ваю 271б/9, 273б/5, 276б/29, сею 273б/2, Д вама 277а/8, 23, 282б/2, кь вама 282а/10, А ваю 273б/7, 21, 275б/9, м. род наже 257б/5, сиа 263б/8, ср. род наши 257б/15. У великом броју примера, међутим, уместо двојинске реализује се форма у множини (иако се на уму имају само двојица светитеља): личне заменице — Н вы 273а/1, 8, 16, Г ѡ вась 275б/6, Д кь вамь 277б/3—4, А вы 276а/9, к 270а/18, И вами 272б/6, Л вь нихъ 270а/19; показне заменице — Н си 278а/3, Г тѣ/х/ 270а/15, Д кь симь 268б/20, А сихъ 268б/20; присвојне заменице — Н наши 278а/4, Г ѡ сѳ/д/цьь ваши/х/ 273б/1, Д вашимь 269а/6 итд.

Придевска деклинација. Генитив јд. мушког и средњег рода сложене придевске промене доследно има наставак -аго (ређе писан и -ааго): коньскаго 256а/12, великааго 263а/8, прославлающаго 265б/8—9, неизрѣ/ч/н'наго 265б/9 итд. Уколико је реч о бићу, А јд. има исту форму као Г јд.: насыщьшаго 255а/13—14, разслабленааго 264б/6, противнаго 264б/9, пльтнааго 265а/3, лазещаго 265б/16 итд.

У једном облику женског рода меког обрасца исте промене јавља се наставак тврдих основа: Г јд. животворещиѥ 272а/6—7.

У Д јд. мушког и средњег рода одређеног вида уопштава се -омоу/-емоу. Ради илустрације износим: а) дивномоу 261б/12, сѣмоу 262а/22, рож/д/ен'номоу 271б/1; са кршењем прегласа оучещомоу 256а/5, оучещомѵ 258б/11, вѣроующомоу 268а/5—6, воудѵщомоу 273а/15; б) ѵчещемоу 271а/17.

Под утицајем дијалекатске базе Д јд. женског рода у једном случају гласи: истиннои 274а/1.

Вокатив јд. придева мушког рода неодређеног вида увек има наставак именичке деклинације: вѣзоумнѣ 257а/8, прпо/д/бнѣ 270б/6, вѣомоудре 271а/10 итд. Ова особина, спорадично потврђена већ у канону,[15] доследно се реализује и у неким другим српскословенским споменицима.[16]

Утицај народног говора присутан је и у једном примеру И јд. женског рода с наставком -омь: силою знаменаваѥмомь 272б/19. У питању је стари штокавски наставак који се јавља у споменицима XIII века.[17]

Одступања од норме уочена су два пута и у облицима Л јд. женског рода меког обрасца сложене промене: вь земли тоуж/д/еи 262б/22—23, вь послѣд'нѣи старости 278а/24. Продор наставка тврдих основа у овој категорији срећe се и у другим српскословенским текстовима.[18]

У множини сам пратила у коликој мери се у Г, Д, И и Л реализује неодређени придевски вид, с обзиром на веома рано изражену тен-

[15] А. Вайан, *Руководство по старославянскому языку*, Москва 1952, 148.

[16] Јасмина Грковић-Мејџор, *Језик „Псалтира"*, 85; *Софијска служба*, 63; Вера Јерковић, *Морфолошки систем у „Житију св. Симеона" од Стефана Првовенчаног*, Гласник одјељења умјетности, књ. 8, Титоград 1988, 117.

[17] Gunnar Olaf Svane, *Die Flexionen in štokavischen Texten aus dem Zeitraum 1350—1400*, Aarhus 1958, 66.

денцију губљења ове категорије у српскословенском језику.[19] Наводим све одговарајуће примере из *Похвале*: Д сьвран'номь 256а/22, пожизаемомь 256а/22—23, помѣтаемомь 256а/23, порѫж/д/енномь 273а/1. Укупан број примера, иначе, занемарљиво је мали у односу на облике по сложеној промени.

Двојина се образује правилно: Н м. род ѡзарившѣ 273а/7, веселещѣ 273а/14, чьстиѣишѣ 273б/23, добрата 283а/17—18, А м. род дес'нѣа 276а/11, В м. род влѣа 271б/10, Д сѫтыма 269а/9 итд. Одступа само усамљени облик Г дв. у коме се уместо придевског реализује заменички наставак: всевидещею 261б/5. У извесном броју случајева уместо двојине јавља се множина: Н соуще 268б/3, ѡстающе 268б/5, послоушавше 277б/7—8, А ваю дѣлателе тако вь истиноу разоумни оублажаемь 273б/7—8, И постничьскыми бо ваю телеси 276б/19 и сл.

Утицај народног језика у *Похвали* манифестује се и у неадекватној употреби партиципа, који су у српским говорима веома рано изгубили партиципску функцију.[20] На пример: а) изостанак конгруенције у роду: вса и до нѣа сѫтыми іего мѫтвами съхраняема не гыбающа вѣголѣпиемь же и сѫстию иже вь ѿчьствѣ іего сѫтыѣ и бж/ѣ/твьниѣ цр҃кви оукрашающе 263а/24—263б/4; б) изостанак конгруенције у броју: аще высокаго ихь іеже ѡ бг҃ѣ поути ѡстающе и мали по силѣ по нихь да подвигнет' се а не ѿчаганиѣ/м/ заніе не достижоуще оуныниемь ѡблѣнивше се пасти 270а/10—14; в) употреба номинатива уместо зависног падежа: вь цр҃кви же бж҃іи тако на нбсы идѣже намь соуще нѣа сьвран'номь колми стрьпѣти достоить 256б/2—4, дасть намь ѡбласть ѣдомь бж҃иемь быти вѣроующимь вь име іего водшю и дх҃омь ѡ бг҃ѣ вами соуще порѫж/д/енномь 272б/22—273а/1.

У грађењу компаратива и активних партиципа аналошке иновације у виду проширене основе срећу се ретко: Н јд. м. род достиг'ша 261а/17—18, сподобльша се 261а/19, привьг'ши 265б/7, ср. род соуще 265б/10, разливающе се 265б/10, оун'шеіе 279б/12, вол'ше 279б/13, прилог вол'ше 280а/1. Номинатив мн. мушког рода компаратива потврђен је два пута: изреднѣиши 258б/15—16 (са новијим аналошким *-и*), хоуж/д/ьше 268б/ 2—3 (стоји уместо двојине). Када су у питању партиципи стари наставак *-ѥ/-еи* чува се у већини примера: гадоуще 255а/17, алчющеи 257а/4, бывшеи 258а/17, быв'ше 258а/19 итд. Одступају само: болещи 275б/23, соущіи 276а/2. Наведене иновације које се односе на проширену основу и нове наставке у поменутим катогоријама јављале су се већ у споменицима канона.[21]

Деклинација бројева. Основни број *један* јавља се увек с основом един-. Сви облици су по норми: Н јд. м. р. ѥдинь 260б/9, Д јд. м. р. ѥдиномоу 275а/20, А јд. м. р. ѥдинь 271а/5, ср. р. ѥдино 263б/10, ж. р. ѥдиноу

[18] Уп. Вера Јерковић, *Српска Александрида*, 174.

[19] Вера Јерковић, *Језик повеље великог жупана Стефана Немањића манастиру Хиландару*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XL, Нови Сад 1997, 138.

[20] Александар Белић, *Историја српског језика*, Изабрана дела Александра Белића, четврти том, Београд 1999, 381—384.

[21] Петар Ђорђић, *исто*, 124.

272а/3, Д или Л јд. ж. р. по ѥдїноі бедрѣ 256а/7, Л јд. м. р. ѡ ... ѥдиномь 255б/16—17.

У промени броја *два, оба* такође нема иновација: Н ж. р. двѣ рѣцѣ 273а/8, ср. р. двѣ свѣтилѣ 273а/2, Г ѡбою 271б/8. У исказу вь двою тѣлеси ѥдиноу дшоу носеща 272а/3—4 није сасвим јасно да ли је у питању облик генитива или локатива.

У једниној потврди редног броја под утицајем народног језика јавља се форма дроугыи: Н јд. м. р. тако дроугыи мѡѵси 264а/12.

Посведочен је и збирни број у акузативу: и да ѡбоіа вькоупь ре/ч/мь 276б/24—277а/1.

Презент. Код овог глаголског времена иновација нема ни у основи ни у наставцима. Глаголи с основом на *-је-* доследно имају несажете облике: бываѥть 255а/4—5, поминаѥть 255б/21—22, прилѣпляѥт се 256а/1 итд.

Једини облик двојине је 2. л. стыдита се 282а/20. Уместо двојине, међутим, три пута стоји множина: 2. л. прииемлѥте 273б/11—12, веселите се 276б/14, 3. л. помышлѣают 269б/23.

У првом лицу множине атематских глагола ѥсмь и вѣдѣти, као и код глагола имѣти увек се јавља наставак -мы: ѥсмы 266а/24, 268а/20, 272б/2, вѣмы 282а/7, 21, 283б/15, имамы 276а/11.

Аорист. У тексту *Похвале* нема ни једног примера асигматског аориста, што је у складу са српскословенском нормом.[22]

Глаголи који су имали два начина творбе аориста доследно образују млађи сигматски тип: 1. л. јд. гадохь 279б/4, 3. л. дв. оулегоста 265а/16, 1. л. мн. вьзведохом' се 272б/7, 3. л. мн. сѣдоше 255а/12, падоше 255а/15, вьз/д/выгоше 266б/17 итд. Овакво стање у рукопису резултат је утицаја народног језика.[23]

Наставак *-сть* у трећем лицу једнине глагола быти, дати, ѣсти доследно се чува: вы/ѣ/ 256б/18х2, 265а/17, 277б/23, 279б/1, бысть 262б/5, 8, прѣдасть 267а/14, дасть 272б/22, ѣсть 255б/2.

Наставак *-ть* у другом и трећем лицу једнине глагола коренске инфинитивне врсте на *-ѥ-*, *-и-*, *-рѣ-* среће се у свим посведоченим примерима: 2. л. јд. проклеть 266а/15—16, 3. л. јд. начеть 256а/8, пожить 260б/4, оумрѣть 280а/16.

У примерима где се то могло очекивати, старије фонетско стање (*с* место *х/ш*) не реализује се: 1. л. мн. приѣхомь 272б/22, 3. л. мн. начеше 255а/14, прииеше 257б/23.

У једниној потврди треће лице двојине аориста се једначи са другим наставком *-та*: 3. л. дв. оулегоста 265а/16; 2. л. дв. (25х) оудивиста 272а/20, вьзрадоваста 272а/21—22, показаста се 273а/9—10, прохладиста 273б/3—4 итд.

У великом броју примера (36), међутим, облике другог лица двојине често у истом исказу, односно реченичном контексту замењују форме

[22] Вера Јерковић, *Српскословенска норма у гласовном и морфолошком систему*. — Jugoslovenski seminar za strane slaviste, 33—34, Zadar 1984, 62.

[23] *Исто*, 64.

множине: разористе 274б/14, насадисте 274б/19, посѣасте 274б/21, изыдосте 275а/5, съдѣласте 277б/10 итд. На овом плану, дакле, текст је претрпео снажан утицај народног језика. Не може се, међутим, знати да ли је овакво стање у рукопису резултат каснијих наноса, или је одликовало и језик самог аутора. Испитани штокавски споменици у сваком случају показују да се и пре XIV века не може говорити о синтаксичком осећању за двојину.[24]

Имперфекат. Глагол бити, који је имао две могућности за образовање имперфекта, доследно се реализује у краћој форми: 3. л. јд. бѣ 256б/16х2, 17, 258а/10, 259б/19, 262а/2, 7.

Глаголи с имперфектом на -аа- у већини потврда (14) имају сажете форме: рьптахѫ 255б/8, молѧше 264а/8,15, гл҃ахѫ 265а/20 итд. Осам пута среће се и: съвръшаахѫ 258б/2, насыщаше 262а/4, простираше се 264а/20 итд.

У једином примеру имперфекта на -ѣа- сажимање није потврђено: имѣаше 265а/9—10.

Перфекат. Најчешће се налази у другом лицу једнине: кси с'саль 257б/5, сътвориль кси 264б/5, породиль кси 270б/24 итд. У пуној форми два пута је потврђен и у трећем лицу једнине: оудивиль естъ 261б/11, не wбыноу̀л' се к/ѣ/ 280б/5—6. Од укупно 15 примера перфекта у тексту *Похвале* партицип перфекта се 6 пута појављује без помоћног глагола. Сви такви случајеви су у трећем лицу једнине: оудивиль и прославиль 259б/12, просиѧль 260а/19, просвѣтиль 260а/20, wгналь 260а/21, вьз/д/вигль 260а/21. Релативно висока фреквенција ове категорије уочена је и у Теодосијевом *Житију Петра Коришког*.[25] У старословенским споменицима, као што је познато, ова црта је веома ретка, ограничена искључиво на Супрасаљски зборник.[26] Њено неуједначено појављивање у српским редакцијским текстовима (у појединим у потпуности изостаје, а у другима је релативно честа) И. Грицкат доводи у везу са дијалекатским тенденцијама у језику, поткрепљујући то стањем које данас одликује призренско-тимочки дијалекат, као и бугарски и македонски језик.[27]

Плусквамперфекат, сложени футур и *потенцијал* у *Похвали* се не јављају.

Императив. Облици императива тематских глагола углавном су у складу са нормом. У једном случају трећег лица једнине у аналитичкој конструкцији да пож/д/ить 262а/20—21 у облику презента се јавља тематски вокал *и* уместо *е*. У првом лицу множине глагола треће (*-је-*)

[24] А. Белић, *О двојини у словенским језицима*, Београд 1932, 96.

[25] Наташа Драгин, *Морфолошки систем у Теодосијевом „Житију Петра Коришког"*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XLV/1—2, Нови Сад 2002, 117.

[26] Ирена Грицкат, *О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику и сродним синтаксичким појавама*, Београд 1954, 154.

[27] *Исто*, 160—162.

презентске врсте среће се императивна основа са *-е-* уместо са *-и-*: прѣидѣте вьзра/д/ѫкѧ се 270а/23. Уколико се не ради о императивном футуру, овај облик могао је настати и под утицајем дијалекатске базе. Ова особина, иначе, данас одликује призренско-тимочки дијалекат.[28]

Глагол быти потврђен је само у првом лицу множине: воудѣмь 269б/10.

За атематске глаголе нема примера, док глагол видѣти у усамљеној потврди задржава старословенски облик другог лица једнине: виж/д/ь 266а/15.

Двојина је у тексту изузетно фреквентна, а сви примери су у другом лицу. Пошто је број потврда велик (24), а у грађењу нема иновација, ради илустрације износим: ра/д/ѫита 271б/10, не прѣзрита 282а/6, приналиита 282а/18, вьнидѣта 282б/11, испросита 282б/15 итд. Само три пута уместо двојине реализује се множинска форма: веселите се 276б/8, прѣимѣте 282а/11, съпособьствоуите 282б/19. Занимљиво је да се у *Похвали*, за разлику од аориста, у императиву ова категорија скоро доследно чува. Разлог томе вероватно треба тражити у природи самог заповедног начина који подразумева непосредно обраћање.

Инфинитив и супин. Инфинитив се образује правилно, док супин није посведочен. У супинским конструкцијама реализује се инфинитив. На пример: кгда приинде/т/ соудити всеи земли 281б/2.

Грађење партиципа. Партицип презента активни глагола имѣти у Н јд. м. рода доследно гласи: не ими 257а/11, имы 271а/4. Образовања по трећој презентској врсти нема. У осталим облицима основа је као код атематских глагола: Н дв. м. р. имоуща 273б/2, 274б/6—7, 276б/5, Н мн. м. р. имѹще 270а/21—22, им/о/ѫще 281а/15—16, Д мн. имоущемь 278б/19, не имоущѣимь 279а/18.

Међу активним партиципима претерита праћени су они глаголи који су још у канону имали могућност двоструке творбе. Глаголи друге инфинитивне врсте (*-ну-*) с основом на сугласник редовно имају краће облике: вьз/д/вигши 257б/2, постигь 260б/2, достиг'ша 261а/17—18, исьх'шихъ 273б/2, извѣгше 274а/5, вьскрьсшоу 279б/9. Одступа једино: вьстегноув'шии/х/ 275б/13.

Код глагола с инфинитивном основом на *-и-* чешће се реализују дужи облици (38:23). Ради илустрације наводим: а) просвѣтив'ше 258б/19, wставивь 262б/10, наоучивь 262б/19, оукрасив'ше 263б/18; б) насыщьшаго 255а/13—14, оудивльши се 257б/2, ношьшек 257б/3, вгож/д/ьше 258б/5. До потискивања старијег типа творбе, који је доминирао у већини старословенских споменика,[29] дошло је под утицајем народног језика.[30]

Партицип претерита актива глагола прикти увек се образује од корена *-км-*, што је особина уочена и у Теодосијевом *Житију Петра Кори-*

[28] Павле Ивић, *Дијалектологија*, 115.

[29] Н. Ван -Вейк, *История старославянского языка*, Москва 1957, 325.

[30] Вера Јерковић, *исто*, 64.

шкоꙋ:[31] прикѣмь 262б/18, прикѣм'ше 269б/12, прикѣм'ша 282б/13 итд. Форми са -им- нема.

*

У целини посматрано, може се констатовати да је *Похвала* писана високо нормираним књижевним језиком. Редакцијске особине доследно су спроведене: једначење А са Г јд. мушког рода код именица **o/jo* основа и атрибутских речи које се на њих односе, уопштавање наставака -ѣмь, -ѣхъ у И јд., Д и Л мн. **ĭ* и консонантске промене, наставак -омоꙋ/-ѣмоꙋ у Д јд. мушког и средњег рода сложене придевске промене, једначење 2. и 3. лица дв. наставком -та, -мы у 1. лицу мн. презента атематских глагола и глагола имѣти, изостанак супина и асигматског аориста.

Међу особинама које не захватају редакцијску писменост у целини, али и у другим српскословенским споменицима испољавају тежњу ка уопштавању, у овом рукопису доследно се срећу: наставак -и у Л јд. **ū* и консонантске промене именица мушког и средњег рода, наставак -ѣ у В јд. мушког рода неодређеног придевског вида. Јасно се испољава и тенденција потискивања просте промене придева и партиципа.

Од канонских иновација, које су се у старословенским рукописима јављале спорадично, посведочене су: наставак -ихѣ у Н мн. именица **jo* промене, наставак -ѣи у Г мн. **ĭ* и **jo* деклинације, -ми у И мн. **jo* промене именица мушког и средњег рода на *-uje*, сажимање у имперфекту, облици компаратива и активних партиципа са проширеном основом.

Мањи број црта, потврђених већ у канону, може се тумачити утицајем народног језика: продор наставака продуктивних именичких врста у непродуктивне, што се види на примеру именица мѣдь, сынь, господь, звѣрь, гръстань, слово, тѣло, проширење -ов- у Н, Г, А мн. **o* промене.

Говорној основици текст је близак и по високој фреквенцији млађих форми партиципа претерита активног од глагола са инфинитивном основом на *-u-*, као и доследној употреби млађег сигматског аориста код глагола који су имали две могућности за творбу. Обе црте представљају посебан вид понародњавања српскословенског језика без огрешења о његову норму, што је појава присутна и у другим споменицима.

Од особина општештокавског карактера у рукопису се јављају: наставак -оꙋ у Л јд. и наставак -ѣ у А мн. **o* промене, -омь у И јд. придева женског рода, наставак -ои/-ѣи у Д и Л јд. женског рода сложене придевске промене, употреба присвојне заменице за треће лице. Неадекватна конгруенција партиципа, затим појава множине различитих именских и глаголских облика на месту двојине, као и спорадична употреба двојинских форми у значењу множине такође су резултат утицаја народног говора.

Категорија којима би се са сигурношћу могао приписати регионални карактер у овом препису нема. У ову групу примера могли би се можда укључити наставак -ѣ у Д јд. именице польза (< польꙗ), релативно

[31] Наташа Драгин, *исто*, 118.

честа појава краћих форми перфекта и императивна основа на *-e-* уместо на *-u-* код глагола треће (*-je-*) презентске врсте. И док прва особина одликује косовско-ресавски дијалекат, друге две упућују на призренско-тимочку дијалекатску зону, подручје у суседству бугарских и македонских говора.

Нови Сад

Наташа Драгин

МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ СИСТЕМА В *ПОХВАЛЕ СВЯТОМУ СИМЕОНУ И СВЯТОМУ САВВЕ*, НАПИСАННОЙ ФЕОДОСИЕМ

Резюме

В работе рассматриваются морфологические особенности самого древнего сохранившегося списка *Похвалы святому Симеону и святому Савве*, написанной Феодосием. Рукопись находится в сборнике Рс 17 Народной библиотеки Сербии, и на основании бумажных водяных знаков датируется восьмым десятилетием XIV века. Целью работы является установить, в какой мере норма литературного языка уважалась в подлинном произведении раннего периода редакционной письменности. Анализ подтвердил, что *Похвала* написана на нормированном сербскославянском языке. Помимо иноваций, наследованных из канона, в тексте встречаются и немногочисленные общештоковские черты. Когда речь идёт о диалектизмах, то следует заметить, что в тексте отсутствуют примеры, которые можно было бы с уверенностью отнести к тем или иным характеристикам региональной природы. К этой группе примеров, возможно относится окончание -ѣ в дательном падеже единственного числа имени существительного польза (< польꙗ), относительно частое употребление прошедшего времени без вспомогательного глагола, основа повелительного наклонения на *-e-* вместо основы на *-u-* у глагола с основой настоящего времени на *-je-*. Первая черта в настоящее время характеризует косовско-ресавский диалект, а две вторые призренско-тимочскую диалектную область, пограничную зону с македонскими и болгарскими говорами.

СПАЦИЈАЛНА ИДЕНТИФИКАЦИЈА ОРИЈЕНТАЦИОНОГ ТИПА НОМИНАЛНОМ ФОРМОМ У ГЕНИТИВУ*

ИВАНА АНТОНИЋ

UDC 811.163.41'367.633

207 19703

Кратак садржај: У раду се анализирају синтаксичко-семантичке, а у релевантним случајевима и прагматичко-семантичке особености спацијалног генитива с обележјем идентификације оријентационог типа чији је обавезни структурни елемент предлог. У овом случају ради се о једном врло бројном микросистему од тридесетак предлошких јединица коју чине прости и сложени, двочлани, предлози (нпр. МИМО$_1$, МИМО$_2$, ДО, КОД, ПОРЕД, КРАЈ, ОКО ... / ПОКРАЈ, ИЗМЕЂУ, ИСПРЕД, ИЗНАД ...), као и прилози (нпр. ВАН, БЛИЗУ, ПОЗАДИ, ВИШЕ, НИЖЕ ...) и предлошко-падажне (нпр. У БЛИЗИНИ, НАДОМАК, ПРЕКОПУТА ...) и прилошко-предлошке (нпр. НЕГДЕ ОКО, НЕДАЛЕКО ОД, ЛЕВО ОД ...) структуре у функцији предлога међу којима готово да нема потпуних синонима. Спацијална идентификација оријентационог типа исказана генитивом остварује се као неспецификована и као спецификована, а за поједине предлошке јединице или групе предлошких јединица везују се и специфична појединачна семантичка обележја. Поједине предлошке јединице условљавају маркираност предикације, агенса у својству објекта локализације или самог локализатора у погледу неког од семантичких микрообележја (нпр. статичност/динамичност глагола, живо/неживо или једнина/множина објекта локализације, живо/неживо или тип локализатора). За три предлога (КРАЈ/ПОКРАЈ и МИМО$_2$) везују се и нарочита прагматичко-семантичка обележја.

Кључне речи: Лингвистика. Српски језик. Стандард. Синтакса. Семантика. Прагматика. Синтаксичка семантика. Прагматичка семантика. Спацијалност. Простор. Генитив. Предлог.

У раду Антонић (2003, у штампи) подсетила сам да је у српској лингвистици, у досадашњој литератури посвећеној појединачним падежним облицима и падежним системима, највише пажње било посвећено управо генитиву[1] као посебном падежном облику, с једне стране, односно падежном систему за обележавање просторних односа, с друге стране. Падежни систем за обележавање просторних односа уједно је и

* Овај рад представља део резултата истраживања синтаксичко-семантичке структуре падежног система стандардног српског језика које спроводим у циљу израде одговарајућег поглавља за будући граматички приручник групе аутора *Прилози граматици српског језика: Синтакса просте реченице* под извршним редакторством проф. Предрага Пипера и генералним редакторством академика Милке Ивић, и покровитељством Комисије за синтаксу Одбора за стандардизацију српског језика, а једним делом и у склопу пројекта Савремени српски језик (1343), који финансира Министарство за науку, технологије и развој Републике Србије у оквиру програма основних истраживања.

[1] Уп. пре свега Feleško (1970) / Фелешко (1995).

до сада био најдетаљније описан падежни подсистем српскога језика.[2] Ипак, понеки детаљ релевантан на синтаксичко-семантичком и, поготово, прагматичко-семантичком плану или није, у потребној мери, био истакнут или је остао ван домашаја досадашњих анализа, а понеки се, по свој прилици, може сматрати и резултатом новијих развојних збивања у падежном систему стандардног српског језика. У поменутом раду скренула сам пажњу на неке од таквих детаља, а које сам уочила у моделима генитива којима се денотира тзв. спацијална[3] идентификација локационог типа. Овом приликом осврнућу се на моделе генитива којима се денотира спацијална идентификација оријентационог типа.

Спацијална детерминација реченичне предикације номиналном формом у генитиву остварује се као *спацијална идентификација*, а само појединачне формалне јединице поред спацијалне идентификације могу носити и обележје *спацијалне квантификације*. При том, спацијална идентификација, када је генитив у питању, може бити остварена као 1. *локативност (неусмереност) у простору*, и као 2. *транслокативност (усмереност) у простору*.[4]

1. *Спацијална идентификација: локативност (неусмереност) у простору.*

Ово значење подразумева *смештање* објекта спацијалне идентификације (објекта локализације), у мировању или у кретању, у простор. То значи да објекат спацијалне идентификације, у начелу, може бити у мировању или у кретању, али увек у оквиру идентификованог места.[5] Овај вид спацијалне идентификације може се, у начелу, реализовати као 1.1. *спацијална идентификација локационог типа* (непосредна просторна локализација), и као 1.2. *спацијална идентификација оријентационог типа* (посредна просторна локализација), а у случају генитива и као 1.3. *спацијална идентификација локационог или оријентационог типа* (непосредна или посредна просторна локализација).

Дакле, овога пута предмет моје пажње јесте спацијална идентификација *оријентационог* типа (посредна просторна локализација) исказана номиналном формом у генитиву. Будући да је трећи наведени тип спацијалне идентификације репрезентован само једним моделом генитива, односно да се ради о моделу којим се, у зависности од типа локализатора, денотира локациона или оријентациона компонента, на самом крају осврнућу се и на овај семантички тип.

1.2. *Спацијална идентификација оријентационог типа (посредна просторна локализација).*

Ово значење подразумева смештање објекта спацијалне идентификације (објекта локализације) *изван* граница локализатора.

1.2.1. Спацијална идентификација оријентационог типа *неспецификована* (неодређена посредна просторна локализација).

Ово значење подразумева смештање објекта локализације изван граница локализатора *без података о томе о којој страни локализатора се ради.*

Модел а) N^6 + V + ВАН / ИЗВАН / $МИМО_1$ / ОСИМ / БЛИЗУ / У БЛИЗИНИ / НАДОМАК / НЕГДЕ ОКО / НЕДАЛЕКО ОД / ДАЛЕКО ОД N_{Gen}[7] — генитив с предлогом ВАН, ИЗВАН, $МИМО_1$ (’ван, изван’), ОСИМ (’ван, изван’), БЛИЗУ, НАДОМАК, локативном структуром У БЛИЗИНИ или обавезним спојем заменичког прилога и предлога НЕГДЕ ОКО (’близу, у близини’) и предлогом ОД у комбинацији с прилогом НЕДАЛЕКО, ДАЛЕКО. Овим предлозима се показује једино да је идентификовано место спољашност локализатора. При том,

— предлози ВАН, ИЗВАН, $МИМО_1$, ОСИМ необележени су у погледу спацијалне квантификације, тј. не носе податак о удаљености од локализатора, нпр.

Отишли су на излет *ВАН / ИЗВАН* ᵹрада.
Ударац је био јак, али је лопта завршила *МИМО* ᵹола.
Пази, пази! Сипаш *ОСИМ* шоље.

уз напомену да се предлог $МИМО_1$ са значењем ’ван, изван’ среће у језику спорта и везује за локализаторе типа *ᵹол, кош*, а предлог ОСИМ (спорадично и $МИМО_1$) са значењем ’ван, изван’ чује се у говорном језику и везује се за локализаторе којима се денотира посуда;

— а предлози БЛИЗУ и НАДОМАК, локативна конструкција У БЛИЗИНИ, прилошко-предлошки спојеви НЕГДЕ ОКО, НЕДАЛЕКО ОД и ДАЛЕКО ОД обележени су у погледу *спацијалне квантификације*, тј. носе податак о удаљености од локализатора, и то сви податак о *проксимал-*

---

[2] Истраживања су почела радовима: М. Ивић (1957), и M. Ivić (1965; 1983[1]/1995[2]), а настављена најобухватније радовима: П. Пипер (1977—1978) и P. Piper (1997).

[3] Термин спацијалност за именовање семантичке категорије простора, у нашој литератури, предложио је P. Piper (1997). То ми се чини веома добрим решењем с обзиром на то да је простор (spatium) шира реалија од места (locus), па тако и у језику значење места представља само један тип категоријалног значења простора. Тиме се постиже прецизнија терминологизација, односно избегава се истоветно именовање надређеног и подређеног семантичког појма. Уп. нешто детаљније и у: Антонић (1998, 179).

[4] Овај тип спацијалне идентификације назива се још и *кинетички аспект* просторног односа (Пипер, 1977—1978).

[5] Спацијална идентификација реализована као транслокативност (усмереност) у простору подразумева кретање објекта локализације, али у односу на идентификовано место, и то као удаљавање од идентификованог места (аблативност), приближавање идентификованом месту (адлативност) или кретање којим објекат локализације пресеца идентификовано место (перлативност).

[6] Симболи и скраћенице: Det_{Spac} — детерминатор спацијални; $Л_{живо}$ — локализатор с обележјем ’живо’; N — именица; N_{Gen} — именица у генитиву; $N_{Gen\ Jd}$ — именица у генитиву једнине; $N_{Gen\ Mn}$ — именица у генитиву множине; N_{Subj} — именица у функцији субјекта; N_{Obj} — именица у функцији објекта; ПСО — прагматичко-семантичко обележје; СМО — семантичко микрообележје; V — предикација; V_{Din} — предикација динамична; V_{Stat} — предикација статична; V_{Tranz} — предикација транзитивна; + — повезује се; [← X] — реализује се у форми X у површинској структури реченице; [↔ X] — одговара семантичкој структури X у већем делу семантичког поља; [⇒ X] — имплицира исказ или пропозицију X у непосредном језичком контексту, / — или; // — старији, мање-више семантички синонимни облици.

[7] Основни модел спацијалног генитива јесте: N_{Subj} + V + Det_{Spac} [← N_{Gen}] / V_{Tranz} + N_{Obj} + Det_{Spac} [← N_{Gen}]. Дакле, објекат спацијалне детерминације може у реченици имати функцију субјекта или функцију објекта. Даље у моделима биће представљен симболом N испред V независно од тога да ли се у примерима појављује у функцији субјекта или у функцији објекта пошто то за само значење просторног односа није релевантно.

ности (близина), изузев прилошко-предлошког споја ДАЛЕКО ОД који носи податак о *дисталности* (даљина). Нпр.

Зауставио је ауто *БЛИЗУ / У БЛИЗИНИ / НАДОМАК куће.*
Незгода се догодила *НЕГДЕ ОКО Београда.*
Паркирао је ауто *НЕДАЛЕКО ОД куће.*
Паркирао је ауто *ДАЛЕКО ОД куће.*

Модел б) N + V + ДО / КОД / ПОРЕД / КРАЈ / ПОКРАЈ / МИМО$_2$ N_{Gen} — генитив с предлогом ДО, КОД, ПОРЕД, КРАЈ, ПОКРАЈ, МИМО$_2$ ('поред'). Овим предлозима се показује да је идентификовано место спољашњост локализатора, и то онај његов део који је у контакту са једном од могућих страна локализатора, али без прецизнијег одређења о којој страни се ради уз импликацију спацијалне квантификације типа *проксималност* (близина).

— Предлози ДО и КОД захтевају статичан глагол, уз то, с обзиром на критериј 'живо', предлог ДО је необележен јер именица у генитиву може означавати живо (+/–), а предлог КОД је обележен јер може стајати само уз именице живо (–). Нпр.

Јован стоји *ДО Пере.*
Нада седи *ДО врата.*
Пера седи *КОД прозора.*
Оставио је лопту *КОД ограде* и заборавио је на њу.
* Јован стоји *КОД Пере.*

— Предлог ДО и КОД с генитивим може се комбиновати са глаголима којима се денотира једна специфична врста кретања, као што су глаголи *сећи, седати, стајати, лећати* (уп. Јован ЈЕ СЕО / СЕДА *ДО Пере*, Пера улази и СТАЈЕ *КОД прозора*), али је овде у питању кретање које имплицира заузимање одређеног положаја, па је у крајњем опет присутна компонента статичности.[8]

— Предлози ПОРЕД, КРАЈ, ПОКРАЈ дозвољавају и статичан и динамичан глагол, а с обзиром на критериј 'живо' сва три предлога су у начелу необележена, тј. могу се комбиновати са именицом у генитиву која носи обележје живо (+/–), с тим што предлози КРАЈ и ПОКРАЈ у комбинацији с именицом која носи обележје живо (+) са динамичним глаголом имплицирају нови исказ чијом се пропозицијом може експлицирати ментално-психолошко стање (непажња, незаинтересованост) агенса предикације према објекту у својству локализатора. Нпр.

Нада стоји / пролази *ПОРЕД улаза / Пере.*
Нада стоји *КРАЈ / ПОКРАЈ ограде / Пере.*
Нада пролази *КРАЈ / ПОКРАЈ Пере* [⇒ и уопште га не примећује.]

— Предлог МИМО$_2$ ('поред') захтева динамичан глагол и комбинује се с именицама које носе обележје живо (+) и, по правилу, имплицира нови исказ чијом се пропозицијом може експлицирати ментално-психолошко стање (непажња, незаинтересованост) агенса предикације

[8] На значај имплициране семантичке компоненте код глаголских лексема за структурирање синтаксичких јединица на примеру глагола *сести* и *устати* управо недавно скренула је пажњу М. Ивић (2000 [M. Ivić 2002, 81–84]).

или чак његов изразито негативан став (ниподаштавање) према објекту у својству локализатора. Нпр.

Прошао је *МИМО мене*, али ме није приметио.
Прошао је *МИМО мене*, али ме није НИ приметио.
Прошао је *МИМО мене*, али ме није ЧАК НИ приметио.

Дакле, с обзиром на критериј статичан / динамичан глагол, предлози ПОРЕД, КРАЈ, ПОКРАЈ су необележени, а предлози ДО, КОД и МИМО$_2$ су обележени, с тим што ДО и КОД носе обележје статичност (+), а МИМО$_2$ обележје динамичност (+). Уз то, у свим случајевима инвентар динамичних глагола је сасвим ограничен и по правилу се своди на оне с префиксом ПРО- (*ПРОћи, ПРОтрчати, ПРОлетети*). С обзиром на критериј 'живо', предлози ДО, ПОРЕД, КРАЈ, ПОКРАЈ су необележени, а предлози КОД и МИМО$_2$ су обележени, с тим што предлог КОД носи обележје живо (–), а предлог МИМО$_2$ обележје живо (+). При том, предлози КРАЈ/ПОКРАЈ с динамичним глаголом и МИМО$_2$ имплицирају у језичком контексту нови исказ, односно пропозицију која може експлицирати одређено прагматичко-семантичко обележје: у случају сва три предлога, то је ментално-психолошко стање агенса динамичне предикације (дакле, по правилу, живо [+]) типа *непажња, незаинтересованост* према објекту у својству локализатора, а у случају предлога МИМО$_2$ чак и његов изразито негативан став — *ниподаштавање* према објекту у својству локализатора. Или табеларно:

предлог \ СМО	V_{Stat}	V_{Din}	$Л_{живо}$	ПСО
ПОРЕД	(+/–)	(+/–)	(+/–)	
КРАЈ	(+/–)	(+/–)	(+/–)	(+)
ПОКРАЈ	(+/–)	(+/–)	(+/–)	(+)
ДО	(+)	(–)	(+/–)	
КОД	(+)	(–)	(–)	
МИМО$_2$	(–)	(+)	(+)	(+)

Модел в) N + V + ОКО N_{Gen} — генитив с предлогом ОКО. Овим предлогом се показује да је идентификовано место спољашњост локализатора која је у контакту са свим странама локализатора или је, пак, локатизатор кружног облика. Семантика глагола може захтевати плуралност објекта локализације (пример 2). Нпр.

Дете трчи *ОКО куће.*
Деца су поседала *ОКО стола.*
Везала је каиш *ОКО струка.*

Модел г) N + V + ИЗМЕЂУ $N_{Gen\ Mn}$ / $N_{Gen\ Jd}$ И $N_{Gen\ Jd}$ — генитив с предлогом ИЗМЕЂУ. Овај предлог захтева плуралност локализатора, што се исказује или обликом множине именице у генитиву или синтагмом коју чине две именице у генитиву једнине повезане саставним везником И. Предлогом ИЗМЕЂУ показује се да је идентификовано место спољашњост која је у контакту са више локализатора без података о томе

које су стране локализатора у питању, па се генитивом с овим предлогом имплицира обележје *интерлокализације* као посебног облика екстралокализације. Нпр.

ИЗМЕЂУ *зграда* посађено је дрвеће.
Трчао је *ИЗМЕЂУ аутомобила* паркираних на тротоару.
Седео је *ИЗМЕЂУ Пере И Јована.*
Стао је *ИЗМЕЂУ мајке И брата.*
Ставио је столицу *ИЗМЕЂУ кревета И ормана.*

— Генитив с предлогом ИЗМЕЂУ у овим примерима може бити замењен инструменталом с предлогом МЕЂУ и значењем спацијалне идентификације оријентационог типа неспецификоване — интерлокализација, уз напомену да код генитива поред идентификације места постоји и представа о одмеравању места према крајњим границама с обе стране, а инструменталом се остварује искључиво идентификација места без представе о оваквом одмеравању (Ивић, М., 1957—1958, 150—151). Из ове чињенице, по свој прилици, произилази и могућност да инструментал, за разлику од генитива, може у одговарајућем ванјезичком контексту имплицирати и значење посредне социјативности, уп. нпр. *МЕЂУ књигама* држao је и друге вредне предмете [↔ *С књигама* држao је и друге вредне предмете], Осећао се добро као и увек када се налазио *МЕЂУ пријатељима* [↔ Осећао се добро као и увек када се налазио *С пријатељима*].

1.2.2. *Спацијална идентификација оријентационог типа спецификована (одређена посредна просторна локализација).*

Ово значење подразумева смештање објекта локализације *изван* граница локализатора уз податак о томе о којој *страни локализатора* се ради.

Модел а) N + V + ИСПРЕД / ИЗА / ИЗНАД / ИСПОД N_{Gen} — генитив с предлозима ИСПРЕД, ИЗА (// ПОЗАДИ), ИЗНАД (// ВИШЕ // ПОВИШЕ // ПОВРХ), ИСПОД (// ПОДНО // НИЖЕ). Овим предлозима показује се да је идентификовано место спољашњост локализатора која је у контакту са

— предњом страном локализатора: предлог ИСПРЕД, нпр.
Срешћемо се *ИСПРЕД позоришта.*
Играли су фудбал *ИСПРЕД зграде.*

— задњом страном локализатора: предлог ИЗА (// ПОЗАДИ), нпр.
Башта се налази *ИЗА куће.*
Паркирао је ауто *ИЗА црвеног голфа.*

— горњом страном локализатора: предлог ИЗНАД (// ВИШЕ // ПОВИШЕ // ПОВРХ), нпр.
Окачи полицу *ИЗНАД стола.*
Ставио је слику *ИЗНАД комоде.*

— доњом страном локализатора: предлог ИСПОД (// ПОДНО // НИЖЕ), нпр.
Дете се сакрило *ИСПОД кревета.*
Птице су направиле гнездо *ИСПОД крова.*

— Предлози дати у загради, знатно су ређе у употреби у савременом стандардном језику, а представљају синониме с основним обликом с обзиром на тип просторног односа на који упућују, али не и с обзиром на могућности комбиновања с конкретним именицама у функцији локализатора. Њихове су комбинаторичке могућности с обзиром на тип локализатора по правилу уже у поређењу са основним предлозима (уп. нпр. *ИСПОД / ПОДНО / НИЖЕ баште* : *ИСПОД / *ПОДНО / *НИЖЕ стола*). Наиме, предлог ИСПОД је необележен с обзиром на локализацију по хоризонтали и по вертикали, а предлози ПОДНО и НИЖЕ обележени су и денотирају локализацију само по хоризонтали.

Генитив с овим предлозима неутралан је с обзиром на обележја место целог тока предикације, адлативност (директивност + циљност), аблативност и перлативност. Уп. нпр.

Старе књиге СТОЈЕ *ИСПОД кревета.*
Миш ТРЧИ *ИСПОД кревета.*
СТАВЉА те старе књиге *ИСПОД кревета.*
ИЗВУКАО је старе књиге *ИСПОД кревета.*
Миш је ПРОТРЧАО *ИСПОД кревета.*

— На основу обележја место целог тока предикације / циљ (+/–), спацијални генитив с предлозима ИСПРЕД, ИЗА, ИЗНАД, ИСПОД (важи и за предлог ИЗМЕЂУ) супротставља се спацијалном инструменталу и спацијалном — циљном акузативу с предлозима ПРЕД, ЗА, НАД, ПОД (и МЕЂУ), који су обележени, и то инструментал: место целог тока предикације (+), а акузатив: место целог тока предикације (–), тј. циљ (+).

— У систему предлога у стандардном српском језику не постоје предлози који носе обележје *латералности*, тј. којима се показује да је место локализације спољашњост локализатора која је у контакту са бочним странама, односно левом и десном страном локализатора. Такво значење исказује се двоструком генитивном структуром с предлогом С(А), нпр. Посадио је дрво *С једне и С друге стране улаза / С леве и С десне стране улаза*, или ако се спецификује лева / десна страна, генитивом с предлогом С(А), нпр. Поставио је клупу *С десне стране улаза*, и генитивом с предлогом ОД у комбинацији с одговарајућим прилогом, уп. Села је *ЛЕВО ОД стола*, Стоји *ДЕСНО ОД стола.*

— Лексема ЧЕЛО у функцији предлога с генитивом комбинује се, у савременом српском језику, практично само са именицама *глава, сто, башта*, и не упућује у свим случајевима на исти тип просторне релације, нпр. *ЧЕЛО главе ↔ ИЗНАД главе, ЧЕЛО стола / баште ↔ УВРХ стола / баште.*

Модел б) N + V + ПРЕКОПУТА / НАСПРАМ N_{Gen} — генитив с предлогом ПРЕКОПУТА, НАСПРАМ. Овим сложеним, двочланим предлозима показује се да је идентификовано место спољашњост локализатора која се налази насупрот, у начелу, једној од могућих страна локализатора (по томе би овај модел могао бити сврстан и у неодређену посредну локализацију), мада се у највећем броју случајеве имплицира предња страна локализатора (отуда се овде сврстава у спецификовану спацијалну идентификацију оријентационог типа). То поготово важи за предлог НАСПРАМ, и онда када се ради о живом објекту у својству локализатора. Нпр.

Хотел „Нови Сад" се налази *ПРЕКОПУТА железничке станице.*
То је зграда која се налази *НАСПРАМ пијаце.*
Сео је *ПРЕКОПУТА професора.*

— Прост предлог СПРАМ данас се сасвим ретко среће са просторним значењем. Појављује се још у устаљеном споју с именицом *светло* и понекад *сунце* у примеру типа Дај ми да погледам то *СПРАМ светла* са значењем 'НА светлу / тамо где је светло', или у примеру Окрени се *СПРАМ светла* па ћеш боље видети, са значењем 'ПРЕМА светлу'.

— Предлог НАСУПРОТ и са конкретним (када је у питању просторно значење) и са апстрактним (када се имплицира значење опозиције [супротстављености] изведено из просторног значења) именицама некада се чешће комбиновао с генитивом, уп. Ушао је у просторију и сео *НАСУПРОТ председника*. У савременом стандардном језику овај предлог се по правилу комбинује с дативом, уп. Ушао је у просторију и сео *НАСУПРОТ председнику*.

1.3. *Спацијална идентификација локационог или оријентационог типа (непосредна или посредна просторна локализација).*

Модел N + V + ДУЖ N_{Gen} — генитив с предлогом ДУЖ по правилу се комбинује са динамичним глаголом и показује да се објекат локализације креће у линији локализатора, а да ли се то кретање обавља по локализатору (односно да ли се ради о идентификацији локационог типа) или паралелно с локализатором, дакле ван локализатора (односно да ли се ради о идентификацији оријентационог типа) зависиће од типа локализатора исказаног именицом у генитиву. Нпр.

Орнаменти су постављени *ДУЖ целе фасаде* [↔ ... *ПО (дужини) целе фасаде*.]
Шетала је *ДУЖ обале*. [↔ ... *ПО обали*.]
Војска се укопала *ДУЖ границе*. [↔ ... *НА граници*.]
Волео је да јаше у галопу *ДУЖ реке*. [↔ ... *ПОРЕД реке*.]
Посадили су дрвеће *ДУЖ целог булевара*. [↔ ... *ПОРЕД булевара*.]

Нови Сад

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Антонић, Ивана (1998), Предраг Пипер, *Језик и простор*, Београд: Библиотека XX век, 1997: 5—221, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику (Нови Сад), XLI/1, 174—180.

Антонић Ивана (2003), *Спацијална идентификација локационог типа номиналном формом у генитиву*, Свеске Матице српске, Грађа и прилози за културну и друштвену историју, Серија књижевности и језика (Нови Сад), бр. 41, св. 11, у штампи.

Ивић, Милка (1957), *Једно поглавље из граматике нашег модерног језика — систем месних падежа*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књ. II, 145—158.

Ивић, Милка (1957—1958), *Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику*, Јужнословенски филолог (Београд), XXII, 141—166.

Ivić, Milka (1965), *The System of Serbocroatian Cases Denoting Spatial Relations*, Acta Linguistica Hafniensia, Vol. IX, No. 1, Copenhagen, 50—55.

Ivić, Milka (1983[1]/1995[2]), *Srpskohrvatski padežni sistem za označavawe prostornih odnosa*, u: Lingvistički ogledi, Beograd: XX vek, 207—214.

Ивић, Милка (2000), *Каже се: сео поред ње, али не: *устао поред ње; зашто?* Наш језик (Београд), књ. XXXIII, св. 3—4, 185—187. [Прештампано у: Ivić, Milka (2002), Red reči, Lingvistički ogledi, četiri, Beograd: XX vek (81—84).]

Пипер, Предраг (1977—1978), *Обележавање просторних односа предлошко-падежним конструкцијама у савременом руском и савременом српскохрватском књижевном језику*, Прилози проучавању језика (Нови Сад), књ. 13—14, 1—51.

Piper, Predrag (1997), *Kategorija prostora u predloškim adverbijalima*, u: Jezik i prostor, Beograd: XX vek, 59—76.

Feleszko, Kazimierz (1970), *Składnia genetiwu i wyrażeń przyimkowych z genetiwem w języku serbsko-chorwackim*, Wrocław—Warszawa—Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich (Komitet Słowianoznawstwa Polskiej Akademii Nauk, Monografie Slawistyczne 21).

Фелешко, Казимјеж (1995), *Значења и синтакса српскохрватског генитива*, Београд — Нови Сад: Вукова задужбина — Орфелин — Матица српска, [Превод Гордане Јовановић с пољског: Kazimierz Feleszko, 1970].

Ивана Антонић

СПАЦИАЛЬНАЯ ИДЕНТИФИКАЦИЯ ОРИЕНТАЦИОННОГО ТИПА С ПОМОЩЬЮ НОМИНАЛЬНОЙ ФОРМЫ В РОДИТЕЛЬНОМ ПАДЕЖЕ

Резюме

В работе анализируются синтактико-семантические, а в релевантных случаях и прагматико-семантические особенности спациального родительного с признаком идентификации ориентиационного типа, обязательным структурным элементом которого является предлог. В данном случае речь идет об одной весьма многочисленной микросистеме, состоящей из примерно тридцати предложных единиц, которую собою образуют простые и сложные, двучленные предлоги (напр., МИМО$_1$, МИМО$_2$, ДО, КОД, ПОРЕД, КРАЈ, ОКО ... / ПОКРАЈ, ИЗМЕЂУ, ИСПРЕД, ИЗНАД ...), а также и наречия (напр., ВАН, БЛИЗУ, ПОЗАДИ, ВИШЕ, НИЖЕ ...) и предложно-падежные (напр., У БЛИЗИНИ, НАДОМАК, ПРЕКОПУТА...) и наречно-предложные (напр., НЕГДЕ ОКО, НЕДАЛЕКО ОД, ЛЕВО ОД ...) структуры в функции предлогов, среди которых почти не существует полных синонимов. Спациальная идентификация ориентиационного типа, выраженная родительным падежом, реализуется либо как неспецифированная, либо как специфированная, а для некоторых предложных единиц или групп предложных единиц характерны и специфические отдельные семантические признаки. Некоторые предложные единицы обусловливают маркированность предикации, агенса как объекта локализации или самого локализатора в качестве определенного семантического признака (напр., статичность / динамичность глагола, одушевленность / неодушевленность или единственное/множественное число объекта локализации, одушевленность / неодушевленность или тип локализатора). С двумя предлогами (КОД и МИМО$_2$) связаны и особые прагматико-семантические признаки.

ИСКАЗИВАЊЕ ПОСЕСИЈЕ И КВАЛИФИКАЦИЈЕ У ЈЕЗИКУ МАЂАРСКО-СРПСКИХ ДВОЈЕЗИЧКИХ ОСОБА

НАДА АРСЕНИЈЕВИЋ

UDC 811.163.41'366.543(439)

20713959

Кратак садржај: У раду се разматрају питања конкурентног односа између посесивног генитива и посесивног придева, као и избор одговарајућег придевског облика за изражавање квалификативности у српском као секундарном језику. Фокусирањем овог проблема у језику српских интелектуалаца у Мађарској запажа се појава спорадичних огрешења и интуитивно одабраних решења, што је условљено непостојањем чврстог ослонца у примарном (мађарском), као и непостојањем довољно дефинисаних односа у српском језику, нарочито у ситуацијама са примарним квалификативним значењем у којем се посесивност тек „накнадно" установљава.

Кључне речи: лингвистика, синтакса, контрастивно истраживање, српско-мађарска двојезичност, однос посесивност/квалификативност

1. Конкурентни однос између посесивног генитива и посесивног придева у исказивању припадања један је од проблема којем наша лингвистичка литература од раније посвећује пажњу, уочавајући да није увек могуће употребити једну од ових форми уместо друге, међутим, правила супституције у појединим случајевима још увек нису довољно прецизирана.

2. Поред онога што је формулисано у граматикама српског (српскохрватског) језика, односом двају посесивних облика бавили су се различити аутори, нарочито М. Ивић, непосредно, али и у радовима чија основна проблематика укључује и ово питање[1]. Напоредна употреба именичког и придевског посесивног облика разматрана је и у оквиру конфронтативних студија[2]; међутим, колико је нама познато, изостало је

---

[1] Посебно бисмо истакли радове: *Генитивне форме српскохрватских именица и одговарајућа придевска образовања суфиксом -ов (-ев, -овљев, -евљев), -ин у односу „комбинаторичних варијаната"*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду бр. X, Н. Сад 1967, 258—262 (скраћено: Ивић, 1967); *Српскохрватски падежни облици обавезно праћени одредбом као помоћним морфолошким знаком*, Годишњак Филозофског факултета у Н. Саду бр. IV, Н. Сад 1959, 151—163 (скраћено: Ивић, 1959); *О неким граматичким феноменима условљеним емпатијом*, О зеленом коњу, Нови лингвистички огледи, Београд 1995, 206—217 (скраћено: Ивић, 1995); *On Referential Strategies: Genitivization vs Adjektivization in Serbocroatian*, Linguistische Arbeitbericrite Nr 54/55, Leipzig, 1986, С. 23—27 (скраћено: Ивић, 1986).

[2] Уп. М. Микеш, Л. Деже, Л. Матијевич, *Питања еквиваленције номиналних синтагми*, Контрастивна граматика српскохрватског и мађарског језика бр. 3, Н. Сад 1973 (скраћено: Микеш, Деже, Матијевич, 1973) и Смиљка Стојановић, *Бинарне релације посесије у енглеском и српскохрватском језику*, Филолошки факултет београдског универзитета, Београд 1996, 500 (скраћено: Стојановић, 1996).

фокусирање овог проблема у продукцији на српском језику код двојезичних особа. Овакав прилаз у решавању одређених питања у српском језику може имати вишеструки значај, јер се понекад тек у контактном односу двају језика којима влада билингвална особа уочавају детаљи релевантни за осветљавање одређених питања у самом српском језику, док с друге стране, добијени резултати могу послужити као научно упориште које није постојало у стручној литератури или је оно било недовољно за потребе билингва.

3. Оваква језичка грађа је лако доступна, јер су услови заједничког живота различитих народа на тлу Војводине и у суседним земљама допринели стварању различитих међујезичких контаката. У нашој лингвистичкој литератури је посвећена знатна пажња језичким проблемима двојезичних особа, посебно мађарско-српских (м/с) и српско-мађарских (с/м) билингва. У формирању свог корпуса определили смо се за језик Срба у дијаспори, јер очување и неговање матерњег језика у суседној Мађарској, у условима где мали број наших сународника живи у насељима са већинским мађарским живљем, представља комплексан проблем у чије решавање би требало да се укључе и стручњаци из матичне земље. Сматрамо да је, уз настојање да се очувају локални говори, потребно развијати и подстицати језичку продукцију која излази из дијалекатских оквира. Зато смо овога пута пажњу усмерили на језик српских интелектуалаца у Мађарској. С обзиром на то да нам је била доступна само писана форма, захваљујући чланцима објављиваним од 1992—1998. у „Српским народним навинама",[3] ван нашег корпуса остаје њихова усмена продукција.

Усмеравањем пажње на конкурентну употребу придевског образовања и генитива у језику наших сународника у Мађарској, желели смо да проверимо у којој мери је посматрани однос рефлекс стања у савременом српском језику, уз претпоставку да је праћен извесним бројем огрешења чији су узроци међујезичке, али и унутарјезичке природе.

4. Општа слика стања у српском језику показује да и поред вођења рачуна о појединим битним детаљима, као што су нпр. обавезност реализације генитива у ситуацијама непостојања придевске форме, или њена елиминација у случају појаве експлицитног или имплицитног детерминатора уз именицу у улози посесора, затим плурализација те именице,[4] постоји одређени број питања која су везана управо за све чешћу употребу генитива на рачун придева. Док поједини аутори покушавају пронаћи научну аргументацију за ову „генитивизацију", други са забринутошћу гледају на њу, препоручујући придевско образовање где год је то могуће.[5] У времену у којем се још увек расправља „за" генитив и „против" њега, у српској лингвистичкој литератури, а ту мислимо и на стандардне граматике, није довољно транспарентан однос двеју придевских форми — оне са наставцима *-ов, -ев, -ин*, и оне са наставцима *-ски, -шки, -чки* (*председников* кабинет ~ *председнички кабинет*).[6] Паралела између генитива и квалификативног придева типа *женски, новинарски, градски* и сл.[7] врло ретко се и разматра (нпр. глас *жене* ~ *женски* глас, улице *града* ~ *градске* улице), што је вероватно последица занемаривања чињенице да у појединим случајевима постоји тројако решење, две придевске форме и генитив (нпр. *женин* глас ~ глас *жене* ~ *женски* глас; *председниково* мишљење ~ мишљење *председника* ~ *председничко* мишљење), а у некима изостаје једна од придевских форми (*улице града* ~ *градске* улице, *Бранкове* песме ~ песме *Бранка*, питања *новинара* ~ *новинарска* питања).

5. За разлику од српског језика, у мађарском се посесивност исказује искључиво именском конструкцијом у којој управна реч, тј. „посесум", добија лични наставак посесије (*Anna anyja fiu kabátja*)[8], док се уз именицу у функцији „посесора", уколико није лично име, појављује маркер актуализације[9]. Придевска форма у мађарском језику има квалификативно значење (*gyermeki séták* — дечије шетње), а сложене именске речи, које нису нарочито фреквентне у српском језику, заступају и посесивни и квалификативни однос (*ideggyengeség* — слабост живаца; *drámaíró* — драмски писац).

Да бисмо размотрили односе двају језика у вези са исказивањем посесивности, послужићемо се правилима која износе аутори „Контрастивне граматике српскохрватског и мађарског језика", у свесци бр. 3, бавећи се *Питањима еквиваленције номиналних синтагми*.[10] Еквиваленти мађарске посесивне конструкције у српском језику су слободни генитив и придев с наставцима *-ов, -ев* и *-ин*, што се види и на основу наведених илустрација[11]:

сх ... наш свет је почео да губи рачун о времену *и стварним намерама градитеља* (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 67).
м a nép … lassanként elvesztette időérzékét, s nem tudta felismerni *az építők tényleges szándékait* (prevod: Csuka Z.).

сх ... само да измакне *агином избору* (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 25).
м ... csak hogy az *aga válogatását* elkerülje (prevod: Csuka Z.).

---

[3] Овај једнонедељни часопис, чији је главни и одговорни уредник др Петар Милошевић, издаје Српски демократски савез у Мађарској.

[4] Уп. Ивић, 1967, 257—262.

[5] Уп. Иван Клајн, *Мода генитива*, Језик око нас, Нолит, Београд, 1980, 20.

[6] Е. Барић и група аутора у *Приручној граматици хрватскога књижевног језика* (Загреб, 1979, 102) дефинишу присвојне придеве тако што напомињу да „Једни од њих значе повезаност с једним примјерком, нпр. *братов капут, мајчино писмо, луђарева кућа*. Други значе повезаност с врстом и ближи су описним придјевима, нпр. *госпођско дијете, вучја њух, козје млијеко, бензински мотор, мајчинска љубав*."

[7] За овај тип придева П. Мразовић и З. Вукадиновић користе термин класификативни придеви, којим се на неки начин прави дистинкција у односу на посесивне придеве у ужем смислу (уп. *Граматика српскохрватског језика за странце*, Сремски Карловци — Н. Сад, 1990, 256 — скраћено: Мразовић, Вукадиновић, 1990).

[8] Уп. Balogh és mások, Magyar grammatika, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000, 449—451.

[9] Процес актуализације обухвата квалификацију, квантификацију и идентификацију.

[10] Уп. Микеш, Деже, Матијевич, 1973.

[11] Примере смо преузели у оном облику како су наведени у поменутом раду (уп. Микеш, Деже, Матијевич, 1973, 38 и 39).

Док за наведене случајеве група аутора, Микеш, Деже и Матијевич, истиче „актуализацију" као обележје именице од које су изведени посесивни облици, адноминалној одреби у мађарском језику еквивалентан је српски придев изведен од именице са обележјем „неактуализован"[12], нпр.:

сх и заиста на дринској ћуприји су прве *дечије шетње* ... (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 16)
м És valóban, az első *gyermeki séták*... a Drina hídján folynak (prevod: Csuka Z.).

На основу овога је очигледно да појава мађарске посесивне конструкције за двојезичну особу представља сигнал, који га поред унутарјезичких разлога, пре свега односа дистанцираности, подстиче на избор форме која јој је еквивалентна у српском језику. Као што се из илустрација види, једино јој је генитив и значењски и морфолошки подударан, па је разумљива и његова чешћа појава у језику наших испитаника.

6. С обзиром на то да су се најчешће контраверзе у српској лингвистичкој науци тицале употребе генитива личних имена, почев од препоруке да се он избегава,[13] преко напомене да је присутан али у мањем проценту,[14] до констатације да је уз генитив личних имена познатих личности на дубинском плану присутан обавезни детерминатор, те је у том случају генитив прихватљив,[15] своја запажања у вези са језиком двојезичних м/с особа започињемо управо коментаром оваквих случајева.

Генитив властитих именица са значењем имена или презимена одређене особе коришћен је у језику наших испитаника и карактерише га неколико детаља. Овај облик је забележен и у примерима са посесивним значењем у ужем смислу[16], али и као површински експонент дубинског субјекта или носиоца неке особине. Такође, посесор у генитиву није искључиво живе природе, што се у односу на ситуацију у српском језику може довести у питање[17], а свакако поставити као потенцијални проблем вредан пажње.

---

12 Уп. Микеш, Деже, Матијевич, 1973, 39.

13 Михаило Стевановић сматра да „синтагме: дела Вука или дела Мажуранића, поезија Његоша или поезија Мажуранића нису у природи српскохрватског језика, већ се обично каже: Вукова дела, Мажуранићева дела, поезија Његошева, поезија Мажуранићева — и зато тако треба говорити." (уп. Стевановић II, 1979, 181).

14 У чланку *О посесивном генитиву личних имена* Мирослав Б. Николић каже да посесивни генитив заузима само 10% случајева у штампи, а у другим изворима још и мање, тако да придев и даље остаје основно језичко средство за исказивање посесивности. (уп. Наш језик, н.с. бр. 17, Београд, 1969 — скраћено: Николић, 1969, 282 и 283).

15 Милка Ивић ово објашњава користећи за пример име нашег познатог песника Бранка Радичевића, па каже да се уз име *Бранко* на дубинском плану појављује детерминатор п е с н и к кад год се мисли на личност песника по имену *Бранко* (уп. Ивић, 1967, 259 и 260).

16 Посесивно значење у „ужем смислу" С. Стојановић објашњава као „... врсту односа у којем је могућа трансформација са глаголом *имати* и *поседовати*" (уп. Стојановић, 1996, 295).

17 Док се код Стевановића такви примери и не помињу, Мразовић, Вукадиновић илуструју неколико случајева, „Руднапов", „Генексов", „Партизанов", без ближих објашњења (уп. Мразовић, Вукадиновић, 1990, 261).

6.1. Примере са посесором живе природе илуструју следећи случајеви:

Као последња у серији нових новчаница, негде 1999. године издаће се и нова новчаница од 5000 форинти на којој ће и даље бити ***лик Сеченија****.* (15. I 1999, 2)

Према ***речима Орбана*** *подаци су највероватније требали бити искоришћени током предизборне кампање...* (3. IX 1998, 2)

Други доказ ***постојања Шимичке*** *је био интервју дат Új magyarországу ...* (3. IX 1998, 2)

Занимљиво је и ***сећање Стоимировића*** *на једног од највећих српских филозофа ...* (17. IX 1998, 7)

Овакви примери су већ уобичајени у савременом српском језику и како то констатују Николић[18] и М. Ивић[19] у својим студијама, генитивни наставак добијају имена и презимена познатих појединаца које говорно лице стога не доживљава као приватне особе, већ као значајне личности у некој од области живота. У новије време се помиње и значај емпатијског односа, тако да се по мишљењу М. Ивић у ситуацијама где постоји званичан, дистанциран став говорника према посесору даје предност генитиву[20].

6.2. Наши испитаници су овај посесивни облик користили и када властита именица није обележавала живи појам, али се њено примарно значење односи на неку историјску личност или припадника покрета, партије и сл., нпр.:

Прексиноћ је на ***стадиону Партизана*** *завршен овосезонски наступ Обилића на европској фудбалској сезони.* (15. X 1998, 10)

Одмах после завршетка утакмице на ***стадиону Партизана*** *огласио се власник Обилића...* (15. X 1998, 10)

Властито име неке личности или заједничка именица са обележјем живо (+), у српском језику могу бити искоришћени и за именовање неживих ентитета, те избор посесивног облика зависи од става говорног лица.

Генитивни облик за који су се одлучивали наши испитаници могао је свакако бити потенциран намером да став говорника буде званичан, али и чињеницом да у мађарском језику постоји само једна посесивна конструкција која се морфолошки (именица са наставком) и дистрибуционо (посесивни наставак је у постпозицији) подудара са српском генитивном формом.

6.3. Интересовање наших испитаника за теме из живота и рада Срба у Мађарској доприноси веома фреквентној употреби властите именице која означава народ, у различитим синтаксичким функцијама, па и у улози посесора. С обзиром на то да контактни језик, с једним граматичким обликом за исказивање посесивности, није од помоћи, а у српском језику нема чврстих правила, нити се овакви случајеви помињу у лите-

---

18 Уп. Николић, 1969.

19 Уп. Ивић, 1967.

20 Уп. Ивић, 1995.

ратури, долази до колебања у избору посесивне форме што илуструју примери који следе. Наиме, билингвална особа је у истој реченици употребила оба посесивна облика, што је, претпостављамо, последица намере да се избегне понављање исте форме, а не свест о различитом емпатијском односу, нпр.: ... ***Самоуправа Срба** у Мађарској и **Српска самоуправа** у Будимпешти.* (29. I 1985, 5). С друге стране, опредељење наших испитаника за једну од форми понекад може представљати добар подстицај за размишљање. Пре свега, мислимо на то да ли је одабрани облик у духу српског језика и, ако јесте, имали ли значење које одговара контексту у којем се појављује, као нпр.: ... *г. Лунг је више пута апеловао и изразио незадовољство **бираног тела Срба**.* (2. IV 1998, 1); *У Српској самоуправи мисле да би идеју било лакше реализовати нађо пронаћи **српску васпитачицу**.* (22. X 1998, 4)

Истицањем оваквих примера скреће се пажња на питање избора између генитивне форме и придева реализованог суфиксима *-ски, -шки, -чки* и постојања семантичке или какве друге разлике међу њима што би требало истражити на корпусу који би репрезентовао српски језички стандард.

6.4. У ово нас уверавају и случајеви у којима је генитивни облик различитих властитих именица замењив само придевима на *-ски, -шки* и *-чки*, с тим да би се изворни говорник у појединим примерима определио превасходно за придевско образовање, нпр.:

*Посебно је важно истаћи укључење **МУП-а Кикинде** у пограничну сарадњу ...* (15. I 1999, 5)

*Неизвесност у **пекарама Дебрецина** се наставља ...* (18. VII 1998, 2)

*Градоначелнички **уред Будимпеште** је пре седам година покренуо едицију Наша Будимпешта...* (29. I 1998, 6)

*Иначе, молбу ће надлежнима градоначелничког **уреда Сегедина** поднети др Иштван Тот ...* (22. X 1998, 4)

*Полицајцима, **чуварима реда Југославије и Мађарске** пожелимо успешан рад.* (15. I 1999, 5)

У свим наведеним примерима посесор је неживе природе, најчешће географски појам, град или држава, док је посесум код наших испитаника немаркиран према обележју живо/неживо, али у већини случајева се ради о појмовима којима је означена одређена друштвена установа (МУП, уред, пекара и сл.) и само је спорадично у питању нешто живо.

Ако претпоставимо да су се испитаници одлучивали за генитив као средство уобичајено у ситуацијама дистанцираности говорника у односу на посесивни појам, онда је објашњива примена овог правила и када резултат није у духу српског језика. С друге стране, у некима од евидентираних случајева избор генитива је могао бити подстакнут и чињеницом да посесум остварује посесивни однос са два посесора од којих је један већ реализован у облику придева (нпр. *градоначелнички уред Сегедина*).

7. У српској лингвистичкој литератури се посебно посматрају посесивни облици изведени од заједничких именица којима су означени пол, титула, звање или занимање неког лица. Иако се слободном генитиву и придеву приписује синонимичан однос, па се у појединим случајевима с њима изједначава и придев са суфиксом *-ски, -чки, -шки*, дилему око избора одговарајуће форме могу изазвати констатације да придев више упућује на одређеност, а генитив на неодређеност посесора,[21] односно, да се „детерминатор уопштавања" редовно реализује уз облик генитива[22] или као што се у новије време однос двеју форми доводи у везу са емпатијом, тј. ставом говорника према посматраној ситуацији, те се генитив фаворизује у службеном, званичном информисању.[23]

У језику наших испитаника генитив се појављује у следећим примерима:

*... и тоалетна вода, односно мирис који претендује да постане **заштитни знак мушкарца**...* (17. IX 1998, 9)

*... да су активисти из Савеза алфа руководили **подацима дечака** у духу закона* (18. VI 1998, 2)

*Тужилаштво неће покренути истрагу против Пинтера — мада то не значи да је **верзија министра** безрезервно прихваћена.* (8. X 1998, 2)

*Премијерски уред за штампу је неколико дана касније у саопштењу одговорио на отворено **писмо градоначелника**.* (5. VIII 1993, 2)

Размотримо ли детаљно наведене примере, видећемо, а то потврђује и шири контекст који нам је био на располагању, да у првом случају посесор има уопштено значење, док се у осталима везује за конкретну, већ познату особу. Овај детаљ је релевантан утолико, што су њихови супституенти различити (знак *мушкарца ~ мушки* знак; подаци *дечака ~ дечакови* подаци, верзија *министра ~ министрова* верзија, писмо *градоначелника ~ градоначелниково* писмо).

У ситуацијама са уопштеним посесором, генитиву без одредбе и посесивном придеву на *-ски, -шки, -чки*, наши лингвисти приписују синонимичан однос или однос „комбинаторичних варијаната",[24] а по Стевановићеву се у комбинацију укључује и придев на *-ов* уколико се посесивни облик изводи од именице *човек*.[25]

Имајући ово на уму, наше размишљање је ишло у два смера. Учинило нам се да је пример са уопштеним посесором интересантан не само због избора генитива, већ и због питања које се намеће када се посесивни облик изводи од именица као што су *мушкарац* и *жена*, тј. да ли се осим генитива, који је реализован — заштитни знак *мушкарца* и његовог еквивалента, придева на *-шки* — заштитни *мушки* знак, у српском језику у овом значењу употребљава облик *мушкарчев* и *женин*. С друге стране, а у вези са сва четири примера, могли бисмо се запитати зашто није изабрана придевска форма, и да ли је импулс за појаву генитива

---

21 Уп. Стевановић II, 1979, 183 и 184.

22 Уп. Ивић, 1967, 260.

23 Уп. Ивић, 1995, 213.

24 Уп. Ивић, 1967, 260 и Стојановић, 1996, 301.

25 Стевановић каже следеће: „Од именице *човек*, која се по своме значењу ређе употребљава за означавање одређеног лица, а много чешће кад је то синоним именице *особа, лице*, рекло би се да је мање у употреби генитив — дакако, уколико уз ту именицу нема одредбе — па се од ње обично узима посесивни придев да се њим означи припадање, дакле, у неодређеном појму: *Дужности* ч о в е к о в е су бројне, а ч о в е к о в живот је тежак, где је придев *човеков*, апсолутни синоним са *човечји*." (уп. Стевановић II, 1979, 184).

унутарјезичке природе, емпатијска ситуација, или се може довести у везу са стањем и у контактном језику.

8. Поред разлика у контактним језицима, отежавајућу околност за двојезичне м/с особе представља и ситуација у српском језику коју карактеришу непостојање увек чврстих правила, импликације детерминатора, емпатијски однос и сл. Посебан проблем представља преплитање посесивности са другим обележјима и питање њеног примарног значаја. Забележени примери скрећу пажњу на то да се у српском језику семантичка разлика у степену заступљености овог обележја испољава и на морфолошком плану, јер када има статус примарног обележје, бива заступљена посесивним придевом или генитивом, а не као код наших испитаника квалификативним придевом.

8.1. Илустроваћемо то следећим примерима:

Прошле недеље је чак два пута проваљено у ***градоначелнички уред*** ... (29. I 1998, 2)

Томе у прилог иде и сушшина излагања Јудише Полак из ***омбудсманског уреда*** ... (16. XI 1995, 4)

Но шешко је рећи да ли је шо проистекло из карактера самога глумца или је у питању ***режисерска концепција***. (29. IV 1993, 7)

Судијски звиждук *који је означио крај овог сусрета, истовремено је био знак за почешак...* (6. VI 1996, 11)

... но шта се иза те врло кратке ***председничке реченице*** *крије ни дописник није успео да сазна.* (16. XII 1995, 3)

Већ и сам реченични контекст показује да наши испитаници нису имали намеру да истакнути именски појам квалификују, тј. да покажу „какав је", већ „чији је", тако да се очекују или придеви с наставцима *-ов, -ев* и *-ин*, или генитив (*градоначелников* уред / уред *градоначелника*), а не придеви с наставцима *-ски, -чки* и *-шки* (*градоначелнички* уред) код којих се посесивност тек „накнадно" утврђује.

8.2. Исту врсту огрешења бележимо у примерима са плурализованим посесором, што у српском језику претпоставља реализацију искључиво генитивне форме. С обзиром на то да је однос између управног појма, као агенса, и резултата његове активности, односно, управног појма и особине која му се приписује, маркиран посесивношћу, квалификативни придев забележен код наших испитаника, није одговарајуће решење.

Делеѓаши су износили ***посланичку вољу****, мишљење људи из једне заједнице...* (28. IX 1995, 1) *Из* ***чишалачких примедаба*** *закључили смо да је ... прва реченица дала повода за несйоразум.* (29. VI 1993, 1)

Забележена огрешења су значајна, јер указују на проблем који постоји у језику двојезичних м/с особа, а веома шкрти коментари у српској лингвистичкој литератури не нуде одговарајуће правило којим би била елиминисана. Језик изворних говорника, чији избор одговарајуће форме тече спонтано, није скретао пажњу на овај проблем и тек се у међујезичком контакту уочавају неки битни детаљи који до сада нису посебно истицани. М. Ивић је на ову разлику указала посредно, у напомени уз еквативни генитив, објашњавајући дистинктивну улогу имплицитног детерминатора у примерима типа: *ореол (шоѓ) свеца* и *ореол (једноѓ) свеца*. Ова ауторка том приликом запажа да је еквивалент првог случаја посесивни придев: *свечев ореол*, а другог описни: *свешачки ореол*.[26] Наиме, у основи овог проблема је различито схватање семантичке категорије посесивности. Поред примарног значаја и тумачења посесивности у ужем смислу, ово обележје се појављује као секундарно уз неке друге врсте релација између двеју лексема. Прве је М. Ивић, још 1967. године, издвојила на основу трансформа у којем се појављује вербална структура с глаголом *имаши*,[27] а касније их као облике *sensu stricto* издваја и С. Стојановић у својој студији о посесивности у српском и енглеском језику.[28]

С обзиром на то да се у мађарском језику у оваквим примерима реализује посесивна конструкција, а не адноминални детерминатор (придев), изгледа да огрешења нису превасходно међујезичког карактера. Ипак, непостојање двају придевских облика у мађарском језику, а с друге стране појава и придевске форме у српском језику као еквивалента мађарске посесивне конструкције представљају отежавајућу околност за двојезичну особу.

Ако ситуацију покушамо да дефинишемо једноставном констатацијом да у примарном језику нема одговарајућег модела, односно да постоји увек иста посесивна конструкција, а у секундарном се појављују понекад и два решења, од којих је једно придевска форма, а уз све то најчешћи ослонац је само интуиција, донекле објашњавамо испољену несигурност наших испитаника.

8.3. С друге стране, потискивање посесивног значења и фаворизовање квалификативности у српском језику значи и повлачење генитива на рачун квалификативног придева, па се појава генитива у некима од забележених примера може довести у питање, нпр.:

... предложена је размена ***изложби йрофесора*** *и најбољих сшудешских радова.* (22. X 1998, 5)

После иншонирања мађарске химне и „Боже йравде" и краћеѓ ***йрограма ученика****, ... обрашила се Кашица Рус.* (10. IX 1998, 5)

... Полиција намерава да све оне йошенцијалне кандидаше који намеравају сшуйиши у ***ред йолицајаца*** ... (16. IV 1998, 4)

За ово моѓу да йослуже маказе или сйецијализоване маказице — мала клешша за сечење ***канџи мачака***. (10. IX 1998, 9)

На основу контекста је јасно да се уз управну именицу очекује квалификативни, а не посесивни детерминатор, јер се не ради о тачно одређеном појму као посесору, већ о припадности класи коју тај појам представља. Такође, на појаву генитива, који су реализовали м/с билингви, утицало је вероватно и присуство посесивног значења које, иако је секундарно, егзистира у њиховој свести. Наши испитаници су, свакако, збуњени, јер је, на пример, субјекатски генитив потпуно легитиман, те

[26] Уп. Милка Ивић, *О еквашивном ѓенишиву срйскохрвашскоѓ језика*, Serta Slavica in memoriam Aloissi Schmaus, München 1971, 307.

[27] Уп. Ивић, 1967, 2 и 3.

[28] Уп. Стојановић, 1996, 295.

га као таквог и они сами, али и изворни говорници реализују, као што показују следећи примери: У датој ситуацији нудила су се два решења: или ћу одмах стати пред јавност и одговорити на *питања новинара* ... (17. IX 1998, 2) — ... према резултатима бербе и ове године се очекује *навала купаца* на вилањско вино ... (22. X 1998, 4).

9. Колико је релевантно обележје живо/неживо када су у питању посматрани посесивни и квалификативни детерминатори, показују и примери које смо забележили код двојезичних м/с особа.

9.1. Првенствено ћемо се позабавити примерима који су оверени у стандардном српском језику, али су значајни због тога што би се провером већег броја таквих случајева могле уочити и јасно дефинисати извесне правилности.

Између двеју могућности, генитива и придева на *-ски, -чки* и *-шки*, наши испитаници се оправдано опредељују за ону прву, на пример: ... на лето се очекује и обнова *зграде позоришта*. (16. IV 1998, 5); *Хор школе* је дивно певао пригодне песме ... (28. V 1998, 11), јер се ради о детерминатору који је примарно посесивног карактера и носилац посесивности није било који, већ познати појам.

Формализација детерминатора неживе природе и њихов семантички однос са управном речју представља посебан проблем који је као такав само постављен у српским граматикама и без детаљнијих објашњења ограничен на неколико конкретних примера. Употребу генитива Стевановић везује за тачно одређене појмове и илуструје то примерима као што су: *становник бање, јунак приповетке* и сл.[29] О односу генитива, нпр. *зграда пожоришта* и једног могућег придевског облика *позоришна зграда* до сада није подробније писано.

9.2. Уколико код испитаника не постоји истанчан осећај за семантичку разлику између посесивног и квалификативног односа, онда се детерминатор у генитиву реализује и у случајевима где је у питању квалификативност, што је погрешно. Наиме, појам са којим је детерминатор у вези може да оствари посесивни однос само као представник категорије, нпр.:

Када погледате данашње ***звезде „тениса"****, не можете да приметите ништа посебно...* (8. X 1998, 10)

Интересантно, највише су долазили најсиромашнији и остављали скоро целодневну ***плату наднице*** ... (17. IX 1998, 6)

Ја сам на то одговорио да се у потпуности слажем с тиме да се успостави ***веза култура*** ... (16. IV 1998, 5)

9.3. Исто тако, забележени су примери у којима је уместо очекиваног генитива реализован један од придевских облика, нпр.:

Девојке и момци у ношњама делили су ***мимозин цвет****.* (29. I 1998, 4)

„Бронзу" су фудбалери Српске гимназије у Будимпешти имали три кола пре ***првенственог краја****.* (6. VI 1996, 11)

... а тражи се и оставка ***телевизијског руководиоца****.* (4. XI 1993, 2)

[29] Уп. Стевановић II, 1979, 185 и 186.

У првом случају се ради о посесивности заснованој на односу интегралног дела и целине, што се према Стевановићевом мишљењу, када је у питању нека биљка, што је овде случај, исказује углавном обликом генитива, док се посесивни придев појављује само у примеру *ружино уље*, или као носилац особине нпр. *јелова грана*.[30] Сличан је и други пример с обзиром на то да је детерминатор сегмент управног појма (*крај првенства* је *део првенства*). У трећем случају се уз именицу номина агентис не очекује квалификативни детерминатор, већ објекатски генитив. Овде је присутно и питање колико је реална употреба придевске форме у српском језику (*телевизијски руководилац*) што је теоријски могуће, као у примеру *драмски писац*, где детерминатор има квалификативно, тј. по неким ауторима класификативно значење,[31] а према другима посесивно.

10. На крају бисмо само поменули да је било и примера у којима се појављују придевске форме које су необичне за српски језик — не одговарају контексту у којем се појављују, али се уместо њих не очекује генитив као у претходним случајевима, већ неки други облик, најчешће акузатив намене, нпр.:

Тек кад смо сели за сто уједној од ***седничких сала*** ... (5. X 1995, 1)

... постоје специјални прописи због сложене структуре главног града и великог броја ***становниковог насеља***... (20. X 1994, 1)

Ову књигу су добили на поклон полазници прошлогодишњег ***веронаучног кампа*** у Сремским Карловцима... (29. II 1998, 11)

11. Сумирањем утисака на крају овог кратког увида у језик наших сународника који живе у Мађарској, долазимо до констатације да је при избору посесивног облика процес „генитивизације" једнако присутан и код м/с билингвалних особа као и код изворних говорника. То је с једне стране објашњиво чињеницом да се у језику интелектуалаца, који смо овом приликом истраживали, уважавају правила везана за емпатијску ситуацију. С друге стране, несумњив је и међујезички утицај — избор генитива је свакако потенциран ситуацијом у мађарском језику чија посесивна конструкција морфолошки више одговара генитиву, него придеву. Дакле, појава спорадичних огрешења и интуитивно одабраних решења у језику наших испитаника условљена је непостојањем чврстог ослонца у мађарском језику, као и непостојањем довољно дефинисаних односа у српском језику, нарочито у ситуацијама са примарним квалификативним значењем у којима се посесивност тек „накнадно" установљава.

Нови Сад

[30] Уп. Стевановић II, 1979, 185 и 186.
[31] Уп. Мразовић, Вукадиновић, 1990, 256.

Нада Арсенијевић

ВЫРАЖЕНИЕ ПОСЕССИИ И КВАЛИФИКАЦИИ В РЕЧИ ВЕНГЕРСКО-СЕРБСКИХ БИЛИНГВОВ

Резюме

Вопрос конкурентных отношений между посессивным родительным и посессивным прилагательным, а также и выбор соответствующей формы прилагательного для выражения квалификативности в настоящей статье рассматривается в условиях, характерных для билингвизма. Выделяя настоящую проблему в речи сербских интеллектуалов в Венгрии, автор отмечает, что в некоторых деталях, напр., в частом употреблении посессивного родительного личных имен за счет образования прилагательных, речь этих билингвов не отличается от актуальной ситуации в современном сербском языке, но налицо и определенная неуверенность, иногда обусловливающая ошибочный выбор родительного падежа или несоответствующего квалификативного прилагательного, что можно считать результатом внутриязыковой ситуации, а также и межъязыкового контакта.

20715821

NEKA ZAPAŽANJA O UPOTREBI KORELATIVA U MAĐARSKOM I SRPSKOM JEZIKU (NA PRIMERU ZAMENIČKOG PRILOGA *ÚGY* = *TAKO*)

DUŠANKA ZVEKIĆ-DUŠANOVIĆ

UDC 811.163.41'367.7:811.511.141'367.7

Kratak sadržaj. U radu se posmatraju prevodni ekvivalenti mađarskih struktura sa zameničkim prilogom *úgy* u funkciji korelativa zavisnih rečenica odredbenog tipa. Uočava se da je realizovanje odgovarajućeg korelativa u srpskom (najčešće zameničkog priloga *tako*) uslovljeno sintaksičko-semantičkim karakteristikama izdvojene strukture.

Ključne reči: deiksa, kontrastivna analiza, korelativ, mađarski jezik, prevodni ekvivalenti, semantika, sintaksa, srpski jezik.

I u mađarskoj i u srpskoj lingvističkoj literaturi zamenički prilozi predstavljaju prelazne slučajeve usled njihove složene prirode. Ako se posmatra klasifikacija reči prema vrstama, nekad se ubrajaju u zamenice, a nekad u priloge, što se odražava i na terminologiju koja se upotrebljava pri njihovom opisu. U mađarskoj literaturi najčešće se upotrebljavaju termini „névmási határozószók" i „határozószói névmások".[1] I u srpskom se nazivaju i „priloške zamenice", mada se u većoj meri ustalio termin „zamenički prilozi".[2] Mađarsko *úgy* se, tako, ubraja u „priloške pokazne zamenice" i to za način i stanje („a határozószói mutató névmás" — mód és állapot[3]). Prema jednojezičkom rečniku,[4] u zavisnosti od konkretne upotrebe, on može biti: „mutató határozószó" = „pokazni prilog"; „határozószó" = „prilog"; ili „mondatszó"[5] = „rečenična reč"/„reč--rečenica". I za srpsko *tako*, u RMS[6] stoji da je prilog. Prema Priručnoj gramatici[7] to je pokazni prilog za način.

Već se iz ovog kratkog pregleda primećuje da u oba jezika postoje nedoumice oko svrstavanja navedenih reči u određene vrste, što, ipak, ne onemogućava analizu njihovih značenja i upotrebe u dva jezika.

---

[1] Ovaj drugi predlaže se u mađarskoj gramatici Balogh (2000, 155).

[2] P. Piper navodi različite termine koji se upotrebljavaju u ruskoj, poljskoj, gornjo- i donjolužičkosrpskoj, ukrajinskoj, beloruskoj, slovenačkoj, bugarskoj, engleskoj, nemačkoj, francuskoj i latinskoj literaturi. U srspkohrvatskoj lingvističkoj terminologiji sreću se termini: zamenički prilog, pronominalni adverb, priloška zamenica, priloško-zamenička reč, prilozi-zamenice, priložna zamenica, adverbijalna zamenica, adverbijalna zamenička reč. Up. Piper (1983, 9—10).

[3] Up. Balogh (2000, 167).

[4] *Magyar értelmező kéziszótár*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.

[5] Pod ovim terminom podrazumeva se heterogena klasa reči koje funkcionišu kao samostalne komunikativne jedinice, odnosno imaju vrednost rečenice. Tu se ubrajaju uzvici, interacijske reči, modalne reči i onomatopeje. Up. Balogh (2000, 292—303).

[6] *Речник српскохрватскога књижевног језика* 1—3, Матица српска — Матица хрватска, Нови Сад — Загреб, 1967—1969; 4—6, Матица српска, Нови Сад, 1969—1976.

[7] Up. Barić (1979, 399).

Njihovo opšte značenje vezano je za fenomen deikse. Suština deiktičnosti nalazi se u pokazivanju i upućivanju bilo na jezički (unutrašnja deiksa), bilo na vanjezički kontekst (spoljna deiksa), a deiktične reči su, prema tome, jezičke jedinice koje svoje konkretno značenje dobijaju u kontekstu (jezičkom ili vanjezičkom).[8] Ovo, razume se, važi i za zamenički prilog *úgy* = *tako*, kojim se najčešće upućuje na način realizacije neke akcije, ili na stanje u kojem se nalazi određeni pojam u vreme vršenja neke akcije. Njime se može upućivati i na jezički, ali i na vanjezički kontekst. Ovu drugu mogućnost ilustruje primer:

Ne *úgy* csináld (MEK)[9] Немој *тако* радити (ИНФ)

Iskazi ovog tipa potpuni su ukoliko su zadovoljeni sledeći uslovi: jedinstvo mesta i vremena između govornika, sagovornika i referenta. U ovom slučaju *úgy* = *tako* ima funkciju demonstrativne identifikacije načina.

Češća je situacija da se, pored demonstrativne identifikacije izvrši i deskriptivna identifikacija,[10] odnosno da se, u rečenici, osim deiktičnog priloga *úgy* = *tako*, ostvari i klauza kojom se konkretizuje (najčešće) način vršenja neke akcije. U tom slučaju može se govoriti o unutrašnjoj deiksi, odnosno o upućivanju na jezički kontest. Tada ovaj zamenički prilog funkcioniše kao korelativ (koreferent, prosentencijalizator).

Zato je, na ovom mestu, neophodno reći ponešto o pojmu korelativa. Naime, korelativi (u mađarskom je ustaljen termin „utalószó" = „upućivačka reč") mogu se tumačiti kao reči (uglavnom zamenice, prilozi i rečce) smeštene u glavnoj rečenici koje odgovaraju funkciji i značenju zavisne rečenice,[11] tj. njihov gramatički odnos sa upravnim članom podudara se sa gramatičkim odnosom zavisne rečenice prema tom upravnom članu.[12] Pozicija im može biti različita. Za mađarski jezik se konstatuje da se „upućivačka reč" može pojaviti u neutralnoj poziciji (iza glagola), ali može biti i naglašena (u fokusu), i tada je rečenični akcenat upravo na ovoj reči.[13]

Korelative poseduju i mađarski i srpski jezik, međutim oni u mađarskom imaju daleko veću upotrebnu vrednost nego u srpskom.[14] Ova činjenica je, verovatno, uticala na tumačenje njihove uloge u rečenici u gramatikama ova dva jezika. Iz tvrdnje koja se nalazi u mađarskoj gramatici, da ona može „ostati skrivena",[15] zaključujemo da se podrazumeva da je ona uvek prisutna u rečenici, a da njeno izostavljanje predstavlja izuzetak pre nego pravilo. Nasuprot ovome, tvrdnja da se „veza više jedinice i zavisne sintagme može pojačati i istaknuti (fakultativnom) upotrebom tzv. korelativa"[16] upućuje na zaključak da se korelativ naknadno dodaje u nekim posebnim situacijama, služi pojačavanju i isticanju, te da su u srpskom rečenice „obično" bez korelativa.

Otuda se mogu očekivati razlike u upotrebi mađarskog *úgy*, odnosno srpskog *tako* i to najpre kada se oni pojavljuju kao korelativi. Opredelila sam se za smer: mađarsko — srpski upravo zato što je u mađarskom frekventniji, ali i zato što u nekim konstrukcijama ima specifičnu ulogu. Korpus čine primeri zabeleženi u beletristici, a dopunjen je primerima iz gramatika i pojedinih lingvističkih radova vezanih za ovu problematiku. Na taj način formiran je korpus od oko 200 rečenica u kojima je zabeležen zamenički prilog *úgy*.

Ovom prilikom analiziraću samo one primere u kojima se ovaj zamenički prilog pojavljuje kao korelativ zavisnih rečenica odredbenog tipa. Treba imati u vidu drugačiju klasifikaciju zavisnih rečenica u mađarskim gramatikama. Zavisne odredbene rečenice imaju vrednost priloških odredbi za: cilj, mesto, vreme, količinu, stanje, način, intenzitet i uzrok. Poredbene, posledične, uslovne i dopusne rečenice smatraju se rečenicama sa „svojevrsnim semantičkim sadržajem" (sajátos jelentéstartalmú mondatok).[17] One, u već postojeće tipove rečenica sa funkcijom neke od priloških odredbi, unose dodatno značenje i izdvajaju se u grupu nazvanu „zavisne rečenice sa dodatnim semantičkim sadržajem" (szemantikai töblettartalmat hordozó mellékmonatok). U ovom radu uzeće se u obzir i ovakva klasifikacija. Postoji više razloga za ovakvo opredeljenje. Jedan je svakako taj što se kao polazni jezik uzima mađarski, i posmatraju se prevodi na srpski. Isto tako, zanimljivo je proveriti u kojoj je meri jedna klasifikacija uslovljena specifičnostima jednog jezika, primenljiva u drugom.

Úgy se pojavljuje kao korelativ zavisnih rečenica sa vrednošću priloških odredbi za način, stanje i intenzitet (u ovom poslednjem slučaju upliće se i semantika načina). Pojavljuje se, zatim, i kao korelativ rečenica sa „dodatnim semantičkim sadržajem", i to u sledećim tipovima: poredbenim (sa funkcijom priloške odredbe za način ili stanje), posledičnim (sa funkcijom priloške odredbe za način, stanje ili intenzitet) i uslovnim (sa funkcijom odredbe za način ili stanje). Zabeleženi primeri prikazuju se razvrstani u sledeće grupe: način, stanje, poređenje, posledica i uslov.

I. Način

mj: *úgy* + V[18] + *hogy* + V_{Sub}
sj: V + *tako* + *što* + V_{Sub}

[8] Detaljnije o deiktičnosti i o literaturi koja se bavi ovim fenomenom up. Piper (1983, 20—28) i Antonić (2001, 310—313).

[9] Spisak izvora i njihovih skraćenica dat je na kraju ovoga rada.

[10] O demonstrativnoj i deskriptivnoj identifikaciji up. Antonić (2001, 310).

[11] Up. Љ. Поповић у: Станојчић, Поповић, Мићић (1989, 290).

[12] U mađarskoj gramatici Balogh (2000, 472—473) stoji da je „upućivačka reč" semantički prazna pokazna zamenica ili „pokaznozamenički prilog" koji „zastupa" zavisnu rečenicu. Na površinskom nivou, ona pripada glavnoj rečenici, njen je deo, a njen gramatički odnos sa upravnim članom podudara se sa gramatičkim odnosom zavisne rečenice prema tom upravnom članu. Prema generativnom pristupu, „upućivačka reč" se generira zajedno sa zavisnom rečenicom.

[13] Up. Balogh (2000, 472).

[14] Ovu tvrdnju bi trebalo potvrditi i jednim obimnijim istraživanjem, koje bi obuhvatilo i druge reči koje mogu imati ovu funkciju, čime bi se došlo do potpunijih saznanja o sintaksičko-semantičkoj, eventualno i pragmatičnoj uslovljenosti upotrebe korelativa u ova dva jezika.

[15] Izostavljanje „upućivačke reči" iz glavnih rečenica najčešće se uočava kada je zavisna rečenica subjekatskog ili objekatskog tipa. Up. Balogh (2000, 473).

[16] Up. Љ. Поповић у: Станојчић, Поповић, Мићић (1989, 290) gde stoji još i „Употреба оваквих корелатива зависних реченица нарочито је важна тамо где се њиховим падежним обликом (и употребом предлога) прецизира улога садржаја зависне реченице у вишој конструкцији." Ovo, opet, upućuje na zaključak da njegova upotreba nije neophodna kada se takvo preciziranje procenjuje kao suvišno.

[17] Up. Bencédy (1988, 415—430) i Balogh (2000, 480—482, 513—530).

[18] V = predikat glavne rečenice; V_{Sub} = predikat zavisne rečenice; N = imenica.

Sledeće zavisne rečenice u mađarskom se svrstavaju u načinske:

A felvétel *úgy* történik, *hogy* a jelentkezőknek egy tesztlapot kell kitölteniük (MG, 509)	Пријем се врши *тако што* пријављени испуњавају тест (ИНФ)
Úgy töltötte a mai napot, *hogy* pihent (govorni jezik)	Данашњи дан је провео *тако што* се одмарао (ИНФ)
Úgy tette le a vizsgát, *hogy* átírta (govorni jezik)	Положио је испит *тако што* је преписао (ИНФ)
A görög művészet volt az...amely az emberi test formáját egyszer s mindenkorra megalkotta, de nem *úgy, hogy* egyetlen erőt tett uralkodóvá a többi fölött, hanem *úgy, hogy* egyensúlyt teremtett egymásnak rontó és egymástól szétrohanó elemek őrjögő ereje között (HB, 33)	Грчка уметност је... једном и за свагда створила облик људског тела, али не *тако што* је једну једину силу начинила владајућом над осталима, него *тако што* је остварила равнотежу међу распомамљеним силама чији елементи се међусобно кваре и разилазе (БХ/СБ,22)
A nyilvánossá tétel *úgy* történik, *hogy* a meghívót a Kar valamennyi épületének főhelyén kifüggesztik (MG, 509)	Јавност се постиже *тако што* се позив истиче на главним местима у свим зградама факултета (ИНФ)

Korelativ se, u mađarskim rečenicama ovoga tipa, najčešće pojavljuje kao naglašeni element (u fokusu),[19] dakle u poziciji ispred glagola glavne rečenice. Karakterističan je veznik *hogy*.

U prevodu se pojavljuju korelativ *tako* i veznik *što*, koji se nalaze u kontaktnoj poziciji. Semantika upravnih predikata utiče na interpretaciju značenja klauze. Tako, u nekim slučajevima dominira načinsko značenje (up. *prijem se vrši ovako: prijavljeni ispunjavaju test; današnji dan je proveo ovako: odmarao se*),[20] a u nekima je prisutno i značenje omogućivača.[21] Ovo drugo značenje prisutno je kada radnja iskazana klauzom omogućava realizaciju onoga što je imenovano u glavnoj rečenici. Iako se ne može uvek uvesti izraz *time što* (koji se eksplicira pri parafrazi omogućivačkog značenja), značenje omogućivača svakako postoji u 3. i 4. primeru. Naime, „činjenica da je grčka umetnost ostvarila ravnotežu među raspomamljenim silama, omogućila joj je stvaranje oblika ljudskog tela", isto tako „prepisivanje mu je omogućilo da položi ispit". Nije isključena ni mogućnost dvojake interpretacije (up. *javnost se postiže ovako: poziv se ističe na glavnim mestima ili javnost se postiže time što se poziv ističe na glavnim mestima*). Korelativ *tako*, u ovim primerima ima vrednost izraza *na taj način*. On se iz ovih rečenica ne može izostaviti (up. **položio je ispit što je prepisao*), te se *tako što* može tumačiti i kao složeni, dvočlani veznik.

---

19 Up. Balogh (2000, 509).

20 O priloškoj interpetaciji gerunda uz glagole sa značenjem „provoditi (provesti) vreme" up. Ivić (1983, 165). I u primeru koji je zabeležen u mom korpusu mogao je stajati gerund sa ovom funkcijom (up. *Današnji dan je proveo odmarajući se*). Osim ovoga, uz glagol *provesti (provoditi)*, kada je upotrebljen sa ovim značenjem, može se upotrebiti i konstrukcija *u* + lokativ sa funkcijom determinatora načinskog (modalnog) tipa (up. *Današnji dan je proveo u odmaranju*).

21 O pojmu „omogućivač" up. Ivić (1983, 167—170).

II. Stanje

mj: *úgy* + V + *hogy/ahogy* + V_{Sub}
sj: V + (*tako*) + *kako* + V_{Sub}

Úgy se pojavljuje i kao korelativ zavisnih rečenica koje, prema mađarskim gramatikama, imaju vrednost odredbe za stanje. Ove klauze ostvaruju dvostruku vezu sa glavnom rečenicom. Sintaksički se vezuju za predikat glavne rečenice kao njegova odredba, a istovremeno iskazuju stanje u kome se nalazi pojam imenovan u glavnoj rečenici,[22] tj. imaju ulogu situacionog determinatora.[23] U mađarskom se pojavljuju veznici *hogy* i *ahogy*, u srpskom — *kako*.

U sledećim primerima nije zabeležen korelativ:

A rendőrség *úgy* talált a betörés áldozatára, *hogy* vérében feküdt (MG, 508)	Полиција је жртву провале пронашла *како* лежи у локви крви (ИНФ)
Úgy festették le, *ahogy* az iróasztala előtt ült (MG, 508)	Насликали су га *како* седи испред свог писаћег стола (ИНФ)

Korelativ se pojavljuje u primeru za koji prevodioci daju dve mogućnosti:

Az áldozat keze *úgy* maradt, *ahogyan* halála pillanatában felemelte (MG, 508)	Рука жртве остала је *тако како* јој је подигао у тренутку смрти (ИНФ) Рука жртве је остала *у уздигнутом положају у којем* је била у тренутку када га је затекла смрт (ИНФ)

U prvom slučaju ostvaren je korelativ *tako* koji ima značenje *u takvom stanju, položaju*, što potvrđuje i druga zabeležena mogućnost gde se imenica opšteg značenja *položaj*, determinisana atributom *uzdignut*, pojavljuje kao antecedent relativne rečenice.

---

22 Up. Balogh (2000, 508).

23 Analizirajući, između ostalog, objekatske dopune grupe glagola čulnih opažaja, M. Ivić izdvaja one u kojima se u prvi plan postavlja predmetni pojam, „a to što se s njim događa u trenutku dok on obavlja ulogu objekta predikatske radnje ostaje svedeno na prateće situacione okvire koji svojim postojanjem upravo i determinišu ostvarenje te uloge" (Up. Ivić (1983, 135—136)). V. Petrović (1995, 53—59) konstatuje njihovu dvofunkcionalnost jer su one istovremeno i objekatske komplementne strukture i situacioni determinatori („пошто се њима детерминише објекат перцепције, описује његов положај, стање или каква физичка, говорна или нека друга активност"). U vezi sa tvrdnjom da su to stilistički markirane verzije objekatskih rečenica te da se mogu svesti na njih (kao u pr. *Гледа девојку како се чешља* i *Гледа како се девојка чешља*) mora se dodati da to nije uvek slučaj. Kada se u poziciji upravnog predikata nađu glagoli kao što su *naći, zateći, uhvatiti ili pratiti*, objekatski konstituent mora ostati u glavnoj rečenici (*Затекао је како седи замишљена — *Затекао је како она седи замишљена; Ухватили су га како краде — *Ухватили су како он краде*). Iako je u oba jezika konstatovana njihova dvofunkcionalnost, dvostruka veza sa glavnom rečenicom, primećuje se da se jednoj od funkcija ipak daje prednost. U mađarskom su svrstane u odredbene rečenice, u srpskom u objekatske, komplementne. U srpskom je, možda, na ovo uticalo to što su prvenstveno posmatrani glagoli percepcije, dakle jedna semantička grupa glagola koja je po svojoj prirodi tranzitivna. U mađarskom se posmatraju iz druge perspektive, tako da se o ovim rečenicama govori ne samo kada determinišu stanje imenske reči u funkciji objekta glavne rečenice, već i subjekta i odredbe. Up. Balogh (2000, 508).

III. Poređenje

Značenje poređenja najčešće se pridodaje rečenicama sa funkcijama odredbi za način, stanje i intenzitet. Ove rečenice sadrže i element sa kojim se taj način poredi. Poređenje se može vršiti sa ciljem da se utvrdi nejednakost dvaju pojmova, ali i sa ciljem da se istakne njihova sličnost ili identičnost. Upotreba mađarskog *úgy* rezervisana je za ovaj drugi slučaj. Element sa kojim se poredi način realizacije radnje može se pojaviti u formi zavisne rečenice poredbenog tipa, ali i kao sintagma koja ima vrednost odredbe sa značenjem poređenja.

1. Kada se poređenje iskazuje sintagmom, rečenica ima strukturu:

mj: *úgy* + V + *mint* + N
sj: (*tako*) + V + *kao (i)* + N

U oba jezika ova se struktura može razviti u zavisnu rečenicu, koja tada sadrži predikat identičan predikatu glavne rečenice. U zavisnosti od pristupa koji se uzima za tumačenje jezičkih pojava, ove se strukture mogu smatrati eliptičnim rečenicama,[24] ili transformima rečeničnih struktura.[25]

Bilo da određuju način (*Úgy szökdösött a sziklákon, mint egy zerge* (MG, 514) = *Skakutao je po stenama kao divokoza* (INF)), stanje (*Úgy feküdt ott, mint egy darab fa* (MG, 514) = *Ležala je na podu kao kakva klada (INF))* ili intenzitet *(Úgy elterült, mint egy béka*[26] (MG, 510) = *Prućio se kao žaba* (INF)), primeri sa korelativom *úgy* imaju identičnu formu.[27] Karakteriše ih veznik *mint*, a korpus pokazuje da se korelativ distribuira ispred glagola glavne rečenice. Zato se ove rečenice, u ovom radu, neće posmatrati razdvojene na ove tipove.

Iako se i u srpskom, u rečenicama ovoga tipa, može pojaviti korelativ *tako*, daleko je češći slučaj da on izostane. U korpusu su zabeležena svega tri primera u kojima je on ostvaren, dok je u 21 primeru izostao. U zabeleženim primerima, pored korelativa *tako* stoji i prilog *isto*, kojim se dodatno ističe identičnost poređenih pojmova.[28] Korelativ i veznik nalaze se u distantnoj poziciji:

Éppen *úgy* megrészegszik tőle, *úgy* elveszti az eszét bele, *mint* az, aki karjában tartja (HB, 50)	Исто се *тако* опија њоме, губи памет у њој, *као* онај ко је држи у наручју (БХ/СБ, 35)

[24] Ovaj tip rečenica sa *mint* može se smatrati eliptičnom, odnosno tako da je jedna rečenica izostala, a reprezentuje je samo veznik: *Jancsi gazdája bőg, mint (ahogy az bőg) aki megbőszült = Jančijev gazda dreči kao (što dreči) neko ko je razjaren.* Up. Balogh (2000, 474).

[25] Up. Петровић (1976, 57).

[26] U situaciji kada se *úgy* pojavljuje kao korelativ rečenice sa vrednošću odredbe za intenzitet, prisutna je i semantika načina. Up. Balogh (2000, 510).

[27] Ova struktura može imati i drugačije značenje, što pokazuje primer: *Most nem úgy beszélek veled, mint főnököd* (MEK) = *Sada ne razgovaram sa tobom kao tvoj šef* (INF). U oba jezika prisutno je značenje „olyan minőségben" (up. MÉK) = „u svojstvu" (up. Петровић (1976, 60) i Стевановић (1969, 65—66) koji konstatuje nešto drugačiju ali „u krajnjoj liniji funkciju načinske odredbe" u primerima tipa: *Остатак живота Михановић је провео као дипломат на Истоку*).

[28] Sličnost među pojmovima koji se porede u oba jezika mogu se i dodatno istaći. U mađarskom se to postiže prilozima *éppen, pontosan* koji stoje ispred *úgy*, a u srpskom se sa ovim ciljem upotrebljavaju reči: *isto, upravo, sasvim, tačno, baš*.

Éppen *úgy* le van győzve, *mint* aki leborul előtte (HB, 50)	Исто је *тако* побеђена, *као* онај што јој се клања (БХ/СБ, 35)

Primeri u kojima je, u prevodu, izostao korelativ:

...a körülötte levő erdő s fölötte az ég, mind *úgy* mosolyog, *mint* a fej (HB, 46)	...шума наоколо и изнад ње небо, све се смеши *као* глава (БХ/СБ, 33)
...négyszáz év *úgy* szállott el, *mint* egy másodperc (HB, 69)	...четири стотине година пролетело (је) *као* трен (БХ/СБ, 51)
Úgy keletkezett, *mint* az Iliász (HB, 146)	Настала је *као* Илијада (БХ/СБ, 116)
...*úgy* viselkedjék, *mint* egy bohóc (HB, 156)	...понаша (се) *као* кловн (БХ/СБ, 125)
...*úgy* szökdécsel, *mint* a megkergült állat (HB, 163)	...јурца *као* распомамљена животиња (БХ/СБ, 131)
...arcok, melyek pontosan *úgy* tudnak elfordulni tőlünk, *mint* a kegyelem (KGY, 65)	...лица која умеју да се окрену од нас баш *као* милосрђе (ЂК/АВ, 63)
...apám sírja *úgy* áll a többi között, *mint* egy kicicomázott úrfiú (KGY, 127)	...очева хумка стоји међу осталима *као* нагиздани фићфирић (ЂК/АВ, 119)
...*úgy* pattant szét az a röpirat-eszme, *mint* a léggömb (VL, 26)	...она идеја о брошури распрснула (се) *као* балон (ЛВ/РМ, 28)
Mint a rossz álomképek, *úgy* vonultak el az emlékek (VL, 96)	Сећања су наилазила *као* мóре (ЛВ/РМ, 104)
...Anna is *úgy* olvad bele e hosszú jelenetbe, *mint* egy különösebb rendeltetés nélküli történet egy másik rendeltetés nélküli történetbe (VL, 115)	...и Ана се у ову дугу сцену утапа само *као* једна необичнија прича без сврхе у неку другу причу без сврхе (ЛВ/РМ, 126)
Az emberek *úgy* fogják fel majd, *mint* valami...hangzavart (VL, 76)	Људи ће је једном примати *као* некакву збрку шумова (ЛВ/РМ, 81)
Az észak-amerikai Szikláshegységben van kő, amelyet a sok rajz, ábra, bemetszés, kép *úgy* elborít, *mint* Európában egy kirándulóhelyen valami fát vagy padot a különböző rengeteg név, dátum és kezdőbetű (HB, 144)	У северноамеричким Стеновитим планинама постоје каменови које прекривају многобројни цртежи, шаре, уклесотине, слике, *као* у Европи неко дрво или клупу на излетиштима што красе многа различита имена, датуми и иницијали (БХ/СБ, 115)
A cölöpépítmény nem magatulajdon, *úgy* nőtt ki a mocsárból, *mint* a nád (HB, 110)	Сојеница није приватно власништво, расла је из мочваре *као и* трска (БХ/СБ, 85)
...a chimu, aki ma is éppen *úgy* ott él, *mint* négyezer évvel ezelőtt (HB, 97)	...Чиму, који и данас ту живи исто *као и* пре четири хиљаде година (БХ/СБ, 75)

Zabeležen je i jedan primer u kojem je sličnost dvaju pojmova, u srpskom, ozačena genitivom s predlogom *poput*.

A fejletlen társadalommal *úgy* álltunk szemben, *mint* a tábornokok (KGY, 77)	Стајали смо, суочени с једним неразвијеним друштвом, *попут* генерала (ЂК/АВ, 76)

2. Kada se poređenje iskazuje klauzom, korelativ *úgy* zabeležen je u sledećim strukturama:

2.1. mj: *úgy* + V + *ahogy/ahogyan* + V_{Sub}
V + *úgy* + *ahogy/ahogyan* + V_{Sub}
sj: V + (*tako/onako*) + *kako/kao što* + V_{Sub}

Iako je i u ovom tipu mađarskih rečenica češća distribucija korelativa ispred glagola, zabeleženi korpus pokazuje da se on može pojaviti i na kraju glavne rečenice, neposredno ispred veznika *ahogy/ahogyan* (up. *...nem sikerült éppen úgy, ahogyan kellett volna* (VL, 121); *...én elsiratom, úgy, ahogy illik* (VL, 74)).[29]

I u srpskom se u ovakvim strukturama pojavljuje korelativ. Za razliku od mađarskog jezika koji ima dvočlani sistem deikse: za označavanje onoga što je blizu i onoga što je daleko (što se prenosi i na priloške pokazne zamenice za način i stanje: *így — úgy*),[30] srpski jezik karakteriše tročlani sistem: osim obeležja „blizu" („proksijal") i „daleko" („distal"), postoji i „medijal".[31] Ovo je karakteristično za prostorne (i vremenske) priloge, ali postoji i kod načinskih priloga: *ovako — tako — onako*.[32] U zabeleženim primerima češći je korelativ za „daleko": *onako*, od „medijalnog": *tako*. Prevodi na srpski ukazuju na još neke momente — korelativ se pojavljuje kada klauzu uvodi veznik *kako*, pri čemu se korelativ i veznik nalaze u kontaktnoj poziciji:

...mindent *úgy* tettünk volna, *ahogy* gondoltuk (VL, 77)	...били бисмо учинили све *онако како* смо тада мислили (ЛВ/РМ, 82)
...*úgy* gondolkodik, *mint ahogyan* ő cselekszik (VL, 78)	...мисли *онако како* се понаша (ЛВ/РМ, 83)
...nem sikerült éppen *úgy, ahogyan* kellet volna (VL, 121)	...није успео сасвим *онако како* је требало (ЛВ/РМ, 132)
Pontosan *úgy, ahogyan* már begyakoroltuk (VL, 12)	Тачно *онако како* смо увежбавали (ЛВ/РМ, 13)

Kada se klauza nađe u prepoziciji, korelativ i veznik su u distantnom položaju:

...*ahogy* a világra nézel, *úgy* néz az vissza rád (HB, 79)	...*како* погледаш свет, *тако* те он посматра (БХ/СБ, 59)
Ahogy szétdobálta, *úgy* maradt egy hétig a szobája (MG, 508)[33]	*Како* ју је развашарио, *тако* му је соба и остала недељу дана (ИНФ)

[29] Dosledno se, ipak, zavisna rečenica odvaja zarezom. Za razliku od mađarskog, u srpskom važi drugačije pravilo. „Ако у реченици или синтагми постоји корелатив који указује на појаву зависне реченице (...), зависна реченица је тесно везана за вишу јединицу и не сме се одвајати зарезом." Up. Љ. Поповић: u Станојчић, Поповић, Мицић (1989, 290).

[30] Up. Balogh (2000, 165—167).

[31] Up. Mikeš (1972, 37—38).

[32] Up. Piper (1983, 36).

[33] U mađarskoj gramatici ovaj primer se navodi kao ilustracija zavisnih rečenica sa odredbom za stanje. Up. Balogh (2000, 508).

Da i u ovim strukturama, u srpskom, korelativ nije obavezan, pokazuju primeri iz kojih je on izostao. Korelativ je izostao u primerima sa vezničkim elementom *kao što*, mada je on, u principu moguć (*tako kao što*):

...én elsiratom, *úgy*, *ahogy* illik (VL, 74)	...ја ћу га ожалити *као што* приличи (ЛВ/РМ, 79)
A valami megjelent a térben. Éppen *úgy, ahogy* a magányos indián megjelent a kopár sivatagban (HB, 148)	Нешто се појавило у простору. Исто *као што* се усамљени Индијанац појавио у оголелој пустињи (БХ/СБ, 118)

U nekoliko primera eksplicirana je imenica *način* u akuzativu s predlogom *na*. Ona funkcioniše kao korelativ klauza koje uvode veznici *kao što* i *kako*, ili kao antecedent relativne klauze. Klauza eksplicira, konkretizuje ovu imenicu opšteg značenja:

A hang művészetnek nem anyaga, vagy ha igen, *úgy, ahogy* a fa a tűz anyaga (HB, 138)	Звук није материјал уметности, или ако јесте, онда је то *на начин као што* је дрво материјал ватре (БХ/СБ, 109)
Még mindig *úgy* emlékezett a lányra, *ahogy* a legkedvesebb emlékeit dédelgeti az ember (MG, 509)	Још увек се девојке сећао *на начин како* се иначе најдраже успомене чувају (ИНФ)
	Још увек се девојке сећао *на начин на који* се иначе најдраже успомене чувају (ИНФ)

2.2. mj: *úgy* + V + *mintha* + V_{Sub}
sj: (*tako*) + V + *kao da* + V_{Sub}

Poredbeno značenje imaju i klauze sa veznikom *mintha* čiji se predikati nalaze u obliku „uslovnog načina" (kondicionala). Smatra se da se u tom slučaju poređenju pridružilo i značenje uslovnosti, te da rečenice postaju „feltételesen hasonlító" = „uslovno poredbene". Važno je, međutim, istaći jedan drugi momenat, a to je da se glagolom u „uslovnom načinu" ne iskazuje činjenica, realnost, već samo mogućnost ostvarivanja njime imenovane akcije. Iskazivanje uslova je samo jedna od mogućnosti upotrebe ovog glagolskog načina. U klauzama sa veznikom *mintha*,[34] čini se da upravo momenat ne-realnosti, nefaktivnosti dolazi do izražaja, a ne momenat uslovnosti. U prilog ovome govore i prevodni ekvivalenti ovih struktura. Naime, u srpskom se pojavljuju klauze sa složenim veznikom *kao da* čiji sadržaj ne odgovara realnosti, odnosno realizovanje radnje je ili neostvarivo ili neizvesno.[35]

Korpus pokazuje da je korelativ *úgy* distribuiran ispred glagola. U srpskom je zabeležen samo jedan primer sa korelativom, koji je takođe smešten ispred glagola, tj. u distantnoj je poziciji u odnosu na veznik:

S *úgy* futsz te is, *mintha* álmodnál (VL, 112)	А и ти *тако* трчиш *као да* сањаш (ЛВ/РМ, 123)

[34] Zanimljivo je da se ovaj veznik sastoji od *mint* koji je poredbeni veznik i *ha* koji je veznik uslovnih rečenica, te nije isključeno da je i ovaj momenat uticao na pomenuto tumačenje ovakvih klauza.

[35] Петровић (1976, 49).

Češći je slučaj da on izostane:

...a rettentő kőkolosszusok *úgy* emelkednek a magasba, *mintha* egyszerre anyagtalanokká akarnának válni (HB, 81)	...ужасни камени колоси се уздижу увис *као да* се одједном желе претворити у нематеријално (БХ/СБ, 61)
...*úgy* néznek rá, *mintha* szent szavakat hallgatnának (VL, 26)	...гледали (су га) *као да* су управо чули свете речи (ЛВ/РМ, 28)
...mindig *úgy* mozgott a színpadon, *mintha* övé volna az egész világ (VL, 51)	...увек се позорницом кретала *као да* је цео свет њен (ЛВ/РМ, 56)
...te hirtelen sarkon fordulsz, *úgy* távozol, *mintha* megsértett volna (VL, 66)	...ти се нагло окрећеш и удаљаваш, *као да* те је он увредио (ЛВ/РМ, 70)
Úgy nézel vissza, *mintha* azt jelentette volna be (VL, 79)	Узвраћаш му погледом *као да* је објавио да (ЛВ/РМ, 84)
Úgy viselkedsz, *mintha* csak te lennél elégedetlen (VL, 97)	Понашаш се *као да* само ти имаш разлога за незадовољство (ЛВ/РМ, 106)
Úgy feküdt ott, *mintha* egy darab fa lett volna (MG, 514)	Лежала је на поду *као да* је каква клада (ИНФ)

IV. Posledica

mj: *úgy* + V + *hogy* + V_{Sub}
sj: V + *tako* + *da* + V_{Sub}
tako + V + *da* + V_{Sub}

Mađarsko *úgy* funkcioniše i kao korelativ posledičnih rečenica.[36] Ono što se iznosi zavisnom rečenicom posledica je načina na koji se ostvaruje radnja glavne rečenice, njenog intenziteta ili stanja (okolnosti) u kojem se nalazi pojam označen u glavnoj rečenici. Veznici su: u mađarskom — *hogy*, u srpskom — *da*.

U svim zabeleženim primerima korelativ se pojavljuje i u prevodu. On se, u jednoj grupi primera ostvaruje u kontaktnoj, a u drugoj — u distantnoj poziciji u odnosu na veznik. U zavisnosti od ovoga, mogu se uočiti neke pravilnosti.

Ako se klauzom iskazuje posledica načina ostvarivanja radnje glavne rečenice, korelativ je, po pravilu, distribuiran neposredno ispred veznika *da*. Ipak, *tako da* u ovim rečenicama ne funkcioniše kao složeni veznik, jer se njima karakteriše upravo način realizovanja neke situacije, tj. situacija označena klauzom ne iznosi se kao posebna pojava.[37] U ovim primerima korelativ *tako*

[36] Semantički su posledične, a sintaksički mogu imati vrednost odredbe za: intenzitet, način, stanje... Up. Balogh (2000, 516).

[37] Стевановић (1969, 863) primećuje da „када корелативни прилог дође на крају управне реченице непосредно испред последичног везника, као у примерима типа: *Њихово ведро расйоложење йрешло је и на мене шако да сам на моменаш заборавио на шешку сшвар-*

ima vrednost izraza *na takav način*. On je obavezan element ovih rečenica. Njegovo izostavljanje može promeniti značenje klauze (up. *igrajte tako da se oseti* — posledica, *igrajte da se oseti* — cilj).

A legjobb volna *úgy* járni, *hogy* az ember ne hagyja ott a lába helyét (HB, 151)	Најбоље би било ходати *шако да* човек не оставља трагове стопа (БХ/СБ, 120)
...az emlékezés muzeumigazgatója *úgy* intézi, *hogy* egymás kifosztott arcát ne ismerjék meg (KGY, 49)	...управник музеја сећања уредио је ствари *шако да* не препознају једно другоме истрошена лица (ЂК/АВ, 47)
Úgy játszátok, *hogy* érződjön (VL, 103)	Играјте *шако да* се осети (ЛВ/РМ, 112)
Nem is *úgy* intettél, *hogy* észrevegyen (VL, 125)	Ниси ни махао *шако да* би могла да те примети (ЛВ/РМ, 136)
Úgy súgta a fülébe a vallomást, *hogy* alig hallotta (MG, 516)	Признање јој је шапнуо на уво *шако да* га је једва чула (ИНФ)

Izraz *na takav način* može biti i ekspliciran. Tada čitav ovaj izraz funkcioniše kao korelativ:

Úgy dobta eléd a revolvert, *hogy* nem tudtad, valóban ott csillog-e az asztalon (VL, 94)	Бацио је пред тебе револвер *на шакав начин да* уопште ниси био уверен како се стварно сјаји тамо на столу (ЛВ/РМ, 102)

I kada ima funkciju odredbe za stanje, struktura rečenice identična je prethodnim. Korelativu *tako* mogao bi odgovarati izraz *u takvom stanju/položaju*:

Úgy feküdt ott, *hogy* holtnak hihették volna (MG, 516)	Лежао је *шако да* су помислили како је мртав (ИНФ)

Primeri u kojima je korelativ *tako* smešten ispred upravnog glagola, više upućuju na posledicu koja je izazvana intenzitetom.[38] Korelativ tada ima vred-

ност (разг). — онда се он престане осећати оним што у ствари јест, и у језичком осећању постаје део везничког скупа речи *шако да*." U srednjoškolskoj gramatici (Станојчић, Поповић, Мићић (1989, 315)) rečenice sa vezničkim spojem *tako da* nazivaju se „pseudozavisne posledične rečenice". One se od posledičnih rečenica razlikuju po tome što se njima označena situacija iznosi „као посебна појава, која стоји у последичном односу према (целој) ситуацији прве реченице". Smatra se da su ekvivalentne sa sastavnim (tj. naporednim) rečenicama s posledičnim značenjem, a *tako da* može se zameniti sastavnim veznikom *te*. Slična se pojava može uočiti i u mađarskom jeziku. Veza između *úgy* i *hogy* može postati toliko čvrsta da se oni spoje u jedan veznik *úgyhogy* (up. *Nem volt időm utánajárni a kárpitosnak, úgyhogy az idén nem is lesznek áthúzatva a székeink* (MG, 519) = *Nisam imao vremena da se pobrinem za tapetara tako da nam ove godine stolice neće biti pretapacirane* (INF)). Prema mađarskoj gramatici (Balogh (2000, 519)) bliske su zaključnim (dakle takođe nezavisnim) rečenicama, a veznik *úgyhogy* zamenljiv je nekim od veznika zaključnih rečenica kao što su *ezért, tehát*.

[38] Zanimljivo je da u mađarskom upravo u rečenicama sa klauzom koja iskazuje posledicu intenziteta vršenja radnje upravnog predikata postoji mogućnost da se *úgy* smesti na kraj glavne rečenice pri čemu dolazi u kontaktnu poziciju s veznikom *hogy*. Dešava se da se *úgy* spoji s veznikom *hogy* u veznik *úgyhogy* (up. prethodnu napomenu) što se vidi iz primera: *Sietett úgy, hogy megizzadt* (MG, 519) = *Tako/Toliko je žurio da se oznojao* (INF); *Sietett, úgyhogy* (~ *ezért, tehát*)

nost izraza *u tolikoj meri*. U funkciji korelativa, osim *tako*, ostvaruje se i prilog za količinu *toliko*, koji bi se mogao naći i iza glagola.

Úgy fáj a lába, *hogy* alig tud járni (MEK)	*Тако* га боли нога *да* једва може да хода (ИНФ)[39]
Úgy elkéstem, *hogy* nem mertem bemenni az órára (MG, 529)	*Толико* сам закаснила *да* нисам смела да уђем на час (ИНФ)
Úgy tele van a hasa, *hogy* egy falatot sem tud már enni (MG, 516)	*Толико* је сит, *да* не може ни да зине (ИНФ)

Ima, ipak, slučajeva kada ova dva značenja interferiraju, pa se *úgy* = *tako* može interpretirati i sa *u tolikoj meri* i sa *na takav način*.

Csak én tudom magam *úgy* megváltoztatni, *hogy* ne érjen az a veszteség (HB, 158)	Само ја знам себе *тако* да изменим *да* ме не снађе губитак (БХ/СБ, 127)

Ova dvoznačnost utiče i na to da prevodioci ističu čas jedno, čas drugo značenje:

Úgy vakarta el a sebét, *hogy* vérezni kezdett (MG, 510)	*Толико* је чешао рану *да* је почела крварити (ИНФ) / Почешао је рану *тако да* је почела крварити (ИНФ)

V. Uslov

mj: *úgy* + V + *ha* + V_{Sub}

Rečenice koje se ovde navode, u mađarskoj gramatici svrstane su u uslovne. Njih uvodi veznik uslovnih rečenica *ha*.

U prevodu je zabeležen samo jedan primer sa uslovnom rečenicom. Korelativ nije realizovan:

Az animális kavargás, a marcangolás, amit a kentaurok és lapithák csatája ábrázol, értelmet csak *úgy* nyer, *ha* az ember bele tudja látni Apollón alakjába (HB, 35)	Анимална кавга и черечење, који представљају бој Кентаура и Лапита, добија смисао само *ако* човек уме да завири у личност Аполона (БХ/СБ, 23)

megizzadt (MG, 519) = *Žurio je, tako da (~ dakle, te) se oznojao* (INF); kao i *Úgy elkéstem a hangversenyről, hogy már be sem engedtek* (MG, 510) = *Toliko sam zakasnio na koncert da me nisu ni pustili unutra* (INF); *Elkéstem a hangversenyről, úgyhogy már be sem engedtek* (MG,510) = *Zakasnio sam na koncert, tako da me nisu ni pustili unutra* (INF). I ove rečenice sa veznikom *úgyhogy* bliske su zaključnim rečenicama. Up. Balogh (2000, 510, 519).

[39] Up. gotovo identičan primer u RMS: *Tako me boli /noga/ da ne mogu da hodim*. Da je upravo distribucija korelativa relevantna za određenu semantičku interpretaciju, potvrđuju i moji informatori koji uočavaju razliku između *Tako (= u tolikoj meri) me boli glava da ne mogu ništa da radim* — posledica intenziteta situacije; i *Boli me glava tako da (= te) ništa ne mogu da radim* — posledica cele situacije. Potpunom uklanjanju dvosmislenosti pomaže i intonacija (odnosno interpunkcija, u pisanoj formi: *Boli me glava tako, da ništa ne mogu da radim* i *Boli me glava, tako da ništa ne mogu da radim*.)

Sledeći primeri pokazuju da se mađarska uslovna rečenica ne prevodi uvek rečenicom sa istom vrednošću. U mađarskom je istovremeno iskazan i način realizacije predikata glavne rečenice i uslov pod kojim do te realizacije dolazi. U prevodu nije realizovana kombinacija korelativa *tako* (sa značenjem *na taj način*) i veznika *ako* (koji odgovara mađarskom *ha*). Umesto uslovnog *ako*, ostvaren je veznik *što*. Uslovno značenje moglo bi se identifikovati ako bi se pod pojmom „omogućivača"[40] podrazumevala i neka vrsta „uslovnosti" (dakle, ako bi zavisna rečenica istovremeno omogućavala, ali i uslovljavala realizaciju radnje predikata glavne rečenice):

Én akárkivel is *úgy* szoktam össze leginkább, *ha* mellette dolgozhattam (MG, 517)	Најчешће сам се 'спријатељавао' са људима *тако што* смо радили заједно (ИНФ)
Az intézmények szerkezetét (…) jobb lenne *úgy* vitatnia, *ha* előbb saját szerepeinek szerkezetén is elcsodálkozik (KGY, 107)	Било би боље (...) да структуру институција оспори *тако што* би пре тога испитао и структуру наше улоге у њима (ЂК/АВ, 101)

Značenje uslova, u poslednjem srpskom primeru, realizovano je preko potencijala glagola u glavnoj i zavisnoj rečenici.

Uslovno značenje može se dodati i rečenici koja ima funkciju odredbe za stanje:[41]

De ő a lányt *úgy* szereti, *ha* a nap pirosra festi (MG, 517)	Али он воли *када* девојку сунце обасјава пурпурном бојом (ИНФ) Али он девојку воли *када* је сунце зарумени (ИНФ)

Doslovan prevod navedene mađarske rečenice glasio bi **On devojku tako voli ako je sunce boji u rumeno*. Informatori se, međutim, opredeljuju za drugačija rešenja. Zavisnu rečenicu, u prevodu, uvodi veznik *kada*. Zabeležene su dve mogućnosti. U prvom slučaju, u funkciji upravnog predikata nalazi se tranzitivni glagol *voleti*, zavisna rečenica ima funkciju objekta ovog glagola. U drugom, objekat je smešten u glavnu rečenicu, zavisna rečenica je vremenska, koja ima i obeležje situacione okolnosti. Uslovno značenje je potisnuto. Semantička bliskost (ako već ne i potpuna ekvivalentnost) ove mađarske rečenice i njenih prevoda na srpski sastoji se upravo u determinaciji stanja u kojem se nalazi neka imenska reč, a to stanje istovremeno je i uslov za realizaciju predikata glavne rečenice.

Zaključak

Analizirani korpus pokazuje sledeće: Ovako razvrstani primeri rečenica sa mađarskom priloškom zamenicom (tj. zamenničkim prilogom) *úgy* u funkciji korelativa zavisnih rečenica odredbenog tipa, ukazuju i na neke pravilnosti u vezi sa realizovanjem srpskog zamenničkog priloga *tako*, u semantički ekviva-

[40] Up. primere pod I.

[41] Up. Balogh (2000, 517).

lentnim strukturama. On se pojavljuje kao obavezni element u rečenicama sa načinskim značenjem koje nemaju istovremeno i značenje poređenja (odnosno u onima u kojima zavisna rečenica funkcioniše kao odredba za način, pri čemu često ima i značenje omogućivača). U tom slučaju nalazi se u kontaktnom položaju sa veznikom *što*, stoga se *tako što* oseća i kao složeni veznik. Po pravilu se pojavljuje i u strukturama sa posledičnom klauzom. Ukoliko zavisna rečenica iskazuje posledicu načina vršenja radnje glavne rečenice, korelativ i veznik, u zabeleženom korpusu, nalaze se u kontaktnom položaju, ali se *tako da* ne ponaša kao jedinstven vezničkи element. Kada klauza iskazuje posledicu intenziteta predikata glavne rečenice, osim korelativa *tako* (koji se u tom slučaju pojavljuje u distantnom položaju u odnosu na veznik), realizuje se i *toliko*. U strukturama sa značenjem poređenja s veznicima *kao* i *kao da*, korelativ, po pravilu, nije obavezan. Češći je slučaj da izostane, što govori u prilog mišljenju da, u ovakvim strukturama, služi isticanju. Poredbene rečenice sa veznikom *kako* imaju korelativ *tako/onako*, a nije zabeležen u primerima sa veznikom *kao što*. Rečenice sa značenjem odredbe za stanje i sa uslovnim značenjem, u korpusu su zastupljene sa manjim brojem primera. Ipak, može se reći da ovaj korelativ nije uobičajen u rečenicama sa klauzom koja ima i značenje situacionog determinatora. Nije ostvaren ni u rečenici sa uslovnom klauzom uvedenom veznikom *ako*.

Ako se posmatra distribucija elemenata u ovim strukturama, može se uočiti da se mađarsko *úgy* najčešće ostvaruje u distantnom položaju u odnosu na veznik (ispred glagola glavne rečenice), dok je u srpskom češća kontaktna pozicija korelativa i veznika.

Novi Sad

IZVORI

HB: Hamvas Béla, *Arkhai*, Szentendre: Medio Kiadó, 1994.

БХ/СБ: Hamvaš, Bela, *Začela*, Zemun: Biblioteka „Jovan Popović", Zemun: Muzička škola „Kosta Manojlović", Beograd: „Čigoja štampa", 1996, preveo Sava Babić.

KGY: Konrád György, *A városalapító*, Budapest: Pesti Szalon Könyvkiadó, 1992.

ЂК/АВ: Konrad, Đerđ, *Osnivač grada*, Beograd: Biblioteka albatros, Filip Višnjić, 1992, preveo Arpad Vicko.

VL: Végel László, *Attüntetések*, Ujvidék: Forum Könyvkiadó, 1984.

ЛВ/РМ: Vegel, Laslo, *Dupla ekspozicija*, Beograd: Narodna knjiga, 1983, preveo Radoslav Mirosavljev.

MEK: *Magyar értelmező kéziszótár*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987.

ИНФ: Informatori

MG: Balogh i dr. *Magyar grammatika*, Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2000.

HMI, 1968: H. Molnár Ilona, *Módosító szók és módosító mondatrészletek a mai magyar nyelvben*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1968.

MI, 1977: Molnár Ilona, *A tartalmatlan hogy kötőszós összetett mondatok típusai szemantikai szempontból*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977.

LITERATURA

Antonić, I. (2001), *Vremenska rečenica*, Sremski Karlovci; Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Balogh J. i dr. (2000), *Magyar grammatika*, Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Barić, E. i dr. (1979), *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.

Bencédy i dr. (1988), *A mai magyar nyelv*, Budapest: Tankönyvkiadó.

Ivić, M. (1983), *Lingvistički ogledi*, Beograd: Prosveta.

MÉK (1987), *Magyar értelmező kéziszótár*, Budapest: Akadémiai Kiadó.

Mikeš, M., Deže L., Vuković, G. (1972), *Osnovna pitanja nominalne sintagme*, Novi Sad: Institut za hungarologiju (Kontrastivna gramatika srpskohrvatskog i mađarskog jezika, sv. 2).

Петровић, В. (1995), О двофункционалним реченицама уз објекат глагола перцепције, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, Нови Сад, XXIII: 53—59.

Петровић, В. (1976), О синтаксичким конструкцијама са простим и сложеним прилошким везником *као, Прилози проучавању језика*, Нови Сад, књ. 12:47—65.

Piper, P. (1983), *Zamenički prilozi (Gramatički status i semantički tipovi)*, Novi Sad: Institut za strane jezike i književnosti (Jezičke studije, Radovi Instituta za strane jezike i književnosti, sv. 5).

РМС (1967—1976), *Речник српскохрватскога књижевног језика* 1—3, Матица српска — Матица хрватска, Нови Сад—Загреб, 1967—1969; 4—6, Матица српска, Нови Сад, 1969—1976.

Станојчић, Ж., Поповић, Љ., Мицић, С. (1989), *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања, Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Нови Сад: Завод за издавање уџбеника.

Стевановић, М. (1969), *Савремени српскохрватски језик (Граматички системи и књижевнојезичка норма) II, Синтакса*, Београд: Научна књига.

Душанка Звекић-Душановић

НЕКОТОРЫЕ ЗАМЕТКИ ОБ УПОТРЕБЛЕНИИ КОРРЕЛЯТИВОВ В СЕРБСКОМ И ВЕНГЕРСКОМ ЯЗЫКАХ (НА ПРИМЕРЕ МЕСТОИМЕННОГО НАРЕЧИЯ *ÚGY* = *TAKO*)

Резюме

В работе рассматриваются венгерские структуры с местоименным наречием *úgy* в качестве придаточных предложений обстоятельственного типа и семантически эквивалентные структуры в сербском языке. Отмечается, что реализация соответствующего коррелятива в сербском языке (чаще всего местоименного наречия *тако*) обусловлена синтактико-семантическими характеристиками выделенной структуры. Коррелятив зарегистрирован как обязательный элемент в структурах со значением образа действия и следствия, в то время как в остальных типах (когда венгерское *úgy* появляется в качестве коррелятива придаточных предложений с функцией обстоятельства состояния, а также и в предложениях со сравнительным и условным значением) чаще отсутствует.

20719871

ЈОШ О ПАРАДИГМАТСКОМ ИЗВОЂЕЊУ ГЛАГОЛА ОД ИМЕНИЧКИХ ОСНОВА

СТАНИМИР РАКИЋ

UDC 811.163.41'367.625

Кратак садржај. У овом раду аутор налази нове потврде за чињеницу да су за парадигматско извођење карактеристичне акценатске и квантитативне алтернације у случају јављања хомофоних наставака. У извођењу глагола типа *-и/и* и *-е/и* од небројивих именица м. рода проценат акценатских алтернација износи 48,57% што је знатно ниже од процента утврђеног у општем случају (61,2%) јер се наставци *-и* и *-е* не јављају у једнини именица м. рода. У извођењу глагола типа *-и/и* и *-е/и* од именица ж. рода на консонант проценат акценатских алтернација је знатно виши и креће се у распону од 77,78% до 86,96% у зависности од падежа и броја. Овај знатно виши проценат акценатских алтернација је последица чињенице да је наставак *-и* 3. л. једн. презента идентичан наставку више падежа у једнини и множини именица ж. рода на консонант. Ови односи показују да се парадигматско извођење глагола одвија по истим законитостима као парадигматско извођење других врста речи.

Кључне речи: парадигматско извођење, конверзија, именице, глаголи, акценатске алтернације, хомофони наставци.

§ 1. Проблем конверзије једне врсте речи у другу заокупља пажњу лингвиста већ дуже време, али нема сагласности ни око основног поимања конверзије, нити о томе који се врсте речи могу на тај начин изводити. Према Станојчићу и Поповићу (2000: 134) речи свих врста могу се градити претварањем, али посебно наводе само примере за именице, придеве, прилоге и предлоге. У новој хрватској граматици Barić и др. (1997: 301) овом списку додају и везнике, а Babić (1988: 29) још помиње и честице и узвике, мада сматра да за њихово извођење преобразбом — то је термин који користи, постоје „веома мале могућности". Tafra (1998) иде још и даље па овом списку прикључује још и заменице, али свој предлог не образлаже детаљније.

Ниједан од наведених аутора не говори о извођењу глагола конверзијом, а Babić (1988: 27) то изостављање образлаже тврдњом да „због многоликости глаголских облика и обиљежја нов глагол не постаје преобразбом, него само творбеним поступцима". Ово објашњење није никако у складу са разликовањем морфолошке и синтактичке преобразбе које Бабић уводи у истом чланку дефинишући да се под првим термином схвата „промена морфолошког окружења исходишне основе", а под другим „само синтактичка промена основе". У својој монографији о творби речи Babić (1986: 448) одређеније говори о творби глагола — они се изводе од именица и придева применом суфикса у које Бабић убраја и

сегменте *-ати, -јети* и *-ити*. Ови сегменти су у ствари наставци инфинитива, па се не могу у правом смислу речи класификовати као суфикси (в. Ракић 2002). Извођење променом парадигме се тачније класификује као парадигматско извођење које се може схватити као врста конверзије.[1] Наша анализа показује да за парадигматско извођење глагола важе слична правила као и за парадигматско извођење именица.

У овом чланку наводимо нове аргументе у прилог тезе да се глаголи могу парадигматски изводити од именица што се у литератури углавном негира. У Ракић (1999) смо показали да у конверзији глагола у именице акценатске, квантитативне и консонантске алтернације имају прворазредан значај због хомофоније појединих флективних наставака у именичким и глаголским парадигмама. У Ракић (2002) смо указали да исти значај имају акценатске и квантитативне алтернације и ако је смер конверзије обрнут: од именица према глаголу. Посебно смо на корпусу од 430 конверзиона пара ексципираних из речника Мортона Бенсона (1993) испитивали акценатске алтернације презентских облика и утврдили да се оне јављају у 61,2% случајева додајући нова разликовна обележја глаголским облицима, док се у преосталих 38,8% случајева алтернације своде на дужину крајњег вокала у глаголским облицима. Уколико постоје сегментне разлике (уметци *-ов/-ев* у множини именица, средњи род именица, повратна заменица *се* у глаголским облицима) проценат акценатских алтернација се смањује на 30%.

У овом прилогу настављамо истраживање у истом правцу и показујемо да проценат акценатских алтернација зависи од тога да ли се јављају хомофони именички и глаголски облици у извођењу глагола на *-и/и* и на *-е/и*. У §2. испитујемо акценат глагола изведених од небројивих именица м. рода, а у §3. од именица ж. рода на консонант. У првом случају облици 3. л. презента се не могу поклопити са именичким облицима јер се наставци *-и* и *-е* јављају само у множини именица м. рода,[2] па је проценат акценатских алтернација у глаголским облицима врло низак и износи 48,57%. У другом случају је проценат акценатских алтернација знатно виши јер се на *-и* завршава и 3. л. једн. презента и знатан број именичких падежа јер у именица ж. рода на консонант наставак *-и* управо доминира у целој промени. Примере наводимо према *Srpskohrvatsko-engleskom rečniku* Mortona Bensona (1993).

[1] Видети Смирницкий (1953), Laskowski, R. и H. Wróbel (1964). Творбеним суфиксима се не могу сматрати ни инфинитивни наставци окрњени за *-ти* како то чини Стевановић (1981) јер се нпр. — *и* (од *-ити*) не јавља у свим облицима глагола (нпр. 1. лице презента *биберим*, али 3. мн. *бибере*). Стевановић (1981) додуше уочава да су творбени елементи који се примењују у извођењу глагола другачији него код осталих изведених речи, па зато не говори о суфиксима него о наставцима. Везу творбених елемената и флексије у глагола уочио је и Виноградов (1972: 351) који говори о вези глаголских суфикса и наставака у руском језику. За немачки језик Fleischer и Barz (1992: 49) су ревидирали раније схватање Fleischera (1982) према коме инфинитивни наставци се рачунају у творбене суфиксе.

[2] Овде не узимамо у обзир вок. једн. јер се он ретко користи за именице које означавају нежива бића.

§ 2. У овом одељку показујемо да се именице м. рода које немају множину конвертују у глаголе који имају у облицима презента процентуално знатно мање акценатских алтернација него што се то дешава у општем случају. Именице м. рода које немају множину не могу имати идентичне облике са презентским облицима глагола изведеним са *-ити* јер се у 3. л. једнине и множине јављају наставци *-и* и *-е*, а они су могући само у множини именица м. рода.[3] У речнику МБ смо забележили 35 именица које немају множину,[4] а служе као основа конверзије.

(1)	ном. сг.	инфинитив	3. л. сг. 3. л. пл.
	ба̀кар, ба̀кра	ба̀крити	ба̀крӣ
	би́бер	би́берити	би́берӣ
	блу̑д	блу́дети	блу́дӣ
	цу̑кар	цу̑крити	цу̑крӣ
	гли́б	гли́бити	гли́бӣ
	гр̑гор	гр̑горити	гр̑горӣ
	гр̑гољ	гргољити	гргољӣ
	ха̑пс	ха̑псити	ха̑псӣ
	ја̑в	ја́вити	ја̑вӣ
	је̑д	је́дити	је̑дӣ
	ка̑л	ка́лити	ка̑лӣ
	крѐч, крѐча	крѐчити	крѐчи
	ла̑хо̄р	лахо̀рити	лахо̀рӣ
	мѐд, мѐда	мѐдити	мѐдӣ
	ми́р, ми́ра	ми́рити	ми́рӣ
	ми́то	ми́тити	ми́тӣ
	мр̑мо̄р, -ора	мр̑морити	мр̑морӣ
	мр̑с	мр́сити	мр̑сӣ[5]
	пѐпео, пѐпела	пепѐлити	пѐпелӣ
	па̀за̄р	паза́рити	па̀за̄ри
	ро̀мо̄р, -ора	ромо̀рити	ро̀морӣ
	сја̑ј	сја́јити	сја́јӣ
	смра̑д	смра́дити	смра̑дӣ
	стр̑в	стр́вити	стр́вӣ
	сӯмпор	сӯмпорити	сӯмпори
	шѐћер	шѐћерити	шѐћерӣ
	шӯмор	шӯморити	шӯмори

[3] Неке именице ж. рода такође немају множину, али имају наставке *-и* и *-е* у дат. и ген. једнине (нпр. *хра́на — хра́ни — хра́не* и *хра́нити, хра̑ни — хра̑не*). Истраживање акценатских алтернација у примерима овога типа је још један могући правац истраживања.

[4] У граматикама енглеског језика се користи термин небројиве именице који би се и овде могао згодно применити јер није тачно да немају множину само колективне, градивне и апстрактне именице како се упрошћено приказује у постојећим и српским и хрватским граматикама (в. Стевановић 1981, Barić i dr. 1997).

[5] Примере типа *њух — њу̑шити, ју̑г — ју̑жити* не узимамо у обзир јер постоји сегментна разлика због палатализације. Такође нисмо унели примере *ина̑т — ина̑тити се, лед — ледити се, мре̑ст — мре̑стити се, срам — сра́мити се* због повратне заменице *се*.

тôв	тòвити	тòвӣ
тӯтањ	тӯтњити	тӯтњи
злòкӧб	злòкòбити	злòкӧби
жа̑мор, -ора	жа̀морити	жа̀морӣ
жа̑гор, -ора	жа̑горити	жа̑горӣ
жа̑р	жа́рити	жа̑рӣ
жӯбор, -ора	жӯборити	жӯборӣ

Од 35 примера у 18 акценат презента је једнак акценту именице у једнини, а у 17 примера акценти се разликују, а то значи да у 51,43% примера нема акценатских алтернација, а да се оне јављају у 48,57% примера. Очигледна је тенденција да акценат остане исти јер нема множинских облика именице који се могу фонемски поклапати са облицима 3. л. презента. Ова тенденција је последица принципа економичности — непотребне алтернације се постепено елиминишу. Овај принцип се остварује само као тенденција, па су, наравно, могући и примери супротног типа. Тако у примеру *про̀тӣв — проти́вити се, про̀тӣвӣ се* мења се акценат у односу на предлошку основу, иако већ постоји фонемска разлика, а у примере тога типа се могу убрајати и горе наведених 17 примера. Како се акценатске алтернације могу рачунати као елеменат парадигме, јасно је да парадигма промене изведених глагола у знатном броју случајева зависи од парадигме промене именичке основе. Проценат акценатских алтернација (48,57%) је знатно испод процента акценатских алтернација у општем случају (61,2%) који је утврђен у Ракић (2002).

§ 3. Размотримо сада глаголе типа *-и/и* и *-е/и* који се добијају од именица ж. рода на консонант парадигматским извођењем.[6] Од именица ж. рода на консонант које се конвертују у глаголе велика већина се конвертује у глаголе типа *-и/и* и типа *-е/и*, а само неколико у глаголе типа *-а/а* (нпр. *ствар — ства̀рати, звер — звѐрати, чар — ча̀рати, жеђ — жѐђати, дуж — ду̀жати, кај — ка̀јати*). У овој чињеници се такође огледа специфичност конверзије која у већој мери зависи од облика парадигми основе него што је то у извођењу обично случај.

Глаголи типа *-и/и* и *-е/и* имају у 3. л. једн. презента наставак *-и*, а исти наставак се јавља и у свим падежима једнине и множине именице ж. рода на консонант изузев ном. једн. и дат., инстр. и лок. множине. Означимо са „синг". облике ген., дат., вок и инст. једн., а са „плур." облике ном. акуз. и вок. мн.; наведени падежи имају исти акценат, али се мора узети у обзир и чињеница да само за 9 именица постоје облици множине. У неких именица те врсте лок. једн. и ген. мн. имају различите акценте од других облика, па се морају посебно приказати (в. Brabec i dr. 1954: 74). Наводимо следеће примере:

[6] Од именица ж. рода на консонант које се конвертују у глаголе велика већина се конвертује у глаголе типа *-и/и*, а само неколико у глаголе типа *-а/а* (нпр. *ствар — ства̀рати, звер — звѐрати, чар — ча̀рати, жеђ — жѐђати, ду̀жати*). У овој чињеници се такође огледа специфичност конверзије која у већој мери зависи од облика парадигми основе него што је то у извођењу обично случај.

	ном. сг.	синг.	лок. сг.	плур.	ген. пл.	инфин.	3. л. сг.
(2а)	слӯз	слӯзи	слӯзи	—	—	слӯзити	слӯзӣ
	кôб	кôби	кôби	—	—	кòбити	кòбӣ
	га̑р	га̑ри	га̑ри	—	—	га̀рити	га̀рӣ
	стӯд	стӯди	стӯди	—	—	сту́дети	сту́дӣ
	жӯд	жӯди	жӯди	—	—	жу́дети	жу́дӣ[7]
(б)	дра̑ж	дра̑жи	дра́жи	дра̑жи	дра́жи	дра́жити	дра̑жӣ
	дӯж	дӯжи	ду́жи	дӯжи	ду́жи	ду́жити	дӯжӣ
	ча̑ст	ча̑сти	ча́сти	ча̑сти	ча́сти	ча̀стити	ча̀стӣ
	ма̑ст	ма̑сти	ма́сти	—	—	ма́стити	ма̑стӣ[8]
	мӣсао	мӣсли	мӣсли	мӣсли	мӣсли	мӣслити	мӣслӣ
	бо̑л	бо̑ли	бо́ли	бо̑ли	бо́ли	бòлети	бо́лӣ
(в)	нôћ	нòћи	нòћи	нòћи	нòћи	нòћити	нòћӣ
	кр̑в	кр̑ви	кр̀ви	—	—	кр̀вити	кр̀вӣ
	со̑л	сòли	сòли	—	—	сòлити	сòлӣ
	зӧб	зӧби	зòби	—	—	зòбити	зòбӣ
(г)	жа̀лост	жа̀лости	жалòсти	—	—	жалòстити	жа̀лостӣ
	па̀кост	па̀кости	па̀кости	—	—	пакòстити	па̀костӣ
(д)	кòрист	кòристи	кòристи	—	—	кори́стити[9]	кòристӣ
	кӯраж	кӯражи	кӯражи	—	—	кура́жити	кӯражӣ
	пӯстош	пӯстоши	пӯстоши	пӯстоши	пӯстоши	пӯстошити	пӯстошӣ
	пòган	пòгани	пòгани	—	—	пòганити	пòганӣ
	пòчаст	пòчасти	пòчасти	пòчасти	пòчасти	пòчастити	пòчастӣ
	за̀повед	за̀поведи	за̀поведи	за̀поведи	за̀поведи	запòведити	запòведӣ[10]

Прикажимо бројно и процентуално како се акценат 3. л. једн. разликује од појединих падежа у (2). Укупан број примера у (2) је 21, а само 10 именица има облике у множини.

Таб. 1.

падеж	синг.	лок. сг.	ген. пл.
број	20 од 23	19 од 23	7 од 9
проценат	86,96%	82,61%	77,78%

Разликовање 3. л. једн. презента од појединих падежа процентуално варира од 77,78% до 86,96%. Проценат акценатских алтернација облика презента у односу на падежне облике у (2) је знатно већи него у (1), где

[7] Примере са повратним глаголима (нпр. *ӽуд — ӽудити се, јесен — јеснѝти се*, итд.) нисмо узели у обзир јер су они већ посебно обрађени у другој статистици (в. Ракић 2002).

[8] Подела именица на група је извршена према подели тих именица с обзиром на акценатске измене (в. Brabec i dr. 1954: 74).

[9] У инфинитиву је могућ и акценат на првом слогу — *користѝти*, али се облици презента — *користи* и *користе* такође разликују акцентом од именичких облика, а додатно још и краткоћом вокала основе.

[10] Могући су и облици лок. једн. *за̀поведи* и ген. мн. *за̀поведи*, али се облици исто разликују од 3. л. једн. презента (в. *Правопис* 1960).

је износио 48,57%. Поново се показује да у случају када постоје сегментне разлике између презентских и именичких облика, акценатске алтернације се јављају у знатно мањем броју. Ова околност је вероватно последица принципа економичности према којем се елиминишу она разликовна својства која нису неопходна. Важно је, сем тога, уочити да се велика већина именица ж. рода на консонант конвертује управо у глаголе типа *-и/и* и *-е/и* у чијој промени такође доминира сегмент *и*. Поново се показује да парадигма промене изведене речи зависи од лексичких својства основе, а то су односи који су карактеристични за извођење конверзијом и у другим случајевима (в. Ракић 1999, 2002), тј. глаголи се у том погледу не разликују од других врста речи. Нису, дакле, у праву они лингвисти који глаголима у том погледу додељују посебан, издвојен статус.

Београд

ЛИТЕРАТУРА

Babić, S. 1986. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, JANU i Globus, Zagreb.

Babić, S. 1988. *Vrste riječi i preobrazba*, Filologija 16, 25—33.

Barić, E. i dr. 1997. *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb.

Benson, M. 1993. *Srpskohrvatsko-englski rečnik*, Prosveta, Beograd.

Brabec, I. i dr. 1954. *Gramatika hrvatskoga ili srpskog jezika*, Školska knjiga, Zagreb.

Виноградов, В. 1973. *Русский язык (грамматическое учение о слове)*, Вышая школа, Москва.

Fleischer, W. 1982. *Wortbildung der deutschen Gegenwartsprache*, Tübingen.

Fleischer, W. i L Barz 1992. *Wortbildung der deutschen Gegenwartsprache*, Tübingen.

Laskowski, R. i H. Wróbel, 1964. *O uzyciu paradigmatu w funkcji formantu slowotwórczego*, Język Polski XLIV, 214—220.

Ракић, С. 1999. Нулти суфикс и извођење наставцима *-ø, -а, -о/е*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLII, 225—254.

Ракић, С. 2002. *О парадигматском извођењу глагола од именичких основа*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLVI.

Станојчић, Ж. и Љ. Поповић 2000. *Граматика српскога језика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.

Стевановић, М. 1981. *Савремени српскохрватски језик I*, Научна књига, Београд.

Tafra, B. 1998. *Konverzija kao gramatički i leksikološki problem*, Filologija 30—31, 349—361.

Станимир Ракић

ЕЩЕ О ПАРАДИГМАТИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ ГЛАГОЛОВ ОТ ОСНОВ ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ

Резюме

В работах Ракич (1999, 2002) автор показал, что для парадигматической деривации характерны акцентные и количественные чередования, позволяющие различать формы с омоформными окончаниями. В настоящей работе автор обнаруживает новые подтверждения этого факта в парадигматической деривации глаголов от основ имен существительных. В деривации глаголов типа *-и/и* и *-е/и* от существительных мужского рода, не имеющих числа, процент чередований ударений составляет 48,57%, что значительно ниже процента, составляющего 61,2%, утвержденного в общем случае в Ракич (2002), так как окончания 3-го лица презенса *-и* и *-е* не появляются в единственном числе существительных мужского рода. В деривации глаголов такого же типа от существительных женского рода, основа которых оканчивается на согласный, процент чередований ударений по отношению к падежам существительных значительно больше и он составляет диапазон 77,78%—86,96%, так как окончание *-и* 3-го лица единственного числа презенса тождествено окончанию большему числу падежей в единственном и множественном числе существительных женского рода, оканчивающихся на согласный. Значительно меньший процент акцентных чередований в случае существования сегментных различий обясняется принципом экономии — исчезают те дифференциальные свойства, которые являются ненужными. Также, легко можно заметить, что значительное большинство существительных женского рода на согласный конвертируется в глаголы типа *-и/и* и *-е/и*, содержащие сегмент *и* во всех лицах, кроме 3-го множественного числа. Снова можно заметить, что парадигма образованного слова в большей мере определена парадигмой основы. Для парадигматического образования глаголов действительны сходные общие правила, как и в случае парадигматического образования существительных и других частей речи. Глаголы как часть речи не имеют в данном смысле никакого специального, отдельного статуса.

АКУЗАТИВ С ПРЕДЛОГОМ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ* (I)

НАДА АРСЕНИЈЕВИЋ

UDC 811.163.41'366.544

207198727

Кратак садржај: Предмет овога рада су глаголске, именске и придевске синтагме у чијем конституисању учествује акузатив с једним од предлога: *у, на, за, кроз, низ, уз, над, под пред, о, по* и *међу*. Доминантном синхронијском анализом заснованом на семантичко-синтаксичким принципима, установљено је осам целина у којима овај падеж у савременом српском језику има: *просторно, временско, узрочно, циљно, начинско значење, значење критерија и основа, квалификативно-идентификативно значење и значење семантичке допуне*. Издвојена су и диференцијална обележја релевантна за сваку значењску категорију, при чему нека имају и општи карактер, нпр.: директност/индиректност, комплетност/парцијалност, те је указано на могуће модификације које уноси дати предлог.

Кључне речи: лингвистика, српски језик, синтакса, падеж, акузатив с предлогом.

1. УВОД

1.1. Тема, циљ и задаци

Акузатив с предлогом[1] у савременом српском језику представља предмет нашег интересовања и тему овога рада, а као језички феномен специфичног карактера подразумева посматрање из ширег општелингвистичког угла али истовремено и смештање у уже синтаксичке и се-

---

* Верзија текста на основу које је настао овај рад представља докторску дисертацију *Акузативне синтагме с предлозима у савременом српском језику*, која је одбрањена 22. новембра 2002. године на Филозофском факултету у Новом Саду. Члановима комисије: др Јовану Јерковићу, др Милораду Радовановићу и др Вери Васић захваљујем на драгоценим сугестијама упућеним за припрему ове верзије рада. Рад је једним делом рађен у оквиру пројекта Савремени српски језик 13/43 који финансира Министарство за науку, технологију и развој Републике Србије из програма основних истраживања.

[1] Везу предлога са именицом називаћемо *конструкцијом*, тако да ће предлошке акузативне конструкције бити делови глаголских, именичких и придевских синтагми. Појму *синтагма* приписујемо оно значење које му даје Белић. Он *синтагму* схвата као повезану групу речи која је у моменту говора већ дата и коју карактерише унутрашње јединство оличено у јединству представе (значења) или у јединству функције, а према односу зависног и управног члана дели их на допунске и одредбене (уп. Белић, 1998, 119—131). У Генеративној граматици термини „синтагма" и „фразни" [у смислу „синтагматски"] имају ширу примену и употребљавају се у склопу опште карактеризације у почетном стадијуму анализе, а посебно за ознаку аналитичких јединица (ИМЕНИЧКА синтагма, ГЛАГОЛСКА синтагма). Уп. Кристал, 1985, **синтагма**, 235.

мантичке оквире везане за одређени језик и његов падежни систем, конкретна граматичка решења, семантичка значења и синтаксичке функције. Укључујући се у област проучавања језичких појава познатих као „синтакса и семантика падежа", желели смо да дотакнемо питања значајна за славистику и лингвистику уопште и, с друге стране, да употпунимо круг синтетичних студија који у сербистици започиње Милка Ивић књигом *Значења срйскохрвашскоī инсшрумешала и њихов развој*,[2] а настављају Даринка Гортан-Премк студијом *Акузашивне синшаīме без йредлоīа у срйскохрвашском језику*,[3] Татјана Батистић детаљном анализом српског локатива у делу *Локашив у савременом срйскохрвашском књижевном језику*[4] и Казимир Фелешко својом студијом *Значење и синшакса срйскохрвашскоī īенишива*,[5] а придружује им се и Љубо Милинковић контрастивном студијом *Дашив у савременом руском и срйскохрвашском језику*.[6]

Циљ овога рада је детаљан опис семантичко-синтаксичких карактеристика акузативних предлошких конструкција[7] у савременом српском језику, укључујући и намеру да се осветли и њихов развој. Постављањем таквог циља, чији значај излази ван оквира једног падежа и ланчано повезује неколико аспеката посматрања падежних односа, почев од системског поимања самог акузатива преко релација у систему предлошких падежа до места и значаја у падежном систему српског језика, па и даље, до поимања падежа уопште, свестан одговорности коју на себе преузима, истраживач се обавезује да изврши низ задатака, почевши од послова на прикупљању и систематизацији досадашњих сазнања о српском акузативу, али и свега онога што је везано за посматрани језички феномен, тј. унутарсинтагматске односе који се називају падежима, уз критички осврт на различите ставове у вези са тим питањем и напоменама о свом опредељењу. Правци даљег испитивања биће усмерени на утрђивање основних семантичко-синтаксичких категорија, њиховој анализи на савременом српском језичком материјалу, при чему ће се водити рачуна и о структуралним и о функционалним обележјима. Применом методског поступка који омогућује реконструкцију семантичке базе утврђиваће се основна обележја појединих акузативних конструкција и учешће предлошког конституента у њима. Иако је предмет нашег истраживања подразумевао нужну обавештеност о различитим падежним теоријама, интересовање само за један сегмент у целокупном падежном систему није довољно за проверу теоријских поставки које се односе на

[2] Уп. Ивић, 1954.
[3] Уп. Гортан-Премк, 1971.
[4] Уп. Батистић, 1972.
[5] Уп. Фелешко, 1995.
[6] Уп. Милинковић, 1988.
[7] Исту праксу у употреби термина *синшаīма* и *конс*т*рукција* неки наши граматичари објашњавају на следећи начин: „Предлог се, наравно, може јавити и уз поједине именице (уп. *о шаху*). У том случају се не ради о синтагми, него о предлошко-падежној конструкцији са одговарајућом именицом (уп. о + именица „шах" у локативу). Наиме, предлог не проширује значење именице, него само прецизира њену употребу." — уп. Станојчић, Поповић, Мицић, 1989, 247.

падежни систем уопште, тако да ни у анализу нисмо ушли с том намером. Могуће је, међутим, да ће детаљна обрада оваквих сегмената теоретичарима падежа помоћи у склапању целокупног мозаика званог падежни систем. С друге стране, поклањање пажње карактеру предлога има за циљ да уочени детаљи не буду интерног значаја, тј. уско везани за одређени корпус и за један падеж, већ да допринесу што бољем сагледавању ових језичких јединица уопште, посебно да послуже онима који се буду бавили питањем њихове семантизације.

1.2. Теоријске основе и приказ литературе

1.2.1. *Теоријске основе*

У историји проучавања падежних односа сучељавају се различита поимања падежа, као последица различитих приступа њиховој анализи, што непосредно утиче и на то да број основних јединица падежног ситема једног језика може да варира у зависности од става истраживача. Морфемским приступом, по којем сваки падеж има свој наставачки део, могуће је створити низ облика, којих би у неким језицима и дијалектима, теоретски, по мишљењу Хјелмслева, поборника оваквог проучавања падежа, могло бити и преко две стотине.[8]

Предност морфологији над синтаксом дао је и Бругман који свом поступку није приписивао суштински карактер, сматрајући да је свеједно где ће се падежи обрађивати, и истичући да је битно шта ће се о њима рећи.[9] Delbrük, његов савременик и један од младограматичара, аутор је првог великог класичног рада који је и данас драгоцен извор познавања историјске синтаксе, укључујући и падежну проблематику.[10] Као познату, Белић помиње и Вунтову теорију о падежима[11] које карактерише унутрашња или спољашња детерминација, при чему се, по мишљењу овог лингвисте, у првом случају не морају употребити никаква падежна средства, док је у другом случају то неопходно.[12] Ипак, у погледу решевања основног и спорног питања: шта све треба убројати међу падеже и које су главне теоријске поставке у вези са испитивањем падежних односа, епоху савремене структуралистичке лингвистике обележиле су две водеће личности, Хјелмслев и Јакобсон.[13] Кратак критички приказ решавања падежне проблематике у духу структурализма, с посебним освртом на

[8] Уп. Белић, 1998, 143 и 144.
[9] Уп. K. Brugmann, *Kurze vergleichende Grammatik der idogermanischen Sprachen*, Strassburg, 1902—1904.
[10] Уп. B. Delbrück, *Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen*, Strassburg, 1893—1900.
[11] Уп. Белић, 1998, 139 (W. Wundt, *Die Sprache II*, Leipzig, 1922).
[12] Међу падеже унутрашње детерминације сврстава номинатив, генитив, датив и акузатив, док су падежи спољашње детерминације они којима се обележавају адвербијална значења (одакле, где, камо, чиме, откада, када, докле, за које време, зашто, како, чега ради, са којом помоћи). Критички приказ Вунтове теорије падежа уп. у Белић, 1998, 139—143.
[13] Уп. Радовановић, 1977, Литература, 64—69.

рад двојице поменутих лингвиста, њихових ученика и савременика, изнела је Милка Ивић у чланку „О проблему падежне системе у вези са савременим схватањима у лингвистичкој науци".[14] Подржавајући мишљење свога учитеља А. Белића, који падежним обликом назива само облике самосталних речи, док су наставци несамосталних речи за суштину деклинације ирелевантни, Милка Ивић истиче ово као једну од битних разлика у односу на структуралистички приступ и Хјелмслева који се држи форме и сва адвербијална значења означена флексивним наставцима укључује у падежни систем. Друга њена замерка и Хјелмслеву и Јакобсону, који инсистирају на мишљењу да у основици сваког падежа лежи само једно фундаментално значење,[15] тиче се занемаривања чињенице да су падежи историјске категорије, екстензивног карактера (са ужим и ширим семантичким пољима чије су границе покретљиве).[16] И коначно, једна од значајних опсервација изнетих у овом раду, а инициране студијама Хјелмслева и Јакобсона, у којима су комплексне структуре појединачних падежа потпуно занемарене, веома је јасна: „Сваки падеж је у извесном смислу систем за себе. Сви они заједно представљају различите карике једног истог ланца. Да би се утврдила природа ланца разнородних карика потребно је прво утврдити природу сваке карике посебно."[17]

Улога и значај структуралиста у решавању проблема падежног система су свакако несумњиви. Међутим, незаобилазну личност оригиналних идеја представља Александар Белић, који међу првима разрађује теорију синтагматике.[18] У својој књизи *О језичкој природи и језичком развитку*[19] падежом назива „облик самосталне речи употребљене у нарочитој функцији било у реченици било изван ње", а тиме у падежни систем

[14] Рад је настао у тренутку када се од Хјелмслева, који је у почетку падеже посматрао као семантичке категорије, а касније иступа као функционалиста, очекивало коначно тумачење којим би се разјаснила недоумица изазвана оваквим, према структуралистичком убеђењу, опречно схваћеним ставовима (уп. Ивић, 1953—54).

[15] Јакобсон претпоставља да се у падежној синтагми увек налази специфично значење, а да опште значење припада категорији речи, с чим се Белић не слаже, сматрајући да специфично значење увек у себи садржи и опште значење од којег је постало, тако да и опште и специфично значење припадају синтагмама (уп. Белић, 1998, 148).

[16] Питање оквира у којем егзистира падеж, према мишљењу М. Ивић, засновано је на дилеми да ли се падеж остварује ван контекста, или не, тј. да ли је реч о морфолошкој или синтаксичкој категорији, при чему структуралисти предност дају првом, а Белић подржава друго мишљење. Заступајући став да су лингвистичке појаве комплексне, М. Ивић сматра да је недовољна сама семантичка концепција падежа, коју је једно време подржавао Хјелмслев, ослањајући се на локалистичку теорију, као и само функционално тумачење падежног ситема.

[17] Уп. Ивић, 1953—54, 208.

[18] О значају А. Белића за српску, али и лингвистику уопште, најбоље сведоче речи Р. Катичића: „Није дакле Белић у своју синтагматику увео само дубинску семантичку структуру, него, имплицитно, уз то баратао трансформацијама, иако то нигдје није ни формулирао ни дефинирао. То нас и неће изненадити када знамо да је опис по дубинском устројству могућ само уз примјену трансформација. Белићу су оне потребне за пријелаз од универзалног семантичког устројства до граматичкога обликовања у поједином језику и за утврђивање односа између синтагме и реченице. Не уводећи трансформације, он заправо ипак оперира њима, претпостављајући их односима које описује" — уп. Р. Катичић, *Нови језикословни огледи*, Загреб, 1986, 202.

[19] Уп. Белић, 1998.

укључује и номинатив и вокатив као облике самосталног појма у специфичној улози. Примењујући функционално-семантички критериј, Белић истиче да самостални појам у односу на друге чланове реченице има зависну или независну улогу, чиме ограничава број падежа сводећи их на број зависних односа, тј. односа у којима су појмови повезани у органску целину, а њих има онолико колико може бити у синтагмама непосредних односа међу управном речју и њеном зависном именичком допуном". Говорећи о томе да је у семантици управне речи већ уграђена врста односа коју она може успоставити са зависним конституентима, дакле у синтагми, без обзира на морфолошку обележеност датог односа,[20] Белић падеже посматра из синтаксичке перспективе, на чему и посебно инсистира, упозоравајући да није сваки знак флексије (нпр. придева) и знак деклинације, и наглашава следеће: „За нас су зависни падежни односи они у које ступа каква именица као допуна или одредба према каквој управној речи извесне синтагме."[21]

Белићево убеђење да се при опису језичких појава мора водити рачуна о сва три аспекта: функционалном, значењском и обличком дели и француски лингвиста Андре Мартине који у књизи *Основе опће лингвистике*[22] синтаксичке односе као што су они са падежним значењима назива *функцијама*, а за њихово распознавање помиње три принципа: уочавање посебног средства, уочавање карактеристичног реда речи и правилну интерпретацију лексичког значења.[23] Кратак преглед функционално-граматичке концепције и функционализма уопште, као и лингвистичког модела функционално-семантичких поља[24] и могућности његове примене у новије време, код нас, изнео је Д. Војводић у раду „Функционално семантичко поље као лингвистички модел у испитивању хрватскосрпског језичног система".[25]

[20] Однос *органске* целине најбоље објашњава сам Белић следећим речима: „То је она веза језичких особина која чини да се особине врађају уз предметне речи или уз њихове особине у вези са којима су морале и првобитно бити употребљаване и од којих су одвојене биле нашом мишљу (глаголи од својих радника и допуна, специјални појмови од онога што их чини специјалним појмовима, нпр. *шумско дрво* од појма *дрво* итд.). А то се и исказује различитим падежним односима." — уп. Белић, 1998, 503.

[21] Уп. Белић, 1998, 144.

[22] Уп. Мартине, 1982.

[23] За језичке јединице које назива *монемама*, каже да саме за себе не представљају поруку, те и он, као и Белић, истиче неопходност њихове актуализације, што се постиже укључивањем у контекст. Такође, функције језичких јединица, тј. корелација између позиције у којој се налази језичка јединица и класе, представљају предмет интересовања *тагмемике* и њеног оснивача Пикеа. Сваки спој позиције и класе он назива *тагмемом*, а конструкције у којима је тагмема конституент назива хипертагмемом (данас се користи термин *синтагмема*). Оно што је веома значајно у Пикеовом приступу јесте његово инсистирање на тројству: лексике, граматике, фонологије, односно инсистирање на потреби да се води рачуна о семантичким особеностима, дистрибуционом моменту и конкретном испољавању језичког феномена, тј. манифестацији. — уп. Ивић, 1990, 240—242.

[24] Термин *лингвистичко поље* први је у лингвистику увео немачки лингвиста Ј. Трир, а критички приказ Трировог приступа исп. у Мелвингер, 1966. Највећи степен разрађености ова теорија је постигла у функционалној граматици А. В. Бондарка (уп. Бондарко, 1984).

[25] Међу нашим лингвистима који су у примени функционалног метода отишли најдаље помиње П. Пипера, Б. Тошовића и М. Ковачевића (уп. Војводић, 1990).

Дилеме око поимања природе падежа, при чему се обично подржавао морфолошки или синтаксички приступ, код лингвиста као што су Гроот и Курилович испољавају се на семантичко-синтаксичкој релацији. Гроот тако све падеже дели на оне који имају семантичку вредност и на оне са синтаксичком вредношћу,[26] а слично поступа и Куриловић[27] који издваја номинатив, генитив и акузатив, дајући им обележје „граматичких" падежа, јер се појављују као носиоци основних синтаксичких улога, а инструменталу, дативу и локативу приписује значење „конкретних" падежа, тј. носилаца семантичких значења. Валидност ових Куриловичевих теоријских поставки, као и Јакобсонове концепције системских односа, покушала је да на српском падежном систему провери М. Ивић, чији резултати су презентовани у раду „О структури српскохрватског падежног система".[28] При опису руског падежног система Јакобсон, познат као заступник принципа бинарности, сврстава падеже у две категорије, централне и маргиналне, дајући им, опет по истом приципу, обележје немаркираних, односно маркираних језичких јединица. Оно што је М. Ивић утврдила за српски падежни систем показује да ни Јакобсонова ни Куриловичева теорија нису у потпуности прихватљиве, јер се у српском језику у улози објекта појављује и датив који није прикључен централним, већ маргиналним падежима. Што се тиче распореда српских падежа у светлу Јакобсонових и Куриловичевих поставки, М. Ивић изводи одређене закључке. Акузатив и датив, генитив и локатив се појављују као парњаци, један централни, други маргинални, који су при томе носиоци још по једног обележја; први пар — управљености, а други — обухватности. Овако маркирани падежи се, заправо, деле на оне без обележја — номинатив, на оне са једним обележјем — инструментал, акузатив и генитив, и оне са два обележја — датив и локатив. Што се тиче обличких решења, она су у обрнутој пропорцији с бројем семантичких обележја. Тако се у српском језику испољава тенденција свођења облика маркираних већим бројем обележја на једно обличко решење, тј. локатив се реализује у комбинацији с предлогом, а датив, углавном, без предлога, као и неутрални номинатив који је увек слободан облик, док су генитив, акузатив и инструментал остварљиви у све три форме, као слободни облици и као везани (за предлог и за обавезни детерминатор).

Заснивање генеративне граматике представља један од највећих догађаја у развоју лингвистике новијег времена, а нарочито синтаксе која је основни предмет интересовања генеративиста. Творац посебног метода анализе, трансформационе граматике, јесте Ноам Чомски чија су схватања од појаве чувеног дела *Aspects of the Teory Syntax*[29] 1965. касније знатно еволуирала. У почетку он разликује два апстрактна нивоа језика:

[26] Уп. A. W de Groot, *Classification of Cases and Uses of Cases*, For Roman Jakobson, Essays on the Occasion of His Sixtieth Birthday, Mounton, The Hague, 1959, 187—194.

[27] Уп. Курилович, 1960.

[28] Уп. Ивић, 1983, 197—207.

[29] Поред овог дела М. Ивић наводи и све остале радове чијим упознавањем би се заокружила слика еволутивног развоја теоријских схватања Ноама Чомског (уп. Ивић, 1990, 71).

површинску и дубинску структуру, при чему ову другу сачињавају јединице генериране у базичној компоненти применом синтаксичких правила. Та правила која повезују површински са дубинским нивоом назива трансформационим правилима. „Стандардну теорију" Чомски замењује „Проширеном стандарном теоријом", а затим „Ревидираном проширеном стандарном теоријом" да би седамдесетих година XX века све те верзије потиснула теорија „X са цртицом".[30] У синтаксички опис Чомски уводи и морфолошке карактеристике, сматрајући да се облици зависности испољавају у виду одређених облика које он назива „падежом", тако да овај термин у његовој интерпретацији добија знатно шири значај од оног традиционалног. Осим тога, Чомски сваком падежу приписује једну тематску улогу, подразумевајући под њом значење које се формира удруживањем синтаксичке позиције коју заузима лексичка јединица (о чијем се „падежу" ради) и њена лексичка семантика.

Крајем шездесетих година међу генеративистима се појављује интересовање и за семантику, а за нас је овом приликом веома значајан рад *The Case for Case*[31] Чарлса Филомора, заступника „падежне граматике", по којој на дубинском нивоу, у зависности од лексичког значења, предикат успоставља односе са одређеним бројем аргумената. Према Филмору број тих односа, тј. дубинских падежа је ограничен на значења: *аґенса, доживљавача, инструмента, објекта, извора, циља*, а затим, још евентуално и *места и времена*. Иако су падежи остали предмет интересовања овог лингвисте, он се одрекао својих схватања изложених у поменутој студији.

Тежња генеративне граматике за поопштавањем приликом синтаксичких описа резултирала је појавом радова у којима је то максимално постигнуто, тако да се сви падежни односи своде на (метафоризоване) просторне релације у чему водећу улогу има Ј. Грубер, ученик Н. Чомског. Овакво тумачење настаје прихватањем теорије, засноване у психологији, по којој су наши когнитивни процеси утемељени на локалистичком тумачењу стварности, а језичка интерпретација је само пројекција таквог сагледавања.[32]

Сличног мишљења је и Е. Касирер који у својој књизи *Филозофија симболичких облика*[33] говори о преплитању чулног и духовног израза у језику. Језик је за њега одраз ванјезичке стварности, који свој битан логички учинак, тј. уобличавање утисака у представе, остварује посредством опажања *простора, времена и броја*. Значај просторног одређења Касирер објашњава чињеницом да постоји узајамни духовни утицај између категорије простора и категорије супстанције, поткрепљујући то

[30] „Ту X означава лексичку категорију, а цртица је техничко средство којим се открива њена разуђеност на синтаксичком плану („... ако је X, на пример, израз приближавамо се, онда стављањем ливади уз приближавамо се преобраћамо X у $\bar{X}$")." — уп. Ивић, 1990, 231.

[31] Уп. Филмор, 1981. Критички приказ овог дела дао је Р. Бугарски у раду „Граматика дубинских падежа", *Лингвистика о човеку*, друго, допуњено издање, Београд, 1983, 144—153.

[32] Уп. Ивић, 1990, 233.

[33] Уп. Касирер, 1985.

претпоставком да су у појединим индоевропским језицима суфикси за номинатив код мушког и средњег рода произашли из показних партикула, тј. средство за просторно одређење је послужило за изражавање номинатива као „падежа субјекта". Другим речима, номинатив је могао постати носилац неке радње тек када је просторно детерминисан. У „свет ухватљивих, опипљивих облика" поред простора, као што је већ напоменуто, Касирер сврстава и представу о времену и броју, а свака дубља анализа води у „свет интелектуалних принципа".[34]

Питање утицаја који има простор као ваљезичка категорија на стуктурирање и функционисање језичких категорија није остало ван домашаја ни домаће лингвистичке науке. Са теоријског становишта, у почетку доста усамљено, овим питањем се бавио П. Пипер. Првобитно, своја интересовања за питања семантичких категорија и типова, као и постојања базичне семантичке категорије чија је језичка концепција позната као *локалистичка теорија падежа* или *локализам*, презентује у делу *Заменички прилози (граматички статус и семантички типови)*,[35] да би касније изашла и његова књига *Језик и простор*[36] која је једним својим делом посвећена „теоријским оквирима проучавања просторних метафора". Као теорија семантичких локализација, локализам је, пре свега, једна варијанта теорије падежа, мада се она наслања и на антропоцентричне теорије, с обзиром на то да се одређени граматички изрази, којима су заступљене апстрактне појаве и односи, доводе у везу са конфигурацијом човековог тела, служећи се њиме као прототипом (неуролошки аспект односа човек — простор заснован је на чињеници да у људском организму не постоје центри за посесивност, модалност итд., али постоји центар за равнотежу). Битна је чињеница да универзум коме припада човек, у складу са својом природом, интерпретира кроз појмове простора и времена.[37] Пипер истиче и историјску димензију питања просторних локализација у језику, износећи претпоставке о могућем процесу који није ишао од просторних ка непросторним значењима, него се вероватно одвијао паралелно, тј. диференцијацију ваљезичког универзума је пратила диференцијација и спацијализација језичких средстава.[38]

[34] Уп. Касирер, 1985, 157.

[35] Уп. Пипер, 1983, 83—96.

[36] Тумачење локализма, чији се почеци везују још за византијског граматичара Maxsimusa Planudusa с краја XIII и почетка XIV века, аутор износи у најужем и у ширем смислу — уп. Пипер, 1997.

[37] Простор се, наиме, може сматрати особином материје посматране са статичког аспекта, док се време односи на њен динамички аспект. С друге стране, у лингвистичким истраживањима заснованим на локалистичком приступу доминирају или синтагматски или парадигматски план, тако да су неки од лингвиста окренути превасходно првом, а остали другом, при чему се парадигматски односи посматрају и са дијахронијског и са синхронијског становишта.

[38] Своје интересовање за однос језика и простора овај аутор објашњава и вером да разноврсност човековог универзума није хаотичне природе и да све око њега и он сам функционише према заједничким, базичним принципима. Пипер скреће пажњу на постојање различитих верзија локалистичке теорије падежа и упућује, пре свега, на Андерсона, Лајонса, Лангакера, а помиње и друге ауторе у чијим радовима се поштује исти прицип — уп. Пипер, 1997, 13 и 14.

Питање семантичких категорија, које је исто тако овом приликом за нас значајно, Пипер је разматрао у неколико наврата, у већ поменутим радовима где је нужно наметнуто предметом истраживања, и у једном од својих најновијих чланака „О полицентричности семантичких категорија",[39] дајући му примарни значај. У раније поменутим радовима аутор је покушао да прикаже принцип по којем функционише систем семантичких категорија тако што као полазиште узима *категорију простора* и њену опозицију *унутра/споља (интралокализација/екстралокализација)*, обухватајући у даљем гранању семантичку категорију *агентивности* засновану на истом принципу дихотомије односа *реална/потенцијална (посесивност)*, те *посесивност* даље разлаже на *конкретну/апстрактну* итд.[40]

Оригиналну теорију падежних односа засновану на антропоцентричном тумачењу Ј. Куриловича, при чему се за структурирање падежа узима неколико релевантних семантичких облежја по принципу Р. Јакобсона, развила је Зузана Топлињска. Она је идеје својих учитеља учинила комплементарним, стварајући једну од најпотпунијих теорија падежа коју је градила и проверавала, пре свега, на словенским језицима, посебно пољском и македонском. Ставови ове пољске научнице нама су били само делимично доступни преко појединачних њених радова, и тек у новије време заокружени зборником радова *Језик, човек, простор*.[41] Према ономе што се из зборника сазнаје Зузана Тополињска у први план истиче функције падежа, тј. падежни однос тумачи као граматичку зависност именских јединица према надређеним члановима у реченици, што доводи до промене и у схватању форме. Наиме, она сматра да је небитно које врсте је обележје датог односа, да ли је то наставак, предлог или нешто друго, те да је категорија падежа једнако присутна у „аналитичким" системима као и у „синтетичкима".

У светлу разматрања односа и повезаности двеју семантичких категорија, глаголског рода и падежа, настао је њен рад „Падеж" и „глаголски род" — две стратегије граматикализације односа између „предиката" и његових „аргумената",[42] објављен и самостално на српском језику, а ушао је и у поменути зборник. Основна идеја заснована на антропоцентричној теорији падежа тесно повезаној са хијерахијом животности (први је предложио Силверстајн у свом раду о аустралијским језицима),[43] изложена у овом раду, представља сажету суштину оригиналне развијене

[39] Уп. Пипер, 2000.

[40] Аутор наглашава да постоје два типа значења. Једно би било резултат дељења општијих категорија на уже, а друго комбиновања једноставнијих ка оним сложенијима. Подржавајући и даље исти принцип бинарних односа заснованих на примарној просторној опозицији, у најновијем раду разматра тезу о могућностима сагледавања семантичке категорије на два плана — на плану садржаја и плану израза, те говори о центру и периферији, о укрштању семантичких категорија, о неопходностима повезивања семантичког, граматичког, синтаксичког и прагматичког центра (и перифрерије) семантичке категорије — уп. Пипер, 1983, 92—95.

[41] Уп. Тополињска, 1999. Овај зборник су приказали Предраг Пипер и Предраг Обућина у *Зборнику Матице српске за славистику* бр. 58—59, Нови Сад 2000, 215—218.

[42] Уп. Тополињска, 1996.

[43] З. Тополињска упућује на рад M. Silverstein, *Hijerarchy of features and ergativity [y] Gramatical Categories in Australian Languages*, ed R. M. W. Dixon Camberra 1976.

теорије З. Тополињске. Према овој теорији постоји корелација између позиције датог ентитета у хијерахији и броја формалних показатеља појединих падежних односа, тако да на семантичком плану падежи представљају однос између предиката и њему придружених аргумената, док се на морфо-синтаксичком плану тичу односа између предикативног израза и именичких синтагми. На основу анализе словенских језика одређена је прототипска семантичка карактеристика четири адвербална падежа и то: „падеж првог човека" — *номинатив*, падеж „другог човека" — *датив*, падеж првог (неживог) предмета — *акузатив*, падеж другог таквог предмета — *инструментал*. Овом списку се прикључује и падеж који се дефинише као просторни локализатор — *локатив*, те као посебан падежни однос који има именичка синтагма као члан предикатског израза — *предикатив*, и падеж зависности између двеју именичких синтагми, тј. примарно адноминални падеж (власништво, део-целина, итд.) — *генитив*. За овако уређен систем падежа, као што се види, релавантна су три семантичка обележја: *персоналност, одређеност и локативност* по којима су падежи маркирани или не, а при том се дистинкција прави и према синтаксичком критеријуму по којем је зависна именица у адвербалном или адноминалном односу.[44]

1.2.2. *Лингвистичка литература о акузативу, предлошким конструкцијама и о појмању предлога*

Најкомплетнију слику српског акузатива, посматраног у синхронијској и дијахронијској перспективи, изнела је Даринка Гортан-Премк у студији о акузативу коју је посветила његовој слободној форми, док се предлошким конструкцијама није бавила тако детаљно, пратећи, пре свега, њихову еволуцију у српском језику.[45] У поменутој студији ова ауторка полази од основне поставке да свака језичка јединица, без обзира да ли је у зависном или независном положају, има своје значење и своју функцију, чиме негира могућност свођења акузатива само на функцију допуне. Водећи рачуна о томе да ли радња и појам који је њоме захваћен остварују јединство семантичке представе или не, она све забележене примере класификује у две категорије. Појму који постоји ван радње приписује објекатско значење или, како каже, право падежно значење, док појмовима који радњу ограничавају у простору и времену приписује

[44] По мишљењу З. Тополињске оваква хијерахија може бити узор за хијерахију удруживања предиката са различитим аргументима који варирају у зависности од комуникативне ситуације (*пуни канту водом, налива воду у канту*). За разлику од традиционалног приступа, глаголски род ова ауторка сагледава као демоцију номинатива у корист акузатива (нпр. *Књига* лежи на столу, јер X је ставио *књигу* на сто), али напомиње да се процес демоције номинатива одвија и у корист инструментала (X отвара *кључем* врата: *кључ* отвара та врата; X и *Y* разговарају: X разговара с *Y*) и локатива (*Творница* ради цео дан: 'људи у творници' раде цео дан), што је релативно ограничено. За нас је овом приликом веома значајна закључна констатација да се падеж може посматрати као селективна категорија датога глагола, тј. датог предикатског израза.

[45] Уп. Гортан-Премк, 1963—64. и Гортан-Премк, 1973.

адвербијално значење. Надаље, синтагме у којима наспрам управне глаголске лексеме стоје два зависна објекатска појма диференцира у односу на објекатске синтагме с једним зависним чланом. У даљој класификацији руководи се семантиком управног конституента, посматрајући како се испољава утицај семантички различитих глаголских лексема на понашање објеката.

Што се тиче ширења акузатива на рачун других падежних облика, нарочито генитива,[46] Д. Гортан-Премк сматра да је овај процес имао утицаја и на „промену у схватању акузатива уопште, односно утицао је на ширење његове семантичко-синтаксичке вредности од појма који је у физичком контакту са радњом и који је њоме обухваћен у целини ка односу појма који је у непосредном контакту са радњом и који је директно ангажован њоме."[47] Такође, експанзију предлошких падежних конструкција објашњава као резултат повлачења акузатива без предлога из чисто адвербних значења.

У домаћим граматикама од Даничића наовамо акузатив[48] се разматра у оквиру синтаксе падежа где се основна класификација најчешће ослања на „морфолошку" опозицију по којој се акузатив (и други падежни облици) дели на беспредлошки и предлошки облик, а овај други даље класификује према граматичким моделима на које се и формално указује истицањем одређених предлошких решења у њима или је, као код Маретића,[49] извршена семантичка класификација овог акузатива са навођењем предлошких решења за свако појединачно значење.

Опис предлошког акузатива у Стевановићевој граматици,[50] која даје најкомплетнију слику овог падежа са великим бројем илустративних примера, што је и био разлог да се баш на њу осврнемо, започиње нпр. конструкцијом с предлогом **кроз** којој се приписује: месно, временско, узрочно и допунско значење, као и значење средства. За конструкцију с предлогом **низ** која означава кретање, каже да је обележена усмереношћу од горње стране појма према доњој, док конструкцију с предлогом **уз** види као граматичко средство за обележевање кретања с доњег краја према горњем, затим блиског контакта двају појмова, околности у којима се реализује глаголска радња, те јој приписује значење намене, додавања, супротног правца кретања, временске напоредности. За комбинацију акузатива с предлозима **на, у, о**, и **по** овај граматичар констатује постојање веома широког поља употребе, при чему издваја значења: места, циља, правца, времена, начина, мере, инструмента, узрока, намене и допунско значење. Конструкцију с предлогом **мимо** пореди с генитивом уз који се реализују предлози **поред** и **преко**, затим јој приписује компаративно

[46] Ова ауторка констатује да је у новијем језику употреба акузатива упадљиво већа од употребе генитива и да би однос приближно био 17% генитива према 83% акузатива (уп. Гортан-Премк, 1973, 291).

[47] Уп. Гортан-Премк, 1973, 293.

[48] Термин *акузатив* који се користи у српском језику потиче од латинског термина *accuzare* (оптужити). У руском језику је латински термин замењен термином *винительный* (падеж).

[49] Уп. Маретић, 1963, 230—235.

[50] Уп. Стевановић II, 1979.

значење када је комбинована с одређеним глаголима, именицама и придевима. Осим просторног значења које имају акузативне конструкције с предлозима **међу, над, под** и **пред**, како истиче Стевановић, предлози **под** и **пред** се реализују још и у временским и начинским конструкцијама. Поред најфреквентнијег значења намене, акузативна конструкција с предлогом **за** значи још и замену, узрок, усмереност, временску меру и меру уопште, а заступа и објекатско значење. Овај граматичар истовремено укршта два обележја, семантичко и функционално, али, као и други граматичари које смо овом приликом имали у виду, то не чини доследно, тако да се неке акузативне конструкције посматрају према њиховом функционалном обележју, тј. као допуне или одредбе, док негде, осим семантичке идентификације, није увек прецизирана и њихова функција.

Постоје, међутим, и другачије класификације падежног система, као и појединачних падежа, нарочито у новије време. Тако М. Миновић[51] све падеже посматра у односу на врсту синтагми у којима се реализују, па и поглавље о акузативу уређује по истом принципу, поделивши га у два дела где се акузатив реализује уз глаголе и уз именице и придеве. У једној од новијих средњошколских граматика[52] где су при класификацији падежа укључени различити критерији, пре свега, како аутори кажу, конституентска вредност коју падеж има (именичка, придевска, прилошка и предикативна), акузатив с предлозима разматра се као рекцијски облик, као адвербијал за место, време, начин, узрок, и као предикативни падеж. У *Граматици српскохрватског језика за странце*[53] падежи своје место налазе у оквиру разматрања синтагматских и реченичних односа, конкретно, предлошки акузатив се појављује као допунски конституент у именичкој и придевској синтагми и глаголској перифрази, а на реченичном плану као један од падежа у којима се реализују адвербијалне допуне.

Предлошки акузатив је, у већој или мањој мери, бивао обухваћен и анализом језика појединих писаца,[54] што ћемо овом приликом имати у виду, не само због корисних запажања истраживача већ и због могућности да поједине примере искористимо као илустрације оних случајева који нису карактеристични за језик наших савременика, што чини основу корпуса којим располажемо.

Користили смо такође и појединачне радове у којима су поједине предлошке акузативне конструкције анализиране заједно са структурно или значењски блиским падежним облицима. Навели бисмо само неколико наслова: М. Ивић „О предлогу по у српскохрватском језику",[55] рад у којем се посматра развој конструкције с предлогом **по**, међу којима оне у акузативу имају циљно, временско, начинско, узрочно значење, као и значења посредовања, критерија и мере; М. Стевановић „Падежне синтагме с предлогом *за*"[56] где се акузатив укључује у оне сегменте у којима се помињу значења намене, намере, узрока, замене, правца кретања, временске мере и глаголске допуне, а синтагме са истим овим предлогом у српском и руском језику посматрао је и Љ. Милинковић у раду „Конструкције с предлогом *за* у савременом руском и српскохрватском језику";[57] Д. Гортан-Премк „Падежне и предлошко-падежне узрочне конструкције код Вука"[58] укључује узрочне акузативне конструкције забележене у Вуковом језику; Љ. Поповић „Предлошки изрази у савременом српскохрватском језику"[59] представља оне предлошке конструкције у акузативу које се појављују као устаљени изрази различитог значења; М. Радовановић *Именица у функцији кондензатора*[60] студија којом су обухваћене и све акузативне предлошке конструкције у чијем конституисању је учествовала девербативна именица, међу којима су оне временског, узрочног, циљног, условног значења, те значења пропратне околности, средства, критерија и основе; М. Ковачевић *Узрочно семантичко поље*[61] где се са узрочним значењем наводе различите предлошке конструкције у акузативу, а при том им се поред узрочног приписује још по неко субзначење.

Падежна проблематика и уопште синтаксичка обрада корпуса који не припада стандардном српском језику, колико је нама познато, до недавно је била веома оскудна, тако да се о предлошком акузативу у дијалекатској литератури може пронаћи мали број запажања као што су појава предлога **чрез** са акузативом, супституција предлога **низ** и **уз** предлогом **нуз**, употреба предлога **за** уместо предлога **по** у циљном значењу итд.,[62] те поремећен однос између падежа места и падежа правца.[63] Тек је у новијој дијалекатској литератури синтакса падежа добила примарно место.[64] Такође, тек се у новије време, разматрајући питања из старословенске синтаксе, Ј. Грковић-Мејџор бавила и употребом падежа, па и предлошког акузатива,[65] а и њена језичка анализа Псалтира,[66] писаног српскословенским језиком, обухватила је и синтаксички ниво с посебним освртом на семантичке категорије места, времена, циља и узрока и на падежне облике којима су ове категорије заступљене.

51 Уп. Миновић, 1987, 133—137.
52 Уп. Станојчић, Поповић, Мицић, 1989, 260—275.
53 Уп. Мразовић, Вукадиновић, 1990.
54 Уп. у овом раду ИЗВОРИ, Секундарни.
55 Уп. Ивић, 1951—52.

56 Уп. Стевановић, 1961.
57 Уп. Милинковић, 1987.
58 Уп. Гортан-Премк, 1963—64.
59 Уп. Поповић, 1966.
60 Уп. Радовановић, 1977.
61 Уп. Ковачевић, 1988.
62 Уп. Иван Поповић, *Говор Госпођинаца у светлости бачких говора као целине*, САН, посебна издања, књ. CXXV, Београд 1968, 211 и 212.
63 Уп. Драгољуб Петровић, *О говору Змијања, IV део, Синтакса*, Зборник за филологију и лингвистику XV/2, Нови Сад 1972, 192; Душан Јовић, *Трстенички говор*, Српски дијалектолошки зборник XVII, Београд 1968, 160.
64 Уп. Павловић, 2000. и докторску дисертацију Софије Ракић-Милорадовић, *Употреба падежа у поморавским говорима у параћинском крају*, одбрањену на Филозофском факултету у Н. Саду 2001.
65 Уп. Грковић-Мејџор, 2001.
66 Уп. Грковић-Мејџор, 1993.

Указујући на домаћу лингвистичку литературу у којој је акузатив, углавном, имао исти статус као и остали падежи посматрани у систему, при чему је његова предлошка форма представљала само део опште слике о овом падежу, осврнућемо се и на она научна разматрања у којима предлошке конструкције добијају системски статус, као и на различите приступе у поимању предлога, нарочито на оне радове у којима предлози постају предмет интересовања не само као конституенти падежних облика у њиховој еволуцији већ и као самосталне језичке јединице. У том смислу, овом приликом, за нас је веома значајан рад М. Ивић „Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику".[67] Вођена својим оригиналним и истанчаним осећајем за језичке проблеме, ауторка овога рада је уочила значај посматрања свих предлошких конструкција једног језика као целине и указала на потребу да се он посматра као посебан систем. Узевши као узор предлошке конструкције у српском језику, своју замисао је конкретизовала тражећи одговоре на три принципска питања: имају ли предлошке конструкције своја „основна значења", постоји ли непосредна корелација у основној семантичкој структури између значењских типова обележених слободним падежним обликом и предлошком конструкцијом и да ли се може уочити развојна тенденција предлошког система једног језика у поређењу са старијим стањем. Позитивни одговори на прва два питања, добијени у резултату спроведене анализе, значе да су све предлошке конструкције у акузативу повезане основним заједничким обележјем, тј. *моментом остваривања контакта и представе о динамичности*, а да постоји и корелација с беспредлошком формом која на најнепосреднији начин изражава дати контактни однос. По мишљењу М. Ивић, за генитив је релевантан критериј одмеравања по удаљености, за датив је то представа о усмеравању, инструментал карактерише моменат повезивања једне појаве с другом, а локатив има значење смештености једне појаве у границама друге. С друге стране, ова ауторка запажа да се представа о контакту (обележје акузатива, датива и локатива) и конекцији (обележје генитива и инструментала) укрштa с представом о просторним релацијама, те се отуда место обележава облицима свих зависних падежа, а не једним одређеним падежом, док је релевантна само спецификација месног (временског) односа. У просторним релацијам предлошки акузатив, како запажа М. Ивић, стоји у корелацији са инструменталом у оријентационој идентификацији и са локативом у локационој идентификацији простора. С обзиром на то да не постоји потпуни паралелизам између просторних и временских релација, у овим другима предлошки акузатив егзистира као најтипичнија предлошка форма за непосредну идентификацију времена, а предлошки генитив за оријентациону идентификацију. Тражећи одговор на треће постављено питање, М. Ивић запажа да еволутивни процеси воде ка интензификирању основног значења код беспредлошке форме, чему доприноси и нека врста растерећења, тј. пребацивања неких значења на предлошку конструкцију.

[67] Уп. Ивић, 1956—57.

Бављење предлошким конструкцијама у било ком смислу, системском или у виду праћења одређеног падежа у комбинацији с различитим предлозима, са морфолошког или синтаксичко-семантичког аспекта, обавезује истраживача да се позабави и питањем предлога. Наизглед лак посао, али они који су се њиме озбиљно бавили, обично су наилазили на потешкоће. Често је и структура падежног система повезивана са улогом предлога, те отуда и претпоставка коју износи Хјелмслев да се може конституисати падежни систем и од 216 падежа, што је засновано на чињеници да у датом језику егзистира толико предлошких значења. Већ и летимичан преглед различитих дефиниција довољно говори да још увек не постоји уједначен став о томе шта су предлози. Неки научници их сврставају међу морфеме, као нпр. Курилович који сматра да предлози као субморфеме заједно са деклинационим обличким суфиксима чине део сложене морфеме,[68] док им други приписују статус сличан аглутинативном префиксу,[69] преко оних који не сумњају у њихову семантизацију, али им оспоравају функционалну самосталност, све до мишљења по којима су то речи чије се опште значење може апстрактно одредити и изван синтагме. Такође, у домаћој лексикографској пракси предлози се различито третирају, па и модели њихове обраде нису идентични.

Д. Гортан-Премк запажа да према моделу примењеном у Матичином речнику „*предлог заједно са самосталном речју означава предмет*", у Речнику САНУ предлог **за** се, на пример, дефинише тако да „*предлог са самосталном речју означава положај, место*", док се у истом речнику предлог **до** детерминише као самостална лексема у дефиницији „*предлог одређује место*".[70] Мишљење ове ауторке да је за предлоге боље рећи „*предлог одређује*", а не „*предлог означава*", показује какав је њен став према датом питању, што касније и јасно дефинише у својој књизи „Полисемија и организација лексичког система у српском језику".[71] Предлози су, по њој, релационе речи које не означавају појмове, већ односе међу појмовима, те као такви не могу самостално вршити реченичну функцију. Иако их сматра синсемантичним речима (семантички несамосталним), приписује им семантички садржај, при чему под њиховом лексичком особином подразумева врсту односа са именичким појмом, а означавање односа са управним чланом граматичким својством предлога.[72]

[68] Уп. Курилович, 1962, 66.

[69] Уп. Виноградов, 1975, 677, а поређење са језичким средствима у аглутинативним језицима износи и Белић (уп. Белић, 1998, 142—148).

[70] Уп. Гортан-Премк, 1984.

[71] Уп. Гортан-Премк, 1997.

[72] Уп. Гортан-Премк, 1984, 37 и Гортан-Премк, 1997, 29. Сличног мишљења су и руски граматичари Шведова и Лопашина које исто тако инсистирају на улози предлога као граматичких јединица које сједињавају две речи и истовремено се односе и према једној и према другој, што оне експлицирају на следећи начин: „Соединяя два слова, предлог как граматическая единица одновремено обращен к ним обоим: *состаять из частиц* (*состаять из* и *из частиц*) ..." — уп. Шведова, Лопашина, 1989, 325. Помињући колокације (садржинске, функцијске и формалне целине двеју јединица), Т. Прћић помиње и колокације које садрже функцијске јединице, предлоге као секундарне колокате, док се на месту примарног колоката могу наћи именице (мишљење о), глаголи (свађати се око) и придеви

Оваквим схватањем предлога Д. Гортан-Премк повезује два различита става, оног по којем су предлози потпуно семантизовани, што је одлика радова неких наших савременика, и оног којег заступа Белић и његови ученици, да као релационе речи своју афирмацију добијају једино у синтагми.

По Белићевом мишљењу, које је по правилу засновано на одговарајућим аргументима, предлози су по пореклу прилошке речи или су постали преко прилошких значења неких других речи, а он их дефинише као одношајне или релационе речи, јер се њима ближе одређују односи који се обележавају зависним падежима самосталне речи. То значи да сваки предлог има двојако значење: опште и специфично, као и падежна синтагма у којој се појављује. Опште значење предлога је, у ствари, значење једног зависног падежа, тј. једног падежног односа, на пример, за предлог **у** у синтагми *ући у собу* месног, чије би специфично значење била модификација општег значења и у овом случају би се односило на унутрашњост.[73] Белић надаље објашњава да су се у праиндоевропском језику сви падежни односи могли исказати „напоредним стављањем управне и зависне речи у синтагмама", међутим, тамо где се развио већи број значења била су потребна нарочита дифренцијална средства, тако да се већ у најстаријем периоду локатив појављује само са предлозима, социјатив с предлогом *съ*, аблатив с предлогом *отъ* и датив „спољашње детерминације" с предлог *къ* (то је могла бити и партикула или каква заменица у неким другим језицима).[74]

На корелацију између основне семантичке структуре падежне категорије и специфичног значењског појма, као момента релевантног за избор одговарајуће падежне конструкције с предлогом, указује и М. Ивић,[75] подржавајући мишљење свог учитеља А. Белића, да падежи имају општа значења која увек бивају конкретизована, специфицирана, при чему су у предлошким конструкцијама предлози носиоци тих специфичних значења. У новије време М. Ивић нам скреће пажњу на нужност испитивања степена семантичке зависности словенских предлога од именичке лексеме и с тим у вези могућности њиховог функционисања као предикатских кондензатора, што представља и основну диференцијалну црту у теоријском тумачењу предлога.[76] Међу онима који предлоге виде као кондензаторе дубинског предиката, она наводи неколико француских лингвиста (Bally, Frei и Martinet). Оваквом улогом предлога позабавила се и она сама анализирајући ситуацију у српском језику, уз напомену да су поред теоријске разраде неопходна и нова терминолошка решења. Као могуће кондензаторе овога типа она помиње предлоге **по** и **на**, употребљене уз глаголе кретања у примерима типа *идем по Сашу / по новине*, где се и пре експликације именске лексеме зна да је дубински предикат глагол *довести*, у случају где је у питању живи објекат, и *донети*, када је он неживе природе. У случају употребе предлога **на**: *идем на пиво* и *идем на утакмицу*, дубински предикат није унапред познат, тј. степен зависности од значења именице је знатно већи него у случају са предлогом **по**. Двадесетак година касније, у једном од новијих радова,[77] М. Ивић сада већ јасно испољава свој став поводом улоге предлога, напомињући да и приликом описа наших граматичких прилика треба имати на уму да предлози **на** и **у** у примерима типа *лежати на сунцу* и *лежати у хладу* обављају улогу реченичног кондензатора.

Некако у време првих промишљања о кондензаторској улози српских предлога, у нашој лингвистичкој науци појављује се рад М. Радовановића посвећен управо појави кондензације у језику са фокусирањем пажње на девербативној именици као кондензатору.[78] Том приликом аутор у свом критичком осврту на мишљење поменутих француских лингвиста, Ballyja, Martineta и Freia, да предлози могу кондензовати транзитивне глаголе, напомиње да се не слаже у потпуности са оваквим ставом, образлажући то чињеницом да и облици без предлога кондензују реченично значење. Сасвим уверљиво делује његово тумачење кондензаторске улоге предлога као сигнализатора врсте дубинског реченичног значења. Он сматра да је предлог само површински експонент дубинског везничког елемента.[79]

У свом „Поговору" за другу књигу *Праваца у лингвистици* М. Ивић нам скреће пажњу да неки од ученика Ноама Чомског, међу којима се нарочито истиче Гералд Газард,[80] одбацују трансформације и вишеслојно посматрање језичких појава, изневеравајући његово раније учење. Међутим, у погледу дефинисања предлога следе свог учитеља из средине седамдесетих година и укључују их у централне лексичке категорије осветљавајући принципе по којима се помоћу предлога семантизује падеж.

Нужност повезивања семантичке интерпретације падежних односа и појаве предлога усмеравала је теоретичаре падежа да уважавају присуство предлога у језику и баве се њиховом природом. У новије време су у том смислу незаобилазни радови Зузане Тополињске као творца оригиналне теорије падежа. Место предлога и њихов начин функционисања предодређени су њеним антропоцентричним приступом тумачња падежних односа. На семантичком плану их види као модификаторе предикативне релације, док на синтаксичком плану имају улогу конектора где повезују именичку синтагму с предикатским изразом или ређе две именичке синтагме. Такође, прихвата хијерахију по којој је предлог надграђен над падежним наставком, а у свакој предлошкој именичкој синтагми, осим оне с предлогом с(а), види реализацију локационог падежног односа.[81]

(поносан на). Као обавезни, овакви спојеви спадају у домен граматике (уп. Прћић, 1997, 119).

73 Уп. Белић, 1998, 91.
74 Уп. Белић, 1998, 137, 138 и 141.
75 Уп. Ивић, 1956—57, 159.
76 Уп. Ивић, 1979, 118.
77 Уп. Ивић, 1995, 178.
78 Уп. Радовановић, 1977.
79 Уп. Радовановић, 1977, 79 и 80.
80 М. Ивић упућује на његов рад „Phrase Structure Grammar", зборник „The Nature of Syntactic Representation", Dordrecht 1982, 131—186 (уп. Ивић, 1990, 229).
81 Уп. Тополињска, 1996, 3 и 4.

Да се предлозима као традиционално неугодној теми може посветити цела студија, сведочи нам књига Душке Кликовац *Семантика предлога*,[82] колико је нама познато, до сада најобухватније дело те врсте у савременој српској лингвистици.[83] Одлуку да се позабави предлозима који значе садржавање ова ауторка објашњава чињеницом да се искуство садржавања сматра једним од најосновнијих човекових искустава.[84] На основу детаљног описа значењске структуре одабраних предлога у једном и другом језику, при чему су за нас веома драгоцени подаци који се тичу комбинације оваквих предлога са акузативом, она запажа да човек помоћу садржавања разуме свој однос према физичком свету, да се као садржатељи концептуализују и разни апстрактни домени, положај, стања, активности, па и он сам у времену. Она даје схему у коју улазе четири могућности концептуализације садржавања, тј. садржатељи могу бити кутија/посуда, ограничени дводимензионални простор и дводимензонална и тродимензионална материја. По њеном мишљењу предлози као самосталне речи „не црпу своје значење из околног језичког система, него из човековог ванјезичког искуства, посредством сликовних схема као препојмовних искуствених гешталта."[85]

Готово у исто време када је настајала поменута књига Д. Кликовац, у Пољској је објављена монографија Ч. Лахура *Semantyka przestrzenna polskich przyimkow prefigowanych na tle rosyjskim*[86] у којој аутор проучава просторну семантику пољских сложених предлога оријентационог типа поредећи их са онима у руском језику. Лахур предлог схвата као функционално несамосталну реч која заједно са именицом ствара синтаксичку јединицу, тако да његову функцију пореди са функцијом наставка зависних падежа. Настанак оријентационих предлога он доводи у везу са потребом да се обележе све компликованији просторни односи, при чему прости предлози због своје свеобухватности нису били применљиви и довољно изражајни. Што се тиче односа предлога и глаголског префикса, сматра да нема доказа о редупликацији, већ да и на једно и на друго утиче однос објекта локализације и личног простора говорника

[82] Уп. Кликовац, 2000.

[83] Ова књига садржи и обиље података и критичких приказа најновије литературе којом су обухваћени и радови Johnsona и Lekoffa по којима „физичко искуство садржавања јесте доживљавање наших тела као садржатеља и као објеката садржаних у неком ограниченом простору" (уп. Кликовац, 2000, 25).

[84] Контрастивну анализу српских и енглеских предлога чије значење подразумева „садржавање" засновала је на основама когнитивне семантике која језик не сагледава изоловано, већ као део човекових укупних когнитивних способности. Категоризација је један од основних и за лингвистику најрелевантнијих когнитивних процеса, те ова ауторка детаљно образлаже категорију основног нивоа у који улазе објекти истог општег облика, а најкарактеристичнији члан је прототип. Овакав приступ подразумева да је лексема категорија чији су чланови поједина значења лексема повезана у „мрежу". При том је став когнитивне лингвистике супротан структуралистичком тумачењу да речи добијају своја значења у односу према значењима других речи, тако да она под значењем речи подразумева нејезичко (прејезичко) искуство које се испољава стварањем менталне слике целовитог карактера, а не појединачних обележја.

[85] Уп. Кликовац, 2000, 410.

[86] Ову монографију је веома детаљно приказао Предраг Обућина у *Зборнику Матице српске за славистику* бр. 58—59, Н. Сад 2000, 346—240.

(посматрача). По Лахуру, веза предлога и именице је пресудна и она одређује глагол и префикс као индекс смера.

1.3. Извори и методолошко опредељење

1.3.1. *Избор извора*

Својом намером да анализирамо и опишемо акузатив у савременом српском језику определили смо се да при избору извора водимо рачуна о три различитих аспеката, временском, територијалном и функционалном.[87] Водећи рачуна о сва три аспекта, уобличен је корпус који чине дела настала доминантно у 20. веку, што је кратак период ако се рачуна на изразите еволутивне промене, али период у којем су се „згуснула" многа историјска и културна дешавања,[88] која су свој траг неминовно оставила и у језику. Спорадичан осврт на језик писаца 19. века, па и старијих периода, при чему смо се као секундарним изворима послужили студијама других истраживача, укључивали смо у доминантну синхронијску перспективу посматрања, како бисмо бар донекле указали на постојање еволутивних процеса и одређених развојних тенденција. Свом примарном корпусу ипак дајемо предност, јер сматрамо да и поред тога што покрива временски период од последњих сто година, што је за промене у синтакси релативно кратко раздобље, реперезетује ситуацију у савременом српском језику.

Што се тиче територијалне одређености нашег корпуса, рекли бисмо следеће. Да би корпус репрезентовао ситуацију у савременом српском језику, водили смо рачуна о регионалној заступљености извора, тако да они у својој укупности „покривају" српски језички терен. У светлу већ поменутих историјских дешавања егзистенција српскохрватског језика, и терминолошки и уопште, доведена је у питање. Подела на српски и хрватски језик, као што је познато, заснована је на двема варијантама истога језика, што је један од разлога да у свој корпус, који је иначе требало да репрезентује ситуацију у оном првом, уврстимо и српске писце који потичу са подручја ван данашње Југославије, чији је српскохрватски или хрватскосрпски „у основи био и (п)остао српски". С друге стране, поред књижевних дела еминентних војвођанских писаца и аутора функ-

[87] Иако су наше традиционалне граматике занемаривале чињеницу да језик није монолитан, временом је сазрело уверење да је феномен раслојавања језика (стратификација) нешто о чему се мора водити рачуна. О раслојавању је детаљно писао М. Радовановић у књизи *Социолингвистика*, Београд 1979, 63—83.

[88] У том смислу је конципирана и идеја о сагледавању *Српског језика на крају века*, што је истовремено послужило и као наслов књиге у чијем „Предговору" М. Радовановић говори о свему што је деловало „споља" у обликовању енергије за језичке промене, помињући Други светски рат, утицај совјетске политике и културе, а значајни су по његовом мишљењу, и појава „социјалистичког самоуправљања" као општег обрасца, индустријализација, урбанизација, пораст просечног образовног нивоа говорника као последица омасовљавања школства, науке, издаваштва, развој технике, технологије, међујезички контакти и конфликти, нови међународни односи и „европеизација", растакање Југославије (уп. Радовановић, 1996).

ционално различитих текстова са исте територије нашла су се и дела еминентних аутора с подручја уже Србије, као и књижевна остварења и публицистички текстови црногорских аутора.

Ексцерпцију грађе смо спровели у духу савременог схватања о функционалној раслојености стандардног језика. Наиме, посљедњих четрдесетак година је прихваћен став да језик књижевника, који веома често граде свој сопствени стил, не може најбоље илустровати „просечност језичке свакидашњице".[89] Тако су уз примере из репрезентативних књижевних остварења у наш корпус укључени и примери из научног стила, обухватајући посебно област лингвистике, историје и агроекономике, затим публицистичког стила, који је у нашем случају заступљен дневним и недељним новинама и часописима, тематски везаним за област медицине и здравства, те примери из административног стила, што обухвата укупно око 5000 примера.

1.3.2. *Методолошко опредељење*

Основу методолошког приступа чини синхронијска и семантичко-синтаксичка анализа језичке грађе којом располажемо. Опредељујући се за интерпретацију исказа на дубинском нивоу,[90] примењиваћемо најчешће трансформациони тест (симболизован знаком ⇐), док ће поступак супституције бити коришћен знатно ређе. Водићемо рачуна о контексту и лексичком значењу, чије су реперкусије очигледне на структуралном плану,[91] што на известан начин представља поштовање праксе коју су применили и аутори студија о појединим српским падежима. Објективан коментар, који се од нас очекује, неће се много удаљавати од конкретног језичког материјала и залазити у област теорије о падежима, што не значи и потпуно игнорисање теоријских чињеница. Извођењу логичких судова и потенцирању психолошких момената прибегаваћемо тамо где то буде наметала посматрана језичка грађа. Нова запажања и претпоставке ћемо износити само када за то нађемо разложно објашњење, што значи и крајње обазрив однос према властитој интуицији и потребу да се у недостатку других могућности ослонимо на мишљење изворних говорника који су и професионално окренути језичким истаживањима.[92]

Поступак избора илустративних примера, у случајевима где укупан број забележених примера превазилази могућност њиховог целокупног приказа, подразумева селекцију у којој ће бити одабрани они који су типични за свако релевантно обележје. Изнад сваке групе илустрованих примера биће истакнут њихов граматички модел.

---

[89] Уп. Ивић, 1990, 95—98 и Луковић, 1996, 143—146.

[90] Следили смо методолошко-терминолошки приступ који је разрадио М. Радовановић у својој студији *Именица у функцији кондензатора* (уп. Радовановић, 1977, 25—27).

[91] За пример ћемо узети случајеве где се уз именице чије значење има општи карактер, као што су, на пример, *место, време, начин*, обавезно реализује одговарајући детерминатор (*на уговорено место, у то време, на исти начин*).

[92] Наши информатори су били професори српског језика на Одеску за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду.

Схематском приказу, везаном за свако од издвојених значења предлошког акузатива, прибегавамо као начину да се што прегледније сагледа унутрашња организација и међусобни односи у оквиру дате семантичке категорије, те да се истакну њена релевантна обележја која преко илустрованих примера повезујемо и са одговарајућим граматичким моделима.

1.4. Опште напомене и класификација забележене грађе

Своју анализу акузативних конструкција с предлозима вршићемо у оквиру синтагме, поштујући Белићево тумачење зависних падежа, међу којима се налази и акузатив, као један од могућих унутарсинтагматских односа успостављених између управне речи и зависне именице. При том се зависне именице својим значењем прилагођавају и спајају са оним речима у чију су семантику већ уграђене, стварајући с њима органску целину, или у односу на управну реч представљају какву њену латентну особину. Првима се приписује допунски, а другима одредбени карактер, с тим да Белић скреће пажњу на могућност преласка допунске синтагме у одредбену, што смо при анализи имали на уму. Сматрамо прихватљивом и поделу зависних падежа коју М. Ивић дефинише као поделу према концепцији односа, на падеже контакта и падеже конекције, по којој је акузатив заједно са дативом и локативом сврстан међу падеже контакта.

Прихватамо и став да је семантичка структура падежа комплексна, тако да обухвата више семантичких категорија, као што се и у оквиру одређене семантичке категорије може наћи више значења. Такође, сматрамо да падежи имају своја основна значења, при чему се значења *процесуалног контакта и мере*, на које скреће пажњу М. Ивић, могу прихватити као основна значења акузатива. Не треба заборавити ни чињеницу да су се некада сви падежни односи могли исказати обликом без предлога, а да је он данас заступник најдиректнијег остваривања контакта акције с датим појмом (објекатска ситуација) и појма количне непосредно обухваћене акцијом, док се у другим ситуацијама појављују предлошки облици. Чини нам се да је појаву предлошких облика најбоље објаснила М. Ивић посматрајући то као процес интензификације беспредлошког облика у ситуацијама најдиректнијег контакта и његове демоције у свим осталим ситуацијама, што је, с друге стране, повезано с промоцијом предлошких форми.[93] По истом принципу могао је акузатив с предлозима постати заступник свих осталих значења, осим оног најнепосреднијег.

---

[93] Конкретно, поводом повлачења респективног датива, насупрот неким другим мишљењима у науци да се он повлачи на рачун предлошких конструкција због тога што његова значења нису довољно изразита, М. Ивић сматра да је датив интензификовао своје семантичко поље, а истовремено се ослобађао маргиналних одредбених значења, препуштајући их предлошким конструкцијама (уп. Ивић, 1963, 103 и 104).

Улогу предлога у синтагмама схватамо као потребу да се нарочитим језичким средствима диференцирају различита значења истог падежа. Посматрамо их као релационе речи које заједно са именицом остварују одређени зависни однос према управном делу синтагме. Њихова улога се састоји у спецификацији врсте односа између управне и зависне речи, али у исто време, као што то наглашава Белић, предлози су носиоци и општег значења дате синтагме, па тако, на пример, у синтагми *сести* **на кревет** предлог **на**, осим специфичног значења „горње површине", има и опште значење места. Што се тиче њихове кондензаторске улоге, потпуно се слажемо с М. Радовановићем да се њима сигнализује само одређени тип реченичног значења, тако да се појављују као површински експоненти дубинског везничког елемента.

Подсетићемо још и на то да се у већини наших граматика помиње четрнаест предлошких решења која учествују у конституисању предлошког акузатива, а да се само четири везују искључиво за овај облик, док се остали појављују и у вези с другим падежима. Предлози: **кроз, мимо, низ** и **уз** су карактеристични само за акузатив, док се предлози: **међу, над, под** и **пред** комбинују још и са инструменталом, а предлози: **на, у, о** и **по** још и са локативом. Са три падежна облика, акузативом, генитивом и инструменталом реализују се предлози **за** и **с(а)**.[94]

Питање еквивалентног односа између предлошког акузатива и других падежа уједно је и питање постојања „синтаксичке синонимије", које се у лингвистици још увек различито схвата.[95] Ми ћемо се сложити са Стевановићем који сматра да потпуне синтаксичке синонимије нема.[96] С друге стране, прихватићемо поступак формализације при искључивању синонимичности између акузатива и других падежа, придржавајући се поступка који спроводи М. Ивић, а по којем је комбинабилност двеју језичких јединица поуздан знак да оне нису међусобно замењиве.[97]

С обзиром на то да је наш приступ проблематици коју овде разматрамо усмерен на опис, анализу и објашњење семантичко-синтаксичког понашања предлошких конструкција у акузативу, забележене примере

---

[94] Уп. Брабец, Храсте, Живковић, 1961, 231—235; Маретић, 1963, 586; Стевановић II, 1979, 398—438; Барић и др., 1979, 208—212; Миновић, 1987, 133. У неким граматикама се поред наведених предлога помињу још неки, нпр. код Маретића који све предлоге уз акузатив дели у две групе, на оне који су уз овај падеж обични: **кроз, (чрез, проз), међу, мимо, на, над, низ, о, по, под, пред, у, уз, за** и оне који су веома ретки: **до, из, напрема, од, око, послије, преко, през, с**. Предлог **с(а)** се доводи у везу само са именицом *страна* (*с ону страну*) — уп. нпр. Стевановић II, 1979, 438 — док је понегде, заједно са предлогом **мимо**, тај предлог изостављен (уп. Станојчић, Поповић, Мицић, 1989, 278).

[95] О синтаксичкој синонимији са упућивањем на новију лингвистичку литературу, махом руску, која се бави овим феноменом, писала је Л. Лашкова. Она сматра да је оправдано схватање по ком се полази од семантичке базе (било да је то дубинска структура, инваријант разбијен на опозитивне парове, или на неколико компонентних диференцијалних ознака). Такође, истиче нужност диференцирања појава као што су синтаксичка синонимија, синтаксичка варијанта и дублетност (уп. Лашкова, 1982).

[96] Тим поводом Стевановић каже следеће: „Такав њен карактер ... сигурније води потискивању једног синонима од другог. Непотпуна значењска подударност њихова, међутим, обезбеђује напоредно постојање синонима ..." (уп. Стевановић, 1988, 121).

[97] Уп. Ивић, 1972.

смо класификовали према значењима која се могу идентификовати у посматраним синтагмама. У односу према управном члану зависни конституент у акузативу има просторно (*кайи су йадале на сто*), временско (*устаје рано у зору сваког дана*), начинско (*каже ми у пола гласа*), узрочно (*йребацују јој за отвореност*), циљно (*извести децу сваког дана у игру*), значење основе и критерија (*има необично брз рефлекс за центра*), квалификативно-идентификативно значење (*боравио је у хотелу за самце*), те остала значења обухваћена заједничком природом семантичке допуне (*више и не йита за йраво народа; нема могућности за развој бактерија; због тога је био веома йоносан на себе*).

Комплексност појединих значења захтевала је даљу класификацију, тако да смо укључили још и критериј *усмерености* датог значења — узимали смо у обзир његов *денотативни* или *конотативни* карактер, што се показало неопходним када су била у питању значења простора и времена. За природу контактног односа релевантна је *дистинкција директност/индиректност* (нпр. *устаје у зору/пред зору*), тако да је и она била један од елемента у поступку класификације, као и *обухватност* која се, када је предлошки акузатив у питању, испољава у виду *комплетности* (*йролази кроз собу*) или *парцијалности (улази у собу*). Преклапање појединих значења условило је формирање сегмената које смо и терминолошки везали за значења чију комбинацију представљају. Најизразитија је комбинација квантификације са просторним (*шета уз обалу*) и временским значењем (*књигу је йрочитао за два дана*), док је примарно значење квантификације, као облика квалификације, прикључено начинским значењима.

Вођено је рачуна и о лексичкој семантици управног и зависног члана при класификацији акузативних конструкција свих значења, а нарочито у одељцима који се односе на квалификативно-идентификативно значење и значење семантичке допуне, где је то узето као примарни критериј у разврставању грађе. Примери са значењем семантичке допуне по том критерију обухватају и глаголске и именичке и придевске синтагме. Појава искључиво именичких синтагми везана је за квалификативно-идентификативно значење. Остала значења предлошког акузатива се углавном везују за глаголске синтагме или се глагол појављује као управни члан у базичној структури, тако да се акузатив у примерима са управном девербативном именицом (глаголским прилогом и глаголским придевом) ни значењски, ни структурално не разликује од акузатива реализованог уз глагол из којег је ова именска лексема изведена (*гледањем на једно око као да циља* ⇐ *тим што је гледао на једно око као да циља*). Управне глаголске лексеме забележене у већини случајева имају перфективни или имперфективни вид (*йомислио је на дете; сваког дана је одлазио йо дете*), финитни или инфинитни облик (*сећао се мајке као кроз сан; залажући се за мање брутално методе*), а уз то су семантички потпуне (*гледа кроз йрозор*) или семикопулативне (*йрогласили су га за вођу*).

Зависни конституенти посматраних синтагми су именске речи, најчешће именице различите семантике; праве, са значењем живих (*кували су јело за госте*) и неживих појмова (*околина мирише на смолу*) и девер-

бативне (*дао је дете на чување*), затим заменице и бројеви (*на њу је испало четири хица; само је за четвртину мањи од Колосеума*).

У нашој грађи је издвојено више различитих конструкционих модела по којима је именица у акузативу комбинована најчешће само с одговарајућим предлогом и, у зависности од њене лексичке семантике, с предлогом и обавезним детерминатором (*понашала се увек на исти начин*). Најчешћа предлошка решења су: **у, на**, и **за**, а бележимо и предлоге: **кроз, уз, низ, о, по, пред, над, под** и **међу**. Сви ови предлози учествују у конституисању акузативних конструкција с просторним значењем, а предлози **на** и **за** покривају сва издвојена значења.[98]

Функционално обележје акузатива с предлозима посматраћемо у светлу његових унутарсинтагматских односа међу којима ћемо разликовати оне допунског и оне одредбеног карактера. Уколико је зависним конституентом у акузативу заступљен појам који егзистира ван управног појма, али чини део његовог семантичког садржаја, тј. чини са њим органску целину укључујући се у јединствену семантичку представу, приписиваћемо му улогу допуне. Одредбом ћемо сматрати оне зависне конституенте у акузативу којима се идентификује каква латентна особина управног појма. Међутим, свесни могућности употребе допунске синтагме у квалификативне сврхе, неким допунским синтагмама смо приписивали одредбену функцију. Функционалну зависност ћемо, дакле посматрати као однос условљен управним чланом или каквом имплицитном лексемом преко које је зависни члан у индиректном односу са њим (нпр. *отишао је по новине ⇐ отишао је да би купио новине*).[99]

2. АКУЗАТИВНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ С ПРОСТОРНИМ ЗНАЧЕЊЕМ[100]

2.1. Уводне напомене

2.1.0. Језичко испољавање човековог односа са животним простором представљало је основу многих лингвистичких истраживања.[101] Про-

[98] Иако је веома фреквентан, предлог **у** се углавном не појављује у акузативним конструкцијама узрочног значења, осим у конструкцији *у инат*.

[99] Напомињемо да је у неким случајевима уочљива функционална разлика између површинског и дубинског плана, што ћемо и посебно истицати (нпр. у синтагми *тестера за метал ⇐ тестера којом сечемо метал*, акузатив на површинском плану има атрибутску улогу, док на дубинском функционише као објекат).

[100] О потреби да се направи терминолошка разлика између појмова *простор* и *место* указује Пипер, објашњавајући термин локализам: „Локализам није најсрећније терминолошко решење за теорије семантичких локализација, пре свега, зато што је у њиховој основи идеја простора (лат. *spatium*), а не места (лат. *locus*) — уп. Пипер, 1997, 16.

Говорећи о односу језика и простора, Касирер, такође, каже: „Покушамо ли да даље пратимо путеве којима креће језик, да би од првих строго изведених месних разликовања доспео до општих одредаба и ознака простора, чини се да се и овде показује да се тај процес одвија изнутра према споља. „Разликовање подручја у простору", полази од оне тачке на којој се налази сам говорник, па се у концентричним круговима иде до рашчлањивања објективне целине, система и збира одредаба положаја. Разликовања места су у почетку

учаваоци српских језичких прилика првобитно су се овим питањем бавили анализирајући значења појединих падежа, да би тек у радовима М. Ивић оно добило системски карактер.[102] Место акузатива у систему падежа са просторним значењем данас је заступљено у знатно мањем обиму, с обзиром на то да се беспредлошки облик готово потпуно повукао,[103] развијајући нека друга значења, пре свега објекатско. Временом је интеграција у једну падежну форму, предлошку конструкцију, резултирала стварањем облика са већом прецизношћу и способношћу нијансирања просторних значења.[104]

Корпус којим располажемо потврђује претпоставке засноване на већ познатим чињеницама да предлошки акузатив није само један од падежа за обележавање просторних релација у српском језику већ да је у адвербним синтагмама то његово примарно значење. Готово четвртину примера које смо забележили чини управо предлошки акузатив просторног карактера. На нарочиту везу између акузативне конструкције и категорије простора не указује само већа фреквентност примера са овим значењем, јер она може бити условљена и човековом сталном потребом да се локализује у свом животном окружењу, већ и чињеница да је то значење заступљено највећим бројем структурних модела. Прецизније речено, ово

најтешње везана за одређене материјалне разлике, а међу њима као полазна тачка свих даљих одређења места служи нарочито разликовање удова властитог тела." (уп. Касирер, 1985, 138).

Просторни односи и *простор* као шири појам укључује, дакле поред значења места, правца, смера и односе који владају у човековој социјалној заједници, те их и ми тако схватамо.

[101] Проблемом природе односа између језика и простора нарочито су се бавили представници *локалистичке теорије о падежима*. Најзначајнија имена, као што су: Андерсон, Лајонс, Шаумјан, Милер, Кемф, Флајшман, Колинц и др., помиње Пипер у књизи „Језик и простор" у свом осврту на теоријске оквире и развој локалистичке концепције падежа. Овај аутор том приликом констатује следеће: „Постоји ипак комплементарно становиште: познато је, наиме, да све оно што налазимо у језику не припада само језику и да се зато поједине законитости његовог функционисања могу посматрати као манифестације општијих законитости у човековом универзуму." (уп. Пипер, 1997, 17). Треба још поменути Грубера који све падежне односе своди на метафоризоване просторне релације (уп. Ивић, 1990, 233) и Џекендофа и његову хипотезу о „тематским релацијама" чији су основни принципи уведени из концептуализације простора (уп. R. Jakendoff, *Grammar as Evidence for Conceptual Structure*, Linguistic Theory and Psychological Reality (ed. by M. Halle, J. Bresnan and G. A. Miller) The MIT Press, pp. 201—228).

[102] Нарочито бисмо истакли рад М. Ивић „The System of Serbo-croatian Cases Denoting Spatial Relations (Acta Linguistica Hafniensia, Vol. IX, № 1, Copenhagen 1965, 50—55) и скраћену верзију овога рада на српском језику „Српскохрватски падежни систем за означавање просторних односа" (уп. Ивић, 1983, 207—215). Ауторка, такође, истиче да је функционисање овог система условљено релевантношћу тријe бинарних семантичких обележја, тако да се акузатив супротставља не само осталим месним падежима већ се и у оквиру саме предлошке акузативне категорије праве разлике између „циљног" и „нециљног" типа.

[103] Д. Гортан-Премк запажа да живу и продуктивну језички категорију чине акузативне синтагме типа: *прећи реку, прећи планину* и сл. у којима именица у акузативу без предлога преставља појам који се просторно схвата, али и да се у односу са управним глаголом испољава представа о савладавању тог простора, дакле његовом обухватању. Свесна ове интерференције значења, она дате синтагме назива „синтагмама за исказивање објекатско-просторних односа" (уп. Гортан-Премк, 1971, 114 и 115).

[104] Уп. Гортан-Премк, 1973, 281—282.

је једина категорија у којој су заступљене све постојеће предлошке конструкције у акузативу, а неке од њих имају искључиво просторно значење.

Као падеж са просторним значењем акузатив је у нашој грађи заступљен следећим структурним моделима: **у + Иак, у + Иак + Дет, на + Иак, на + Иак + Дет, кроз + Иак, низ + Иак, уз + Иак, над + Иак, под + Иак, пред + Иак, за + Иак, о + Иак, међу + Иак**,[104] од којих последњи карактерише ниска фреквентност употребе.

Већина акузативних конструкција с просторним значењем добија синтаксичку функцију комплемента захваљујући семантици глаголских лексема са којима су у синтагматском односу. Углавном се ради о глаголима кретања који својим инхерентним значењем укључују компоненту простроности.[105] Улога детерминатора условљена је могућношћу импликације такве глаголске лексеме и то оне која укључује обележје локативности (стационираности на одређеном месту), на пример, *Сањари уз обалу мора*, имплицира: *Стоји уз обалу мора и при том сањари.*[106]

Функцију допуне дубинске предикације има и акузативна конструкција уз трпне придеве изведене од глагола типа: *забити, забости, уградити, ужљебити* и сл., при чему је трпни придев одговарајући реченични кондензатор, нпр. *нож забоден у сир* ⇐ нож који је неко забо у сир; *иницијали су уклесани у камен* ⇐ иницијали које је неко уклесао иницијале *у камен*.

Семантичка функција неконгруентног атрибута уз праве и девербативне именице има секундарни значај, јер се просторно значење примарно изражава вербалном структуром. У оба случаја именске синтагме с неконгруентним атрибутом у акузативу представљају површинске експоненте дубинске реченичне структуре, нпр. *пут кроз Нови Сад* ⇐ пут који пролази кроз Нови Сад; *шетња уз море* ⇐ шетати се уз море.

2.1.1. У нашој лингвистичкој литератури која се бави проблемом исказивања просторних односа приступи су засновани на различитим теоријским основама.

Приликом класификације примера имали смо у виду радове са „локалистичким" приступом овом питању, где се односи у простору пројектују као релација са три примарна елемента: *објектом локализације, локализатором* (као средством локализације) и *оријентиром* (конкретизатором односа између првог и другог елемента).[108] Ослањали смо се, такође, на радове М. Ивић чији је приступ структуралистички, али са вођењем рачуна о семантици конститутивних елемената у оквиру посматране синтаксичке структуре. Она је падеже са просторним значењем посматрала као систем у којем су релевантна три бинарна семантичка обележја: *реализација радње у свим својим фазама, непосредност/посредност лоцирања и усмерење радње.*[109]

2.1.2. Своју класификацију смо засновали на основној карактеристици акузатива, тј. *контактном односу*[110] који се на синтаксичком плану испољава у оквиру синтагме са глаголом као управним чланом и предлошком акузативном конструкцијом у функцији зависног члана. На семантичком плану овај однос представља релацију места на којему се реализује радња управног глагола — *места реализације радње*, и места заступљеног појмом у акузативу — *локализатора*. Положај објекта локализације понекад је условљен семантиком глаголске лексеме. У примерима: *пење се уз ограду, заронио је у воду* биће остварен *директан контакт* са локализатором. Неке глаголске радње су необележене у том погледу, па и контактни однос између објекта локализације и локализатора зависи од лексичког окружења, тако да се идентификује индиректан однос у случају: *стаје пред кућу, иде уз обалу*, а директан: *стаје на клупу, иде уз степенице*.

Објекат локализације може бити вршилац глаголске радње (*дечак стаје у бару*), а уколико је она транзитивна, локализација се везује за њен објекат (*дечак баца лопту у кош*). У неким изузетним случајевима објекат локализације се имплицира и то када је у семантичком потенцијалу глагола, осим просторног значења, садржано и значење „интензив-

---

104 Маретић наводи и предлоге: **до, из, напрема, од, око, преко, през, с**, који се ретко реализују са именицама у акузативу. У својој примарној грађи нисмо нашли потврде за овакве акузативне конструкције. Такође, немамо ни илустрација за конструкције са предлозима **чрез** и **проз**, осим оних које налазимо у речнику ЈАЗУ и за које и сам Маретић констатује да су архаичне (уп. Маретић, 1889, 503).

Наша грађа не пружа потврде ни за акузативне конструкције с предлозима **мимо** и **по**, које се помињу у нашим граматикама савременог језика. Акузативној конструкцији с предлогом **мимо** се приписује просторно и компаративно значење. Међутим, у новијој лингвистичкој литератури је ова конструкција окарактерисана као архаизам (уп. Станојчић, 1996, 128).

Говорећи о употреби предлога **по**, М. Ивић констатује да је акузативна конструкција са овим предлогом у старословенском језику имала и месно значење, које се касније изгубило у нашем савременом језику. Како каже ова ауторка, у просторном значењу предлог **по** се комбинује само са локативом, а трагови акузативне конструкције су се сачували у неким дијалектима (уп. Ивић, 1951/52, 202).

Стевановић помиње и предлоге **од, до, из** и **преко** који се комбинују најчешће са именицама *дан* и *ноћ* чинећи петрифициране изразе (*од дан до дан, преко ноћ*). Ограничену употребу има и предлог **с** у конструкцији с именицом *страна* (*с ону страну*) — исп. Стевановић II, 1979, 436 и 437. Акузативне конструкције са двоструком предлошком реализацијом структуриране су по наведеним моделима којима обично претходи предлог **до**. У својој грађи смо забележили само два оваква примера и то у делу Љубомира Ненадовића које је настало крајем 19. века: *А осим ових, који су до на врх Везува ишли за нама пратила нас је више од пола сата гомила деце.* (Ненадовић, 32) и у језику М. Лалића: *Једва га одвукох до на пола сврата.* (Лалић, 313). Примере са овако реализованим акузативом просторног значења забележио је и Ј. Јерковић у делима Ненадовићевог оца Проте Матије Ненадовића, приписујући им дијалекатски карактер, јер се у колубарском говору тако прецизније одређује место завршетка радње обележене глаголом кретања (уп. Јерковић, 1991, 37). Коментаришући појаву двају предлога од којих је први **до**, Д. Гортан-Премк каже да у науци постоји барем два њена објашњења. Према једном први предлог прилошки одређује други предлог или предлошко падежну конструкцију, а према другоме његова улога је предлошка у односу на предлошко падежну конструкцију (уп. Гортан-Премк, 1963, 66), такође и Кашић, 1969.

105 Уколико је фокус пажње на некој другој компоненти карактеристичној за дату радњу, обележје просторности може и да изостане. Тако ће бити: *Трчи брзо; Пешачи да би ослабио* (уп. Петровић, 1992, 121 и 122).

106 Уп. Батистић, 1972, 25; Петровић, 1992, 122.

108 Уп. Пипер, 1997, 21, 22.

109 Уп. Ивић, 1983, 207—214.

110 Уп. Ивић, 1956—57, 142, 143.

ног контакта", нпр. *пољубити* или *ударити некоѓа у образ*, при чему би се локализација односила на *пољубац, ударац*, односно на *усне, руку*.

2.1.3. Идентификација контактног односа укључује још два битна аспекта везана за радњу, тј. за њену *обухватност* и *смер* у границама локализатора. У схематском приказу са локализатором у облику равни и радње у облику дужи уочавају се два положаја. У првом случају радња се целим својим током реализује у оквиру локализатора, што значи да је дуж комплетна у односу на раван (у њеним границама или изван њих), тј. представља *комплетну обухватност*. У другом случају је релевантна само њена крајња тачка (у границама равни или ван њих), што представља *делимичну обухватност*. Смер укључује опозицију: *одређеност/неодређеност* с тим да се ова прва, карактеристична за акузатив, испољава као *приближавање оријентиру (адлативност)*[111] и као *усмереност у границама оријентира (перлативност)*. У оба случаја на усмерење утиче однос полазишта и локализатора, према којем кретање може бити усмерено „надоле"/„нагоре", а када су полазиште и локализатор у истом нивоу, релевантан је положај говорника из чије је перспективе кретање усмерено „низ" и „уз" локализатор.

2.1.4. Укључујући кинетички аспекат, просторни однос се квалификује с обзиром на природу кретања објекта локализације, тј. промене његовог положаја у односу на простор, па према томе и у односу на локализатор.[112] С предлошким акузативом просторног значења најчешће се комбинују глаголи за које је карактеристична динамичност и то у смислу да је локализација радње коју они егземплификују „у току", било у целини (перлативност: *трчати кроз тунел*), било завршним делом (адлативност: *улазити у собу*). Углавном су то глаголи кретања и глаголи манипулације: *ићи, ходати, шетати, трчати, ставити, спустити, убацити* и сл.[113] Акузативне конструкције просторног значења удружују се и са глаголима чија семантика подразумева реализацију радње чији вршилац заузима статичан положај, нпр.: *стаје у блато, заустављa се пред кућу, седа уз кревет* (или остаје статичан, тј. не мења место у простору, што акузативној конструкцији даје локативно значење по којем се она разли-

111 У примерима са инцептивним глаголима акузативна конструкција има адлативно усмерење, јер се она везује за имплицитну глаголску лексему финалног значења, на пример, *кренути у ѓрад*, значи *кренути из некоѓ места и стићи у ѓрад*.

112 С обзиром на то да је однос оријентира и локализатора сталан, могуће је говорити о статичком аспекту локализације (уп. Пипер, 1997, 25).

113 По тумачењу Ф. Миклошича, уз глаголе кретања некада су се реализовали и локатив и акузатив, јер је пажња била једнако усмерена на само кретање и на резултат тог кретања. Говорећи о просторном значењу у (српскословенском) језику докумената који је проучавала, Ј. Грковић-Мејџор наводи такве примере са локативом и акузативом. Ова ауторка констатује да је тачно запажање о померању фокуса пажње на само кретање, што уједно проширује употребу акузатива на рачун старијег локатива (уп. Грковић-Мејџор, 1993, 111 и 112). Проучавајући језик Ј. Игњатовића, Ј. Јерковић је забележио бројне примере акузативних конструкција са просторним значењем уместо одговарајућих локативних конструкција, нпр. *То је мени на пут стајало* МХ И 65 (уп. Јерковић, 228: Игњатовић). Треба напоменути да је с обзиром на знатан дијалекатски утицај ову интерференцију код Игњатовића, између осталог, могла условити поменута појава комбиновања акузатива и са глаголима мировања.

кује од осталих акузативних конструкција, нпр.: *стоји уз ограду*[114]). И када је вршилац оваквих радњи у фази доспећа у стање мировања, оне се у односу на локализатор понашају као и претходне.[115]

2.1.5. Локализација у простору заснована на базичној опозицији: директно/индиректно прецизира се преко *оријентира* као дела локализатора. Наиме, оријентациони однос подразумева конкретизацију положаја који има објекат локализације према локализатору, захватајући при том и простор изван локализатора. Оријентациона улога коју имају предлози у склопу акузативне конструкције испољава се у виду прецизније просторне *идентификације*. Међутим, одређене предлошке конструкције у акузативу према критеријуму *дистанце* испољавају малу удаљеност оријентира од локализатора, који може бити и збирне природе, што им обезбеђује учешће у просторној *квантификацији*.

Захваљујући оријентиру који је заступљен предлошким конституентом, *директан контактни однос* бива спецификован као положај објекта локализације у *унутрашњости* локализатора, односно у оквиру простора који се може тако дефинисати (углавном носи обележје омеђености) или на *површини* локализатира, тј. на простору који се може дефинисати као „отворен простор". Приближавање унутрашњости локализатора обележено је као *адлативност* (*стаје у бару*) која је карактеристична и за однос са површином локализатора и то у виду приближавања површини са горње (*седа на кревет*) и са бочне стране (*окачити о зид*), као и значење интензивног контакта с њом (*запети о/за праг, везати за дрво*). Кретање у границама локализатора носи обележје *перлативност* са усмерењем „надоле" (*силази низ степенице*) и са усмерењем „нагоре"(*пење се уз брдо*), као и „дуж" локализатора (*трчи кроз ходник*).

У *индиректном контакту* положај објекта локализације се спецификује као однос са његовом *предњом, задњом, горњом и доњом* страном, и увек има обележје *адлативности* (*седа пред телевизор, стаје за катедру, нагиње се над лонац, пада под сто*).

Значај улоге оријентира долази до изражаја и код просторне *квантификације*, где је однос са локализатором заснован на *дистанци* која у овом случају има обележје *проксималност*, тј. „мало растојање" (*стаје уз ограду, шета се уз обалу*). Положај објекта локализације одређује се и у односу на једну страну локализатора или *је одређен збирним локализатором* (*долази међу људе*).

114 Локативност је према овом критеријуму постављена неутрално: *хода/стоји уза зид, седа/седи уза зид*.

115 Наиме, овде је најумесније говорити о томе да ли је локализација „у току" или је већ реализована. Укључимо ли овај критериј у анализу, констатоваћемо да је локализација маркирана као процесуалност (+) или процесуалност(—) у зависности од аспекатске ситуације глагола у перифрази. Имперфективност потенцира локализацију „у току" (*почиње* да буде локализован), што аутоматски даје динамичку компоненту објекту локализације (*улази у собу, седа у бару*). За нас ће, дакле бити локализован сваки објекат локализације код којег је процес успостављања односа са локализатором завршен (објекат јесте локализован: *трчи низ ливаду, пење се уз степенице*). Пипер говори о разлици између *локализованости* и *(де) локализације-у-току* и за први случај наводи пример: *Човек је на мосту*, док други илуструје примерима: *Човек долази на мост, Човек одлази с моста* (уп. Пипер, 1997, 25).

2.1.6. За природу контактног односа релевантна је и семантика појма у функцији локализатора и укључење компонената као што су конкретно/апстрактно, (не)омеђеност, просторна димензионалност (облик, структура, састав), затим разна обележја социјалног простора (конфигурациона, етничка, итд.). У акузативним конструкцијама просторног значења реализују се првенствено именице са значењем конкретних, материјалних појмова, чија је бар једна димензија просторна (*кућа, столица, ограда* и сл.), али и апстрактне именице (*одељење, седница, мисао, текст* и сл.). Прве се у ову врсту односа укључују својим денотативним значењем, док се другима просторност само конотира.[116] Узимајући у обзир маркираност просторног односа природом локализатора, тј. семантиком именске лексеме која га заступа, могу се издвојити две категорије примера, они са правим просторним значењем и тзв. метафоричким значењем.[117]

Ми полазимо од чињенице да је језичко испољавање просторних односа засновано на низу ванлингвистичких фактора. Нарочито до изражаја долазе карактеристике локализатора који могу бити природни просторни амбијенти, као што су: *земља, ваздух, вода*, где спадају и географски појмови и терен различите конфигурације: *брдо, равница, море, шума* и сл., затим социјалне категорије: *земља, провинција, насеље, град, село, улица, игралиште* и сл., и различити други простори у којима човек живи и ради: *кућа, установа, превозно средство* и сл.[117a] Такође, сам човек може бити локализатор одређених процеса који се везују за његову психофизичку конституцију: *глава, врат, кости, срце* итд.

Контактни однос између објекта локализације и семантички различитих локализатора може се илустровати примерима типа: *доћи у собу* и *доћи на седницу*, од којих први има конкретно (денотативно), а други апстрактно (конотативно) просторно значење. Док је у првом случају објекат локализације у границама локализатора, чиме је обезбеђен и директан контакт, у другом случају је тај однос индиректан, јер се појам у акузативу појављује као посредник у локализацији. Преко њега је објекат усмерен на место на којем је и сам локализован. У конкретном случају локализатор је простор на којем се одржава *седница*.

Узимајући у обзир све наведене карактеристике контактног односа између места реализације радње и локализатора, примере смо класификовали према следећој схеми:

I. предлог + Иак (са конкретним значењем)

2.2. Просторна идентификација
2.2.1. директан контакт
2.2.1.1. парцијалан
адлативно значење — површина — горња страна — *седа **на кревет***
— бочна страна — *качи **о зид***
— интензиван конт. — *запети **о/за праг***
*везати **за дрво***
— унутрашњост (према доле) — *улази **у собу***

2.2.1.2. комплетан
перлативно значење — унутрашњост — *иде **кроз хол***
— површина „надоле” — *иде **низ брдо***
— усмерено „нагоре” — *пење се **уз брдо***

2.2.2. индиректан контакт
парцијалан
адлативно значење — предња страна — *стаје **пред кућу***
— задња страна — *књига пада **за орман***
— доња страна — *стаје **под кров***
— горња страна — *нагиње се **над сто***

2.3. Просторна квантификација
2.3.1. индиректан контакт
2.3.1.1. парцијалан
адлативно значење — паралелно, проксималност — *седа **уз ограду***
— медијалан положај — *стаје **међу клупе***

2.3.1.2. комплетан
кретање — паралелно, проксималност — *шета **уз обалу***
мировање — паралелно, проксималност — *стоји **уз клупу***

II предлог + Иак (са апстрактним, метафоричним значењем)

2.4. Просторна конотација — *доћи **на концерт**; изаћи **на светлост***
*ушло је **у њихов речник***

---

116 Објашњавајући термин **денотација**, Кристал каже да се термин користи у СЕМАНТИЦИ у склопу класификације ЗНАЧЕЊА и да је у опозицији са КОНОТАЦИЈОМ, тј.: — „Денотативно значење” подразумева однос између ЈЕЗИЧКЕ ЈЕДИНИЦЕ (нарочито ЛЕКСИЧКЕ ЈЕДИНИЦЕ) и нејезичких ентитета на које се она односи, те је еквивалентно РЕФЕРЕНЦИЈАЛНОМ значењу (уп. Кристал, 1985, *денотација; референцијално значење*).

Говорећи о прилошкој детерминацији глаголског предиката, М. Ивић скреће пажњу на њене две карактеристике: обухватност и усмереност. Према првој, глаголске одредбе су: *комплетног* или *парцијалног* типа, а према другој: *денотативног* или *конотативног*. Такође, ауторка додаје да су „подразумљиве две ствари: конотативна усмереност повлачи са собом својство парцијалности, док се, с друге стране, о својству комплетности уопште не може говорити уколико денотативно усмерење изостаје.” (уп. Ивић, 1998, 3).

117 Конструкције са просторним значењем Пипер дели на оне са семантичком компонентом „унутрашњост” и „површина”, затим локализација „предњом” и „задњом”, односно „бочном”, „горњом” и „доњом” страном, те посебно издваја „квантификацију” просторног односа (уп. Пипер, 1997, 64—71).

117a Пипер констатује да је нешто слично предложио Х. Османд поделивши социјални простор на *социопетални* простор (места на која људи долазе са циљем да ту остану извесно време, најчешће у друштву других људи, нпр. разни клубови, кафеи и сл.) и *социофугални* простор (места са којих људи одлазе у разним правцима, тј. на која они долазе превасходно *ради одласка*, нпр. железничке станице, аеродроми и сл.). По Пиперовом мишљењу, аналогија би се могла односити и на социоперлативни простор, а он би се могао идентификовати као разне врсте „путева” (друм, улица, степениште, ходник и сл.) или превозна средства свих врста (уп. Пипер, 1997, 32, 33).

I. Предлог + Иак (са конкретним значењем)

2.2. Просторна идентификација

2.2.1. *Директан просторни однос*

2.2.1.1. *Обележје: парцијалност*

Директан парцијалан однос између радње исказане глаголском лексемом (и објекта локализације) и места означеног предлошким акузативом подразумева смештање једног сегмента ове радње у границе локализатора. Наиме, радња започиње и већим делом се реализује ван локализатора, а са њим практично има само једну додирну тачку и то ону у којој остварује своју завршну фазу.[118] У простору се то манифестује као приближавања локализатору, тј. као адлативност.[119]

За остваривање директног парцијалног контакта у корпусу се појављују четири конструкциона модела: **у + Иак, у + Иак + Дет, на + Иак, на + Иак + Дет, о + Иак** и **за + Иак**.

У највећем броју случајева радња се оријентише према *унутрашњем*, односно према *спољашњем*, површинском делу локализатора (углавном према његовој горњој страни). Показало се да неки локализатори, захваљујући конституцији, фаворизују локализацију само једним својим делом. *Јама, рупа, провалија, пећина* и сл. спадају у природне локалитете код којих је ангажована искључиво унутрашњост (*сићи у рупу, ући у пећину*), док је код именица *острво, брег* и сл. примарна површина (*отићи на острво, попети се на брег*). Исти је случај и са неким људским грађевинама (*ући у собу, ући у тунел*), али ће бити *доћи на мост* и сл.

Према тумачењу Всеволодове и Владимирског, није свака локализација маркирана опозицијом унутрашњост/спољашњост. У таквим случајевима обично се не појављују два структурна модела (увек је *отићи на север, отпутовати у Мађарску*), а уколико се и појаве, понашају се као синоними, односно као варијанте (*отићи у улицу / на булевар*). Овакву локализацију наведени аутори називају *општом локализацијом*, за разлику од *конкретне локализације*[121] маркиране датом опозицијом. Таква терминолошка решења прихватићемо условно, уз образложење да је потребно издвојити примере код којих је диференцијација унутрашњег и спољашњег простора очигледна. С друге стране, сматрамо да је свака акузативна конструкција са значењем директне парцијалне идентификације простора спецификована бар једним од наведених обележја. Дакле,

118 У лингвистичкој литератури се оваквом (парцијаланом) односу сведеном на једну додирну тачку приписује обележје „пунктуалност" (уп. Ивић, 1955—56, 172).

119 Примере типа: ... *такога јунака нема у сву нашу земљу*. (уп. Миклошич, 1883, 396), с обзиром на њихову архаичност, не бележимо у свом корпусу. Данас се у српском језику егзистенцијалност, тј. локативност на одређеном простору исказује обликом локатива (уп. Батистић, 1972, 15—25).

121 Имали смо у виду и класификацију коју нуде наведени аутори, али смо се приликом груписања својих примера првенствено руководили подацима и закључцима које нам пружа сама грађа (уп. Всеволодова, Владимирскиј, 1982, 30 и 48).

може се оценити као унутрашњост или спољашњост без обзира на изостанак конструкције са опонентним значењем. Рефлекс тог односа је очигледан и у избору предлошког решења. Иако, у примерима: *отићи у собу* и *отићи на острво*, наведене акузативне конструкције немају одговарајуће опоненте, локализација коју илуструју ипак има карактер „унутрашњости" (радња се завршава у границама простора који се назива *соба*), односно „површине" (*острво* у односу на околни простор представља издигнуту површину).[122]

На степен ограничености унутрашњег и спољашњег простора утиче семантика самог локализатора, тако да се под унутрашњошћу може сматрати све оно што чини простор који је сасвим ограничен и херметички затворен до оног који је делимично окружен, тј. оивичен у најширем смислу. Ту ће се подразумевати: простор окружен границама локализатора (*ставити у орман*), унутрашњи састав, метерија од које је састављен локализатор (*усадити у земљу*) и простор који се уклапа у структуру локализатора (*уцртати у карту*).

Исто тако, спољашњим простором се не подразумева само горња страна локализатора (буквално схваћена) већ свака (не)ограничена површина која се у локализацију укључује својим вањским делом, па се ту може укључити и сама гранична линија између унутрашњег и спољашњег дела (*ставити на чашу*). Могућност локализације радње на спољашњој бочној страни локализатора или на месту које се тако може схватити, такође је лексички условљена појмом у функцији локализатора и ограничена бројем глаголских лексема које егземплификују радње за чију реализацију погодује „бочни положај", па је због тога и мали број оваквих примера (*закачити на/о зид*). Значење контактног односа са бочном страном локализатора реализује се у синтагми с глаголима типа: *обесити, окачити, вешати, наслонити (се), нагнути (се), обрисати(се), очешати (се)* и сл.

Када се у централном делу синтагме појаве глаголи типа: *ударити (се), спотаћи (се), закачити (се)*, тј. глаголи са значењем „удара", објекат локализације остварује (не)намеран интензиван контактни однос, обично с површинским делом локализатора.

Уз глаголе: *везати, залепити, заковати, закачити, учврстити* и сл. појам у акузативу остварује изразити контакт с тенденцијом да се након успостављања овакве везе она не прекида — да контактни однос прерасте у неку врсту синтезе.

На језичком плану се дистинкција унутрашњост/спољашњост испољава у употреби различитих конструкционих решења. Акузативна конструкција с предлогом **у** појављује се као локализатор који своју функцију остварује унутрашњим делом, а конструкције с предлогом **на** (обично за горњу површину), **о** и **за** (обично бочна површина или интензиван

122 Чак и у случајевима где је појава двеју конструкција условљена неком другом дистинкцијом, нпр. референцијалност/генеричност (*отићи у село/на село*), бар је једно од предлошких решења маркирано као конструкција са значењем унутрашњег или спољашњег простора (*отићи у село* има и значење локализације у границама простора који се назива *село*).

контакт) као локализатор репрезентован својим спољњим делом. Исти конструкциони модели учествују у диференцијацији смера кретања, према „доле" (*отићи у подрум*) или према „горе" (*отићи на таван*). С друге стране, различите нијансе значења ових предлога условљавају њихову синонимску употребу (*кромпир ставити на маст/у маст*). Ова општа семантика, у различитим ситуацијама, често се неједнако манифестује. Наиме, када појава предлога **у** и **на** није условљена опозицијом унутрашњост/спољашњост, она је обично заснована на разлици између генеричког (*отићи на село*) и референцијалног значења (*отићи у село*). Такође, једно од конструкционих решења може учествовати у спецификацији одређеног просторног значења у метафоричком смислу (нпр. *ићи на факултет*, где се под појмом *факултет* подразумева институција), за разлику од другог које улогу локализатора остварује у правој просторној идентификацији (*ући у факултет*, где појам *факултет* означава зграду).

На избор једног од два могућа предлошка решења понекада утиче и облик префикса који се појављује уз глаголску основу, на пример, префигирани глагол *наслонити се* налазимо у комбинацији с акузативном конструкцијом **на + Иак** (*наслонити се на зид*), док ће глаголом *ослонити се* бити потенциран предлог **о** (*ослонити се о зид*).

У посматрању човековог односа са простором може се поћи од оних просторних оквира који су карактеристични за живот на земљи. Три су основна амбијента у којима се одвијају активности везане за човека и оно што га окружује, *земља (тло), вода* и *ваздух*. Особености сваког од ових простора испољавају се и у локализацији радње, а тиме и у избору предлошке конструкције у акузативу. *Земља* као појам са значењем чвстог тла, површине по којој се човек креће, разликује се од *воде* као лако пропусне материје и *ваздуха* као дифузног, свеобухватног простора унутар којег се налази и земља и све на њој. С друге стране, земља (тло) и вода су као локализатори маркирани могућношћу локализације и својим унутрашњим и својим површинским делом, док за ваздух ова опозиција није релевантна. Ако прихватимо раније поменуте термине, можемо констатовати да прва два локализатора учествују у *конкретној локализацији*, а трећи у *општој*.

Као што је већ речено, реперкусије оваквог односа међу наведеним појмовима испољавају се и у језику, а забележени примери ће послужити као илустрација.

2.2.1.1.1. *Конкретна локализација*

Учешће у *конкретној локализацији* осим *земље* и *воде* у нашем корпусу имају и други локализатори који су семантички уско везани за човека и његов свакодневни живот и рад — то је он сам, његово тело и органи, све што је у његовој непосредној близини, објекти за становање, намештај, посуде, одећа. Неки од тих локализатора су „компактне" структуре (без унутрашњих шупљина), нпр.: градивне материје (*камен*), природни локалитети (*брдо*), места за седење и лежање (*столица, кревет*), органи (*глава, срце*), брошуре (*новине, журнал, албум*), разни равни предмети (*зид, пешкир, јастук*), а неки имају значење „шупљих предмета", као што су: здања (*кућа*), отвори (*врата, прозори*), превозна средства (*аутобус, брод*), предмети затворене структуре (*фрижидер, кутија, коверта*), посуде (*чаша, ведро*), одећа и њени делови (*капут, рукав*).

Локализатори компактне структуре (без унутрашњих шупљина)

а) За локализатор компактне структуре, као што је *земља* (*тло, копно*), карактеристично је чешће ангажовање површинског дела, што за последицу има и већи број примера у којима је овај појам реализован у конструкцији с предлогом **на**.

на + Иак

Тахаман је помоћла да се спусти ***на земљу*** (Пекић, 52) — *... кад ступи* ***на чврсто тло*** (Пекић, 24) — *... и људи падоше* ***на земљу*** *ничице* (Киш, 18) — *... и то лишће липа пада* ***на земљу*** ... (Лалић, 269) — *...* ***на њено тло*** *спустила се нога жене само један једини пут ...* (Павић, 62)

Конструкција састављена од именица овога типа и предлога **у** удружује се само са глаголским лексемама у чијем је семантичком потенцијалу садржана компонента значења унутрашње локализације (*укопати, сабијати, посадити* и сл.), нпр.:

у + Иак

Укопајте ме шест лаката дубоко ***у земљу*** (Киш, 22) — *Тек сад у старости осетио је потребу да се стани и да пусти жиле* ***у тло***. (Десница, 95) — *Које то зрно не никне кад се посади* ***у земљу?*** (Селимовић, 49) — *Било би добро да се 2/3 П и К ђубрива унесу* ***у земљиште*** *пре јесењег орања.* (Ђиновић, 73)

б) Именска лексема *вода* и друге именице са значењем лако пропусних материја код којих је унутрашњост подједнако погодна за локализацију као и површина, у нашем корпусу обично се реализују у конструкцији с предлогом **у**, који потенцира унутрашњост, нпр.:

у + Иак

... да се закорачи ***у бару*** *и тамо остане све док тело не омекне ...* (Угринов, 25) — *Ја чекам сваки дан, да ће ми рећи да је скочио* ***у воду***. (Црњански, 107) — *Дали су му мазгу, он је очи натрљао пљувачком и животињу нагнао* ***у поток*** (Павић, 88) — *Свилар је загазио у море по којем се слегала пражина с његовог пута ...* (Павић, 43) — *... колона тенкова је завршила суновративши се* ***у Дрину***. (В. новости, 13)

Неки од ових примера илуструју локализацију радње чије је полазиште на вишој разини, а о усмерености „надоле" саопштава и сама глаголска лексема (*сићи, стрмоглавити се*). Понекад је експлицирана и полазишна тачка у виду генитивне конструкције с предлогом **с**, тако да у

односу на њу радња има аблативни карактер, док се према акузативној конструкцији понаша као адлативна,[123] нпр.:

... и стрмоглавиће га с трамбулине ***у воду базена*** ... (Тишма, 12) — *... и чистом водом која ће реком Тисом* ***у језеро*** *стићи чак са Карпата.* (В. новости, 12) — *Он је свако вече тајно скакао са брода* ***у море*** (Црњански, 95)

Фреквентност употребе именских лексема као што су *вода* и *море* у функцији локализатора углавном се односи на њихову реализацију у конструкцијама с предлогом **у**, док су конструкције с предлогом **на** у нашем корпусу доста ограничене. Када не означава локализацију на површинском делу локализатора, као нпр.: ... а *ове су (свеће) као и она прва, спуштане потом на море и препуштане стихији* (Павић, 34) — *... није било реке ни кише што је пала на њу да је нису пили ...* (Павић, 108), оваква акузативна конструкција има метафоричко тумачење, нпр.: *Лекар који је позван, ..., препоручио (је), као и претходних година, одлазак на море.* (Павић, 31) — *После ћемо сићи из те тућинске цркеве доле на Вислу.* (Црњански, 110), где се не мисли на локализацију површином локализатора, тј. површином мора, односно реке Висле, већ на место које је на обали у њиховој близини, тако је у просторни однос укључена и функционално семантичка категорија кванитификације (в. тачку 2. 3. 1. 2). Такође, и у примеру: ... *дохватити лимењак на ужету и пође сама на воду* (Десница, 48) акузатив има специфично значење. Наиме, синтагма *ићи на воду* има простроно-цильно значење, јер обележава „одлазак до извора да би се захватила вода".

Дакле, локализација површинским делом предодређена је за локализаторе као што је *земља*, док се локализација унутрашњим делом локализатора чешће везује за лако пропусне, дифузне појмове, као што је *вода*. Појмови који у свом семантичком потенцијалу садрже неке од ових карактеристика у погледу избора граматичких решења понашају се по истом принципу, као и ова два. Код мање пропусних је ангажованији површински, а код оних других унутрашњи простор.

в) Именице које означавају чврсту материју (*камен* и сл.) своју функцију локализатора остварује у конструкцији с предлогом **на** којим се потенцира учешће површинског дела локализатора, што је комплементарно с његовом основном семантичком компонентом:

на + Иак

Под јабуком поседаше ***на кемење*** ... (Лалић, 293) — *... почеше опет сејати и жњети, рибарити и рибу* ***на хлеб*** *стављати ...* (Павић, 65) — *Вратити* ***у пећницу*** *да се на жути слој ухвати корица.* (Ситни колачи, 12) — *... а онда се спуштају* ***на жуту опеку*** *бивше Јеврејске улице ...* (Тишма, 40) — *Полаже јаја* ***на зрна пасуља*** *у магацину.* (Ђиновић, 77)

[123] С обзиром на то да префигирани облик глагола кореспондира с предлошким решењем генитвне конструкције, могло би се претпоставити постојање имплицитне адлативне радње типа: *упасти, ући*, што би значило да се исказ *стрмоглавио се с обале у воду* може интерпретирати као: *стрмоглавио се с обале и упао у воду.*

Ангажовање унутрашњости оваквих појмова као локализатора ограничено је малим бројем радњи са значењем продирања у чврсти материјал (нпр. *уклесати у камен, урезати у дрво*). У нашем корпусу су забележени овакви примери:

у + Иак

... обуче покору и оде до границе Свете горе носећи сабљу забодену ***у пањ*** ... (Павић, 46)[124] — *... избаци из вреће врелу поћачу и понудио је Свилару с мало соли из сланика уграђеног* ***у дршку ножа.*** (Павић, 70) — *... убацивали (су)* ***у зграде*** *с немачком посадом своје „неме" бомбе забодене у векну хлеба ...* (Павић, 107) — *Убости штапић за кокте* ***у сваку лоптицу.*** (Ситни колачи, 28) — *Јаја полажу по младим махунама, а ларве се, по пиљењу, убушују* ***у млада зрна.*** (Ђиновић, 77) — *... тада је бактерија кроз заражене махуне продрла* ***у семе.*** (Ђиновић, 76)

г) Локализација на спољашњем делу, обично горњем или бочном, карактеристична је за узвишења (у односу на околни простор), као што су: *брдо, стена, обала* и сл., па су и предлошке конструкције с овим именским лексемама реализоване према следећем конструкционом моделу.

на + Иак

... пентрају се ***на брда*** ... (Киш, 40) — *... измилили* ***на обалу*** *пред кућу ...* (Десница, 84) — *Легао је* ***на обалу*** *и заспао ...* (Павић, 43) — *И бацам се* ***на обалу*** ... (Секулић, 21) — *Петар се попео* ***на хумку***, ... (Киш, 23)

Локализација површинским делом није једина, а према малом броју оваквих примера, ни примарна карактеристика ових акузативних конструкција. Обликом узвишења дати појмови условљавају усмереност радње „нагоре", што је врло често значајније од тога да ли је локализацијом захваћен унутрашњи или спољашњи део локализатора. Такође, овакво усмерење спада у инхерентно значење глаголских лексема са којима су у синтагматском односу (*пењати се на брдо*).

Само је у ретким случајевима ангажована унутрашњост оваквих локализатора (нпр. *воз је ушао у брдо, сплав се забио у пешчану обалу, улази се у стену*). У нашем корпусу је забележен следећи пример: *Био је ту и велики подрум укопан у саму обалу.* (Угринов, 50)

д) Именске лексеме са значењем *намештаја за седење и лежање* представљају локализаторе чија је природа таква да на њима није увек јасно изражена разлика између унутрашњости и површине. Међутим, опозиција заступљена различитим предлошким решењима није ни сасвим неутрализована. Примери из корпуса показују да је избор предлога мотивисан семантиком самог локализатора и његовог лексичког окруже-

[124] С обзиром на семантику глаголске радње, овај пример би се могао прикључити онима код којих је контактни однос интензивиран (в. тачку 2. 2. 1. 1. 4). Међутим, у овом случају се акузативном конструкцијом с предлогом у потенцира унутрашња локализација, која, наравно, подразумева и контакт између објекта локализације и локализатора. Исти је случај и са примерима у којима је локализатор узан, шиљат предмет код којег се објекат локализује с његове горње стране, обухватајући му површински део, нпр.: ... *он га гледа како се набада на колац.* (Црњански, 44).

ња. Разлике у облику и квалитету локализатора утичу на избор одређеног морфолошког модела из поменутог корелативног пара.

Тврђе подлоге, без страница, погодују површинској локализацији, док су мекше подлоге и лежаји прекривени постељином погоднији за унутрашњу локализацију, нпр.:

на + Иак

Посадила ға је ***на столицу***. (Пекић, 57) — *Онако с врата свалим се* ***на сеһију*** ... (Лубарда, 51) — ... *убаци ға унутра* ***на седиште***... (Тишма, 43) — ... *пошкропио дивље жито свуда у круг да уғаси пелуду снагу и сео* ***на клупу*** *крај човека.* (Павић, 88) — *Сео је* ***на кауч*** *да би размотрио положај у којем се нашао.* (Илустрована, 39) — ... *али се истог трена, уз псовку, стровољује* ***на кревет***. (Лубарда, 38) — ... *пушта да ға подиғну и ставе* ***на носила***. (Лубарда, 32)

Ово предлошко решење није ограничено само на комбинацију са глаголима седења и лежања већ и другима, као што су: *бацити се, пасти, стровалити се.*

Уз основне глаголе седења и лежања делови намештаја, делимично затвореног облика и меке површине, понашају се као локализатори са унутрашњим оријентиром.

у + Иак

... *седе* ***у једну од најстарији столица*** — *цркве Божије.* (Побједа, 4) — ... *и спушгали се уғојени и тешки* ***у меке столице***. (Црњански, 67) — *Посаһен тако* ***у наслоњач***... (Десница, 9) — *Роберт седе на јастуче, а ја* ***у двосед*** ... (Сремац, 27) — ... *он, коға су професори смешгали у катедри најближу,* ***прву клупу***... (Тишма, 60) — ... *он би њу радо увукао* ***у кревет***, ... (Тишма, 94) — *Повукао се нечујно до своје одаје пуне мишева и леғао* ***у постељу*** ... (Павић, 105)[125] — *Приликом увођења* ***у трон*** *митрополита Амфилохија Патријарх Павле је рекао* ... (Побједа, 1)

ђ) Појава корелативних граматичких модела карактеристична је и за акузативне конструкције са називима *орғана и делова тела*, односно *телесне структуре.* Јасно изражена унутрашњост и спољашњост код оваквих локализатора резултира избором предлога **на** — за површинску локализацију, и предлога **у** — за унутрашњу локализацију, нпр.:

на + Иак

... *нанесете сасвим танак слој препарата* ***на кожу*** ... (Еликсир, 47) — ... *ко јој је ставио новчиче* ***на очи***... (Киш, 35) — *први пут зағрли и притисну* ***на свој меки трбух*** ... (Угринов, 19) — ... *и рукама које, пресавијене, ставља* ***на срце***, ... (Лубарда, 35) — ... *сладоледе који прети да им из фрижидера клизне* ***на прсте***. (Тишма, 42) — *Тежак један ваљак пао ми на колена* ... (Секулић, 63) — ... *сутра (је) Ружа стављала пијавице* ***на њена леђа***. (Угринов, 21) — *Срећом, ухватим ға и привијем* ***на прса***. (Лубарда, 45) — *Само да ставим шешир* ***на ғлаву***. (Пекић, 46) — ... *док су Симо и Дедаға стављали крпе* ***на чело***. (Лубарда, 51)

---

[125] Специфично значење у овим случајевима имају именице: *клупа* и *кревет*. Првом се конотира значење „школска клупа" (код које су столица и сто спојени или се посматрају као целина), док друга означава „постељу" (кревет са постељином), што је некада и експлицирано именицом *постеља.*

у + Иак

... *уплеле су ми се (дебеле длаке) међу прстима и упијале* ***у кожу*** ... (Лалић, 288) — *Улази ти* ***у уста***, *ғуши се, али трпиш.* (Илустрована, 19) — *Честице су нам се увлачиле* ***у ноздрве, душник***, ..., ***у поре***. (Угринов, 48) — *Сочиво* ***у око*** *биће уграђено Саши из Алексинца,* ... (Еликсир, 19) — *Кроз металну канилу убачену* ***у трбушну дупљу***... (Еликсир, 26) — *У преношењу ғвожђа из пробавноғ тракта ... и из циркулације* ***у телесне ћелије*** ... (Ферохел) — ... *старијем човеку је вирио крај маказа заболен* ***у ғрудни кош*** *и срчану комору.* (Еликсир, 7) — ... *поново ми* ***у лице*** *навре крв...* (Угринов, 30) — ... *шљунак се* ***у ране*** *увукао... (Лалић, 254)* — *ғде се радиоактивни иридијум убризғава помоћу специјалних цевчица дубоко* ***у тумор***. (Еликсир, 15) — *Из земље струји* ***у биљке,*** *и преко њих у животиње.* (Летопис књ. 354, 1940, 195) — *Јер ако се* ***у орғанизам*** *уноси у великим количинама, оно разређује крв.* (Еликсир, 10)

Посматрајући наведене примере, запажамо постојање компатибилности значења унутрашње локализације између граматичког облика зависног конституента, предлошке конструкције у акузативу, и творбеног облика управне глаголске лексеме, тј. идентичност предлога и глаголског префикса,[126] нпр.: *упијати у кожу, улазити у уста, увлачити у ноздрве, уғрадити у око, убацити у трбушну дупљу, увући у рану, убризғати у тумор* итд.[127]

Могућност двоструке интерпретације унутрашњости уочљива је у примерима где се као локализатор реализује именица *рука.* Зависно од лексичког окружења, пре свега глагола у управном делу синтагме, предлошка конструкција *у руку/ у руке* означава: а) унутрашњу локализацију са оријентиром као интегралним делом локализатора (*убости у руку*) и б) унутрашњу локализацију са оријентиром ван самог материјалног дела локализатора, али у његовим оквирима. У том случају, из семантичког потенцијала дате именске лексеме истиче се сема која се односи на „шаку", нпр.: ... *Јово му је тутнуо у руке први дукат.* (Лубарда, 22) — *Коме ћу овај чанак? — викао је домаћин узимајући у руке први тањир...* (Павић, 58), односно којом се обележава „наручје": *Руке су јој висиле и она ми паде у руке сва тешка.* (Црњански, 106).

Када су објекти локализације одевни или украсни предмети, именица *рука* се понаша као површински локализатор и комбинује се с предлогом **на**. У том случају је најчешће ангажован део изнад шаке, нпр.: *ставити сат и наруквицу на руку, навући рукаве на руке*, али и: *ставити прстење на руке, ставити рукавице на руке.*

е) Маркираност опозицијом према којој оријентир може бити дистрибуиран и на спољашњем и у унутрашњем делу локализатора карактеристична је, такође, за акузативне конструкције у којима именска лексема означава неку врсту брошуре: *књиғу, часопис, дневник, албум, пасош* и сл.

---

[126] Појава о којој говоримо није карактеристична само за ове примере. Међутим, она је овде дошла до изражаја захваљујући већем броју различитих глаголских лексема које добијају префикс **у-**.

[127] Према тумачењу П. Пипера, семантичка категорија простора у српском језику нема развијен морфолошки израз, тако да су њени граматички облици и морфосинтаксички и синтаксички, а изван граматике и лексички и творбени (пре свега, у оквиру глаголске и именичке префиксације) — уп. Пипер, 1997, 60.

О овоме треба погледати и: Д. С. Станишева, *Винительный падеж в восточнославянских языках*, Софија, Изд-во Болг. АН, 1966, стр. 73; Скобликова, 1971, 90—92.

Наши примери показују да је у односу на површину, коју практично заступа само једна страница (обично насловна), унутрашњост знатно чешће ангажована. Ово је разумљиво, јер је она обично по обиму већа; најчешће се ради о више страница које са оним што је на њима садржано (нпр. одштампани текст, залепљене слике итд.) представљају основни део оваквог локализатора.

у + Иак

Он ће само ***у књигу*** *коју је донео убележити да је дете крстио...* (Павић, 80) — *Тури кажипрст* ***у књигу****, па је метну у крило.* (Секулић, 51) — *... мислим да је то био моменат када је моје име 1982. године уврштено* ***у „Белу књигу"****.* (Дневник, 3) — *...* ***у књигу*** *су уцртане стазе којима је ишла.* (Киш, 42) — *... гледао сам га како га пресује и лепи* ***у хербаријум*** *своје кћери, ...* (Киш, 45) — *Поподне би их, ..., распоређивао ситним пинцетама* ***у албуме****.* (Киш, 49)

Форма коју има одштампани садржај може бити различита (*списак, формулар, карта* и сл.) а локализација у њеним оквирима добија такође обележје унутрашњости, што се на језичком плану испољава појавом предлога **у**, нпр.:

у + Иак

... јер на њима лежи тежак задатак да убележе ***у карте*** *нове границе наше домовине.* (Киш, 40) — *Др В. Шрамова је своје предлоге о могућој интервенцији која ће помоћи пацијентима уписивала* ***у њихове медицинске листе****.* (Еликсир, 18) — *Успомене су се сустизале и он је* ***у један план Београда*** *почео да уноси знаке на местима која је током својих ноћних трагања препознао ...* (Павић, 19) — *... свака кота (је) уписана* ***у регистар*** *...* (Киш, 46)

Као површински део локализатора, насловна или било која друга страна неке брошуре учествује у локализацији натписа, илустрације или неког сличног објекта локализације, или је локализација остварена као у примеру: *Ко је просуо црвено мастило на моју читанку?!* (Угринов, 35). Овакву улогу именица *страна* остварује у граматичком моделу који поред одговарајућег предлога укључује и обавезни детерминатор. Његова улога се састоји у истицању једног од више могућих истоветних локализатора, нпр.: *написати на насловну страну; први пасусу пребацити на трећу страну.* Испуштањем придева или редног броја, који се појављују у улози детерминатора синтагма би била непотпуна: *написати *на страну; први пасусу пребацити *на страну.*

ж) Опозициони однос **у/на + Иак** није нарочито изражен у просторној идентификацији где су локализатори заступљени разним равним предметима, као што су: *стаза, под, зид, тепих, ћилим* и сл. Захваљујући облику који, без обзира на нијансе, у основи увек представља неку (равну) површину, ови појмови се обично комбинују с предлогом **на**, који је додатно потенциран глаголом чије је кретање усмерено „надоле".

на + Иак

... и они су седали, стављали боцу ***на под****, лифт у покрет, ...* (Павић, 20) — *... сео је* ***на степениште*** *...* (Дневник, 4) — *... и леже ...* ***на кућни праг*** *крвников ...* (Недић, 30) — *Узалуд су га другови молили да изађе* ***на палубу****.* (Црњански, 92) — *... добатрга* ***на плочник*** *...* (Тишма, 41) — *... поставио је чашу вина* ***на ограду брода*** *...* (Павић, 42) — *Играч баца коцкицу да би се попео* ***на таблу*** *...* (Илустрована, 26) — *Неко му просу вино* ***на папир*** *и он бесно поче псовати.* (Црњански а, 121) — *Лежао сам* ***на ћебе*** *...* (Црњански, 55) — *Нек се у мом вину, што, ево, просипам* ***на ваш бео чаршав****, затресе сила очајне радости ...* (Црњански а, 113) — *Спустих се на колена,* ***на меку подлогу фротира*** *...* (Угринов, 59) — *Земља поче да пада* ***на поклопац****.* (Киш, 23)

Код појединих равних локализатора постоји могућност површинске локализације како на њиховој горњој тако и на бочној страни. У зависности од значења глаголске лексеме такву могућност илуструју примери у којима је локализатор *зид*. Локализација на горњој страни забележена је у примеру: *Песник се попео на зид.* (Црњански а, 141), док би локализацију бочном страном илустровао пример: *... од оне двојице један прислони уво на дувар ...* (Ненадовић, 48)

Уз глаголе *окачити, ослонити* и сл. реализују се два модела акузативних конструкција, **на + Иак** и **о + Иак**, у значењу локализације бочном страном локализатора који обично имају усправан положај, нпр.:

на, о + Иак

Из њега је извадио тоалетно огледало и селотејпом га учврстио ***на зид*** *у висини очију, ...* (Пекић, 44) — *... један (је) младић наслоњен* ***на стабло багрема****, ...* (Киш, 38) — *... гледа час у Крњу, који чека, ослоњен* ***на довратак****, ...* (Лубарда, 52) — *Оронули човек, ..., ослоњен* ***на ограду Рооф Гардена*** *...* (Пекић, 30) — *Дечак се усправио, испустио ланац топа, ослонио се* ***о дрво*** *...* (Павић, 106) — *Те успомене прикачио је Јандрија* ***о зид*** *на почасном месту ...* (Десница, 70)

Однос префикс — предлог резултира најчешће комбинацијом **на**слонити **на** и **о**слонити **о**, али су могуће и друге комбинације, зависно од ширег контекста. У последњој реченици је, на пример, из стилских разлога, избегнута конструкција акузатива с предлогом **на**, због обавезне употребе овог предлога уз локатив који следи и који у овом случају нема алтернативно предлошко решење.

С обзиром на ограниченост условљену лексичким окружењем, забележено је само неколико примера који могу да послуже као илустрација за унутрашњу локализацију код равних предмета: *У зид је био уграђен апарат за еркондишн.* (Илустрована, 38) — *... ординација је још била осветљена жаруљама, што су клизиле дуж шина ужљебљених у таваницу.* (Пекић, 48) Осим што значе локализацију унутрашњим делом локализатора, што је у овом случају примарно, појмови у акузативу остварују изразит контакт са објектом локализације, а то је потенцирано и семантиком глаголских лексема типа: *уградити, ужљебити, ушприкати* и сл.

з) Опозиција унутрашњост/спољашњост код меких предмета као локализатора није увек јасно прецизирана.[128] Наиме, унутрашњост се овде може двојако интерпретирати — као унутрашњост карактеристична за шупље предмете и тада је локализатор заступљен акузативном конструкцијом с предлогом **у** (*ставити перје у јастук*) или као површински простор омеђен већим бројем локализатора, односно као простор унутар

---

[128] Уп. Вукомановић, 1963, 85.

удубљења која се у њима појављују приликом притиска. Наши примери у којима се уз дате именске лексеме појављују оба опонетна предлога, илуструју само површинску локализацију, нпр.:

на/у + Иак

... бацала се ***на широке јастуке*** ... (Црњански а, 165) — *Сједе Грујо* ***на меке душеке***. Нар. пјес. Вук 3, 21. (РСАНУ, XIII, на) — *... па се баци опет и сакри* ***у јастуке***, ... (Црњански, 98) — *Одједном се она тргне ... па се уморно заби* ***у јастуке*** *и погледа га.* (Црњански а, 98) — *... и зари главу* ***у јастук***. (Селенић, 32)

Нијансе у значењима наведених акузативних конструкција потенциране су, такође, лексемама са којима су оне у контакту. Уз конструкцију с предлогом **на**, која и иначе има значење површинског локализатора, појављују се глаголи кретања усмереног на горњу страну (са просторно више на просторно нижу тачку, нпр. *бацити се, пасти* и сл.). Исто тако и значењем глагола: *заритн, забити, сакрити* итд. имплицира се унутрашњост која се у овом случају уобличава у тренутку остварења глаголске радње, а локализатор је заступљен акузативом с предлогом **у**.

Локализатори са значењем шупљих предмета

Однос између унутрашњости и спољашњости посебно је уочљив код локализатора уобличеног као тзв. шупљи предмет, као што су нпр.: *различите грађевине, отвори (врата, прозори), превозна средства, посуде, одећа*. Очекиваност већег броја примера с предлогом **у** у односу на оне с предлогом **на** потврђена је у нашем корпусу, а заснована на чињеници да је сврха постојања већине шупљих предмета управо у коришћењу њиховог унутрашњег простора.

а) Нашу претпоставку о већој фреквентности граматичког модела с предлогом **у** потврђују примери у којима се као локализатори реализују именице са значењем *грађевинских објеката и других простора у којима човек борави, па и оних који се могу наћи у природи.*

у + Иак

... прозори разбијени, а из куће и ***у кућу*** *куљају наше комшије* ... (Лубарда, 45) — *Пуцали су само у прекој нужди, убацивали* ***у зграде*** *с немачком посадом своје „неме" бомбе* ... (Павић, 107) — *Пробудио сам се нешто раније него што треба да пођем* ***у шталу*** ... (Илустрована, 12) — *После битке, међутим, затворили су се* ***у шатор*** *око којег им је клицала ордија* ... (Павић, 47) — *Улазили би* ***у један мали стаклени лифт*** *са пићем у клупицом на склапање*, ... (Павић, 29) — *Мртвима се треће године омивају кости вином, слажу се* ***у костурницу*** *и тако празни гробље.* (Павић, 61) — *Кад видиш да ме положе* ***у гроб***, *ја нећу нестати.* (Селимовић, 49) — *Старци тада наређе да се жене и нејач измакну* ***у пећине*** ... (Лубарда, 44) — *Од тих очију ..., добијају оне огромну топлоту и* ***у гнезда*** *преносе мрамор*, ... (Павић, 87)

Малобројне конструкције с предлогом **на** учествују у локализацији површинским (спољашњим) делом локализатора и то својом горњом страном: *Ако се и раније пентрао, ..., на бунар*[129] *са ручном пумпом* ... (Тишма, 22) — ... *падају жирови с високих храстова на гробове* ... (Лалић, 268).

б) Захваљујући свом семантичком потенцијалу, именске лексеме *врата, прозори* имају специфичну локализаторску улогу. Осим значења отвора, ови појмови укључују и значење дрвених, стаклених или каквих других површина. То за собом повлачи извесне недоумице око тумачења појединих примера. Акузативна конструкција с предлогом **у** представља увек локализатор у облику отвора у којем објекат локализације добија статичан положај, нпр.: ... *И метали ме у прозор.* (Црњански, 45) — *Припасао је свој златни, танки „деген" и стао у прозор да се сунча.* (Црњански а, 91), док опонентни граматички модел с предлогом **на** није увек могуће прецизно објаснити, што показују и следећи примери:

на + Иак

... и нареди да се навуку ***на прозор*** *завесе.* (Црњански а, 237) — *Дрвеће је озеленило и падало* ***на прозоре њене*** ... (Црњански а, 97) — *Да би је упозорила написала јој је* ***на врата*** *поруку.* (Дневник, 15) — *Међу демонстрантима, од којих је добар део насртао* ***на улаз***, *примећен је и брадати момак* ... (Дневник, 5) — *Катa притрча* ***на кухињска врата***, ... (Десница, 81)

Као што примери показују, улогу локализатора најчешће преузима површина којом се затвара „шупљина". Изразито адлативно значење[130] имају акузативне конструкције с предлогом **на** у последња два случаја.

в) *Превозна средства* спадају у групу појмова код којих је јасно диференциран однос унутрашњег (шупљег) и вањског (површинског) дела. У нашем корпусу, међутим, има много више примера са унутрашњом локализацијом, коју код ове врсте локализатора заступају оба предлошка решења у акузатив. Само мањи број акузативних конструкција с предлогом **на** има значење локализатора са оријентиром на његовој вањској страни и то углавном за локализацију неживог објекта (*ставити притиг на ауто, закачити жице на трамвај, залепити рекламу на аутобус*).

На основу примера којима располажемо, констатовали смо да је избор предлошког решења у случајевима напоредне употребе предлога **у** и **на** зависио од лексичког окружења, пре свега, од саме именске лексеме у акузатив, као и од глагола са којим је у контакту.

Реализација акузативне конструкције с предлогом **у** у нашим примерима тиче се углавном именица са значењем сувоземних превозних средстава,[131] најчешће затворених или наткривених, и глагола: *укрцати се, ући, сести*,[132] нпр.:

---

[129] Осим локализације површинским делом, акузативна конструкција с оваквом именском лексемом може имати и наменско значење што зависи од управног глагола. *Ићи на бунар, на извор, на воду* подразумева циљно кретање адлативног карактера са намером да се захвати вода (*ићи до бунара по воду*).

[130] У речнику САНУ се оваквим примерима приписује адлативно значење, с тим да им се придружују примери где је ово значење и посебно истакнуто додавањем предлога **до**, нпр.: *Кад је пошао испратила га је до на врата и дуго гледала за њим* (Ђор. С. 9, 481) — РСАНУ, XIII, на.

[131] Када је локализатор животиња, именска конструкција у акузативу се реализује с предлогом **на**: ... *кад су га дивљи Арнаути посадили на шугавог мађарца* ... (Лубарда, 53)

у + Иак

Онда сам се попео ***у воз*** ... (Црњански, 43) — *Кад какав без ноге уђе* ***у трамвај*** ... (Црњански, 83) — *И, ево, пошла се* ***у аутобус*** ... (Тишма, 20) — ... *ускочи* ***у камионет*** ... (Тишма, 36) — ... *посједаше* ***у кочију*** *и крену* ... (Десница, 65) — *Сваког тренутка ме могу позвати да уђем* ***у авион*** (Пекић, 36)

Уз глаголску лексему *укрцати (се)*, у комбинацији с предлогом **на**, појављују се, пре свега, именице које означавају превозна средства за кретање по води и ваздуху, али и другу врсту возила. И овде је, као и у претходним примерима, анагажована унутрашња страна локализатора.

на + Иак

Укрцао се у Бару заједно с колима ***на широки црни брод*** *који га је понео ка Крфу* ... (Павић, 42) — *Можда су стигли да се укрцају* ***на те енглеске лађе***. (Лалић, 259) — *Они су гледали како избеглице и кажњеници, ..., бивају укрцани* ***на галије*** *без крме и једрила* ... (Павић, 34) — *Хтео је да се укрца* ***на авион*** *за Рим*, ... (Илустрована, 11) — *Њих 40 се укрцало* ***на аутобус*** (Побједа, 2)

Појава предлога **на** потенцирана је, највероватније, семантиком глагола *укрцати се*, чије примарно значење укључује отворена пловна средства или друге локализаторе према којима је кретање усмерено „нагоре" или с горње стране.

Када се као локализатори појављују отворена превозна средства, као што су *кола*, дистинкција између унутрашњости и спољашњости (површине) није нарочито изражена, па се подједнако реализују оба граматичка модела.

у/на + Иак

... скупимо нешто ствари, ..., и стрпамо ***у чезе***. (Лубарда, 44) — *... и није хтела никако да се покори и да уђе* ***у кола*** ... (Павић, 44) — *И само се пођнеш* ***на кола*** ... (Лалић, 276) — ... *други су излазили са великим правилно саденутим балама и товарили их* ***на шпедитерска кола*** *пред зградом*. (Угринов, 37)

г) Као очигледан пример за промоцију дистинкције унутрашњост/спољашњост могу послужити случајеви у којима улогу локализатора обављају различити „шупљи" предмети које човек свакодневно користи (*сто, орман, кофер, омот* и сл.). С обзиром на то да се код већине ових предмета наменски користи њихов унутрашњи део, логична је већа фреквентност граматичког модела којим је он потенциран, нпр.:

Према тумачењу Љ. Поповића, однос између акузатива: *узјахати коња* и предлошке конструкције у акузативу: *узјахати на коња* може се посматрати као однос непотпуне синонимности (уп. Поповић, 1964, 120).

132 Уз глагол *упрегнути* увек се реализује акузативна конструкција с предлогом **у**, *упрегнути коње у кола*. У својој грађи бележимо само два таква примера, али фигуративно употребљена: ... *упрегао у сидра биволе што су пасли на обали* ... (Павић, 55) — ... *презао скакавце у кола од карата* ... (Секулић, 9).

у + Иак

... ставе ***у торбу*** *алат* ... (Десница, 94) — *... као што је увођење електричне инсталације* ***у кабеве пећи*** ... (Киш, 48) — ... *и ставити колач* ***у пећницу*** ... (Ситни колачи, 10) — *Оставити* ***у хладњак*** *да стоји 1 сат*. (Ситни колачи, 20) — *На полеђини писма које сиђута* ***у поштанско сандуче*** *написао је* ... (Тишма, 8) — *Преостатак света авион је увукао* ***у мотире*** *и тамо угушио*. (Пекић, 38) — *Тада је сео и написао писмо „Ц-маркету" а* ***у ковераш*** *ставио и све три преостале картице* ... (Илустрована, 22) — *Јанко тури сабљу* ***у корице*** ... (Секулић, 111)

Површинску локализацију илуструју следећи примери:

на + Иак

... синоћ сте је бацили ***на орман*** ... (Црњански а, 132) — *Напио се воде и завитлао бокал натраг* ***на сто***. (Илустрована, 39) — *Попео се на катедру* ... (Лалић, 302) — ***На сагореле точкове*** *неко је од милитантних насилника, ..., затакао зелене гранчице*. (Дневник, 5) — ... *то апостоли, пропети* ***на расклиману бурад***, *проповедају савршенство света* ... (Киш, 8)[133]

д) Улогу локализатора са истакнутим унутрашњим делом имају именске лексеме које означавају посуде различитих облика: *чаша, корито, канта, тањир, чинија, резервоар и сл.* Уз глаголе: *сипати, наливати, точити*, који значе „пунити одређени простор неком материјом", реализује се искључиво конструкција с предлогом **у**, као и уз глаголе кретања: *сиђустити, бацити, пасти* итд., чије је полазиште изнад локализатора.

у + Иак

... помешана са мирисом кишнице која је при пресипању из посуде ***у посуду*** *или за време употребе ширила топао и тежак дах* ... (Угринов, 56) — *Точили су му сокове* ***у пехар*** *који пали крв* ... (Црњански а, 160) — *Налијеш воду* ***у ручну канту*** ... (Лалић, 276) — *Сипајте кану у* ***порцеланску чинију*** *и умешајте у њу загрејано уље*. (Еликсир, 46) — ... *контролише се утакање лож уља* ***у резервоаре*** *камиона* ... (Правилник, 2) — *Сипати смесу* ***у шприц***, ... (Ситни колачи, 31) — ... *чули су се врели гласови девојака што су спремале милодух и црвена јаја* ***у бакраче*** *пуне воде* ... (Селимовић, 66) — *брала је као неко крупно дудиње и бацала* ***у један лавор***. (Угринов, 22) — *Тог истог дана, ..., одједаред упаде у буре* ... (Секулић, 19) — *Псује пригушено све док га, нису спустили* ***у велико плехано коритo*** *и почели да перу* ... (Лубарда, 33) — *Уто гусар спусти пипирнати убрус* ***у тањир*** *са чорбом*, ... (Павић, 76) — *Чекајте, чекајте! — узвикнула је Василија и њена коса се развезала и пала* ***у чашу*** *с вином* ... (Павић, 60) — ... *дебела једна слушкиња, ..., стала је пред кућном прскати литром, гњурајући је* ***у три ведра*** *пуна разне боје*. (Црњански а, 118) — ... *при томе пало је* ***у лулу*** *мало косе и златна влас је зацврчала на жеравици*. (Павић, 26) ... *мрзовољни уредник редовно их бацаше* ***у кош*** ... (Лалић, 275) — ... ***у ту котарицу*** *да положим главу* ... (Секулић, 58)

Дистинкција унутрашњост/спољашњост занемарљива је код локализатора плићег облика (плићих посуда) или оних код којих немамо увек

133 Понекад се уз конструкцију с предлогом **на** појављују глаголи кретања са семантички јасно израженим усмерењем. Њихова полазишна тачка је просторно нижа у односу на циљ, тако кретање започиње испод локализатора и завршава се на његовој горњој површини, као што илуструје овај пример (*попети на бурад*), или обрнуто, да је кретање усмерено „надоле", нпр.: *Капи су падале на сто* ... (Илустрована, 39) — *Атанасије Свилар је спустио војничку блузу мајора Косте Свилара на сто* ... (Павић, 112).

јасну представу о томе да ли својим обликом припадају плићим или дубљим посудама. У том случају су конструкције с предлозима **у** и **на** синонимичне. С обзиром на то да је у овом случају релавантан облик локализатора, није тешко издвојити именске лексеме које се комбинују са оба предлошка решења. У нашем корпусу су забележене две такве именице, *тањир и тацна*, нпр.: *ставити у тањир/ставити на тањир, спустити у тацну/ спустити на тацну.*[134]

Код отворених локализатора са изазитијим унутрашњим делом површинска локализација је ограничена избором објеката које је могуће локализовати на њиховом горњем рубу: *ставити на чашу колут лимуна, ставити поклопац на шерпу*, или на вањској страни посуде: *написати нешто на теглу.* Има случајева са специфичном површинском локализацијом при којој локализатор заузима положај обрнут од уобичајеног, тј. окренут је наопако: *стати на коритo.*

ђ) Појмови са значењем *одеће и њених делова* своју основну намену реализују облачењем на људско тело или каквом другом употребом при којој је ангажована њихова унутрашња страна. Језичко испољавање овакве ситуације огледа се у фреквентнијој употреби акузативне конструкције с предлогом **у** као одговарајућег граматичког модела за такве локализаторе.

у + Иак

Ставио сам боцу ***у цеп****.* (Лалић, 292) — *... а остали су, задржавајући смех додавали левкове, од новина, кроз које су им точили хладну воду* ***у чакшире****.* (Црњански а, 187) — *... наша слушкиња је турала* ***у џепелице*** *орасе.* (Црњански, 122) — *Стала је* ***у пајуче****.* (Тишма, 90) — *Леђа су га заболела, ..., док је завлачио прсте* ***у сталу чарапу****.* (Црњански а, 209) — *Благоје узме капу* ***у обе руке****, метну* ***у њу*** *сахат, лулу и дукате.* (Секулић, 150)

Забележено је такође неколико примера у којима семантика глаголске лексеме подразумева повезивање локализатора и објекта локализације у једну целину (в. тачку 2. 2. 1. 1. 4. овога рада). Међутим, ово није и примарно значење употребљене акузативне конструкције. Граматички модел с предлогом **на**, који има дати акузатив, упућује на локализацију са горње стране локализатора: *Делове џепова од поставе штепати на укројене опшивке ...* (Илустрована, 41) — *... а предње шавове прештепати дуж шавова 1 цм ширине и наштепати их на горњу ивицу мантила.* (Илустрована, 41) — *измишљаху разне значке и натураху их дрско сваком ко већ није нешто слично наташарио на револер.* (Лалић, 306).

Локализација на површинском делу оваквих локализатора ограничена је само на малобројне и, с обзиром на намену ових појмова, неспецифичне, а понекад и случајне глаголске радње, нпр.: *Крв је капнула на њену хаљину ...* (Десница, 20).

Локализација којом су повезана два појма, објекат локализације и локализатор, не укључује обавезно ангажовање целокупне структуре једног и другог појма. Када је локализатор у питању, осим изјашњавања о

134 У речнику САНУ налазимо и овакав пример: Сједе на огњиште, налије чорбу *на* дрвени чанак (Ђип. 5, 23) — РСАНУ, XIII, на.

томе да ли је ангажован унутрашњим или површинским делом, обично се не износе други конкретнији подаци о месту контакта, тј. о сегменту с којим се објекат локализације додирује. Међутим, из свога корпуса издвајамо неке од примера у којима је податак о локализатору знатно прецизнији, тако да се уз предлошку акузативну конструкцију са значењем „интегралног дела" неког ширег појма реализује и именица у генитиву са значењем „целине".

... забацујући главу ***на наслон фотеља****.* (Тишма, 48) — *Ханс Магнус Ландан је четвртаст пословни кофер положио* ***на поклопац клозетске шоље*** *...* (Пекић, 44) — *Товар је довожен из терминала и крановима слаган* ***у труп авиона****.* (Пекић, 30) — *... који се умасира у косу и делује* ***на корен и на стабло длаке****.* (Еликсир, 54) — *клокоће вода* ***на уста чутурице*** *...* (Киш, 37)

Када дати сегмент није могуће именовати, акузативном конструкцијом се прецизира његов положај (горњи, доњи, средишњи, итд.):

Покретне степенице су га кратким меким замахом подигле ***на горњи ниво станице****.* (Пекић, 22) — *... и боре су бележиле године* ***у горњи део њихових лица****.* (Павић, 9) — *... и врати своју свест* ***у срце пећине****, ...* (Тишма, 56) — *... па се зраци светлости усмеравају тачно* ***на средину мрежњаче****.* (Еликсир, 24) — *... нешто разоравајуће јури* ***на средиште њено (куле)*** *...* (Секулић, 26)

Понекад је податак о локализатору употпуњен податком о његовом облику, нпр.:

... крв, ... сливала се преко бора чела ***у школске уџбеје****, ...* (Тишма, 55) — *... и належе једним троуглом* ***на сиву траку тротоара*** *...* (Тишма, 43) — *... налетео је* ***на углао клупе*** *...* (Тишма, 60) — *... и увукао га* ***у засек доње ивице табле*** *с крупним натписом ...* (Пекић, 45)

2.2.1.1.2. *Општа локализација*

У *општој локализацији* учествују предлошке конструкције у акузативу код којих је опозиција унутрашњост/спољашњост неутрализована. Први вид неутрализације се односи на примере са једним предлошким решењем, а други на оне са два који се употребљавају као факултативне варијанте или представљају синониме.

Именски појмови који се понашају као *општи локализатори* могу се груписати у неколико семаничких категорија. Углавном се ради о појмовима са обележјем социјалног простора, територијалним, етничким, конфигурационим, друштвено-политичким обележјима итд., која су, на известан начин, индиректнија у односу на човекову локализацију према појмовима из његовог непосредног окружења.[135] Ту би били укључени појмови везани за Земљу као планету: сфере (*атмосфера*), амбијенти

135 У корпусу којим располажемо нису забележени примери типа: *Оде Марко с аџом на кадију. Нар. џес. вук 2, 359; Да је и он ходио на пророка чак у Мостар. С. Љубића прил. 202. (ЈАЗУ, XII, на)*, где се као циљ кретања појављује појам живе природе. Данас се у таквим случајевима реализује датив, док се облик акузатива сматра архаичним.

(*небо, ваздух*), типови пејзажа (*пустиња, тајга*), основни типови копна (*континент, острво, полуострво*), планински предели, низије и удубљења (*планина, равница, јарак*), природни и вештачки омеђени и неомеђени предели (*виноград, шума, ледина, ливада*). Поред наведених локализатора реализовани су и појмови везани за Земљу као административно-политичку и географску целину: стране света (*исток, запад*), називи административно-политичких јединица (*земља, република, покрајина*), насељени пунктови (*град, село*), делови насељених пунктова (*улица, трг, булевар*). Овом списку се прикључују простори одређене намене (*аеродром, стадион, пристаниште, пијаца*), грађевински објекти и просторије (*позориште, соба*), саобраћајнице (*мост, пут*), простори заступљени именицама: *место, подручје, територија* и сл., одређене тачке у простору (*полазиште, циљ*) и простор на којем се одвија једна од етапа глаголске радње (*циљ, одредиште*) и разне врсте материја (*вино, брашно*).

а) Појмови са значењем *сфера* комбинују се с предлогом **у**:

у + Иак

Угљена киселина коју ми издишемо ***у атмосферу****, даје биљном дисању материјал за синтезу угљених хидрата.* (Летопис, књ. 354, 1940, 195) — *... следи избацивање отпадака* ***у биосферу****.* (Агроекономика, 24) — *Већ смо писали о „заборављеном" космонауту ..., који је 18. маја 1991. лансиран* ***у свемир*** *и кружио око Земље 310 дана.* (Илустрована, 36)

б) Исту предлошку конструкцију налазимо и у примерима са именским лексемама које означавају *ваздух, небо* и друге сличне амбијенте, нпр.:

у + Иак

... има и малих фабрика које испуштају токсичне материје ***у ваздух*** ... (Агроекономика, 22) — *... (птице) пре него што сасвим замру или се урличући подигну* ***у небо****, у сусрет сунцу.* (Пекић, 3о) — *Мост, фабрички димњаци, оџаци радионица, дизалице, ..., све је то тонуло* ***у неку мокру маглу оближњих шума****.* (Црњански а, 221) — *Вукло га је нешто неодољиво* ***у измаглицу оранице*** ... (Црњански а, 218)

Постојање двају конструкционих модела, у овом случају, нема дистинктивну улогу у смислу раздвајања спољашњег и унутрашњег простора. Акузативна конструкција с предлогом **на**, за разлику од оне коју илуструју претходни примери с предлогом **у**, добија метафоричко значење употребљено у смислу „ја не бих да умрем, нпр.: *Што се мене тиче, ја не бих на небо.* (Пекић, 25)

С друге стране, као синоними конструкцијама с предлогом **у** појављују се овакви случајеви: *... не повлачи се ни за часак натраг, као што се снег или реч не може вратити на небо, у чистоту.* (Павић, 25)

в) Граматички модел **у + Иак** карактеристичан је и за примере у којима се као локализатори појављују именске лексеме са значењем *географских подручја*, предела различите климе, вегетације, пејзажа:

у + Иак

Да их не би заковали за крст или на ветрењачу, ... — бежали су у пустиње. (Павић, 10) — *Где која занело мађаре* ***у крш****, па хоће да му ноге исцребија ...* (Ненадовић, 3)

г) Избор предлога уз *називе континената и одређене типове копна* зависи од именске лексеме у акузативу. Док се властите именице са значењем назива континената реализују искључиво с предлогом **у**, називи острва и полуострва не показују изразиту опредељеност за један од ових предлога.

у + Иак

... он се враћа у ***Африку****.* (Илустрована, 11) — *... бугарског цара је заробио и послао у* ***Азију****.* (Ћоровић, 270) — *„Југопластика" је толико одмакла Туђману у* ***Европу****, ...* (Побједа, 2) — *Њих двоје одлазе у добровољно изгнанство у* ***Аустралију*** ... (Илустрована, 51)

Нешто фреквентнију појаву предлога **на** уз именице са називом оточја, коју смо запазили у свом корпусу, могуће је објаснити чињеницом да се ради о подручјима која су некада била ненасељена, егзистирала као слободне површине, а при том представљају и узвишења изнад мора.[136]

на + Иак

Понудили су ми 2000 долара да пренесем дрогу из Банкока ***на Филипине****.* (Илустрована, 11) — *... обишли смо Дизниленд и Тајланд док ове седмице идемо* ***на Хаваје****.* (Илустрована, 51) — *... као што су Ксерксову армаду бацали на исти оштри рт, на последње полуострво* ***на Халкидики****.* (Павић, 34) — *... због невремена је упућен* ***на Исланд*** ... (Пекић, 40) — *Она ме је питала, да ли бих пошао сутра с њима* ***на Крк*** ... (Црњански, 105)

Међутим, забележили смо и овакве примере: *Ах, он није хтео* у *Полинезију.* (Црњански, 96) — *Сумњиво је и то што он већ други пут долази као туриста у Тајланд ...* (Илустрована, 11), где је супституција предлога у предлогом на заснована на њиховом синонимском односу, као и у неким другим сличним случајевима, нпр.: *на/у Ријеку, на/у Сицилију* и сл.

д) *Планински и низински предели* у функцији локализатора понашају се сходно својим природним особинама. Планине, брда и друга узвишења предодређују кретање усмерено према „горе", што се на језичком плану испољава избором предлога **на**:

на + Иак

Упамтио је највише да су их као основце изводили ***на пропланке*** ... (Илустрована, 46) — *... пео се на брежуљке крај Дунава ...* (Црњански, 48) — *... у паничном бегу и покушају да се*

---

136 Љ. Јонке сматра да се предлог **на** нашао у употреби најпре уз она географска имена која значе некакво место на висини, што је у вези са примарном улогом тог предлога, а да се касније он и у неким другим случајевима проширио на рачун предлога **у**, што овај аутор илуструје примерима: Посла њега *на село* своје да пасе прасце; Пође цар *на војску*, а царица остане с пасторком *на двору*; Отишао је *на пошту* да преда писмо. (уп. Јонке 1965, 393).

врате ***на десну обалу Дунава*** *могли су завршити у његовим таласима* ... (Илустрована, 8) — ***На Ловћен*** *оскрнављени никада нијесам отишао.* (Побједа, 9) — ... *вратиће се послови самаца натраг* ***на Атос и Хиландар*** *их прихвати као и остали.* (Павић, 65)[137]

Када се комбинују с предлогом **у**, ове именице најчешће имају генеричко значење.[138] Томе у прилог иде и чињеница да именска лексема има плураски облик, нпр.: *Ове пустоши ова језера у брда похватана: ове ливаде кажу ти да су се овда држали витешки коњи.* (РЈАЗУ, II, брдо) — *Залазили су у планине Горње Табанде, између Нила и Црвеног мора* (Павић, 10) — *Сандаљ се за то време повукао у планине и чекао развој догађаја.* (Ћоровић, 290), где се не прецизира о којем конкретном брду или планини се ради, већ је у питању цео комплекс, схваћен уопштено. Такође, предлог **у** се никада не комбинује са властитом именицом, тј. називом неке планине или брда. Увек је: *идем на Авалу*, а не **идем у Авалу.*[139]

У случајевима где су локализатори другачије конфигурације у односу на претходне очекивана је, а примерима из нашег корпуса, и потврђена разлика у граматичком моделу. С обзиром на то да је избор предлога углавном регулисан обликом локализатора, кретање са узвишења према низинском подручју усмерено је „надоле", те се доживљава исто као локализација у неком удубљењу, што се на језичком плану испољава појавом конструкције с предлогом **у**:

у + Иак

Кад смо силазили пешке са тог брега, владика је, као да му је жао било што се ***у равницу*** *спушта, гласно узвикнуо:* ... (Ненадовић, 53) — *Неко описова и паде* ***у јарак.*** (Црњански, 49) — *Пролазе неки, а неки се завлаче* ***у јаму.*** (Црњански, 289) — *Улазили смо дубље* ***у ровове.*** (Црњански, 5о) — ***У ту рупу*** *кад се спусти какво животно, па после неколико тренутака извади, оно је онесвешћено,* ... (Ненадовић, 51) — ... *реке се враћају у своја корита,* ... (Киш, 41) — ... *и велике количине хранљивих материја испира* ***у дубље слојеве.*** (Ђиновић, 80) — ... *обилне кише у време ницања „спустиле" су га дубоко,* ***у зону кореновог система.*** (Ђиновић, 77) — *Ни главе не окреће да види шта раде деца, и због ње је Јованкино дете и упало* ***у кречану.*** (Секулић, 82)

Аналогно овим примерима, исти граматички облик имају и акузативне конструкције које означавају локализаторе истог облика, удубљеног, па и када то није део тла, већ неког другог појма.

[137] Акузативне конструкције у адноминалној синтагми, као нпр.: *Следи списак ... и датуми излета на Авалу и Космај.* (Киш, 40) — ... *а сасвим су заборавили на излете на Стражилово.* (Лалић, 260), представљају површинске експоненте дубинске реченице: *излети на Авалу ⇐ иђи (на излет) на Авалу*, у којој акузатив има улогу локализатора глаголске радње, тј. месне допуне уз глагол кретања.

[138] Комбинација именица овога типа са предлогом **у**, по мишљењу неких аутора, може да означи локализацију бочном страном локализатора, за разлику од конструкције с предлогом **на** код које је локализатор ангажован горњим, површинским делом (уп. Вукомановић, 1963, 83).

[139] Изузетак је именица: **Алпе** и сл. која представља морфолошки плурал, а и семантички означава планински комплекс, а не само једну одређену планину, па се може рећи: *идем у Алпе.*

Кревет уђуран под прозор ***у удубљење зида*** ... (Тишма, 96) — *Када буду печене (поџачице),* ***у удубљења*** *ставити мало џема.* (Ситни колачи, 15) — *„Шиваћи халоген" представља грануле халогена у течном стању које се путем инјекције убацује* ***у два мала реза*** ... (Еликсир, 24)

ђ) Локализација на местима која представљају природне или вештачки *омеђене просторе* на лингвистичком плану се испољава двојако. Неке од датих именских лексема своју локализаторску улогу реализују искључиво у оквиру једног граматичког модела, док се друге комбинују са оба предлошка решења међу којима постоји варијантни однос.

Именице: *шума, виноград, кукурузиште* и сл. у нашем корпусу се појављују само у комбинацији с предлогом **у**:

у + Иак

... *кад су га — неспремна — гурнули* ***у мрачне босанске шуме****, није знао шта му се дешава* ... (Лубарда, 19) — *Стигосмо* ***у неки шумарак****,* ... (Црњански, 104) — *Са ужасом се сећао како је једном отишао са оцем* ***у виноград*** ... (Павић, 18) — ... *воде ме* ***у кукурузе*** *што зру* ... (Црњански, 124)[140]

Границе распрострањености одређене биљне врсте у овим примерима (дрвећа, винове лозе, стабљика кукуруза) омеђују простор који је као локализатор ангажован својим унутрашњим делом. У језичком погледу би се исто понашали и други слични локализатори, нпр.: *отићи у воћњак, у врбак, у шљивик* и сл.

Простори који представљају граничне случајеве између омеђених и сасвим отворених локализатора имају двојаку могућност језичке реализације. Такви су, на пример: *двориште, башта* и сл., јер су обично ограђени а, с друге стране, изгледају као отворене (слободне) површине са могућношћу различите употребе или намене.[141] Иако се у оваквим случајевима два конструкциона решења користе напоредо (*отићи у двориште/ отићи на двориште*), маркираност опозицијом унутрашњост/спољашњост није баш сасвим неутрализована. Разлика између оваквих акузативних конструкција с предлозима **у** и **на** спада у варијантне разлике са мањом или већом употребом једног од облика. Наши примери показују да је код ових локализатора знатно чешћа акузативна конструкција с предлогом **у**:

у + Иак

... *и кроз прозор истрчасмо* ***у двориште****.* (Лалић, 300) — *Око подне,* ***у доње двориште*** *уђоше једна кола,* ... (Угринов, 9) — *Не излази чак ни* ***у авлију*** ... (Лубарда, 54) — *После ручка мушкарци су изашли* ***у баштицу*** *са комадом мора у које су падале маслине,* ... (Павић, 59)

[140] С обзиром на природу појма означеног акузативом, посматрана предлошка конструкција у овом примеру није искључиво везана за просторну идентификацију, већ се својим значењем мноштва појединачних ентитета укључује и у просторну квантификацију (в. тачку 2. 3. 1. овог рада).

[141] Према Стевановићевом тумачењу, овакви појмови могу представљати ванјски простор у односу на кућу, па се према томе комбинују и са предлогом **на**, за који је карактеристично значење отворености (уп. Стевановић, 1988, 154).

Извесна семантичка разлика у односу на наведене локализаторе запажа се код именице *поље*. Она означава непошумљено равно пространство или већи простор одређене намене, као што је: *снежно поље, ледено поље, житно поље* и сл.[142] Наведена семантичка разлика испољава се и у језику. Употребљена у генеричком смислу именица *поље* се удружује с предлогом **на**, нпр.: *Одрасли инсекти у пролеће напуштају скровиште где су презимели и одлазе на поља.* (Ђиновић, 77) У значењу простора који је одређенији, па и именица има референцијану употребу, што илуструју и следећи примери, појављује се с предлогом **у**, нпр.: ... *тек ако је пусте у поље, где би је мирис жита вратио у прошлост* ... (Лубарда, 41) — *Изашао сам јутрос у поље, пео се уз исцветало брдо,* ... (Селимовић, 142)

Акузативна конструкција с предлогом **на**, као фреквентнија варијанта у нашој грађи, забележена је уз именице: *њива, мајур, салаш* и сл., као и уз именице са значењем великих неомеђених простора, на пример, *плажа*, а исто би се односило на просторе чија намена није увек прецизирана, нпр.: *ливада,ледина, пољана.*

на + Иак

Зар није послао ***на ваше њиве*** *сушу* ... (Киш, 12) — *За време вршидбе сви укућани одреда преселили би се* ***на мајур*** (Угринов, 27) — ... *легао је* ***наледину*** ... (Десница, 63) — ... *водиле су ме* ***на плажу*** ... (Угринов, 27) — ... *приморане (су) да се одрекну изласка* ***на плажу*** ... (Ликсир, 48)

е) Акузативна конструкција са предлогом **на** карактеристична је за примере у којима се усмерење објеката локализације идентификује употребом географског термина којим се обележавају *стране света*:[143]

на + Иак

... оне голове пратећи своја сазвежђа једне ***на Југ*** *у знаку „Рака", друге у знаку „Водолије"* ***на Исток****, треће иду за „Близанцима"* ... (Павић, 27) — *Између осталог испричао је мом оцу да је он кренуо са црногорским народом и свештенством* ***на запад*** *од страха и од комунистичке осветe.* (Илустрована, 34) — *Он ми рече да ће тај (воз)* ***на север****.* (Црњански, 123) — *Део муслиманско-хрватских снага покушао је да се пробије и* ***на југоисток****, према Чајничу.* (В. новости, 4)

ж) Када је акузатив у питању, језичко испољавање односа у простору нарочито је изражено уз локализаторе који представљају политичко-административне јединице. Њихова ограниченост територијом, бројем становника, па и начином живота сврстава их међу локализаторе с

142 Уп. Всеволодова, Владимирскиј, 1982, 34.

143 Овакве именске лексеме не означавају увек само усмереност према одређеној страни света, већ се њима конотира и значење државе или држава које се на том подручју налазе, нпр.: *Стари цар Манојло беше, међутим, отишао на Запад да преговара.* (Ћоровић, 276). Будући да су та два значења међусобно повезана, јер свако овакво конотативно значење подразумева и значење усмерености, сматрали смо да такве примере не треба посебно издвајати и евентуално прикључивати примерима где именица у акузативу има искључиво конотативно просторно значење.

обележјем компактности, омеђености за које је карактеристичан граматички модел с предлогом **у**. Наши примери само потврђују ову чињеницу, те се именске лексеме: *земља, домовина, покрајина, град, општина, село* итд. удружују углавном с овим предлогом:[144]

у + Иак

... развој је могућ уколико ***у земљу*** *уђе очекиваних 2, 5 мил. долара.* (Побједа, 6) — *Све то је изазвало огроман страх и они су се вратили* ***у своје земље****.* (В. новости, 5) — *Из Турн-Северина кренули су* ***у домовину****.* (Илустрована, 46) — *Мој отац свештеник ... одбио је да иде* ***у парохију*** *па је остао у Аранђеловцу.* (Илустрована, 34) — ... *чији су родитељи такође отишли* ***у атар****.* (Угринов, 27) — ... *како је Мортон тражио да дође* ***у овај град*** *да поразговарају о послу.* (Илустрована, 39) — *Са колонама које су улазиле у Београд умарширао би* ***у варош*** *и његов живот исто тако мајор Коста Свилар* ... (Павић, 107) — ... *Хасан заиста долази* ***у текију****.* (Селимовић, 61) — *Беч се расељавао* ***у купатила****.* (Црњански, 42) — *Због тога је и тешко умирити дружину, када је ред отићи* ***у које мање место****.* (Летопис, кн. 301, 1922, 101)[145]

Именовањем административно-политичких јединица конкретизује се локализатор који своју функцију, као и у претходним примерима, остварује најчешће у конструкцији с предлогом **у**.

у + Иак

Немци су га 1941. године интернирали ***у Немачку****.* (Илустрована, 34) ... *догони стоку из Влашке, из Србије и одгони* ***у Далмацију, у Аустрију****.* (Селимовић, 59) — *Турска војска, ..., упала је* ***у Босну*** *већ јануара месеца.* (Ћоровић, 272) — *Знао је да ће те установе европске цивилизације прећи Тисе прећи* ***у Банат*** ... (Летопис, кн. 353, 1940, 5) — ... *они уопште нису дошли* ***у Јајце****.* (В. новости, 2) — *Од њега се захтева да оде* ***у Банкок*** *с гомилом пара* ... (Илустрована, 11) — *Дубровачка влада одговорила је 23. децембра ... да се може склонити* ***у Стон*** *или у сам* ***Дубровник****.* (Ћоровић, 272) — *Јер се његов пут* ***у Трст*** *(⇐ путовати у Трст) завршио ...* (Киш, 49)

Једини пример забележен с предлогом **на** односи се на место Цетиње које се налази на узвишењу, што објашњава мотивисаност употребе баш овог предлога:[146] *Отишао сам на Цетиње* ... (Побједа, 9)

За исказивање финалности уз именску лексему са значењем географског појма паралелно се реализују два предлошка решења — **у** као

144 У својој примарној грађи нисмо забележили случајеве у којима је акузатив локационо употребљен као у примеру: *закон у стару земљу не ваља ништа* (Пижурица, 210: СМЉ; ВП).

145 Запажа се неколико именица — локализатора које се на известан начин разликују од осталих именица са значењем геополитичких простора. Оне, по правилу, у свом семантичком потенцију садрже и одређено специфично значење, као нпр. именица *иностранство*, где се основном значењу „земље или државе" приписује квалификација „страна земља", уносећи тако нову нијансу у њено значење: *Полази се од тога ко је због малверзација побегао у иностранство*, ... (Илустрована, 3). Исти је случај и са именицом *провинација*: — *Да је заиста волео људе, ..., постао би сеоски лекар, отишао у провинцију.* (Пекић, 49).

146 По тумачењу С. Вукомановића, предлог **на** се појављује уз имена места која нису насељена, а касније када су на тим местима подигнута насеља, у језику се и даље задржао исти предлог и изгубио раније семантичку мотивисаност (тако је: *на Ријеци, на Руднику* итд) — уп. Вукомановић, 1963, 87. Пример типа: ... *отидоше на град на Бојану* (уп. Миклошич, 1882, 414) није забележен у нашем корпусу.

фреквентније и **за** нешто ређе.[147] Овим наш корпус потврђује чињеницу да акузативна конструкција **за + Иак** не треба да буде спорна, као што се то некада мислило.[148] У свим таквим примерима улогу локализатора заузима властита именица, јер уз заједничке именице, које такође могу означавати географске појмове, овај предлог се углавном не појављује.[149]

за + Иак

... авион САС-а из Осла, којим ће отпутовати ***за Норвешку*** *није (се) још спустио* ... (Пекић, 59) — *Опет са Слободаном идуће године креће* ***за Италију***. (Илустрована, 46) — *Под вођством Исак-бега кренули су Турци* ***за Босну*** *у јуну 1414...* (Ћоровић, 290) — *Авиони ЈАТ-а престали су да лете из Београда* ***за Москву***. (Еликсир, 18) — *... чује се мукло зујање лађе која ће нетом испловити* ***за Нови Сад***. (Киш, 39)

з) Генеричка и референцијална употреба именских лекесема са значењем мањих административно-политичких јединица (обично *село, град*) регулисана је њиховим граматичким моделом. Конструкција с предлогом **у** необележена је у том погледу; користи се и у генеричком значењу: *Поред свега тога, у села, баш у села се мора највише ићи.* (Летопис, књ. 301, 1922, 101) — *Покретна позоришта су пак позвана да унесу живост, новог духа, неког културног покрета у мртва села.* (Летопис, књ. 301, 1922, 101) — *У град на школовање отишли су слабији ђаци.* (Илустрована, 12), као и у референцијалном: *Неки су се враћали у своје село* ... (Киш, 10) — *Снаге ЈНА су у борбама за Купрес ушле у Зло Село.* (Илустрована, 8) — *С нашим домаћином, ипак, одлазимо у село Медошевце поред Ниша* ... (Илустрована, 47).

Друга конструкциона могућност везана је за акузатив именских лексема које функционишу као локализатори схваћени у генеричком смислу: *... сад ево по први пут се враћа на село.* (Десница, 44) — *Па кад све то видим, мислим да треба да идем на село, јер не могу издржати дуго.* (Црњански а, 245) — *... људи (су) већ увелико одлазили на морска одмаралишта*, ... (Киш, 43).[150]

---

147 За разлику од Љ. Јонкеа који претпоставља да је акузативна конструкција с предлогом **за** настала по угледу на романске и германске језике (уп. Јонке, 1965, 395—6), Ј. Кашић сматра да је њено порекло могло бити и аутохтоно и да је она могла настати упрошћавањем сложеније конструкције типа *спремити се за пут* (одлазак и сл.) *у Београд.* (уп. Кашић, 120: Видаковић). Треба поменути и могућност утицаја исте акузативне конструкције у атрибутској функцији. Наиме, по мишљењу И. Прањковића, дата акузативна конструкција у адвербијалној функцији (*путовати за Сарајево*) исто толико је прихватљива као и она у атрибутској улози (*влак за Сарајево*). Овај аутор констатује да је у оба случаја средство за реализацију глаголске радње увек присутно, наиме, да се акузатив с предлогом **за** не реализује уз глаголске лексеме које искључују средство (уп. Прањковић, 1993, 44—45).

148 Разматрајући акузативне конструкције с предлогом **за**, М. Стевановић каже да оне могу имати значење „правца кретања према предмету с именом у акузативу, али само ако је то место или земља. „(уп. Стевановић, 1961, 213). Овакви примери су забележени и у језику Јована Хаџића (уп. Суботић, 1989, 183), Милована Видаковић (уп. Кашић, 120: Видаковић) и Јакова Игњатовића (уп. Јерковић, 237: Игњатовић). Данас су граматике и савремена лингвистичка литература прихватиле ову предлошку конструкцију (уп. Стевановић II, 1979, 433; Клајн, 1991, 136; Станојчић, 1996, 130—1).

149 У језику И. Андрића забележени су и такви примери (уп. Станојчић, 1967, 356).

150 Пронашли смо, међутим, овакав пример: *Има пут који води на Дубровник. С. Љубиша прил. б.* (РЈАЗУ, XII, на). У разговорном језику се такође могу чути овакве конструк-

Конструкција с предлогом **на**, регистрована у мањем броју случајева, резултат је специфичног односа између полазишта и локализатора, нпр.: *Између 17 и 19 часова на град је пало седам граната.* (Илустрована, 8) — *Оно је магла која је пала на Рим.* (Црњански, 78) — *... 1972. један се Тридент срушио на суседно предграђе Стаинес*, ... (Пекић, 56). У семантици одређених глаголских лексема садржана је компонента усмерености са просторно више на просторно нижу тачку (*пасти, срушити се, сручити се*). Полазиште је у том случају увек са горње стране, изнад локализатора на којем се завршава дата радња.[151] С друге стране, својим основним значењем површинске локализације конструкција са предлогом **на**, у извесном смислу, димензионално се супротставља конструкцији с предлогом **у**. Површинска локализација оставља утисак веће заступљености и целовитости локализатора што се разликује у односу на унутрашњи простор, који је обично захваћен само једним делом. У синтагми *гранате су падале на град* локализатор би носио обележје целовитости, док би локализација радње у синтагми *гранате су падале у град* могла бити обележена дистрибутивношћу, тј. могло би значити да се радња завршава на више места унутар локализатора.

и) Уз именске лексеме са значењем делова насељених места, као што су *насеља, улице, предграђа* итд., појављују се напоредо оба предлошка решења. Интересантно је, међутим, да је уочљива извесна диференцијација у њиховој употреби. Поједини аутори, као што је С. Вукомановић, сматрају да је на језичку ситуацију утицала (не)насељеност појединих делова града. Појава предлога **на**, по мишљењу овог лингвисте, може се довести у везу са локализацијом на подручјима која су раније била ненасељена.[152]

Не желећи да посебно коментаришемо овакво тумачење, изнећемо своја запажања на основу властите грађе. Рестриктивну улогу у погледу избора граматичког модела имају саме именске лексеме, али не према критерију који се тиче насељености или ненасељености неког дела града, већ према димензијама и структури подручја које представљају.

Именице *насеље, предграђе* и сл. са општим значењем насељеног простора,[153] по правилу се комбинују с предлогом **у**, као у следећим илустрацијама:

у + Иак

Симон улази за њима ***у насеље***, ... (Киш, 8) — *Један од ученика отрча* ***у оближње насеље*** ... (Киш, 22) — *... доспела (је)* ***у пролетерска предграђа*** ... (Киш, 27)

ције. Разлика у односу на остале акузативне конструкције с овим предлогом запажа се тек након њене супституције одговарајућим еквивалентним конструкцијама у акузативу и генитиву, нпр.: *Има пут који води кроз Дубровник / преко Дубровника.* Ради се, дакле, о перлативном значењу у којем се акузативне конструкције с предлогом **на** појављују спорадично и условљене су лексичким окружењем.

151 Уп. Арсенијевић, 1994.

152 Уп. Вукомановић, 1963, 93.

153 Именица *предграђе* разликује се од именице *периферија*, јер она, поред дистрибуције у односу на шири простор, означава и насеље, за разлику од *периферије*, за коју је ре-

Такође, примери из нашег корпуса показују да се именице: *булевар, сквер, трг*, дакле оне са значењем већих отворених површина, обично комбинују с предлогом **на**, нпр.:

на + Иак

Онда дођоше краљисти и стадоше ***на сквер*** *гдје трамвај окреће.* (Лалић, 298) — *Блам излази* ***на Нови булевар****.* (Тишма, 40) — *... излазећи једним заобљеним углом, ...,* ***на Главни трг****, ...* (Тишма, 7) — *... а он је пошао* ***на трг****.* (Црњански а, 92)

Када је локализатор просторно ограничен, што је управо случај са именском лексемом *улица* која означава простор мањих димензија, уз то омеђен зградама, углавном се појављује конструкција с предлогом **у**, нпр.:

у + Иак

... око 3000 грађана долази овде ***у Чика-Љубину улицу****, ...* (Илустрована, 23) — *Блам са Главног трга скреће* ***у бившу Јеврејску улицу****.* (Тишма, 29) — *Упућују нас у* ***Улицу Страхиње Стефановића****.* (В. новости, 14) — *... (тротоар) скреће* ***у узан сокак****.* (Тишма, 44)

Овај тип локализатора специфичан је по томе што се реализује и у комбинацији с предлогом **на**, а опозиција двају предлога је заснована на различитом положају полазишта у односу на циљ. У претходним примерима, где је локализатор заступљен конструкцијом с предлогом **у**, цео ток глаголске радње, од почетка до краја, одвијао се напољу. Међутим, када глаголска радње започиње своју реализацију унутар неког грађевинског објекта (у затвореном), а завршава се на ванјском (отвореном) простору, тј. када су полазиште и циљ физички раздвојени, реализује се акузативна конструкција с предлогом **на** означавајући циљ.[154]

на + Иак

... отворио је прозор и стрмоглавио се ***на улицу*** *пред запањене пролазнике.* (Илустрована, 49) — ***На улице*** *прокуљају мадраци и јоргани ...* (Лалић, 274) — *Зарадована што ће ми предстојник помоћи, истрчим* ***на сокак****, ...* (Лубарда, 48)

ј) Варијантни однос међу конструкционим решењима евидентан је у примерима где је локализатор простор одређене намене, на пример: *пијаца, гробље, пристаниште, лука* и сл.

Омеђеност локализатора овога типа може се тумачити у смислу ограничености простора на димензије прилагођене функцији, тј. *пијаца* је „простор који служи за излагање и куповину разне робе", односно простор који је на тај начин ангажован. Заступљеност акузативне конструкције с предлогом **у** сведена је на мањи број именских лексема: *логор, лука, пристаниште*, нпр.:

у + Иак

Усташе су их 1941. са осталим српским живљем похапсили и сместили ***у логор*** *у Цапрагу.* (Илустрована, 34) — *... слило се као* ***у матичну луку*** *свих морнара ...* (Киш, 29) — ***У царинградско пристаниште*** *приспео је један брод пун монаха прогнаних са Синаја.* (Павић, 33)

Исту улогу могу имати и конструкције других наведених именица с предлогом **у** (*ући у пијацу, у гробље, у игралиште*), уколико се при локализацији глаголске радње ствара представа о границама локализатора и о актуализацији „унутрашњости". У нашој примарној грађи има мало таквих примера и уз наведене именице се углавном појављује предлог **на**. Локализатор је у том случају наменски одређен простор схваћен у генеричком смислу, нпр.:

на + Иак

Отићи ћеш право ***на рибљу пијацу****.* (Павић, 22) — *Хитала је* ***на тенис — игралиште****, да са својим дружбеницама одигра „сингл".* (Угринов, 52) — *Сваки дан сам излазио* ***на гробље****.* (Црњански, 66)

Међутим, када је локализатор *аеродром*, једино решење у нашем корпусу је акузативна конструкција с предлогом **на**, као у примерима: *Рецимо 8. VIII кренула у 8 часова са екипом на Ченеј (аеродром) да снима прилог о падобранцима ...* (Еликсир, 43) — *Била је другачија од оне која га је довела на Heathrow.* (Пекић, 58)

к) С обзиром на специјализовану делатност поједине установе, као што су: *болница, позориште, ресторан, станица, факултет* и сл., имају општи друштвени значај као јавни простори одређене намене у којима обично функционишу и истоимене институције (нпр. *факултет* истовремено означава и зграду и институцију која је ту смештена).

Језичко испољавање дистинкције између двају значења није карактеристично за све именске лексеме из ове семантичке категорије (увек је *отићи у музеј, отићи на хирушко одељење*). У таквим случајевима је релевантан шири контекст. Већина именица из ове семантичке категорије комбинује се само с предлогом **у**, нпр.:

у + Иак

... дају обавештења и упутства човеку при уласку ***у музеје*** *...* (Поповић, 48) — *Пацијенти су се осећали добро и већина је била способна да сиђе* ***у ресторан*** *на вечеру.* (Еликсир, 19) — *Он је шаље са станице* ***у позориште****.* (Црњански, 111) — *Слободана смо превезли* ***у ваљевску болницу*** *...* (Илустрована, 49) — *Мали инвалиди дуже улазе* ***у школу*** *без осмеха ...* (Еликсир, 4) — *Брзо су уклонили тело настрадалог и превезли га* ***у болничку капелу****.* (Илустрована, 49) — *Ушао сам весео* ***у нашу малу цркву*** (Црњански, 42) — *Момчићи су ушли* ***у манастир*** *свечано ...* (Павић, 48)

Неке од именица се појављу само у комбинацији с предлогом **на**:

левантно само дистрибуционо одређење, тј. значење крајњег дела неког ширег простора (уп. РМС, 4, *периферија*; *предграђе*).

154 Исто тумачење наводи и Стевановић објашњавајући то на следећи начин: „Изашао је *из куће, или било какве зграде* ван, на отворен простор, и то захтева употребу акузатива појма места (улице) с предлогом *на*." (уп. Стевановић, 1988, 154).

на + Иак

... 20 одсто случајева примљено је ***на психијатрију*** ... (Еликсир, 25) — *Премештен је из шок собе* ***на хирушко „А" одељење*** ... (Еликсир, 7)

Именице које означавају зграде као локалитете, али и истоимену институцију комбинују се обично са оба предлога или са предлогом **у**. Полисемија датих именских лексема омогућује им да се придружују локализаторима који учествују у конкретној локализацији, али и са локализаторима апстрактне природе, тј. с онима којима се само конотира одређени простор (в. тачку 2. 4. в). Уколико се паралелно појављују оба предлошка решења, конкретно значење, тј. унутрашњост зграде, бива означена конструкцијом с предлогом **у**, нпр.: *ући у факултет, у пошту* и сл. У случају да се реализује само један од ова два предлога, значење зависи од контекста (*ушао је у банку* = а. у зграду; б. у институцију).

у + Иак

... и да се што пре усмери новац ***у народну банку Војводине*** ... (Дневник, 1) — ... *тренер Вујошевић му је саветовао да дође* ***у „Партизан"***. (Илустрована, 20) — ... *Сатиџ Наулбијар стигао је јуче* ***у штаб УН*** *у Сарајеву* ... (В. новости, 4) — *Ја сам те рукописе носио* ***у „Политику"***. (Лалић, 275)

Постоји известан број примера у којима акузативна конструкција с предлогом **на** има искључиво конкретно значење, тј. означава горњи део зграде. Такви случајеви су лексички условљени. Реализују се уз мали број глаголских лексема чија семантика укључује локализацију горњим, површинским делом локализатора, нпр.: *радници су се попели на факултет (на кров факултета), леци су пали на музеј* (на кров музеја) итд.

Граничне примере између конкретних и општих локализатора представљали би они код којих није изражена опозиција унутрашњост/спољашњост, али је за реализацију већине глаголских радњи приступачнија њихова унутрашњост.

Ангажовање унутрашњег простора посебно је изражено код локализатора са значењем просторија, као што су: *соба, дворана, тоалет, атеље* и сл., што се у језику испољава појавом предлога **у**, нпр.

у + Иак

Наредио је да вас смјестимо ***у гостинску собу***, ... (Лубарда) — *Теже повреде радних обавеза због којих се изриче новчана казна су: ... уношење робе* ***у пословне просторије*** *у циљу продаје* ... (Правилник, 1) — *Једне ноћи царица Теодора је снила како анђели слећу* ***у њену ложионицу*** ... (Павић, 53) — *А ујутро нас жуте и полумртве уведоше* ***у купатило***; ... (Црњански, 55) — ... *(пуковник) је дошао код њега* ***у канцеларију*** *и демонстративно исцепао картицу.* (Илустрована, 23) — ***У њен атеље*** *непрестано стижу поруџбине из целе Италије* ... (Илустрована, 37) — *и није ме довела* ***у ову библиотеку*** ... (Киш, 36) — ... *вратио се* ***у ординацију*** ... (Пекић, 57) — ... *вратио (је) светло* ***у купе*** *и побринуо се да се сви удобно сместе.* (Еликсир, 18) — ***Ући ће у један од сепареа*** ... (Пекић, 41) — *Калуђерица је најзад пренета* ***у кабину*** *за струјардесе* ... (Пекић, 48) — ... *а он (је), захваљујући свом бившем занату издвојен* ***у кројачницу*** ... (Тишма, 35)

Овакве именице се у нашем корпусу не комбинују с предлогом **на**, а и примери које налазимо у речнику пре су индивидуална црта, него општа појава, нпр.: *Ђорђе обиђе врт ... па оде на свињац.* (Ранк. С. 1, 93) — *Пред сарајом коња одјаха, А везиру паде на одају (НП Херм. 1. 243)* — РСАНУ, XIII, **на**.

Када су локализатори просторије, употреба предлога **у** и **на** може бити заснована на положају локализатора према којем је кретање усмерено „надоле"/„нагоре".[155]

Локализатор који представља доњи део неке грађевине или је кретање до њега усмерено „надоле" заступљен је конструкцијом с предлогом **у**, нпр.:

у + Иак

Послије ме он поведе ***у приземље***. (Лалић, 300) — *Озна је открила да свештеник Душанић дотура митрополиту новац и храну па су га преместили у* ***подрум*** *виле „Савић"* ... (Илустрована, 35) — ... *сазнао сам да су вас грешком стрпали у* ***подрум***. (Лубарда, 31) — ... *истераће путнике на плато изнад земље или их сатерати у* ***метро*** ... (Пекић, 26)

Локализатори према којима је кретање усмерено „нагоре" заступљени су акузативним конструкцијама с предлогом **на**:

на + Иак

Сместио их је ***на галерију дворане*** ... (В. новости, 2) — *Послије Петар потрча* ***на мансарду***. (Лалић, 299) — *Повукосмо се* ***на спрат***. (Лалић, 299) — *Пре него што се попео* ***на кровну башту****, лутао је* ... (Пекић, 33) — *Претпостављао је да ће се мајка попети* ***на кров*** *унутрашњим степеништем* ... (Пекић, 37)

Међу просторијама као локализаторима издваја се лексема *ходник*, која се комбинује са оба предлога, али без нарочите семантичке разлике међу њима. С обзиром на то да нема јасно истакнуте опозиције унутрашњост/спољашњост, може се, уз извесна ограничења, говорити о синонимији.[156]

Избор одговарајућег предлога је лексички условљен. Ограничење се рефлектује као компатибилност глаголског префикса и предлошког решења. Биће углавном: *ући у ходник*, а не: *ући на ходник*. Суштина ствари је у томе да глагол *ући* у своје инхерентно значење укључује и значење унутрашње локализације која је по правилу заступљена конструкцијом с предлогом **у** (*ући у*).

---

155 У језику Јакова Игњатовића Јован Јерковић бележи напоредну употребу предлога **у** и **на** уз именицу *кат/спрат*, нпр.: *Шегрт истрчи на стражња врата, па у горњи кат.* ВМ (Јерковић, 235: Игњатовић) — *летти горе на кат* Пат 385 (Јерковић, 235: Игњатовић).

156 У вези са овим односом Пипер констатује следеће: „Овде се, наравно, не може говорити о потпуним синонимима. Постоје разлике у стилској обојености или фреквенцији модела ПКПЗ, које, посматрано на дијахроној оси, могу бити показатељи тенденција замене дублетних облика једним моделом ПКПЗ (фреквентнијим или стилски обојеним)." — уп. Пипер, 1977—78, 18, нап. 30.

у + Иак

Он прође кроз двориште пуно клупица, и заће ***у један мрачан ходник*** *па закуца.* (Црњански а, 98) — *Почео је да силази* ***у загушљиве ходнике*** *морнара.* (Црњански, 93)

Глагол *изаћи* се само привидно комбинује са оба предлошка решења (*изаћи у ходник/ на ходник*). Он је својом семантиком превасходно везан за простор који је полазиште, тј. датим глаголом се означава аблативна радња, јер *изаћи* значи „(боравити у неком простору и) напустити тај простор". Међутим, напуштање једне просторије може представљати истовремени улазак у другу, тако да се акузатив не везује директно за глагол *изаћи*, већ за глагол који се том приликом имплицира, глагол *ући*, на пример: *изаћи у ходник* ⇐ изаћи из неког простора и *ући у ходник*. Реализација акузативне конструкције с предлогом **на**, *изаћи на ходник*, може бити заснована на доживљавању локализатора као спољашности у односу на простор који се напушта.

у/на + Иак

Изашао би ***на ходник****, кад би га они натерали, и вирио кроз решетке.* (Црњански а, 183) — *Свако би вече у исто време изашао и изнео своју клупицу* ***у мали загушљив ходник****.* (Црњански а, 176)

Осим глаголских лексема уз које се реализује именица *ходник*, на њену употребу као локализатора утичу још неке околности. За простор који називамо *ходником*, осим могућности двојаког схватања — као затвореног (омеђеног) простора, али и као спољашњег простора у односу на околне просторије, релевантне карактеристике могу бити његова структура и величина. Када је потенцирана структура, и то унутрашњи део, чешћа је конструкција с предлогом **у**, док је у конструкцији с предлогом **на** израженија његова величина. Овакав закључак потврђује и пример са именском лексемом *предсобље* која означава простор истих структурних карактеристика као и ходник, али мањих димензија, која се због тога не реализује с предлогом **на**, нпр.: *... и увлачио се у предсобље, на раскрсници двају пролаза и у собу и напоље на ходник.* (Тишма, 97)

л) Граматички модел **на + Иак** карактеристичан је за примере у којима се као локализатори појављују именске лексеме са значењем саобраћајница. У нашој примарној грађи забележена је само именица *пут*, али ту би се могле укључити и друге сличне именице: *цеста, мост*, и сл.

на + Иак

Довезао се амбулантним колима ***на прилазни пут*** *...* (Пекић, 61) — *То ћемо видети кад на* ***пут*** *стварно ступимо.* (Тишма, 29) — *Један камен је пао* ***на Свиларев пут****.* (Павић, 68)

љ) Именске лексеме са општим просторним значењем, као што су: *простор, територија, подручје, област, крај* и сл., спадају у ред оних локализатора код којих је избор једне од двеју предлошких конструкција двоструко регулисан. С једне стране, поједине именице се комбинују

само са одређеним предлогом, и то предлогом **у**, као нпр. именице *област*, *крај*, док код других које се комбинују са оба предлога на избор утиче контекст. Оно што би још требало поменути у вези са овом врстом локализатора тиче се њихове семантике. Наиме, ради се о именицама које карактерише просторност у свом елементарном значењу, без неких посебних спецификација, те се уз њих појављују одговарајући детерминатори чијим испуштањем предлошка акузативна конструкција не би била потпуна (*доћи у пиротску област* → **доћи у област; доћи на подручје Новог Сада* → **доћи на подручје*).

Када се у нашем корпусу као локализатори употребе именске лексеме *територија* и *подручје*, оне су комбиноване с предлогом **на**, мада би одговарајући контекст дозвољавао и друго предлошко решење.[157]

на + Иак + Дет

Јер, нажалост, зло се нигдје није толико испрсило као ***на ове наше просторе*** *...* (Побједа, 4) — *То им је изговор за улазак регуларних хрватских трупа* ***на територију Босне и Херцеговине****.* (В. новости, 10) — *... из долине Неретве стигли (су)* ***на подручје општине Прозор****.* (Дневник, 2) — *Једна тенковска чета и три батаљона ЗНГ јуче су пребачени из Хрватске* ***на подручје Босанске Посавине****.* (В. новости, 1)

С обзиром на опште значење наведених именица у акузативу, локализација бива конкретизована одговарајућим детерминаторима који се уз њих појављују (*на ове наше просторе/на територију Босне*). У нашим примерима улогу обавезног детерминатора углавном имају именице у генитиву реализоване у постпонованој позицији.

Као што је већ напоменуто, именице *област* и *крај* улогу локализатора реализују у конструкцији с предлогом **у**, као јединим предлошким решењем, нпр.:

у + Дет + Иак

Ушао је у ***пиротску област*** *и почео освајање.* (Ђоровић, 285) — *Њихови преци пренели су у* ***ове крајеве*** *српску цивилизацију немањићког доба.* (Летопис, 1922, књ. 301, 3) — *... и отпорнији примјерци (се) пресађују* ***у друге крајеве*** *...* (Десница, 64)

У језичком погледу слично се понашају и именске лексеме са значењем „околине", тј. места које је близу неког насељеног пункта,[158] нпр.:

у + Иак + Дет/ у + Дет + Иак

... „зелене беретке" су покушале да убаце већу диверзантско-терористичку групу ***у околину Крче****.* (Дневник, 2) — *Она (сељачка кућа) се по правилу складно уклапа* ***у своју околину****.* (Агроекономика, 57)

---

[157] Чини нам се да није необична ни комбинација истих именских лексема с предлогом **у**, нпр.: *ући у ту територију, продрети у подручје које држе непријатељски борци* и сл.

[158] Локализацију близу крајњег дела неког простора бележимо у примеру: *Иван је сјео у прикрајак.* (Десница, 9)

Локализација крајњим делом насеља на језичком плану се испољава у виду појаве акузативне конструкције с предлогом **на**, нпр.:

на + Иак + Дет

Дознао је да се ***на домак села****, ..., збивају неке необичне ствари ...* (Киш, 16) — *Неки су остављали своје мазге и камиле* ***на домак насеља*** *...* (Киш, 9) — *... излазе људи* ***на крај села****.* (Црњански, 49)

Захваљујући својој семантичкој комплексности, именска лексема *место* заслужује да буде посебно разматрана. Она је, као и друге именице са општим просторним значењем, детерминисана на више начина. Једну од могућности представља повезивање ове лексеме са одређеном глаголском радњом, догађајем и сл. (*место дефекта*), затим то може бити посебно окарактерисан простор, тј. простор који на посматрача оставља одређени утисак (*суморно место*), такође и простор који је у корелацији са својим или неким другим објектом локализације (*своје, њено место*). У свим наведеним значењима именица *место* се комбинује с предлогом **на**,[159] нпр.:

на + Иак + Дет

... и преносимо их ***на место дефекта*** *на лицу или у усној шупљини.* (Еликсир, 15) — *... па су и они одмах изашли* ***на место ужаса****.* (В. новости, 4) — *... (четворица Ваљеваца) су се досетила и* ***на место догађаја*** *дотерали ауто-цистерну.* (Илустрована, 2) — *Испоставило се да он упућује странце* ***на место где се говори језик на којем се риба тако зове****.* (Павић, 56) — *Јово се смије, зарадован што је начепио* ***на право мјесто****.* (Лубарда, 26) — *... покренуо је и монахе са Синаја и отерао их* ***на ново место****.* (Павић, 32) — *Капи су падале на сто јер није поставио бокал* ***на старо место****.* (Илустрована, 39) — *Темом се у Генеративној граматици назива све оно што се у реченици исказује као затечено ... или као подвргнуто преласку ... било са једног места* ***на друго*** *...* (Ивић, 233) — *Данас упоредо са њима, падају бронзане фигуре и других великана наше историје, а* ***на њихова места*** *преко ноћи ничу неки нови споменици.* (В. новости, 2)

Питање експликације детерминатора уз именицу *место* регулисано је као и уз остале сличне именске лексеме. Међутим, он може бити и имплицитан, уколико се њиме конкретизује простор уобичајен за дати објекат. У том случају би дубински детерминатор могла бити заменица *своје*, у смислу обележавања „места на којем се објекат иначе налази и на којем се налазио пре померања", што би такође било еквивалентно значењу *„пријашње место*", као у примерима: *... па ми се душа враћа на мјесто. ⇐ ... па ми се душа враћа на своје мјесто* (Лалић, 281) — *Вратио је на место кутију са шминком. ⇐ Вратио је на своје место кутију са шминком.* (Пекић, 45)

Именске лексеме типа: *лежиште* и *седиште*, поред доминантног просторног значења, у свом семантичком потенцијалу садрже и детерминацију типа „подешено за лежање, седење, односно за уобичајени бо-

[159] Забележен је само један пример у којем се појављује конструкција с предлогом **у**, где се уз управну радњу имплицира још једна радња која укључује просторну детерминацију: *Европљани су их истријебили као дивљач у суморна и хладна мјеста.* (Лалић, 296)

равак". Појам којем је такав простор намењен обично је познат из ширег контекста, а одговарајући детерминатор, којим се на њега упућује, имплицира се уз именицу *лежиште*, као у примеру: *... и полако му је вратио јабучицу у лежиште* (*у њено лежиште*) (Илустрована, 21) или се реализује у генитиву, непосредно иза именице *седиште: Било је то у време кад је специјално возило СУП-а требало да крене у седиште овог органа* ... (Дневник, 5)

Значење опште локализације може бити прецизирано тако што ће се у улози локализатора појавити именске лесеме или предлошки изрази са значењем простора на којем се реализује једна од етапа управне или неке друге радње, као у примерима:

на + Иак

Прошле године у Њујорку сам гледао људе који су ***на циљ*** *улазили ...* (Илустрована, 31) — *Остало нам је само да после сата возњe аутобусом стигнемо* ***на наше одредиште****.* (Еликсир, 18)

м) Именске лексеме са значењем материја, као што су: *вино, шећер, брашно, блато, глиб, прашина* и сл., сврстали смо међу опште локализаторе, јер се углавном реализују у конструкцији с предлогом **у**, а с обзиром на то да се ради о лако пропусним материјама, објекат локализације се локализује потпуно или бар једним делом у њиховој унутрашњости.

у + Иак

... досипао сам млеко ***у чај*** (Селенић, 68) — *... почела је да га умаче* ***у боје***... (Павић, 50) — ***У ту густу кашу*** *додајте затим полако врелу воду.* (Еликсир, 46) — *... додати слатку павлаку и умешати* ***у жумањце*** *...* (Ситни колачи, 50) — *... замочити* ***у белу чоколаду*** *...* (Ситни колачи, 28) — *... ваљати* ***у прах-шећер*** *...* (Ситни колачи, 7) — ***У брашно*** *умутити мед, шећер, маслац ...* (Ситни колачи, 8) — *Скочиш на главу* ***у блато*** *и не смеш да је дигнеш.* (Илустрована, 19) — *Нако упаде крај мене* ***у глиб****.* (Црњански, 50) — *Остало се сасуло* ***у прашину****.* (Лалић, 289) — *... и жеже кад завучемо руку* ***у онај пепео****.* (Ненадовић, 38)

Приказани граматички модел, условљен значењем локализатора као неуобличене,[160] лако пропусне масе, добија опонентну предлошку конструкцију **на + Иак** у случају експлицитне или имплицитне партикуларизације[161] оваквог локализатора, нпр.: *сео је на брашно* (тј. *на џак с брашном*), *ставити машну на чоколаду* (тј. *на таблу чоколаде*). Узму ли се у обзир обе наведене могућности, добија се опозиција карактеристична за конкретне локализаторе код којих је модел с предлогом **у** резервисан за унутрашњу, а модел с предлогом **на** за спољашњу локализацију. Међутим, таквих примера ми немамо у својој грађи, а уочљиве су и извесне разлике у односу на типичне конкретне локализаторе. У другом наведе-

[160] Говорећи о фрагментаризацији, М. Ивић каже да је она некада праћена детерминацијом по количини и/или облику, нпр. *чаша вина, коцка шећера, кашика брашна* и сл. (уп. Ивић, 1983, 25).

[161] М. Ивић констатује да се под изразима типа: *две лозоваче* подразумева „две чашице лозоваче" (уп. Ивић, 1983, 22, нап. 15).

ном моделу улогу локализатора преузима, заправо, именица у функцији партикуларизатора.

Вршећи улогу локализатора, у језичком погледу слично се понашају и збирно-градивне именице: *лишће, трава, раж* и сл. Одређене значењске компоненте их повезују и са збирним и са градивним именицама. Овакав прелазни карактер омогућава им комбинацију са оба предлошка решења, али најчешће без изразите опозиције на унутрашњост и спољашњост (*стати у лишће/на лишће*).[162]

Такве именице се у нашем корпусу реализују с предлогом **у**, означавајући, у ствари, локализацију унутар збира, гомиле, хрпе једнаких ентитета заступљених именским лексемама у акузативу, нпр.: *сести у лишће = у хрпу лишћа*, нпр.:

у + Иак

*Отицао бих некуда **у жуто лишће**.* (Црњански, 82) — *Ја идем **у лишће** погрбљено и уморно.* (Црњански, 119) — *Падох **у неку раж**.* (Црњански, 50) — *... полегнем **у сржену траву** и ћутим.* (Црњански, 60) — *Мићо изнесе Марин ковчег и тури га **у сијено** под предње сједиште* (Лазаревић, 45)

Конструкција с предлогом **на**, осим локализације на горњем, површинском делу снопа, гомиле, хрпе, тј. горњем делу одговарајућег партикуларизатора: *сести на сено (тј. на сноп сена)*, имају и другу могућност. Илустроваћемо је примером: *Неки ће сјести на траву*. (Црњански, 257), уз запажање да се она искоришћава у случају генеричког тумачења датог именског појма. Такав локализатор има диференцијални карактер у односу на друге могуће локализаторе (нпр. *седи на траву*, немој седети *на бетону*). Такође, именица *трава* се као локализатор појављује и када се мисли на „травнату површину" — травњак.

о) У неким примерима предлошка акузативна конструкција локализује глаголску радњу, а да при том не именује локализатор већ само упућује на његов положај у односу на полазиште или неки други објекат. Овакво семантичко обележје имају акузативне конструкције са именицом *страна* уз коју се обавезно реализује одговарајући детерминатор и предлог **на**.[163]

на + Дет + Иак

*... нека мржња буде мост преко кога ћемо прићи **на другу страну**.* (Побједа, 2) — *Горњи град је имао четвора врата, испред којих су **на три стране** били постављени покретни мостови.* (Ћоровић, 278) — *... и та се коса при замаху затварања разлетела **на све стране**.*

---

[162] Једина збирно-градивна именица код које би се могло говорити о опонентном односу (унутрашњост/спољашњост) двеју предлошких конструкција јесте именица *снег*: *Журиш, дубоко ти пропадају уморне ноге у снег ...* (Секулић, 57), и, на пример: *стао је на залеђен снег*.

[163] Без детерминатора и са предлогом **у** ова именица добија право прилошко значење са обележјем „латералности"(уп. Пипер, 1997, 83), као нпр.: *Десни брк, окрвављен, скрчен у страну...* (Лалић, 284). Исто обележје има израз *у крај*, нпр.: *... тргну се, склони дијете у крај* (Десница, 22), док би се значење *у вис* односило на положај оријентира изнад нивоа локализатора, нпр: — *... а он је бацао капу у вис.* (Црњански, 73)

(Павић, 44) — *Осјећао сам потребу да пријеђем **на ону страну**.* (Лалић, 272) — *Укројене опшивке окренути дуж линије прегиба **на спољну страну**.* (Илустрована, 41)

2.2.1.1.3. *Локализација са интензивним контактним односом*

Захваљујући лексичком окружењу, контактни однос између објекта локализације и локализатора може бити посебно наглашен. То је нарочито истакнуто у синтагмама с глаголима „удара": *ударити (се), лупити (се), треснути, пасти* или глаголима са значењем какве друге деструктивне акције: *заплести (се), запети, очешати (се), разбити (се), разлупати (се)*. При томе реализација овакве радње може бити сасвим случајна, али и намерна, понекад и са јасно израженим циљем. Без обзира на то, негативан резултат радње рефлектује се на некоме од њених учесника. Последице ударца некада сноси њен извршилац, неки други објекат (у случају да је глагол прелазан) или појам у акузативу који функционише као локализатор.

У контактном односу који се може дефинисати као „удар" улога локализатора није маркирана односом живо/неживо, мада се чешће појављују појмови неживе природе. Њихова језичка реализација има четири граматичка облика заступљена предлошким акузативом: **о + Иак, у + Иак, на + Иак** и **за + Иак**, од којих је у нашем корпусу најфреквентнији први.

Случајни контакти са неживим локализаторима, чврсте конституције, резултирају обично негативним последицама по објекат локализације, који је код живих појмова понекад и посебно експлициран део тела. У већини оваквих примера локализатор је заступљен акузативном конструкцијом с предлогом **о**, нпр.:

о + Иак

*... жестоко тресну **о наслон столице**.* (Десница, 81) — *Стево му отргну розету и тресну њоме **о плочник**.* (Десница, 86) — *... да скочи чим закмечимо ударивши челом **о под**, ...* (Селимовић, 48) — *Слепи мишеви и ноћне птице суновратили су се и ударали **о прозоре** изложене месечини ...* (Павић, 75) — *... вода једва чујно пљусну **о камен** ...* (Црњански, 104) — *Ја се тргнем, лупим главом **о кревет** ...* (Лазаревић, 69) — *Брод се ... разлупао **о гребене Свете горе** ...* (Павић, 34) — *... где која занело нагоре у крш па хоће да му ноге испребија **о камење** ...* (Ненадовић, 36) — *... и крај јој се заплете **о орму**.* (Десница, 26)

Посебно наглашен контактни однос са бочном страном локализатора реализован је уз глагол *очешати се*, нпр.: *... он је окружује, притешњује, присиљава да се о њега повремено очеше.* (Тишма, 94)

Поред знатно фреквентније акузативне конструкције с предлогом **о**, улогу локализатора ненамерне, деструктивне радње у нашој грађи има и акузативна конструкција с предлогом **за**. Ово предлошко решење се појављује уз глагол са истоименим префиксом, као у примеру: *... запео је за постоље.* (Тишма, 60)

Када су глаголске радње са значењем „удара" изведене свесно, намерно, у нашем корпусу се напоредо појављују акузативне конструкције с предлозима **о** и **у**:

о, у + Иак

Он секиру диже у десну руку, па опанком лупи ***о врата*** *која одскочиште.* (Лазаревић, 73) — *... чуо је да неко гадно псује, десно, у ходнику и да лупа флаше* ***о зид*** *...* (Црњански а, 185) — *... само дохвата два и два и разбија их* ***о земљу.*** (Десница, 77) — *Бачени далеко од бродова врели задаси ударају* ***у једра*** *и отварају рупе у њима.* (Павић, 67) — *Ударци су се чули тупо, као* ***у џакове.*** (Лалић, 326)

У оба наведена примера предлошка акузативна конструкција представља обавезну допуну просторног карактера, док би испуштањем предлошког конституента добила значење објекатске допуне, нпр.: *... опанком лупи о врата/врата* и *врели задаси ударају у једра/једра.*

Сврха намерног извођења „удара" може бити звучни ефекат, који обично прати локализацију овакве радње. Неживи појам, који у том случају има улогу локализатора, реализован је у акузативној конструкцији с три предлошка решења: **о, у** и **на**.[164]

о, у, на + Иак

Мојо лупне ***о под*** *штапом ...* (Десница, 56) — *Лупају песницом* ***о сто*** *кад се пева.* (Лазаревић, 95) — *... и спуштао их је на тацну са мале висине, тако да звекну када ударе* ***у други метал.*** (Селенић, 22) — *Онако уплакана и унезверена ударам звекиром* ***у капију*** *...* (Лубарда, 47) — *Ноћу ми директор куца* ***на врата*** *...* (Црњански а, 101) — *Данас ћемо чекати да генерал удари* ***на мало звонце*** *и да знак.* (Црњански, 114)

Напоредна појава предлога **у** и **на** уз исте локализаторе повезана је с могућношћу њиховог различитог поимања; с једне стране их карактерише омеђеност, а са друге облик равне тврде површине.

Прелазни глаголи „удара" за објекат могу имати живи појам, чији интегрални део функционише као локализатор. У односу на целину, реализовану у акузативу без предлога, локализатор је у забележеним примерима заступљен акузативном конструкцијом с предлогом **у**.

Компл + у + Иак

Патер га удари песницом ***у чело.*** (Лалић, 300) — *Једном је ударио и* ***у бутину*** *војника с којим је вјежбао, ...* (Лубарда, 20) — *У једном двобоју под кошем Стевановића је ударио песницом* ***у врат*** *...* (Илустрована, 21) — *... па су ме гурали песницом* ***у груди*** *и ћушали ме.* (Црњански, 53) — *Удари* ***у слабине*** *(некога), а заустави се негде код срца ...* (Илустрована, 19)

Овде завршна фаза дате радње пада унутар граница појма означеног акузативом, па када се каже *ударио га је у врат* мисли се да га је *ударио у*

[164] Наводећи да се уз глаголе *лупити, ударити* реализују конструкције *о + Иак* и *на + Иак*, Ј. Јерковић констатује да је данас обичнија друга наведена конструкција (уп. Јерковић, 236: Игњатовић).

предео врата.[165] Ова предлошка конструкција, као и одговарајућа локативна конструкција с предлогом **по**,[166] има и одређену рестриктивну функцију. Она се као локализатор радње издваја у односу на објекат као целину и у односу на неке друге његове делове као могуће локализаторе.

Слични су и примери са глаголом *падати*, чија се радња завршава на живом локализатору. За разлику од неживих појмова код којих нема реакције на локализацију (*камен пада на земљу*), намерни или ненамерни „удар", добија негативну конотацију уз живе локализаторе. Уочљива је комплементарност локализатора у акузативу и глаголске семантике — радња се реализује увек с горње стране (са просторно више на просторно нижу тачку).

на + Иак

... гледајући како поново пада (грање) ***на нас.*** (Угринов, 34) — *Птичице грабљивице хране се очима жртава које убијају пуштајући камење из ваздуха* ***на њих.*** (Павић, 87) — *... наши невидљиви, на врху барикаде осуше (се)* ***на нас*** *гомилама дасака.* (Лалић, 300) — *Сваког дана су нове тоне одрона могле да се сруше и* ***на заробљеног рудара*** *и браниоца.* (Илустрована, 18) — *Црвен облак циђала сручи се* ***на њих.*** (Лалић, 313)

2.2.1.1.4. *Локализација као синтеза објекта локализације и локализатора*

Посебно су издвојени примери у којима локализацију карактерише изразит контакт између објекта локализације и локализатора са тенденцијом да тај однос везаности траје и после реализације глаголске радње. Наиме, локализацијом која резултира повезивањем засебних појмова, објекта локализације и локализатора, ствара се представа о јединственој целини, бар за извесно време. Стварање овакве синтезе, која може бити и трајна, уграђено је и у семантику глагола: *везати, залепити, прирасти, заковати, закачити, учврстити, ухватити, држати.* Најфреквентнији облик оваквог локализатора у нашој грађи је заступљен акузативном конструкцијом с предлогом **за**.[167]

[165] Слична ситуација је и са глаголом *љубити*, нпр.: *Пољубио га у руку* (Лазаревић, 26) — *... и пољуби Софију у чело.* (Киш, 16) — *Представа је завршена општим љубљењем у десни анђеоски и једном у леви образ ...* (Илустрована, 10) — *Кад-кад ме је загризла за ухо.* (Црњански, 74)

[166] Према тумачењу Т. Батистић, наведени локатив није замењив неким другим обликом (уп. Батистић, 1972, 31). Сматрамо, међутим, да је за разумевање односа између акузатива и локатива довољно тумачење М. Ивић која констатује да се у овом случају изгубило првобитно значење локативне конструкције простирања по извесном делу тела, а развило се значење које има и акузатив, „ударити" у правцу извесног дела тела (уп. Ивић, 1951—52, 177).

[167] У грађи смо спорадично бележили акузативну конструкцију с предлогом **о**, нпр.: *... донели су га синови кући у паклији коју су међу собом везали о појасеве.* (Павић, 82) Такође, веће равне површине које се у локализацију оваквих радњи укључују својим спољним делом понекад су заступљене акузативном конструкцијом с предлогом **на**: *Понегде на зид биле су залепљене као гнезда ћелије ...* (Павић, 71)

за + Иак

*... над столом се љуљала светиљка везана ћесећим ланцем **за таваницу**, ...* (Павић, 49) — *... чесшишка је висила везана злашном врйцом **за грлић**.* (Селенић, 26) — *Ласерским зраком се „йричврсти" мрежњача **за очну јабучицу** ...* (Еликсир, 24) — *... донесу му ... јагодасших бомбона које се слијеће **за йайир**.* (Десница, 91) — *Он се лейи **за зидове мојих ариерија** ...* (Илустрована, 26) — *... микозе се „лейе" **за кожу** йо йовраћку са годишњег одмора.* (Еликсир, 47) — *... йришиснуши је мало шежим йредмейом да би се обланде залейиле **за фил**.* (Ситни колачи, 53) — *... йрозори су се мешали са чудним йаразишима йираслим **за камен и малшер**.* (Павић, 71) — *Да их не би заковали **за крсш** или ветрењачу, ... — бежали су у йусшиње.* (Павић, 10) — *... йрикойчао (је) ланац **за рупицу** од йрслука ...* (Десница, 35) — *Цев је била закачена **за резерворар** и из ње је кайала вода.* (Илустрована, 39)

У реализацији глаголских радњи као што су: *хватити (се), држати (се), узети* и сл.[168] учествује обично живи вршилац тако што својим органима, најчешће руком, успоставља контакт с неким другим ентитетом, који је истовремено и локализатор управне радње. У некима од забележених примера локализатор је интегрални део ширег појма експлицираног најчешће обликом акузатива без предлога, када је у објекатској улози (*Хвайајше, дакле,* сабље *за балчаке ако нећеше да их за оштрице хвайаше* ... (Павић, 82), или генитива, када има улогу атрибута (..., *а заШим ухваШиШе једном руком за доњи крај* траке ... (Еликсир, 47). Примери којима располажемо показују да се могу разликовати две ситуације, она у којој је шири појам предмет подложан манипулацији (*сабља, нож, трака* и сл.) или је у питању статичан предмет, обично негде причвршћен.

У првом случају, локализатор заступљен предлошким акузативом при локализацији глаголске радње и сам бива обухваћен том радњом, те се у већини примера предлог може изоставити без последеца по значење, нпр.: ... *а ми идемо и хваШамо за бајонеше (йушака) и Шресемо их ...* (Лалић, 291) У неким случајевима објекатско значење потпуно потискује локализацију, јер се контактни однос не ограничава само на део, него на појам у целини, нпр.: *Они се не Шуже, брзо грабе за нож или камен.* (Црњански, 107)

Други случај илуструју примери у којима су реализовани глаголи са морфемом **се** уз које акузативна конструкција са предлогом **за** представља једину допуну. До замене са акузативом без предлога не долази из семантичких разлога.[169] Док би слободни акузатив обележавао појам који је у објекатском смислу обухваћен датом радњом (*држаши ограду*), предлошка конструкција обично има значење неког неживог статичног појма

[168] Глаголи хватања су имплицитно присутни и у примерима типа: *А онда, у Шрену, ши **за једно**, а он **за другу раме** и вучеш...* ⇐ *А онда, у Шрену, ши **за једно**, а он **за другу раме ухваШиш** и вучеш...* (Илустрована, 18) — *... и дође водећи **за руку** дијеше ...* ⇐ *... и дође и йри Шом води дешеШако шшо га држи **за руку**.* (Десница, 229) — *... йонашао се као Мајоров блесан који се може слободно додириваши и вући **за рукав** ...* ⇐ *... вући држећи **за рукав**...* (Лубарда, 35)

[169] Ову ситуацију треба разликовати од случајева које наводи М. Ивић: *дошаћи зид/дошаћи се зида*, где до замене акузатива генитивом долази због специфичног окружења дате именице. У том случају акузатив и генитив функционишу као (позиционе) варијанте исте апстрактне падежне јединице, што у нашим примерима није случај (уп. Ивић, 1983, 116). *Држаши грану / држаши се за грану* илуструју примере у којима акузатив без предлога и акузатив са предлогом имају различита значења и представљају две падежне јединице.

који може послужити као ослонац, тј. појма у функцији локализатора дате радње, нпр.:

за + Иак

*... руком се ухваШио **за заШиШну ограду**.* (Пекић, 28) — *Она се дохвати **за лоШре** и лако скочи на земљу.* (Лазаревић, 55) — *Не може йуШник Шри йуШа корачиши, а да се не йрихвайи рукама **за камење**.* (Ненадовић, 37) — *... држало се **за грање и за коријење**.* (Лалић, 253) — *УхваШио сам се **за кваку**.* (Лалић, 259)

Када је објекатски појам живе природе, као и агенс, глаголска радња се локализује обично на делу његовог тела или одеће. У нашем корпусу именица *рука* је најчешћи локализатор. Ово није случајано, јер је у питању део тела којим се највише и најлакше манипулише, па и остварује контактни однос између двеју особа, тако да с једне стране та именица има улогу инструмента (обично имплицитног) а, с друге — локализатора. Знатно су ређи примери с неком другом именском лексемом у овој улози.

Компл + за + Иак

*Она хвата дечкића **за руку**.* (Тишма, 41) — *Ухвайи се мени **за руку** ...* (Тишма, 72) — *Држали смо их **за руке** и храбрили.* (Еликсир, 19) — *Узела га је **за руку** и йовела у ординацију.* (Пекић, 57) — *... ухвайио је **за десни лакаШ** и руку окрену йрема светлости с йрозора.* (Пекић, 71) — *Двојица га дохваШиће **за мишке**, али се он Шрже и ускочи унуШра.* (Лазаревић, 60) — *Пой је ухвайи **за главу**.* (Лазаревић, 55) — *... и ухвайих брзо Миђа Таjовића **за брк** и йовукох.* (Лалић, 288) — *... одведе их обоје кући, држећи њу **за руку**, а њега **за ухо**.* (Лазаревић, 100) — *... ни сад он не ухвайи бика **за рођове** ...* (Лубарда, 35) — *Онај га шчеша **за врай** ...* (Црњански, 98)

Поред реципрочног значења, као у примеру: ... *обично је долазио држећи се са Естером за руку ...* (Тишма, 22), глаголи с морфемом *се* имају и прави повратни карактер. Ово њихово значење је повезано с обавезном експликацијом локализатора реализованог увек у акузативу с предлогом **за**:

за + Иак

*... ухвайила се **за главу**.* (Десница, 81) — *... йолако се йримицао држећи се **за главу** ...* (Црњански, 63) — *Павао се дохвайи **за сШражњу особину**.* (Лазаревић, 53)

2.2.1.2. *Обележје: комйлешносш*

Директан комплетан однос између глаголске радње и простора заступљеног предлошким акузативом подразумева смештање целокупне радње или њеног већег дела у границе локализатора. С обзиром на просторне и временске димензије, радња има одлике линеарности, за разлику од директног парцијалног контакта који се одликовао пунктуалношћу. У простору се то испољава као пролажење с једне на другу страну локализатора — као усмерено кретање у оквирима локализатора, тј. као перлативност.

У директној комплетној просторној идентификацији акузатив забележен у нашем корпусу има следеће граматичке моделе: **кроз + Иак**,[170] **на + Иак, низ + Иак** и **уз + Иак**.[171]

Дистинкција између „унутрашње" и „површинске" локализације регулисана је избором одговарајућег предлошког решења. Употребом предлога **кроз** и **на** истакнуто је прво значење (*проћи кроз собу, изаћи на врата*) а предлозима **низ** и **уз** друго значење (*иде низ ливаду, пење се уз дрво*).

С обзиром на то да унутрашњост није карактеристична само за тродимензионалне просторе са израженим шупљинама већ за сваки простор који је на било који начин омеђен, с предлогом **кроз** се комбинују различите именске лексеме. Оне које су забележене у нашем корпусу означавају: *географске, политичко-административне области, грађевине, просторе које карактерише конфигурација терена, растиње* и сл., *разне врсте материја*, затим су то *именице са значењем живих бића и њихових органа*.

Контактни однос који се успоставља приликом проласка с једне на другу страну појма у акузативу типичан је за глаголе кретања с префиксом *про-* и за локализаторе заступљене именицама са значењем *отвора (протрчати кроз врата)*, комбинације која је и најчешћа у нашем корпусу. Глаголи визуелне и аудитивне перцепције комбинују се с акузативним констукцијама у којима именска лексема има карактер „*препреке*" (*чути кроз зид*) и „*отвора*" *(гледати кроз прозор)*.

Семантички потенцијал конструкција **низ + Иак** и **уз + Иак**, поред обележја које се односи на „површинску" локализацију, укључује и компоненту усмерености — „нагоре" (*пење се уз брдо*) и „надоле" (*силази низ степенице*).

У примерима где је ангажман неког дела локализатора условљен усмерењем реализовани су глаголи кретања чији семантички потенцијал садржи компоненту усмерености, али и они који су у том погледу сасвим неутрални (*силазити, пењати се*, али и *ићи*).

Граматичка опозиција између акузативних конструкција с предлозима **низ** и **уз** углавном је условљена разликом нивоа између полазишта и циља. Захваљујући конфигурацији и облику, код природних и вештачких

---

170 У језику Вука Поповића М. Пижурица бележи примере у којима се реализује предлог **проз**, што овај аутор сматра дијалекатском цртом краја из којег Поповић потиче, нпр.: *сјутрадан носе крсте кроз (проз) село (КП32); на Цетиње и проз Црну Гору (КП, 42)* — уп. Пижурица, 202: Митров-Љубиша; Поповић.

171 У стандардном српском језику се предлози **кроз, низ** и **уз** употребљавају са самогласником *а* на крају и без тог самогласника (уп. Стевановић I, 1981, 146). У нашем корпусу се непостојано *а* реализује само са предлозима **низ** и **уз** (низа, уза) и то испред речи које почињу сугласницима **с** и **з**. Могло би се рећи да ова појава у нашој примарној грађи има и индивидуални карактер, јер је редовна у језику Владана Деснице, нпр.: ... *низа зидове околних кућа, ..., сјуштале су се у изломљеним линијама.* (Десница, 24) — ... *и тиме му прићтеди пењање уза степенице.* (Десница, 66), а мање у другим изворима. Нисмо забележили ни један случај с предлогом **нуз**, који је дијалекатска форма предлога **низ**, а спорадично се појављује у језику појединих писаца, нпр.: *нуз велико чело између обрва виде се две дубоке боре УЛ 10* (Јерковић, 237: Игњатовић); потекоше му топле сузе *нуз бијело лице* 8 (Ром, 283: Ћипико).

узвишења тај однос је јасан, док за равне површине висинска разлика није релевантна. У таквим случајевима се узима у обзир однос актера, односно посматрача према полазишту и циљу.

2.2.1.2.1. *Унутрашња локализација*

а) Савладавање унутрашњег простора претпоставља његову омеђеност геополитичким границама или природним путем, типом земљишта, растињем и сл. Кретање које се већим делом остварује унутар тог простора, а обично започиње на једној и окончава на другој страни локализатора, у нашем корпусу је заступљено глаголима с префиксом *про-* (*проћи, протерати, пролетети, пробијати* и сл.).

кроз + Иак

*Људи из Брода причају да су пролазећи **кроз Тузлу** доживљавали тешке тренутке.* (В. новости, 16) — ... *тад су га дивљи Арнаути посадили на шугавог магарца и потјерали **кроз мостарску чаршију** ...* (Лубарда, 53) — ... *поменута је модернизација железничке пруге која пролази **кроз Лозницу**.* (Еликсир, 61) — *Али, Свилар се никада није **кроз тај поток** пробио до обале.* (Павић, 88) — *Трчимо лагано **кроз село**.* (Црњански, 50)[172]

Иако се у највећем броју случајева перлативност испољава као кретање са једне на другу страну локализатора, при чему полазиште и циљ и не морају бити део тог простора, акузативна конструкција с предлогом **кроз** може да локализује радњу и унутар својих граница. Мањи број оваквих случајева илустроваћемо примером где се у функцији локализатора појављује властита именица са значењем акваторије, нпр.: *Струје су их носиле увек истим путем на север ... кроз Егејско море.* (Павић, 34)

б) Јединственим граматичким моделом заступљени су сви примери у којима се локализација реализује као пролажење кроз просторе који су на било који начин омеђени. Тако се наведеним локализаторима могу прикључити и друге именске лексеме забележене у нашем корпусу. У језичком погледу се исто као и претходни понашају појмови *улица*, чија је просторна ограниченост одређена распоредом грађевинских објеката, затим појам *двориште*, који такође у извесном смислу представља омеђени простор, и други простори са природним ограничењем: *шума, степа, атар* нпр.:

---

172 У нашој примарној грађи није забележен ни један случај са другачијим предлошким решењем. Међутим, у речнику налазимо и овакав пример: *Има пут који води на Дубровник. С. Љубиша прил. б.* (Речник ЈАЗУ, XII, на). У овом случају се перлативност само конотира, с обзиром на то да дати појам у акузативу представља средишњу тачку преко које се кретање наставља до циља. Имајући ово у виду, можемо констатовати да је конструкција **на + Иак**, као што показује пример, по значењу ближа конструкцији **преко + Иген**, него конструкција **кроз + Иак**, иако Ковачевић сматра да су друге две конструкције синонимичне (уп. Ковачевић, 1981, 140).

кроз + Иак

... тутњиш преко сна брачних и ванбрачних парова ***кроз Крунску*** *...* (Лалић, 276) — *Куд смо год пролазили* ***кроз најживље улице****, ...,* *сваки му се уклањао с пута.* (Ненадовић, 44) — *Пошао сам* ***кроз стрме, малене, узане сокачиће*** *...* (Црњански, 122) — *... ми би одлазили* ***кроз дворишта*** *...* (Црњански, 48) — *... водили су ме* ***кроз авлију*** *...* (Селимовић, 47) — *Из кафане „Македонија" излеће у трчећим редовима ... и* ***кроз парк*** *из Главњаче.* (Лалић, 298) — *... плави Дњепар који се ваља* ***кроз неизмерне зелене степе*** *...* (Скерлић, 63) — *... а ипак просветљеној ноћи указивао да путујемо* ***кроз атар*** (Угринов, 47) — *Воз јури* ***кроз шуме и провалије****.* (Црњански, 112) — *... па ћутиш док воз дрнда* ***кроз клисуре*** (Лалић, 261)[173]

в) Савладавање простора кретањем кроз његову унутрашњост карактеристично је и за примере где се као локализатори појављују *простори је и грађевински објекти*, као и природно или вештачки формирани простори дугуљастог облика (*ходник, тунел, пећина*). У зависности од значења глаголске лексеме локализацијом ће бити обухваћена само унутрашњост локализатора или још и његова улазна и излазна страна.

кроз + Иак

Ја пређем ***кроз неколико соба*** *...* (Ненадовић, 46) — *... и како су га гутале погледима док је ишао* ***кроз огромну салу****.* (Илустрована, 38) — *Слепи мишеви и ноћне птице ... туда могу да полете* ***кроз зграду*** *на другу светлију страну ноћи.* (Павић, 75) — *Вукао је тежак кофер у левој руци на кратком путу* ***кроз железничку чекаоницу****.* (Селенић, 16) — *... чули смо га како се пробија* ***кроз ходник*** *...* (Лалић, 261) — ***Кроз ову је пећину*** *... ишао Енеј на онај свет ...* (Ненадовић, 49) — *Опет је пролазио* ***кроз мрачан тунел*** *...* (Пекић, 32)

г) У конструкцији с предлогом **кроз** реализују се и именице са значењем *људских органа*, где се кретање одвија у њиховим границама или пролази са једне на другу страну, нпр.:

кроз + Иак

Већина њих пролази ***кроз наше тело*** *несварена ...* (Еликсир, 65) — ***Кроз груди*** *му суне бол.* (Тишма, 81) — *... и време проласка* ***кроз органе за варење*** *је скраћено ...* (Еликсир, 65) — *... да неко хоће мртво тело да прободе иглом* ***кроз срце*** *...* (Црњански, 63) — ***Кроз трбух****, пут навише, срце прободено са доње стране.* (Еликсир, 7) — *... и* ***кроз нос*** *се провлачи нешто оштро и љуто.* (Секулић, 34) — *Крв баца велике таласе,* ***кроз уши*** *дере хладна промаја ...* (Секулић, 70) — *Збунила ме врела нека пара када се стаде* ***кроз зубе*** *провлачити ...* (Секулић, 69) — *... и један механички огромни удав ... вари и избацује* ***кроз крљушти*** *и цијеви у сталном покрету* (Лалић, 319)

д) Када су у питању *локализатори цевастог облика*, акузативна конструкција с предлогом **кроз** је најчешћи граматички модел. За разлику од инструментала (*крв струји жилама*, али не и **иглу је пробо срцем*), акузатив није семантички ограничен (*крв струју кроз жиле; иглу је пробо кроз срце*), а у односу на локатив, који радњу локализује унутар својих граница (*крв струји по/у жилама*), има перлативни карактер, што значи да акузатив није маркиран у погледу просторног ограничења.

---

173 У овом примеру је имплицитан глагол кретања. Када се каже да *воз дрнда*, мисли се на то да се *воз креће и при том дрнда.*

кроз + Иак

Кроз цев *је сваког минута струјало 4 литре 40% кисеоника.* (Пекић, 61) — *... (рјечица)* ***кроз бадањ*** *тјера воденични точак ...* (Селимовић, 46) — *... и једино би понекад неговали лозу, сипали* ***кроз оџак****, познавали га као сопствену крв и држали здравице коњима.* (Павић, 109) — ***Кроз металну канилу****, убачену у трбушну дубљу, ... пролази минијатурна камера.* (Еликсир, 26)

ђ) Специфичност појединих локализатора огледа се у њиховом понашању као препреке, што им омогућава карактеристичан облик, конфигурација, температура, присуство какве круте материје, гомиле људи, згуснутог растиња и сл. Савладавање оваквих препрека захтева више или мање напора, што је понекад садржано и у семантици глаголске лексеме (нпр. *једва су се пробијали кроз густиш*).

кроз + Иак

... стајале једне на другима куће у кућама, цркве над црквама тако да су кубета доњих проницала ***кроз подове и зидове*** *горњих храмова ...* (Павић, 71) — *... рјечица што се пробија* ***кроз камен*** *...* (Селимовић, 44) — *Колико пута само докторка Милена гази* ***кроз снег*** *ка неком светлу у брдима ...* (Илустрована, 19) — *Пробијајући се* ***кроз густу пену****, ... чули су се гласови ...* (Пекић, 71) — *почиње да се пробија* ***кроз гомилу*** *према трима девојкама ...* (Селенић, 5) — *Болест изазива гњивице ... која пролази* ***кроз зидове махуна*** *и младо зрно.* (Ђиновић, 75) — *Ваљало се пробити* ***кроз биљни бедем*** *који се пружао између манастира и луке.* (Павић, 88) — ***Кроз шумске честаре*** *... свакодневно прође један необичан пешак.* (Илустрована, 46) — *што већ виде како се ноћу довлачи* ***кроз кукурузе*** *...* (Црњански, 61) — *Несигетни ловци висили су о дрвећу покрај пута који се једва пробијао* ***кроз густиш*** *...* (Пекић, 43) — ***А кроз опало густо лишће*** *пролазио је чопор оваца ...* (Секулић, 56)

Интересантно је да се у некима од наведених примера акузатив може заменити генитивном конструкцијом с предлогом **између**, нпр.: *... па сам се једва пробијао кроз густе редове шетача // ... између густих редова шетача* (Лалић, 270) Локализатори заступљени именицама са значењем мноштва из којег се не могу издвојити уочљиви појединачни ентитети немају овакву могућност супституције.[174]

е) Када су локализатори разне врсте отвора: *врата, прозор, рупа, убод* и сл., локализација у њиховим границама је знатно ограничена, јер се ради о кретању кроз веома узан простор, често малих димензија. Међутим, у језичком погледу овакви примери не одступају у односу на друге случајеве, што потврђује и наш корпуса, где је граматички модел с предлогом **кроз** и најфреквентнији, нпр.:

---

174 О значењу генитива с предлогом **између** Стевановић каже следеће: „Врло је честа употреба предлога *између* с генитивом, у служби означавања, вршења радње у месту, збивања или постојања чега у извесној средини, а поготово кретања одређеним простором са стране којега се налазе различни појмови или делови једног појма с именом у генитиву." (уп. Стевановић II, 1979, 270 и 271).

Могућност замене акузатива генитивом запажа и Б. Ром анализирајући језик Иве Ћипика, те наводи следеће примере: вјетар ... разнесе (дим) *кроз оголјела стабла 146*; корачаше ... провлачећ се *кроз мирисаве жбунове 106.* (Ром, 282: Ћипико)

кроз + Иак

... иде с главом напред, ***кроз*** *сад већ* ***избачена врата*** *...* (Тишма, 41) — *...* ***кроз прозор*** *је излетео и откотрљао се по земљи неки метални предмет ...* (Павић, 43) — *Пробили смо се између њих и* ***кроз прозор*** *истрчасмо ...* (Лалић, 300) — *... искрадајући се из стана* ***кроз пролаз*** *између вешернице и сушионице ...* (Тишма, 9) — *По ницању бактерија ... улази* ***кроз стомине отворе*** *у лист.* (Ђиновић, 76) — *... улази* ***кроз мали отвор*** *на кожи трбуха танким инструментом са светлосном сондом.* (Еликсир, 13) — *Уклањање гравидног јајовода врши се* ***кроз убоде*** *дужине пет милиметара изнад пупона ...* (Еликсир, 13) — *... него су пробијали патос и* ***кроз рупу*** *изашли на спрат.* (Лалић, 314)

У мањем броју оваквих примера употребљен је предлог **на**, за чију смо појаву покушали наћи објашњење у чињеници да ограничена димензионалност локализатора утиче на то да се при локализацији радње он понаша као спона (спроводник) између унутрашњег и спољашњег простора. С обзиром на то да овој акузативној конструкцији перлативност није основно обележје, она се у забележеним примерима најчешће не комбинује с глаголима који значе кретање у границама локализатора, већ само пролажење с једне на другу страну,[175] нпр.:

на + Иак

... ***на друга врата*** *изађосмо пуни смеха.* (Црњански, 55) — *Руља је необуздано јурнула* ***на капије*** *...* (Црњански а, 142) — *... пројурисмо поред изненађених жаца и* ***на лијеви улаз*** *...* (Лалић, 300) — *Па се после цмака док не удари крв* ***на нос*** (5) (Станојчић, 1973, 46)

Чињеница да се у примерима с оваквим локализатором више не појављује инструментал, који је у старијем језику имао и ту врло ограничену могућност,[176] објашњава појаву двају конструкционих решења у акузативу и релативно фреквентну употребу акузативне конструкције с предлогом **кроз** уз дате именске лексеме.

ж) Кретање кроз простор није увек везано за неки материјани појам, живо биће или ствар, већ се оно може тицати продирања, на пример, звука, као у примерима којима располажемо. Појам у акузативу као локализатор звучног ефекта може представљати својеврсну препреку при проласку звука до перципијента. Забележен је такође ограничен број примера у којима је чујност сведена управо у границе датог локализатора у акузативу.

---

175 Коментаришући примере из Вуковог језика, Љ. Поповић констатује да акузативна конструкција с предлогом **на** има мању прецизност у односу на конструкцију с предлогом **кроз** (уп. Поповић, 1964, 111). Такође, за реализацију оваквих примера постоји и лексичко ограничење. Док предлог **кроз** има могућност комбинације са различитим именским лексемама, предлог **на** је везан углавном за именске лексеме са значењем „отвора" кроз који кретање врло кратко траје.

176 Разматрајући значења инструментала, М. Ивић наводи и коментарише два таква примера: *Уништи тискними дварми — Ш. Будинић (РјЈА с. в. двари); да би прошао свој живот тесним вратима — Г. Стефановић-Венцловић (СДЗб II 211)* — уп. Ивић, 1954, 124.

кроз + Иак

... мисао се још више мути од неочекиване јеке црквеног звона која је, тачно у подне — пред саму молитву — надрла ***кроз затворене кајке.*** (Лубарда, 55) — *... преклињања допиру* ***кроз танак зид*** *суседне зграде.* (Киш, 46) — *... а даље у шехеру,* ***кроз све махале и башче,*** *ударају зурле и таламбаси ...* (Лубарда, 55) — *... допирући гласови ... струјали (су)* ***кроз велики стаклени ходник и предворја.*** (Угринов, 27)

з) Перцепција визуелних, као и звучних ефеката, може се реализовати тако да путања до перципијента води кроз одређени простор. У нашем корпусу је он обележен именицом у акузативу са значењем „отвора".

кроз + Иак

Професор се загледао упорно ***кроз прозор*** *...* (Десница, 18) — *Све го Азијат, вире* ***кроз оне своје рупе*** *...* (Лубарда, 34) — ***Кроз стаклена врата*** *видим где на балкону седи један Црногорац.* (Ненадовић, 19) — ***Кроз одшкринуте ролетне*** *сиоља је допирало шкрто децембарско сунце ...* (Побједа, 10) — *... и он је проматрао* ***кроз окно*** *...* (Тишма, 3)

Радња перцептивних глагола се у овом случају реализује несметано. Међутим, акузатив понекад може означавати појам који својим особинама отежава посматрање, нпр.: *... гледају кроз замагљене прозоре* (Црњански, 112) — *... гледао (сам) кроз завесу ...* (Црњански, 63) — *Седео је за својим тањиром, гледао кашику кроз дим чорбе ...* (Павић, 28) — *... црвена мрља на корицама читанке која се јасно назирала кроз хартију ...* (Угринов, 37).

2.2.1.2.2. *Површинска локализација*

Предлошке конструкције у акузативу које означавају локализаторе ангажоване површинским делом садрже и компоненту усмерености. Одређена путања код тродимензионалних локализатора испољава се као кретање према „доле" или као кретање према „горе", за разлику од хоризонтално постављаних површина код којих усмерење није на тај начин прецизирано. Локализација са реципрочним усмерењем, надоле/нагоре (наниже/навише), у језику је заступљена конструкцијама **низ + Иак** и **уз + Иак**, при чему је други наведени модел у нашем корпусу маркиран углавном за усмерено кретање према „горе". Акузативна конструкција с предлогом **низ** је знатно фреквентнија од свог опонента када су у питању равни локализатори водоравног положаја.

Географски појмови са значењем узвишења или неки други слични појмови заступљени су такође акузативним конструкцијама с оба предлога, јер је и кретање површином оваквог локализатора усмерено у оба правца.

а) Када је полазиште изнад циља, кретање је усмерено надоле и локализатор је релизован у акузативу с предлогом **низ**, нпр.:

низ + Иак

Тада сам се замјерио властодршцима што ме бацање црвене земље из утробе тунела, ***низ падине Језерског врха****, асоцирало на то да ...* (Побједа, 9) — *... и спуштао се санкама* ***низ завејани брег*** *...* (Киш, 32) — *Силазећи* ***низ степенице*** *чујем да нешто из далека оздо звекеће.* (Ненадовић, 13) — *... и поведе га* ***низа стрму сеоску улицу*** *...* (Десница, 37) — *Учитељ занесе објема ногама као ракуницама, па их спусти* ***низ кревет****.* (Лазаревић, 51) — *... босе ноге висиле су му* ***низа стену*** *...* (Ненадовић, 34) — *... али истовремено му леђа клизнуше* ***низ зид пећи*** *...* (Угринов, 71)

б) Опонентну конструкцију чини акузатив с предлогом **уз**, обележавајући исти тип локализатора са кретањем усмереним нагоре, нпр.:

уз + Иак

Из Резине како се пође, иде се ***уз брдо****.* (Ненадовић, 32) — *... вукао сам кофер* ***уз десетак степеница****.* (Селенић, 18) — *... кочија је одмицала* ***уза страну*** *...* (Десница, 65) — *... одстрањивали (су) гнезда мрава што су се пели* ***уз стабло****.* (Угринов, 50) — *... како се затим пење степеницама неке мрачне куће ... вукући руку* ***уз рукохват*** *од дебелог бродског ужета.* (Киш, 30)

ц) Комбинабилност именских лексема које означавају органе (најчешће људске) с предлозима **низ** и **уз** указује на њихову способност да локализују радње са реципрочним усмерењем. Дакле, и у овом случају су глаголске радње двосмерне (*спуштати се/пењати се*), нпр.:

низ + Иак

... руке падоше ***низ тело****.* (Тишма, 66) — *...* ***низ леђа*** *би му прошарала зимица ...* (Десница, 67) — *Ракија ме фино охлади* ***низ кичму****.* (Лалић, 279) — *Дуга пламена коса пада јој* ***низ гола рамена*** *...* (Киш, 29) — *Бол ... шикну* ***низ затиљак****, кидајући мисао ...* (Лубарда, 229) — *...* ***низ образе*** *грозне сузе лије ...* (Селенић, 46)

уз + Иак

... нека хладноћа ми је ишла ***уз кичму****.* (Лалић, 270) — *Мале електричне муње свицкају ми* ***уз кичму****.* (Лалић, 289) — *... и* ***уз једњак****, као да сукља ватра.* (Лубарда, 14)

д) Усмерење у оквиру равног локализатора водоравног положаја обично нема ужу спецификацију — не постоји однос горњег и доњег дела, као код узвишења. У том случају је релевантан однос према полазишту и циљу, од којих се прва тачка доживљава као ближа, позната. Кретање таквим локализатором има усмерење слично речном току, чији смер од извориште има „низводни" карактер, а према њему „узводни", што илуструју и следећи примери: *... био је старјешина чобана с хиљаду оваца, које је водио на зимовнике низ Дрину.* (Лалић, 318) — *Сам краљ Жигмунд спасао се на једној лађи и отиловио низ Дунав.* (Ћоровић, 270); *Пође уз поток у другу воденицу* (Стевановић II, 404: нар. приповетка)

Аналогно речном току, смер кретања од полазишта до циља доживљава се као кретање „низ", тако да су у свим забележеним примерима

локализатори равног облика заступљени обично акузативном конструкцијом с предлогом **низ**.[177]

низ + Иак

... а преда мном талас воде ... расте и пљушти ***низ ливаду*** *...* (Лалић, 280) — *... а с њега се види како иде* ***низ долину****.* (Лалић, 296) — *... и тријумфално (је) отишао* ***низ улицу****.* (Селенић, 36) — *... нас без ријечи повуче* ***низ сокак****.* (Лубарда, 50) — *Пасуљ се сеје посебно, било ручно ...* ***низ редове*** *које је означила сејалица.* (Ђиновић, 71) — *... цилик трамвајских звонца и разлијегао се умилно* ***низ дуге редове уличних фењера*** (Десница, 18)

О језичком испољавању односа према полазишту и циљу може се говорити из перспективе самог актера глаголске радње као објекта локализације. Међутим, из перспективе посматрача смер кретања објекта локализације зависиће и од њихове међусобне удаљености, али и од дистанце између места са којег се посматра и полазишта, односно циља. Кретање површином равног локализатора посматрач ће оценити као кретање „низ" или као кретање"уз", зависно од тога да ли му се посматрана особа (објекат локализације) приближава или удаљава, тј. колико је од посматрача удаљено полазиште. Уколико неко полази из наше непосредне околине, смер његовог кретања ћемо, највероватније, оценити као кретање „низ", док ћемо смер кретања особе која полази са веће удаљености и приближава нам се оценити као кретање „уз".[178]

Основна компонента значења акузативних конструкција с предлозима **низ** и **уз** јесте савладавање простора, по чему се овај падеж подудара са слободним инструменталом и локативом с предлогом **по**. Међутим, наведени падежи нису његови прави синоними, јер први је семантички ограничен, тако да се везује углавном за веће површине и за географске појмове (*трчи ливадом*).[179] Такође, оба се супротстављају акузативу према критерију усмереност/неусмереност кретања у границама локализатора, јер се једино акузативом даје податак о смеру (*иде улицом; иде по улици / иде низ улицу*).[180] Такође, у поређењу са акузативом, који је маркиран опозицијом унутрашњост/спољашњост, ни један од опонентних падежа не прави ову разлику (*иде ходником, ливадом; иде по ходнику, по ливади*, док је *иде кроз ходник, иде низ, уз ливаду*).[181]

---

[177] Забележено је, међутим, неколико примера у којима се ни на основу ширег контекста није могло јасно одредити о којој врсти просторног односа је реч: *Идем уз долину* (Лалић, 322); *... клизали су беочузи тешких ланаца уз затегнуте челичне жице...* (Киш, 25). Могуће је да се овде ради о усмереном кретању „нагоре", али и о кретању које карактерише „близину" локализатора (проксималност).

[178] Није нам сасвим јасан пример којим се у речнику илуструје кретање од ближе тачке према даљој: Шетао (би) уз собу низ собу. *Ђор.* (РСАНУ, VI, уз).

[179] За инструментал места, тј. просекутив Стевановић каже да претпоставља заједницу два појма, али да се у неким примерима осећа нијанса оруђа, тако да: ... „није лако осетити било једно било друго од два посебна основна значења овога падежа ..." (уп. Стевановић II, 1979, 451).

[180] Уп. Ивић, 1983, 208, 209.

[181] По мишљењу М. Стевановића, локатив с предлогом **по**, који иначе не означава само горњу и само спољну страну него може бити и унутрашњост нечега, замењив је акузативом с предлогом **кроз**, јер има исту функцију и исто значење (уп. Стевановић, II, 1979, 508).

2.2.1.2. *Индиректан (парцијалан) просторни однос*

Индиректан просторни однос подразумева смештање глаголске радње ван локализатора и то тако да се њена завршна фаза реализује на месту у његовој непосредној близини. Пунктуална заступљеност дате радње претпоставља њен парцијални контактни однос са локализатором.

Приближавање појму у акузативу (адлативност) оријентисано је најчешће према једној од његових страна, с тим да се ради о локализатору који има инхерентно обележје предњи, задњи, горњи и доњи део. Осим основног значења које се односи на страну локализатора, дистинкција *предњи/задњи* и *горњи/доњи* има и другачију интерпретацију уколико је перспектива посматрања другачија. За посматрача (говорника) значење „испред" не односи се само на положај „с предње стране локализатора" већ и на положај „између њега и локализатора".[182] У свим оваквим примерима оријентир је ван локализатора, обично у његовој непосредној близини, али се самом предлошком конструкцијом не прецизира колика је његова удаљености од појма у локализаторској улози.

У индиректној локализацији акузатив је заступљен следећим граматичким моделим: **пред + Иак, за + Иак, над + Иак** и **под + Иак**.[183]

Напоредо с акузативом појављују се конструкције у генитиву са „сложеним" оријентационим предлозима: *испред, иза, изнад* и *испод*. За разлику од акузатива, генитив је готово неутралан према свим семантичким критеријима (*доћи испред школе, отићи испред школе, проћи испред школе*), тако да је значење адлативности садржано у семантици управне речи: *стигли су испред куће*.[184] Чини се, међутим, да су предлошке конструкције у акузативу још увек знатно бројније у овој функцији.[185]

2.2.2.1. *Оријентир одређен предњом страном локализатора*

а) Конструкције **пред + Иак** обично означавају локализацију са ангажовањем предње стране појма у акузативу. Према ономе што показује

[182] Уп. Пипер, 1997, 70.

[183] У нашем корпусу нису забележени примери с предлогом **с**. Међутим, они се спорадично појављују у језику старијих писаца и то као дијалекатизам. Ј. Јерковић бележи у језику проте Матије Ненадовића следеће: *но се не да с ону страну Турцима* 81 (Јерковић, 1991, 36). Сличан пример је забележен и у језику Л. Лазаревића: *Ми се поново нађосмо с ону страну блота*. (Станојчић, 1973, 38)

[184] О односу двеју група „оријентационих" предлога у нашој лингвистичкој литератури је доста писано (уп. Белић, 1949—1950, 87—101; Вуковић, 1954, 5—49; Стевовић, 1955—1956, 215—236; 89—125; Вуковић, 1966, 77—83; Мршевић, 1972, 204—227. По мишљењу неких граматичара, адлативно значење се појављује са сложеним предлогом, док по мишљењу других, ове конструкције уопште немају адлативно значење, већ ту функцију остварују глаголи са изразитом адлативном рекцијом. Сматрамо да је прихватљиво друго тумачење, јер постоји могућност испољавања и аблативности и адлативности истим граматичким моделом.

[185] Према Пиперовом мишљењу, постоји тенденција да се у разговорном језику модел *испред + Иген* употребљава у конструкцијама са адлативним значењем, али да је модел *пред + Иак* у тој функцији још увек доминантан (уп. Пипер, 1997, 68).

наш корпус, улогу локализатора у оваквим примерима најчешће имају именице са значењем грађевинских објеката, посебно именица *кућа*. Такође, појмови живе природе представљају један од фреквентнијих локализатора.

пред + Иак

... дошао је ***пред*** ***шталу***. (Црњански а, 133) — *...* ***пред*** ***нашу*** ***кућу*** *стиже двоја натоварена кола ...* (Лубарда, 7) — *За време ових последњих мразева* ***пред*** ***њену*** ***гарсоњеру*** *... заустављала су се кола.* (Илустрована, 19) — *Дошавши* ***пред*** ***капију*** *те куће, она задихано застаде.* (Црњански а, 235) — *... излазе* ***пред*** ***врата*** *...* (Тишма, 12) — *... пошео (се)* ***пред*** ***прозор*** *купатила ...* (Тишма, 92)

Када је у улози локализатора појам са значењем грађевинског објекта, кретање може бити усмерено из два правца; са полазиштем унутар локализатора према ванњском простору, што је испољено и семантиком глаголске лексеме — обично је то глагол с префиксом **из-** (*изаћи, истрчати*); и може се манифестовати као приближавање предњој страни локализатора. У примеру: *Пред грчку престоницу дошло се стога, што је цар Манојло био уз Сулејмана.* (Ћоровић, 284) оријентир није у буквалном смислу с предње стране појма у акузативу, већ се налази у непосредној близини географског појма којем се објекат локализације приближава.

б) У комбинацији са истим предлогом реализују се и именице или заменице којима је заступљен живи локализатор. Ово је и разумљиво, јер већину радњи човек обавља испред себе или испред особе с којом контактира.

пред + Иак

Кад сам се прибрала, клекнем ***пред*** ***Јова*** *...* (Лубарда, 43) — *... настављао је домаћин, пошто је први таљир већ био положен* ***пред*** ***Анастасија*** ***Свилара***. (Павић, 58) — *... (отворио је) прозор и стрмоглавио се на улицу* ***пред*** ***запањене*** ***пролазнике***. (Илустрована, 49) — *... пашће као камен* ***пред*** ***ваше ноге*** *...* (Киш, 19) — *... као да ћу извући пиштољ, а да истурим* ***пред*** ***њих*** *оштро сечиво џепореза.* (Угринов, 35) — *... баца камење* ***пред*** ***себе*** *на пут и тако најављује свој долазак ...* (Павић, 97)[186]

Значење акузативне конструкције у оваквим примерима понекад није сасвим јасно, јер с једне стране као синтаксичка допуна глагола кретања она има функцију локализатора учествујући тако у просторној идентификацији, док с друге стране као лексичка допуна у изразу *изаћи пред некога*, заједно са глаголом, значи „дочекивати" некога.[187] Тако, на

[186] У нашој примарној грађи само се спорадично појављују примери у којима је предлог реализован испред енклитичког облика заменице, и то у трећем лицу: *... и прелиста куп илустрација што је конобар положио преда њ...* (Десница, 8). Међутим, нисмо бележили примере као што су: *... гледајући преда се (З, 11) — Погледа у Цеврљу па преда се (З, 62) — Ништа тако не излази преда ме (ПП, 1)* — уп. Грковић, 259: Милићевић. Ова особина, која је иначе одлика и Вуковог језика, по мишљењу М. Ивић, данас представља архаичну појаву (уп. Ивић, 1997, 28).

[187] Уп. РСАНУ, IV, *пред*. Такође, конструкција *пред очи* у примерима типа: *Често му пред очи стара мајка дође* (Стевановић II, 1979, 427: Ј. Ј. Змај, Певанија 1, 406) у литератури се сврстава међу клишетиране изразе (уп. Вуковић, 1966, 82).

пример, може бити дискутабилно значење акузатива у реченици: *Певачко друштво и литија ће изаћи пред њих.* (Црњански, 60). С обзиром на то да се тумачење не добија ни увидом у шири контекст, покушали смо акузатив супституисати генитивом као еквивалентним обликом локализатора. Немогућност овакве замене (не би се рекло **Певачко друштво и литија ће изаћи испред њих*) иде у прилог другом наведеном тумачењу — ради се о својеврсном устаљеном изразу.

2.2.2.2. *Оријентир одређен задњом страном локализатора*

а) Употреба модела **за + Иак** резервисана је за локализацију са значењем адлативности и положаја оријентира у односу на задњу страну локализатора. Избор именских лексема у локализаторској улози уз глагол *сести* веома је ограничен. Према ономе што показује наша грађа, у тој улози је најфреквентнија именица *сто* (или сличне са истим денотативним значењем).

за + Иак

*Општежитељи су заједно устајали, заједно седали **за сто** и слушали заједничку молитву ...* (Павић, 101) — *Потом су девојке, зависно од позива, седале **за сто**.* (Илустрована, 47) — *Посједали су за сто.* (Десница, 78) — *Метни једног ђаурина под синију, а другога **за синију**.* (Стевановић II, 433: Ненадовић, О Црногорцима, 52)

б) Остале акузативне коснтрукције с предлогом **за** веома су ретке и сведене на неколико примера са глаголима *затакнути, заденути* или се ради о закључању вршиоца радње; појам у акузативу своје учешће у локализацији остварује као „заклон":

за + Иак

*На столу непрегледан број ћупова, један Свети Ђурађ **за којег** је било заденуто мало босиљка.* (Црњански а, 99) — *... и скида убрус тек затакнут **за огледалом**.* (Десница, 30) — *Како да вас повежем са тим вражјим Аписом, није ми задјенут **за пас** ...* (Лубарда, 39) — *Залазили вам (сунце) **за брда**, или пада у таласе?* (Лалић, 317)

Из семантичке групе именских лексема са значењем људских органа једино је именица *врат* регистрована као локализатор ангажован задњом страном: *А ја сам прилазио огледалу и дуго сипао хладне воде за врат и гласно кијао.* (Црњански, 72) — *Све су њине жене носиле ... косу пуну укосница, неуређену, спалу за врат.* (Црњански, 67) У разговорном језику се често може чути и: *ставио је руке за леђа.*

Чини се да у наведеним примерима акузатив представља доминантан граматички модел којим се исказује адлативност, мада га је могуће заменити конструкцијом *иза + Иген.*[188] Генитив је конкурентан у случајевима типа: *Глава је разминула поред хана и зашла за шљивњаке.* (Лалић, 319), с тим да он у односу на акузатив има и шире значење. Другим речима, док је акузатив маркиран само за ситуације са локализацијом адлативног типа, генитив је у том смислу необележен, јер има и адлативно и локативно значење, а њиме се може исказати и аблативност.[189]

[188] Једини пример у корпусу где по нашем језичком осећању не доминира ни један од ова два падежа, јесте: *Залазили вам (сунце) за брда, или пада у таласе?* (Лалић, 317) / *Залази иза брда ...* Исто помиње и Пипер: *зађи иза шуме* (уп. Пипер, 1997, 69). М. Ивић сматра да је акузатив у овом значењу потпуно редукован (уп. Ивић, 1956—57, 153).

[189] И један и други падежни облик се користе у значењу појма који служи као заклон (шљивњаци некога заклањају), али се генитив, зависно од семанитке именског појма, појављује и у случајевима у којима је појам у генитиву индиректни локализатор, тј. „заклон" је локализован с његове задње стране (*сакрио се иза куће* може да значи *сакрио се за жбун који се налази иза куће*). Такође уп. Фелешко, 1995, 94 и 95.

2.2.2.3. *Оријентир одређен доњом страном локализатора*

а) Акузативне конструкције с предлогом **под** најчешће се појављују у улози индиректног локализатора са оријентиром чији је положај одређен доњом страном појма у акузативу:

под + Иак

*Суочени смо с великим проблемом подметања мина **под имовину** дубровачких Срба ...* (Илустрована, 8) — *Особито су радо леђали **под клавир**, где им није сметала светлост.* (Црњански а, 187) — *Ваш је обичај да је бацате **под кревет**.* (Црњански а, 132) — *Тури ковчег **под предње седиште** ...* (Лазаревић, 45) — *Кревет уђуран **под прозор** ...* (Тишма, 96) — *Потом смо почели да гурамо једни другима перца **под кошуљу** ...* (Угринов, 39) — *Тако је и стао **под вешала**.* (Киш, 97)

б) Удаљеност између оријентира и локализатора у оваквим примерима није релевантна и не утиче на граматички облик именског појма у локализаторској улози. Међутим, одређени случајеви се одликују управо диструбуцијом оријентира у непосредној близини, често и у контакту са његовим доњим делом. У већини таквих примера у локализаторској улози су регистроване именице са значењем људских органа, нпр.:

под + Иак

*Утрча њен црни роб, зграби га и забоде дуге игле **под нокте**.* (Црњански а, 173) — *... гурнула му је **под језик** — и јела све супротно.* (Павић, 29) — *... ама прсти, сами од себе, хитају **под грло**.* (Лубарда, 43) — *... седи са десном ногом подигнутом на лево колено, господину М. М. **под нос** ...* (Црњански, 241) — *... сабија (му) кошуљу **под струк** панталона.* (Тишма, 42) — *и понегда тури руку **под појас** ...* (Секулић, 82) — *Тури му **под главу** дукат.* (Лазаревић, 32)[190]

в) Именице *земља* и *вода* означавају појмове који захваљујући својој природи дифузне материје, у односу на друге локализаторе реализоване

[190] Изрази *под нос* и *под руку*, уобичајени више за разговорни језик, употребљавају се у ситуацијама где се истиче близина објекта локализације појму у акузативу, јер *ставити нешто некоме под нос*, заправо значи „све му припремити и ставити близу њега" или када кажемо да је *нешто некоме дошло под руку*, значи „неко се нашао близу нечега, постало му је доступно".

с предлогом **под**, имају специфично понашање. У оваквим примерима оријентир може бити одређен доњим делом локализатора, углавном уз именицу *вода* када се под овим појмом подразумева млаз који пада одгоре (*отворио је туш и стао под воду*), али оријентир може бити и саставни део локализатора — *ставити нешто под воду*, заправо значи *ставити нешто у воду, али испод њене површине*. Дакле, „доњим делом" се у овом случају сматра простор испод нивоа, нпр.:

под + Иак

*... и он сузан због почасти, што га изненада стиже, држаше дете, **под воду** свету и плакаше* ... (Црњански, 44)[191] — *Док је говорио, с дна његовог огромног тела чули су се гласови као удаљено, **под воду** потонуло кукурикање петлова* ... (Павић, 94) — *Њен врели вођ потонуо је стопу **под земљу**.* (Павић, 87)

г) Акузативна конструкција с предлогом **под** регистрована је и у примерима где се доњим крајем локализатора може сматрати и положај оријентира у односу на доњи део неког његовог сегмента. Такав случај бележимо код именица које означавају растиње са крошњом према којој се оријентација и врши, иако је она обично неексплицирана, нпр.: *Прилегох једноставно под стари лиснати орах* ... (Угринов, 9) = *Прилегох под крошњу старог лиснатог ораха*. По правилу, овакви појмови у акузативу се понашају као заклон који штити објекат локализације од неповољних спољних утицаја (обично од кише и сунца), нпр:

под + Иак

*Пред железничком станицом сео је у кола увлачећи се **под стари кожни кишобран фијакера** као под неки штит од стрела.* (Црњански а, 215) ... *затим се склања **под неку стреху*** ... (Киш, 41) — ... *терају их да се склоне право **под дрво*** ... (Павић, 10)

2.2.2.4. *Оријентир одређен горњом страном локализатора*

Што се тиче индиректне локализације, најмању заступљеност у нашем корпусу имају акузативне конструкције с предлогом **над**. Такође, појава овог акузатива је ограничена и лексичким окружењем. У примерима којима располажемо дата предлошка конструкција је најчешће реализована уз експлицитне или имплицитне глаголе с префиксом који је комплементаран предлошком решењу, нпр.: *наги̏ња̏ти/наги̏ну̏ти (се), надноси̏ти/надне̏ти (се)*:

над + Иак

*Она се ту надносила **над ограду парка*** ... (Црњански, 235) — *Наги̏ње се **над њу** обазриво* ... (Тишма, 99) — *Тетка ми се наже **над уво***. (Црњански, 64) — ... *док се деца наги̏њу једно*

[191] Ово је једини случај у којем глаголска радња није обележена парцијалношћу, тј. успоставља комплетан просторни однос са локализатором у акузативу, што одступа од општег правила које важи за стандардни језик.

*другом **над те̏ме*** ... (Киш, 28) — *сео је главе лабудовски нагну̏те **над јеловник*** ... (Селенић, 67) — *и он је једне вечери сео **над карту гра̏да** и ту поруку про̏чита̏о*. (Павић, 20)

Локализацију у односу на горњу и у односу на доњу страну локализатора осим акузатива означава и генитив с предлозима **испод** и **изнад**, а о његовим знатно ширим могућностима већ је било говора.[192]

2.3. Просторна квантификација

2.3.1. *Индиректан про̏сторни однос*

2.3.1.1. *Обележје: па̏рцијалност*

Када је предлошки акузатив у питању, под парцијалном просторном квантификацијом подразумева се смештање једног сегмента глаголске радње, њене завршне фазе, ван граница локализатора, али у његовој непосредној близини. Вођењем рачуна о дистанци, тј. реализацијом радње на „малом растојању" од локализатора, локализација добија семантичко обележје проксималност.[193] Такође, приближавањем објекта локализације појму у функцији локализатора глаголска радња добија адлативни карактер.

Наш корпус показује да у овој просторној квантификацији учествују следећи граматички модели: **уз + Иак, под + Иак, међу + Иак, у + Иак** и **о + Иак**.

Углавном доминирају примери где се положај оријентира одређује према једној страни локализатора (*стати уз дрво; доћи под шуму*). Знатно мање су заступљени примери са збирним локализаторима који нису маркирани у погледу броја и положаја ангажованих страна и најчешће су ограничени на конструкцију с предлогом **међу** (*доћи међу људе*), док се само спорадично појављује акузатив комбинован с предлогом **у** (*јуришали су у Турке*).

а) Акузативну конструкцију с предлогом **уз** са паралелно постављеним оријентиром (*стати уз дрво*) бележимо најчешће уз глаголе: *стати* и *сести*, нпр.:

уз + Иак

... и стао је уз ограду над ријеком. (Селимовић, 74) — ***Уз саму границу** ... Бандура се ... по̏ше̏о и стао* ... (Киш, 27) — *Високи Аца Кркљуш је до̏ше̏о ... **уз леви бок Бламов***. (Тишма, 60) — *По̏што их је оборио и сео **уз о̏гњи̏ште** рекао је* ... (Павић, 80) — *Роберт је сео, одмах **уз пламен*** ... (Селенић, 27) — *И̏пак је своју торбу, склонио даље ... **уз једно дебло***. (Тишма, 23) — *Пасуљ се сеје ... **уз саме редове кукуруза***. (Ђиновић, 71) — ... *дозида уз кућу још једну собу* ... (Секулић, 33) — *По̏по̏ приста̏де **уз кола*** ... (Секулић, 45)

Локализација радњи заступљених глаголским обликом с префиксом **при-**: *прислони̏ти, прильу̏би̏ти, прибити* подразумева сужавање дистанце

[192] Уп. Фелешко, 1995, 90, 91 и 98.
[193] Уп. Пипер, 1997, 74.

између објекта локализације и локализатора на најмању могућу меру, тако да се они једним делом и додирују. Због тога локализација у оваквим примерима добија семантичко обележје дистанцираности која прелази у локализацију са изразитим контактом, нпр.: *Прибили су га уз једну маслину држећи га за руке* ... (Павић, 43) — *Алија је устукнуо, а Бећир оштрицу ножа прислонио уз његово грло.* (Вечерње новости, 15) — ... *он би приметио једно румено стабло и приљубио се уз њега.* (Црњански, 95) — ... *стеснити га уз ову ограду* (Тишма, 13).

б) Забележен је и мањи број примера са акузативном конструкцијом **под + Иак** у којима је положај оријентира такође одређен једном страном локализатора, његовим „подножјем". Однос просторне квантификације у овим случајевима развијен је, највероватније, из просторног односа са индиректним локализатором који је ангажован доњом страном. Именске лексеме у акузативу, забележене у оваквим примерима, обично означавају узвишења или грађевине које су се некада налазиле на узвишењу, што значи да се радња могла локализовати у односу на њихову доњу страну. Међутим, данас се ради о локализацији „надомак" датог локализатора.

под + Иак

Сва савезничка војска стиже ***под Цариград.*** (Ђоровић, 284) — *Дођоше турске војне лађе оклопнице* ***под Бар*** (Стевановић II, 424: Љ. Ненадовић, О Црногорцима, 190) — ... *довукли смо се* ***под неки брежуљак.*** (Црњански, 49) — *Ми смо стигли* ***под шуме*** *и пођосмо пешице.* (Црњански, 57) — *Послије су Турци принијели и сијено* ***под пећину*** *и сачекали погодан вјетар да то запале.* (Лалић, 296)[194]

Обележје адлативности карактеристично за све примере забележене у нашем корпусу представља особину по којој се они разликују од архаичних акузативних конструкција идентичне структуре с локативним или перлативним значењем (*бити под град*).[195]

в) Оно што је интересантно за акузативне конструкције с предлогом **међу**, јесте појава збирних именица или плуралског облика заједничких именица у њима. Дакле, у оба случаја се истиче плурализација појмова повезаних заједничком локализаторском функцијом. Објекат локализације бива окружен локализатором, па у односу на њега има медијални положај, нпр.:

међу + Иак

Дошли су на јутарњу службу у овдашњу цркву, умешали се ***међу свет*** ... (Павић, 61) — ... *сунце је пекло и* ***међу лишће*** *убадало своја жута копља.* (Тишма, 23) — *Беше зашла* ***међу бурад*** ... (Црњански, 171) — *А после ћемо заћи* ***међ трске*** ... (Црњански, 101) — *Сместили су своје капуте и кутије, по столовима,* ***међу чаше и боце*** ... (Црњански а, 187) — ... *извукао сам из оног пакетића један смотуљак и тутнуо га себи* ***међу ноге.*** (Угринов, 29) — ... *треба јој међу зубе угурати нешто меко* ... (Пекић, 47) ... *тури главу* ***међ руке*** ... (Секулић, 125)

[194] Шири контекст показује да се и у овом случају ради о акузативној конструкцији са значењем просторне квантификације, тј. ***под пећину*** би значило *надомак пећине*, а не *испод (унутар) пећине.*

[195] Такви примери су забележени у језику В. Поповића: дочекаће невјесту *под град* на море (КП, 124) — Пижурица, 209: Поповић; *под Острог* били (КП 192) — Пижурица, 202: Поповић.

г) Питање појаве акузатива с предлогом **у**, међу конструкцијама са значењем просторне квантификације, може се довести у везу са интерпретацијом медијалности као „унутрашњости" локализатора. Будући да је окружен (збирним) локализатором, објекат локализације заузима положај сличан ономе у унутрашњем делу локализатора.[196]

у + Иак

... *јурише с голим ножевима* ***у Турке*** ... (Селенић, 46) — ... *каже Кањошу Мацедоновићу, када пођаси* ***у Млетке*** ... (Недић, 31) — *Над њима се ковитлао дим* ***у огледала,*** *што су блештала око њихових глава* ... (Црњански а, 182) — ... *рашири руке и замрси их* ***у тканине златне*** ... (Црњански а, 163)

У свим наведеним примерима могуће је извршити супституцију предлога **у** предлогом **међу**, чије је обележје квантификације неспорно, нпр. *јуришали су у Турке = јуришали су међу Турке.*

д) За акузативну конструкцију с предлогом **о** у нашој грађи није било много потврда, јер је она лексички ограничена, и управним глаголом и именицом у акузативу. Мали број глаголских лексема се удружује са овом врстом локализатора; у нашим примерима су то само глаголи *вешати* и *обесити*, нпр.: *Јока (је)* ... *вјешала таве о куке по зидовима.* (Десница, 56) — ... *обиснувши му се о врат, син му је рекао* ... (Црњански, 257). Ту би се још могли прикључити глаголи *омотати, обавити* (*омотати о прст, обавити о грану*). Број именских лексема у функцији локализатора такође није велики, јер у обзир долазе појмови који имају могућност да се у локализацију укључе ангажујући истовремено све своје стране. Као што показују примери, реализоване су две такве именице, *врат* и *куке*,[197] а могле би се ту наћи још само понеке, као што су: *вериге, нос, прст* и сл.: ... *о нос објесио* ... *наочаре* (ПЦП 78) — Пижурица, 208: Митров Љубиша; ... *објесим лопужу о веригу* ... (ПЦП27) — Пижурица, 208: Митров Љубиша.

Међутим, данас је у значењу локализације разним странама локализатора који није плурализован обичнија генитивна конструкција с предлозима **око** и **около** (*обавити се око дрвета*).[198]

[196] О интерференцији ових значења говори и Пипер; међутим, не помиње том приликом акузативне конструкције с предлогом **у**, већ само облик генитива с предлогом **усред**, код којег од семантике именице зависи које ће значење превагнути (уп. Пипер, 1997, 72).

[197] Није јасан пример: *Он паде о прозор* (Црњански, 75) код којег се ни на основу ширег контекста не може закључити има ли обележје квантификације, у смислу локализованости на малом растојању, чији би еквиваленат била синтагма: *пасти уз прозор*, или значење локализованости са изразитим контактним односом, при чему би био имплицитан глагол *ударити*, нпр.: *пасти и ударити о прозор.*

[198] Уп. Пипер, 1997, 72.

2.3.1.2. *Обележје: комплетност*

Мањи број примера илуструје ситуацију у којој се комплетна глаголска радња, у свим својим фазама, реализује у непосредној близини локализатора. У том случају акузатив се не комбинује искључиво са глаголима кретања, већ и са глаголима мировања.

Већу фреквентност у нашем корпусу имају статичке радње (*стајати уз дрво*), које се, као и динамичке (*шетати уз кућу*), реализују уз једини граматички модел: **уз + Иак**.[199]

Локализацију глаголских радњи *стајати, седети, лежати* у непосредној близини локализатора илуструју следећи примери:

уз + Иак

Пошто је човек пијући стајао ***уз врата****, свима нам се учини за часак да црква није саграђена на правом месту* ... (Павић, 61) — ... *строги шеф протокола му као савест стоји* ***уз лево раме*** ... (Селенић, 70) — *Колико је срећних зимских поподнева просједио* ***уз ниски прозор*** ... (Десница, 70) *Сједне на диван* ***уз прозор*** *и наручи кафу* ... (Десница, 8) — *Најпољу, у великој трави* ***уз ивицу воде*** *на сунцу, излежавала су се тела облепљена блатом* ... (Угринов, 24)

Забележен је и пример с управним прелазним глаголом: *Опипити и пропипати спољне ивице, скупити их и фирцати уз изрез око врата.* (Илустрована, 41)

У некима од примера је уз глагол мировања: *мировати, стајати, седети* реализован глаголски придев или прилог с префиком **при-**: *прилијајући, прилијено*, изведен од глагола са значењем непосредног контакта. Дистанца између локализатора и објекта локализације је у том случају толико мала да се објекат бар једним својим делом додирује са локализатором, тј. належе на њега: *Једна чађава пушка стоји прислоњена уз дрво.*

[199] Конструкција с предлогом **међу** забележена је спорадично и има метафоричко значење, као у примеру: ... *а то двоје несретних љубавника наслађиваће се међу четири даске* (Црњански, 92), где, у ствари, значи простор омеђен с четири даске. Такав је и устаљени израз *боравити међу четири зида* (у значењу „боравити у затвореној просторији").

Акузативна конструкција с предлогом *мимо* није забележена у нашој грађи, а оно што пружају секундарни извори показује да се она спорадично појављује у савременом српском језику (Имате очи тек да не пронесете залогај *мимо уста* (И. Андрић, Приповетке I—II, 121) — уп. Стевановић II, 1979, 420. С овим предлогом се данас знатно чешће комбинује именица у генитиву (*проћи* **мимо куће**). По мишљењу Ж. Станојчића, акузативна конструкција с предлогом **мимо** данас остаје у сфери архаизма, а бива замењена генитивом. (уп. Станојчић 1996, 128). Истог је мишљења и М. Ивић (уп. Ивић 1956—57, 153). О предлогу **мимо**, врло исцрпно и са доста илустративних примера, говори Биљана Шљивић-Шимшић пратећи његову употребу од најранијих извора у којима се појављује. Што се тиче комбинације овог предлога са акузативом просторног значења, акуторка уочава да је општа тенденција у систему предлошких конструкција, за појачавање свог основног значењског поља и ослобађањем од сувишних веза, захватила и акузатив, који учвршћује оне предлошке конструкције које по значењу конкурирају инструменталу и локативу. С друге стране, у овом раду се још једном износи позната чињеница да генитив остаје ван те опште тенденције ступајућу у комбинације са различитим предлозима (уп. Шљивић-Шимшић, 1960, 135—153).

(Црњански, 283)[200] — ... *мировале су прильубљене уз стакло* ... (Угринов, 21) — ... *стајала је припијајући се уз њега* ... (Тишма, 51).

б) Реализација динамичке радње у непосредној близини локализатора подразумева линеарно простирање глаголске радње дуж једне од граница локализатора. То значи да локализатор мора димензионално одговарати току такве радње да би могао с њим успоставити паралелан однос, што потврђују и наши примери у којима су акузативом означени шири, географски појмови.

уз + Иак

Ишао је лађано ***уз Мољацку*** ... (Лубарда, 16) — ... *крећући се* ***уз Дунав****, стиже у Петроварадин* ... (Тишма, 78) — *Тамо може проћи само избиркан коњ* ***уз онолику вододерину.*** (Лубарда, 44) — *Возили смо се* ***уз Чакор*** ... (Лалић, 310) — ... *ситно да корача* ***уз слијепи зид*** ... (Лалић, 256)

Могућност удруживања оваквих радњи са локализаторима мањих димензија условљена је њиховом плурализацијом. Не бисмо прихватили: **трчим уз дрво*, али је прихватљиво: *трчим уз дрвеће (дрворед).*

II. Предлог + Иак (са апстрактним и метафоричним значењем)

2.4. Просторна конотација

Када се говори о локализацији глаголске радње, обично се мисли на њену реализацију (делимичну или потпуну) у конкретним просторним оквирима. Другим речима, локализатор је у највећем броју случајева материјални појам с баром једном просторном димензијом. Међутим, просторност није категорија везана искључиво за односе међу конкретним појмовима. Она се појављује и на апстрактном плану, тако да се у нашем корпусу могу наћи примери са акузативном конструкцијом апстрактног, нематеријалног карактера и конотацијом просторног значења (*светлост је дошла у наш живот; доћи на седницу*). Овде ћемо такође поменути и примере са метафорички употребљеним именским лексемама конкретног значења. Ради се о материјалним појмовима који се, иначе, појављују као типични локализатори у сфери конкретних односа, али у одговарајућем лексичком окружењу добијају метафоричко (пренесено) значење (*сести за преговарачки сто = преговарати*). У таквим примерима се категорија просторности везује само за граматички облик и примарно лексичко значење именице у акузативу, али не и за метафоричко значење целог израза, које је непросторног карактера.

[200] Могло би се чак рећи да је у примеру типа: *пушка стоји прислоњена уз дрво* објекат локализације (*пушка*) двоструко локализован, јер је својим ослонцем локализован на дистанци од локализатора (*стоји уз дрво*), а неким другим својим делом се додирује са њима (*наслањајући се на њега*).

У примерима са апстрактно схваћеном локализацијом и конотативним просторним значењем акузатив је заступљен истим граматичким моделима који се сусрећу у сфери конкретног поимања простора, са мањом или већом учесталошћу појединих предлошких конструкција. Најфреквентнији је акузатив с предлозима **у** и **на**, док су примери са предлозима **кроз**, **међу**, **за** и **уз** врло ретки.

С обзиром на то да појмови апстрактне природе не могу бити локализатори конкретних глаголских радњи, локализација се одвија на простору који се њиховим значењем конотира, па је и веза између објекта локализације и тог простора увек индиректна (посредна, преко појма у акузативу). У таквим примерима именске лексеме у акузативу означавају разне људске активности (*ићи на час; ићи на починак*), институције (*доћи на суд*), стања и ситуације у природи и животном окружењу (*изаћи у ноћ; отићи у дим*).

Некада је комплетна ситуација везана за ниво апстракције, а однос између нематеријалног локализатора и истог таквог објекта идентичан је односу међу материјалним појмовима (*туга је ушла у његов живот*).

Поједине именице у акузативу са значењем конкретних појмова (нпр. *пращума*) у споју са генитивним обликом апстрактних именица добијају, такође, ново, метафоричко значење (*отићи у пращуме памћења*).

Најзад, треба поменути да експликација или импликација предлошких конструкција у акузативу типа: *у/на подручје, област, центар, круг* итд. доприноси већој прецизности у изражавању, како код конкретних просторних односа тако и на плану апстракције, нпр.: *довести у центар пажње, пробити се у дечији израз / (у оквире) дечијег израза*.[201]

а) Укључујући вршиоца глаголске радње као једног од својих учесника, апстрактне именице са значењем друштвене активности врше уједно и његову просторну и временску детерминацију. Које ће се од ових двају значења имати у виду зависи од контекста у којем се акузативна конструкција нађе. У овом случају се просторности даје предност у односу на време. То би се могло објаснити на примеру *доћи на седницу*, који значи „доћи на одређено место где ће се седница одржати". У нашем корпусу овакви примери имају јединствен граматички модел, **на + Иак**.[202]

на + Иак

На седницу комисије *... позива се и подносилац захтева ...* (Правилник, 4) — *... иду* ***на концерте и плесове*** *...* (Лубарда, 33) — ***На другу заседање АВНОЈ-а*** *... Ј. Броз ће ... довести своју тадашњу супругу ...* (В. новости, 2) — *... али је одлазио у мрак, дуж паркова на обали, брзим кораком, као* ***на игранку*** (Црњански, 357) — *Само по пет људи пуштају* ***на гласање***. (Лалић, 298)

---

201 Ово је запазила Т. Батистић анализирајући сличне конструкције у локативу (уп. Батистић, 1972, 155).

202 У језику старијих писаца може се уочити колебање у избору предлога, па се напоредо појављује и конструкција с предлогом **у**, нпр.: *Сенатори су ишли ... под калпаком у седнице С9 92* (Јерковић, 234: Игњатовић).

Лоцирање у одређеном простору, које се у овом случају само конотира, иницирано је намером да се осим (пасивног) физичког присуства човек и активно укључи у некакву активност, нпр. вербалну (на седници и сл. скуповима). Семантика појединих именица у акузативу, као што су последње две, добар је индикатор врсте ангажовања, било да се ради о друштвеним, врло често институционализованим активностима (*игранка, гласање* — „ићи на место где се гласа, да би се гласало), или о некаквим радњама које човек може и самостално да реализује (*шетња, игра* и сл. где би *ићи у шетњу* значило „ићи на одређено место згодно за шетњу, да би се шетало").

б) Уз глаголе са значењем радњи које се обављају појединачно подједнако често се појављују конструкције с предлозима **у** и **на**, нпр.:

у/на + Иак

Па хајдемо у ***шетњу***. (Илустрована, 27) — *... извести децу у* ***игру***. (Тишма, 12) — *... пре пет векова с острва Картука полазио (је)* ***у своје истраживачке мисије***. (Илустрована, 69) — *... Они су пошли* ***у лов*** *на срне.* (Црњански, 95) — *... угаси светиљку и повуче се* ***на починак***. (Павић, 63) — *... и стизао (је)* ***на посао*** *са закашњењем* (Киш, 47) — *Каћушу Мацедоновићу ... изађе* ***на међдан*** *Фурлану ...* (Недић, 31)

Већина глаголских именица реализованих у оквиру наведених акузативних конструкција представља површински експонент дубинске циљне радње која простор своје реализације на индиректан начин повезује са управном глаголском радњом.

в) Категорија простора конотирана је и у примерима са акузативним конструкцијама у значењу институција, тако да контакт са њима значи и контакт са њиховим седиштем, грађевинским објектом, који најчешће има исти назив, нпр.: *ићи у/на факултет* значи „ићи истовремено и у зграду у којој је смештен факултет". С именицама као што су *банка, полицијска станица* и сл. комбинује се искључиво предлог **у**, тако да се примарно значење установљава на основу ширег контекста, док је код именица типа *факултет, суд, пошта* и сл. дистинкција значења зграда/институција решена употребом двају предлога — **у** за денотативно (у смислу простора одређених димензија, тј. зграда) и **на** за конотативно значење. У нашем корпусу се појављу примери с предлогом **на**,[203] нпр.:

на + Иак

Имамо ми закон, ја ћу њих ***на суд***, *под батине, у букагије.* (Лубарда, 47) — *... дошли су* ***на факултет*** *да пљескају сину.* (Лалић, 302) — *... појавили су се и сељаци с болесном децом, упућеном* ***на клинике***. (Лалић, 260) — *... ставља (је) шешир и одлазио* ***на Главну пошту***. (Киш, 49) — *... пошли су са дететом* ***на станицу***. (Тишма, 37) — *Пребачен је у Београд* ***на ВМА***. (Илустрована, 5) — *Вида из Железника која је дошла* ***на Институт*** *ради ласерске коагулације на једном оку ...* (Еликсир, 19) — *Фрањо хрватски зајочиње јуриш* ***на Сабор***. (Побједа, 2)

---

203 По тумачењу П. Пипера ради се о секундарној употреби конструкције с предлогом **на** у функцији локализатора са унутрашњом локализацијом. (уп. Пипер, 1997, 65).

г) Функционално-семантичка категорија квантификације карактеристична је и за акузативне конструкције с предлогом **на** у којима се као локализатор појављује појам са значењем некакве водене површине (*мора, реке, језера* и сл.). У односу на примарно значење овог граматичког модела (значење површинске локализације), акузативна конструкција квантификативног карактера означава локализацију у близини локализатора. Дистинктивну улогу у том случају има шири контекст.

на + Иак

*Лекар који је позван, установио је још један најад цветне грознице ... и препоручио је, као и претходних година, одлазак **на море**.* (Павић, 31) — *После ћемо сићи из те туђинске цркве **на Вислу**.* (Црњански, 110) — *Док постоји и један Србин способан да држи пушку (они) **на Дрину** неће изаћи.* (В. новости, 4) — *Радио ... (је) извештавао о великој офанзиви ... и изласку **на Дрину** својих јуришника ...* (В. новости, 4)

д) Посебно су интересантни примери са именским лексемама у значењу природних, тзв. „неделотворних" појава,[204] као што су: *дан, белина, светлост, ноћ, тама, сенка, хлад.* Неке од њих имају и месно и временско конотативно значење (мрак = „место на којем није видно"; „време кад није видно"), с тима да овога пута у датим контекстуалним условима добијају месну интерпретацију. Међу наведеним именским лексемама уочљива је разлика у комбинабилности са предлозима **у** и **на**. Оне којима се конотира значење простора изложеног пажњи, осветљеног, нису маркиране у погледу избора ових предлога, док се именице са значењем заклоњеног, затамњеног простора комбинују само с предлогом **у**.

Избор граматичког модела **на + Иак**, који је у просторној идентификацији карактеристичан за површинску локализацију, показује да се дати простор доживљава као отворена, осветљена површина, нпр.:

на + Иак

*... желео сам да што пре изађем **на бео дан**.* (Ненадовић, 61) — *Устремио сам се **на ту бјелину** ...* (Лалић, 280) — *... **на светлост** извири пегаво лице једног дечака ...* (Тишма, 41) — *Обузе га нагла жеља да изађе вани, **на слободан ваздух**.* (Десница, 19)

У одговарајућем лексичком окружењу исте именске лексеме се комбинују с предлогом **у**, чиме је конотирано значење омеђеног простора, нпр.: *Она се окреће фрижидеру ... урања у његову хладну светлост ...* (Тишма, 95), односно простора који се тако доживљава, јер је објекат изложен датој појави са више страна; окружен је њоме, нпр.: *Блам излази ... у унакрсну светлост семафора и жмигаваца.* (Тишма, 40)

---

204 У нашој грађи је забележено само неколико примера с именским лексемама делотворног карактера, као што су *ветар, киша* и сл. и у свим случајевима су оне комбиноване с предлогом **у**, нпр.: *Чим се искрцао на Пелопонезу ушавши у врели ветар као у пећ ...* (Павић, 43) Такође, уп. Ивић 1995, 175.

ђ) Удруживање именица са значењем затамњених, заклоњених места искључиво с предлогом **у**, као предлошким решењем типичним за унутрашњу локализацију, показује да овако схваћена унутрашњост представља маркирану категорију.

у + Иак

*Анастазије Свилар је скинуо војничку блузу мајора Косте Свилара на сто и изашао **у ноћ** ...* (Павић, 112) — *... бежала је од мене **у мрак**.* (Црњански, 72) — *Све остало крило се **у тмину** ...* (Пекић, 31) — *Лице јој је утонуло **у сенке јагука** ...* (Тишма, 98) — *... чим је први пушчињак сео **у своју сенку** ... риба и јагње су се раздвојили.* (Павић, 10) — *Иак је своју торбу ... склонио даље **у хлад**.* (Тишма, 23)

Поменута дистинкција између предлога **у** и **на** препознатљива је и у примеру са именским лексемама *сан* и *јава*. У семантику прве је уграђено значење нечег скривеног (невидљивог), па се сходно томе именица *сан* повезује с предлогом **у**: *Леђао је на обалу и заспао односећи у сан намеру да распитивање настави ...* (Павић, 43), док је значење отворености, доступности карактеристично за именицу *јава*, која се према томе удружује с предлогом **на**, нпр.: *Тамо додавано између две море, прогањано из јаве у сан и из сна на јаву ...* (Павић, 10)

е) У примерима где су просторни односи пројектовани на апстрактном плану појављују се такође и појмови везани за људски живот, осећања, човекове особине. Већина апстрактних именица забележених у нашем корпусу комбинује се и са предлогом **у** и са предлогом **на**, зависно од контекста. Неке од ових именица имају тенденцију да се чешће удружују с првим наведеним предлогом.

у + Иак + Дет

*Треба добро очеваати културно благо које ћемо унети **у наш свет**.* (Летопис, књ. 353, 1940, 3) — *Дирнуо би **у душу народну**.* (Побједа, 9) — *Никада, међутим, нисам сасвим проникао **у Наникине мисли** о мом оцу Милутину.* (Селенић, 49) — *Доситеј је из велике ризнице класичне културе преносио **у нашу народну свест** све оно што се чинило вредним.* (Летопис књ. 353, 1940, 2) — *Једноставно, он се поиграо ликом као што то воли да чини, не улазећи **у његову** негативну, а супериорну **интелигенцију**.* (Илустрована, 48) — *„Ричард III" је дело које нам омогућава да продремо **у најдубље људске страсти**.* (Илустрована, 48) — *... тај се више неће сакрити **у мрачну тајанственост нагађања** ...* (Лалић, 283) — *... и да сва ова дивота зове **у своје загрљаје** ...* (Ненадовић, 43) — *Љубичасти вео, који јој је сметао падао је као сенка **у њен осмех**.* (Црњански, 73)

Предлог **на** је знатно ређи, нпр.:

на + Иак + Дет

*Пун и снажан доживљај ... уметничке истине просипа топлу и благу светлост **на наш свакодневни живот**.* (Летопис књ. 354, 1940, 193) — *... ноћ што је злосутно легла **на свијет** ...* (Селенић, 45) — *... његово понашање је одавало одраслу обзирност која је била прави мелем **на моје прве јаде странствовања** ...* (Селенић, 19)

У извесном броју примера регистровани су предлошки изрази типа: *у структуру, у опсег, на план* и сл. којима се обележава лоцирање у апстрактном смислу,[205] нпр.: *Сасвим је логично да се у структуру дечије личности „уграђују" и неуротичне црте личности.* (Еликсир, 59) — *... уметничко објашњавање уметничких дела ограничено је на план људске уметности.* (Летопис књ. 354, 1940, 194)

Употреба оваквих израза ради прецизирања просторности није увек неопходна. Међутим, ми ћемо се послужити могућношћу њиховог увођења у поједине примере да бисмо проверили апстрактну конструкцију у погледу њене просторне обележености,[206] нпр.: *Одатле је то ушло у речник комуниста (= у оквир речника) и раширило се по земљи.* (Лалић, 290) — *... што му је касније помогло да се размерно лако ... пребаци у спољну трговину (= у домен спољне трговине) ...* (Селенић, 41) Иста супституција је могућа и у следећим случајевима:

у + Иак

*Али **у те старе легенде**, ..., он је уносио осећања ...* (Скерлић, 59) — *... да **у језичку науку** уведу појам о фактивним глаголима ...* (Ивић, 215) — *... и кад му успева да се пробије **у речи**.* (Селенић, 79) — *Прихватили смо те идеје и усадили их у себе, ... **у наша најбоља књижевна дела**.* (Летопис књ. 353, 1940, 7) — *... и неупосивање мерења **у „извештај" тумче** повлачи за собом ...* (Правилник, 2) — *... и после ... понирања **у његове стихове и прозе**, ја Шекспира свакако боље познајем* (Селенић, 76)

Са именицама апстрактног карактера комбинују се и појмови којима су обележени саставни делови конкретних предмета, као што су *површина, дно* и сл. У примерима из нашег корпуса углавном се појављује акузативна конструкција с предлогом **на**, нпр.: *Као да се огромно камење навољало на њега (на мишљење) тако да вам га је тешко извући на површину.* (Поповић, 62) — *... реченица коју ја, слеђен, похрањујем на дно ...* (Селенић, 72) — *Остављајући на страну спекулације метафизичара ...* (Недић, 17)

Већ смо поменули да у конотацији простора углавном учествују акузативне конструкције с предлозима **у** и **на**, док се остали предлози ретко појављују. Један од њих је и предлог **кроз**, нпр.: *Нека туга и гроза прође кроз све друштво.* (Ненадовић, 40) — *Само гласови издалека, оштри, пробијали се кроз ту таму ...* (Лалић, 315)

ж) Заступљеност граматичких облика карактеристичних за просторну квантификацију у овом случају се своди на неколико примера и то углавном с предлогом **међу**, нпр.:

[205] Ове изразе наводи Љ. Поповић (уп. Поповић, 1966, 200), а његова запажања потврђује и илуструје и Т. Батистић у вези са локативом (уп. Батистић, 1972, 155—157).

[206] Поступак супституисања локативне конструкције апстрактног карактера предлошким изразом и датом конструкцијом у генитиву спроводи и Т. Батистић, напомињући да увођење тих израза потпуно чува значење (уп. Батистић 1972, 156, 157).

међу + Иак

*Блам је излазио **међу праменове бензинског дима** ...* (Тишма, 40) — *Мукао звук ... растањивао се и увлачио **међу слојеве сумрака**.* (Десница, 53) — *Но ја сам убеђен ... да разлика између природних дарова подељених **међу људе** не објашњава оно велико одстојање између поменутих људи* (Поповић, 64)

Спорадичну појаву предлога **уз** илуструју примери: ... нпр. *у српскохрватском лексички облик један, који стоји уз именицу кад се ради о ...* (Ивић, 217) — *... послије дуго низа година што су прирасле уза ме као кожа ...* (Селимовић, 42).

з) Забележено је и неколико примера са посебно наглашеним контактним односом између локализатора и објеката локализације. С обзиром на то да се ради о апстрактном плану, такви примери нису нарочито фреквентни. Конструкције с предлогом **на** везане су за глаголске лексеме са префиксом **на-**: *Те илузије дају врло често пријатне књижевне ефекте; читав један део епиграматичних ефеката наслања се на њих.* (Поповић, 70), док се у осталим случајевима реализује предлог **за**, нпр.:

за + Иак

*Још се хвата **за прве ријечи** које су му дошле под језик.* (Лубарда, 35) — *... сто туђих фраза ... мисли су залепљене једна **за другу** ...* (Поповић, 62) — *... да има **за што** да се држи мој немир.* (Селимовић, 68) — *А нијесам ни луд да се качим **за нешто** што је опасно, а бескорисно.* (Лубарда, 38)

Понекад појмови са конкретним просторним значењем у одређеном лексичком окружењу добијају неко друго, метафоричко значење. У нашем корпусу бележимо синтагме где предлошки акузатив заједно са управним глаголом представља идиоматски спој са новим, непросторним значењем (*животиња је упала у замку* у односу на *упасти у (нечију) замку = „бити преварен"*). Навешћемо још неколико таквих примера: ... да нам ваља добро прионути не бисмо ли се некако *убацили у европски фијакер најретка и уљуђености* (Селенић, 69), где израз *„убациш се у фијакер најретка"* значи, у ствари, „започети са напредовањем"; ... *могу га (живот) бацити кроз прозор ...* (Селенић, 74) са изразом *„бацити кроз прозор"* који значи „олако се ослободити нечега".[207]

Интересантни су и случајеви са акузативом именица конкретног значења које апстрактно тумачење добијају тек у конструкцији са апстрактним именицама у генитиву. Зависно од лексичког окружења, у оваквим примерима су подједнако реализовани граматички модели с предлозима **у** и **на**, нпр.: *Свилару било је јасно да је ухваћен у кавез мири-*

[207] Забележено је још доста таквих примера у којима акузатив захваљујући контекстуалним условима нема просторно значење. Најбројнији су идиоматски спојеви са именицама које означавају део људског тела, нпр.: *Он ми пред људима **удара у образ*** (Десница, 80) са значењем „срамоти ме"; *... срећан да му се то никада не **обије о главу** ...* (Селенић, 41) што значи „настрадати"; *Оно што ми је **запело за око** при првом погледу* (Киш, 36) са значењем „запазити"; *У намјесничком Задру једна жена **прирасте му за срце**.* (Десница, 69) са значењем „заволети некога".

са. (Павић, 87) — *Мржња нас је убила и сурзала на овај ѿлочник беде ...* (Илустрована, 8)

3. АКУЗАТИВНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ С ВРЕМЕНСКИМ ЗНАЧЕЊЕМ

3.1. Уводне напомене

3.1.0. Језичко испољавање временских односа засновано је у данашње време на линеарном поимању времена, по којем је оно увек усмерено унапред. Принципи структурирања и функционисања временског падежног система у основи се подударају са онима просторног значења,[208] уз напомену да се мања издиференцираност временских релација запажа и на језичком плану. Рестрикције одређених обележја временске димензије у односу на простор манифестују се у виду сужавања граматичких облика у временским конструкцијама.[209]

Временски акузатив у савременом српском језику представља облик везан за предлог или детерминатор, а у одређеним ситуацијама за оба наведена елемента. Ова карактеристика се појављује као последица промене широко схваћеног временског значења које је заступао некадашњи слободни акузатив, означавајући само временску јединицу без њеног прецизног одређења. С друге стране, сужавање значења акузатива текло је напоредо са експанзијом генитивних синтагми.[210]

Јединице временске мере које се и данас реализују у акузативу без предлога представљају најближе познате тачке у времену (*ју̏тро, вече, дан, час*), а анафорским указивањем одређују према каквом познатом моменту.[211] Поред ових које су се најупорније одржале у употреби развијају се акузативне конструкције с предлогом **у**, преузимајући значење првобитног широко схваћеног времена.[212]

Предлошке акузативне конструкције временског значења у нашем корпусу имају следеће конструкционе моделе: **у + Иак, у + Дет + Иак,**

[208] За Касирера језик остварује свој битан логички учинак, тј. уобличавање утисака у представе посредством опажања *ѿростора, времена и броја*, као равноправних медијума „облика опажања" (уп. Касирер, 1985, 131). Такође уп. Ивић 1983, 207—215 и Пипер, 1997, 59—77.

[209] Тако је и у осталим словенским језицима. За руски језик Виноградов каже да је број временских предлога у односу на месне очигледно мањи и да се временско значење у односу на просторно развило на његовој основи (уп. Виноградов, 1975, 686).

[210] Уп. Гортан-Премк, 1971, 134—135 и Гортан-Премк, 1973, 282.

[211] Д. Гортан-Премк запажа, такође, да малобројну, али продуктивну синтаксичку категорију чине синтагме „објекатско-временских односа" у којима се ствара представа о провођењу, проживљавању и представа о каквом временском периоду, нпр.: *проводи̏ти цео дан, ѿросѝпавати лето, ѿроживљава̏ти године свога де̏тињства и сл.* (уп. Гортан-Премк, 1971, 115 и 132—135).

[212] Системском проучавању временских конструкција међу нашим лингвистима прва је приступила М. Ивић. Ова ауторка наводи да се поменути процес десио још у доисторијској епоси словенских језика, констатујући за акузатив следеће: „то (је) био типично идентификациони падеж ... Словенски временски акузатив без предлога почео је још у преисторијској епоси да сужава своје, првобитно широко, идентификационо значење претварајући се у падеж временске актуализације." (уп. Ивић, 1955—56, 188).

на + Иак, на + Дет + Иак, за + Иак, за + Дет + Иак, пред + Иак, под + Иак, кроз + Иак, кроз + Дет + Иак и **по + Дет + Иак**.[213]

Синтаксичка функција коју имају акузативне конструкције временског значења зависи од семантике управне лексеме са којом су у синтагматском односу. Уз глаголске речи, које су иначе маркиране морфолошком категоријом времена, акузатив се најчешће понаша као необавезни временски детерминатор. У случају да се ради о глаголима чија семантика укључује представу о провођењу времена, проживљавању одређеног тренутка и околности везаних за њега, односно ако је потребно да се какав друштвени или за човека значајан догађај временски прецизира, акузатив има допунску функцију, као нпр.: *одмара се у недељу, избори се одржавају на јесен, сунце излази у 5 сати и 15 минута* и сл.[214]

[213] Т. Маретић помиње такође и предлоге: **међу, об, през**, који се не појављују у савременом српском језику, а неки од њих су лексички ограничени. Предлог **међу** се појављује у споју *међу ѿо; об* је обично у комбинацији с именицама *дан* и *ноћ*, као и предлог **през** који са именицом *дан*, на пример, *ѿрез дан*, има и ново значење „сваки други дан". Временско значење овај аутор приписује и предлогу **уз**, који се углавном реализује са називима празника или каквих других друштвених догађаја, на пример, *уз часни ѿост* (уп. Маретић, 1963, 588). За разлику од Маретића, који сматра да се у вези са предлогом **по** може говорити о његовој посебној употреби уз акузатив, М. Ивић комбинацији предлога **по** и именица *дан* и *ноћ (ѿо сву ноћ, ѿо сав дан)* приписује прилошки карактер (уп. Ивић, 1951—52, 205).

За везу именице у акузативу (најчешће именице *дан*) са предлозима **од, до, из, преко** М. Стевановић каже да је формална и да представља петрифицирани, стајући прилошки израз: *од дан до дан, из дан у дан, ѿреко дан* (уп. Стевановић II, 1979, 436). Примерима из савременог језика овај аутор илуструје и употребу предлога **под**, који има ограничену употребу у нашем корпусу (уп. Стевановић II, 1979, 426—427). Нека запажања у вези са овим предлогом изнео је С. Танасић — уп. Танасић, 1997.

Конструкција *о ѿодне* евидентирана је у нашој грађи само код једног писца, па се може сматрати индивидуалном цртом: *Комисија сти̏же те̏к сутра̏дан о ѿодне.* (Десница, 64) — *Кад у љетни дан о ѿодне жена из сиромашног Подгорског канала до̏ђера у село маџаре ...* (Десница, 49). У језику Јакова Игњатовића Ј. Јерковић је забележио временске акузативне конструкције с предлогом **о** уместо којих се данас појављује генитив с предлогом **око**, акузатив без предлога или с предлогом **за**, нпр.: *Мој Јанош ... кад (је) светац и недеља к вами тако о ѿет сати, ѿа нек ме ту чека* (д) Р 23; *Бранко се задоцнио о четири недеље* МН И ЗО (Јерковић, 236: Игњатовић).

Појава удвајања предлога коју помиње Стевовић, анализирајући употребу и значења оријентационих предлога, на пример, *до ѿред* празник и сл. (уп. Стевовић, 1955—56, 215—236) није забележена у нашем корпусу.

[214] Аутори *Граматике за странце* констатују да се „Презент глагола оба вида употребљава ван индикативног значења и може означавати: ... нешто што се увек или обично дешава, понавља...", као у нашем првом случају, и да се „Презент имперфективних глагола може употребити за обележавање будућих радњи, али онда увек мора постојати неки додатак који одређује време извршења глаголске радње", што илуструју наша друга два примера (уп. Мразовић, Вукадиновић 1990, 116).

Објашњавајући разлике између додатака и допуна, В. Петровић истиче и следеће: „Будући да је глаголско време у нашем језику морфолошка категорија, одређивање времена вршења глаголске радње прилошком речју по правилу је сувишно, изузев у случају када је због семантике самог глагола неопходно прецизирати тренутак у којем се врши одређена, друштвено релевантна радња која је обележена именском речју (нпр. *одржати скуп у среду, завршити посао у два часа*) или је нужно на неки начин временски лоцирати догађање, трајање, постојање неке појаве или јединке (нпр. *догодило се на данашњи дан, немири трају недељу дана, живео је у 19. веку*) — уп. Петровић, 1992, 121.

С обзиром на то да су именске и придевске синтагме на дубинском нивоу заступљене одговарајућом предикацијом, улога одредбе или допуне зависи од односа који акузатив остварује према датој глаголској лексеми, нпр.: *кућа у лето ⇐ кућа која пада у лето, венчање у пет сати ⇐ венчање које се одржава у пет сати; апарат купљен у пролеће ⇐ апарат који је неко купио у пролеће.* Уз управну именицу на површинском плану акузатив обавља функцију неконгруентног атрибута.

Као предикативна допуна акузатив се реализује уз именске лексеме са значењем одређених људских активности, које заједно са копулом могу да чине минималне реченичне конструкције типа *састанак је*, нпр.: *седница је у два сата, венчање је на јесен.* С обзиром на то да временска локализација укључује период реализације дате активности, копула представља површински експонент глагола *одржавати се*, нпр.: *састанак је у петак ⇐ састанак се одржава у петак* итд.[215]

3.1.1. Већ поменуте сличности са системом падежа просторног значења омогућавају да се одговарајућа апаратура, која укључује *локализатор, објекат локализације* и *оријентир*, примени и на систем падежа са временским значењем.

У лингвистичкој литератури која се детаљније бавила српским падежним системом за обележавање временских односа издваја се неколико значајнијих радова.

Посматрању временских падежних облика као посебног система прва је приступила Милка Ивић у раду „Из проблематике падежних временских конструкција"[216] класификујући их према природи односа глаголске радње и временског локализатора на оне у којима је тај однос директан, тј. *локационе*, и оне са индиректним односом, тј. *оријентационе конструкције.* Локационе конструкције при томе добијају обележје *статичности*, која је немаркирана (у том смислу да може бити протумачена и као *динамичност*) или *динамичности*, која увек има такво тумачење.

Класификацију српских темпоралних падежних конструкција, према систему који укључује *симултаност, антериорност* и *постериорност*, доследно је спровео Станојчић на језику Иве Андрића.[217] Касније је иста терминолошка решења искористио М. Радовановић, који је, поред осталих значења, разматрао и временско значење девербативних именица у српском језику. Прихватајући пре свега класификацију М. Ивић, овај аутор је истакао да су *антериорност* и *постериорност* у границама *оријентационог*, а да је *симултаност* у границама *локационог* одређивања времена.[218]

---

[215] Поводом временског локатива Т. Батистић каже следеће: „Могло би се поменути да у случају неких организираних активности долази у обзир и глагол *одржавати се* (уп.: *конгрес се одржава у септембру/од петог до осмог септембра, прослава ће се одржати*, али **олуја се одржала*) — уп. Батистић, 1972, 135. — Ова опаска вреди и за предлошки акузатив временског значења.

[216] Уп. Ивић, 1955—56, 165—214.

[217] Уп. Станојчић, 1967, 131—151.

[218] Уп. Радовановић, 1977, 99—127.

Према Пиперу, који подржава теорију семантичке локализације, конструкције које значе непосредну (директну) локализацију, тј. оне са објектом локализације у оквирима локализатора, учествују у *временској интралокализацији*, док конструкције са значењем посредне (индиректне) локализације, где је објекат локализације ван локализатора, обављају *временску екстралокализацију*. Временску екстралокализацију овај аутор посматра, даље, као „општу" (*Изван радног времена ради приватно*) и као „посебну" која се испољава у виду *антериорности* и *постериорности*.[219] Иако се и раније, нарочито код М. Ивић, правила диференцијација заснована на различитој перцепцији времена по дужини трајања, Пипер посебно говори о *временској квантификацији* и први експлицира запажање о *локализацији која је праћена квантификацијом*.[220]

3.1.2. Анализу примера из свога корпуса засновали смо на основним, углавном подударним поставкама које нуди литература, а тичу се *директног* и *индиректног односа* глаголске радње и временског локализатора. С обзиром на то да се у овом случају посматра однос двају временских периода, оног заузетог радњом и времена у функцији локализатора, њихов *директни контакт* се манифестује као напоредно, *симултано* протицање времена, док се при *индиректном контакту* време глаголске реализације смешта ван временског локализатора, као његово претходење — *антериорност*, односно као време које следи — *постериорност*.

Ослањајући се на наведену литературу, класификацију временских конструкција смо сповели према томе да ли се њима обележено време доживљава као линија у кретању — *линеарно*, или је његова димензионалност сведена на најмању могућу меру, тако да има *пунктуални карактер*.[221]

3.1.3. Објекат временске локализације, под којим се подразумева време заузето глаголском радњом, има различити карактер, како у погледу обухватности, тј. фазе која се локализује, тако и у погледу итеративности те радње.

Примери којима располажемо показују да за временску локализацију није релевантан податак о делу глаголске радње који је укључен у оквире локализатора. То може бити било која од њених фаза, почетна, средишња, крајња (*почео је да копа још у рану зору, у поноћ је наставио је да спава, стигао је у петак*) или се најчешће у датом периоду она реализује целим својим током (*ради и у недељу*).

У случају да није истакнута ни једна од фаза глаголске радње акузатив у функцији локализатора носи обележје *временске локативности*.[222]

---

[219] Уп. Пипер, 1997, 102.

[220] Уп. Пипер, 1997, 115.

[221] По мишљењу М. Ивић „Уствари, линеарно замишљамо првенствено оне временске појмове у оквиру чијих граница разликујемо посебне временске одсеке." Ова ауторка линеарност приписује, на пример, години коју можемо поделити на месеце и на годишња доба, затим годишња доба и месеце које делимо на почетак, средину и крај тог периода, док, с друге стране, такво издвајање не долази у обзир када су питању имена дана (*почетком среде), нити се сати и минути деле по том принципу (уп. Ивић, 1955—56, 172).

[222] Када се локализује почетак или крај радње заступљене фазним глаголима или њиховим семантичким дериватима, локативност добија *варијантно аблативно* (*стартовати

Акузативне конструкције којима је заступљен локализатор са наглашеном линеарном компонентом, у чијим оквирима се налази исти такав објекат локализације, носе обележје *перлативности*. Када је у питању временска димензија, овај концепт је теже остварљив, јер се њиме ствара представа о трајању времена које је већим делом заузето глаголском радњом, без наглашавања њеног почетка и краја (*учили су се тој вештини кроз векове*).[223]

С обзиром на наглашеност временске дужине локализатора у акузативу,[224] глаголска радња се може реализовати једнократно (*У недељу је свратио код нас*); међутим, може се понављати и неколико пута у оквирима датог локализатора (*У недељу је свраћао неколико пута; лек узимати три пута на дан*).

3.1.4. Утврђивање времена у оквиру којег се врши глаголска радња представља издвајање и прецизирање једног сегмента из опште временске димензије, тј. представља временску *идентификацију*. Већина акузативних конструкција учествује у *директној временској идентификацији* и припада локационој временској категорији која може добити и статичку и динамичку интерпретацију. Обележје *пунктуалност* имају акузативне конструкције код којих није наглашено временско трајање (*устаје у пет сати, родио се на Ускрс*), док су као *линеарне* обележене акузативне конструкције са значењем „у току"(„током") које код нас стварају представу о времену састављеном од мањих временских јединица у сукцесивном низу. Линеарност је углавном везана за локационе акузативне конструкције у којима временску јединицу представља годишње доба (*у зиму плете цемпере*), али и за примере, који у нашој грађи нису нарочито фреквентни, где временски акузатив има перлативно значење (*кроз године је стекао потребно искуство*).

Забележени су и примери у којима акузативне конструкције учествују у *индиректној временској идентификацији* при чему се обично комбинују с мерним јединицама (најчешће с бројевима) тако да се може говорити о *идентификацији с кванитификацијом*. У односу према локализатору објекат локализације има *антериоран* и *постериоран* однос. Када је антериорност у питању, квантификација се имплицира као „мала удаљеност" (проксималност): *дошао је кући пред зору*, док постериорне акузативне конструкције имају пре свега улогу квантификатора којим се саопштава о удаљености од тренутка говора, те тако посредно идентификују време у које пада реализација глаголске радње: *враћа се за десет минута, дипломираће кроз две године*.

Трећи тип акузативних конструкција означава временски интервал, тј. количину времена потребну за реализацију глаголске радње, без података о локализацији. У овом случају се акузатив везује искључиво за временску *квантификацију* (*књигу је прочитао за три дана*).

3.1.5. Улогу временског локализатора у акузативу обављају именске лексеме са значењем јединица временске мере које заступају различите временске сегменте. Познато је да се у временској сфери непрестано нижу периоди који за нас нису интересантни по свом општем значењу везаном за протицање времена, већ по количини времена које заузимају. Код неких јединица временске мере значење везано за квантитет представља једну од компоненти њиховог семантичког потенцијала, док се код других квантитет посебно експлицира.

Именске лексеме којима су означене различите природне сукцесије, као што су: *делови године (пролеће, лето, јесен, зима), делови дана (јутро, зора, праскозорје, подне, вече, сумрак), обданица (дан, ноћ)*, немају искључиво временско значење, али и саме по себи могу да функционишу као временски локализатори (*допутовао је у лето, пробудио се у подне*).[225]

Такође, међу конвенционалним јединицама временске мере издвајају се *имена дана* која представљају низ константних временских појмова, па се и без посебне одредбе појављу у улози временског локализатора (*дошао је у среду*).

Именице *сат, час* спадају исто тако у конвенционалне временске јединице, али оне које саме за себе означавају безлично време нижући се непрестано једна за другом. Из овога низа се, тек удруживањем са квантификатором, издваја једна, одређена јединица којом је могуће фиксирати време (*воз стиже у три сата, стигао је у тихи, предвечерњи час*).[226]

Учешће у временској локализацији имају и *називи празника* који увек падају у исто, познато време (*„Јелену" сам почео да стварам на Тривундан*).

Именице типа: *време, доба, мах* имају опште временско значење и, за разлику од значења јединица временске мере, заступају време које није део одређеног сукцесивног низа. Уз такве појмове је обавезна реа-

---

у среду) и *варијантно адлативно значење* (*окончати посао у 7 сати*) — уп. Пипер, 1997, 106. Акузатив „временског ограничавања" није својствен савременом српском језику. Међутим, у старијем језику често је удвајање предлога од којих први има изразито адлативно значење, нпр: *Тако је ту наша народна психа ... уживала у традицијама наше народне поезије све до у ноћ* (грађа за РСАНУ, **у**) — *... пошто би почео са фарбањем (брода) у девет, одлагао је (поп) алат већ у пола 10 и развлачио до у бесвест* (грађа за РСАНУ, **у**).

223 Пипер наглашава да се у улози оваквог локализатора првенствено појављују лексеме наглашене дужине, као што су: *година, деценија, век*, док оне са значењем краћих временских одсека: *секунда* или *минута*, управо због своје семантике бивају употребљене у плуралском облику, нпр.: *Током неколико (дугих) секунди они су мучно ћутали* (уп. Пипер, 1997, 108).

224 Пипер овај падеж пореди са генитивом за који каже да је његов синоним (*тог дана / у том дану*) и констатује да код генитива „није наглашена дужина временског локализатора, већ временска подударност објекта локализације и неког дела или целине локализатора, што је блиско функцији временског прилога (нпр. *Тог дана се разболела* као *Тада се разболела*)... (уп. Пипер, 1997, 104).

225 Разматрајући временске конструкције у српском језику, М. Ивић констатује да је за природу оваквих појмова-периода везан низ диференцијалних момената, јер оне првенствено представљају посебене квалитативне појаве. Ова ауторка то илуструје тумачећи, на пример, именицу *зима* као „време хладноће и замрлости вегетације" (уп. Ивић, 1955—56, 169).

226 М. Ивић наглашава да је потребно из низа безличних јединица издвојити једну, учинити је различитом од осталих, јер како каже: „Увек, у сваком тренутку је сат, и дан, и година — једном речју — увек је исто, безлично време у протицању" (уп. Ивић, 1955—56, 167).

лизација одговарајућег детерминатора (*у то време је био дечак, у наше доба се знало шта су праве вредности, у први мах га нисам разумео*).

Осим примера у којима се врши идентификација времена на непосредан начин, забележени су и примери где се о времену реализације управне глаголске радње сазнаје посредно, повезивањем са временом неке друге радње или догађаја. У том случају је акузативом време само конотирано. Такви су примери с предлошким конструкцијама типа: **на дан** или **за/у време**, где су именице општег временског значења обавезно детерминисане обликом генитива са значењем *природних појава делотворног карактера (у време олује), периода раста и развоја живих организама (у време зрења), устаљених, свакодневних радњи (за време ручка), историјских збивања и личности (на дан избора).*

У временској конотацији учествују и акузативне конструкције антериорног карактера, с предлогом **пред** (*вратио се пред спавање, псима се длака коврца пред кишу*) и у ограниченом броју случајева с предлогом **под** (*дошао је под старост своју*).

Забележене акузативне конструкције временског значења класификовали смо према следећој схеми:

I. Предлог + Иак (са денотативним временским значењем)

3.2. Временска идентификација
3.2.1. Напоредни однос (симултаност)
3.2.1.1. локативност/адлативност; аблативност
— линеарност — *спава у зиму*
— пунктуалност — *авион слеће/полеће у три сата*

3.2.1.2. перлативност
— линеарност — *учили су кроз векове*

3.3. Временска идентификација с квантификацијом
3.3.1. Оријентациони однос
3.3.1.1. антериорност — *дошао је пред вече*
3.3.1.2. постериорност — *враћа се за два дана*
опоравио се кроз три дана

3.4. Временска квантификација — *прочитао је књигу за три сата*

II. Предлог + Иак (са конотативним временским значењем)

3.5. Временска конотација
3.5.1. Напоредан однос (симултаност) — *нестао је у/за време рата*
упознали су се на дан венчања

3.5.2. Оријентациони однос (антериорност) — *дошао је пред олују*
вратио се под старост

I. Предлог + Иак (са денотативним временским значењем)

3.2. Временска идентификација

3.2.1. *Напоредан временски однос (симултаност)*

3.2.1.1. *Обележје: линеарност/пунктуалност*

Временски однос између глаголске радње, као објекта локализације, и временског локализатора има симултани карактер уколико радња целим својим током или једном фазом која је у фокусу пажње пада у оквире датог локализатора. Учествујући у локализацији радње, акузативне конструкције заступају временске периоде који се интерпретирају двојако, у динамичком смислу — као време у протицању, и као статични (фиксирани) временски сегмент.

Употребом временских акузативних конструкција са динамичком интерпретацијом представа о времену добија изглед линије у кретању. Линеарност, коју је могуће парафразирати изразом „у току", до изражаја долази нарочито код временских локализатора наглашене дужине (*пролеће, лето, јутро, зора* и сл.). Такође, као показатељ временске процесуалности појављује се могућност трансформације дате акузативне конструкције у клаузу с везником *док* (*у јесен опада лишће ⇐ ... док траје јесен*).[227]

Када су у улози локализатора краћи временски сегменти, линеарност је сведена на најмању могућу меру, тј. носи обележје пунктуалности. Овако замишљено време само фокусира глаголску радњу на временској оси, без вођења рачуна о томе колико је времена протекло. Такву статичку интерпретацију у нашем корпусу имају обично предлошке акузативне конструкције с именицом *сат*. Дужи временски периоди, најчешће годишња доба, добијају обележје пунктуалности уколико је време двоструко обележено, падежним и глаголским обликом, тј. када је за интерпретацију релевантан тренутак говора из чије перспективе дати период тек предстоји (*доћи ће на зиму = ... на прву следећу зиму*). Такав локализатор представља само један сегмент на временској оси, без обзира на његово трајање.

Учешће у временској локализацији радњи са симултаним током реализације у нашој грађи имају следеће акузативне конструкције: **у + Иак, на + Иак** и **за + Иак**, од којих је прва веома фреквентна, док се остале две појављују ређе.

Временски локализатори одређени природним процесима, међу којима су нарочито учестали *називи годишњих доба* и *делова дана*, само се спорадично комбинују с одговарајућим детерминаторима (*допутовао је у пролеће/у рано пролеће, стигао је у зору/у рану зору*). Исто се понашају и

[227] У вези са овом врстом клаузе М. Радовановић истиче релевантност семантичког момента процесуалности, док за клаузе с везником **кад** констатује да су необележене у том погледу и да се појављују искључиво као идентификационе конструкције (уп. Радовановић, 1977, 52). Такође уп. Антонић, 2001, 88—99.

локализатори заступљени *именима дана у недељи* (*држи предавање у петак/у следећи петак*), док се именске лексеме са значењем других конвенционалних временских јединица, од којих је нарочито фреквентна именица *сат*, реализују искључиво с детерминатором (*изашао је у један сат*).

У примерима где се у акузативу појављују *имена празника* избором граматичког модела регулисано је значење које може бити чисто временско (*дошао је на Велики петак*) или улога временског локализатора интерферира са циљним и наменским значењем (*прави кајце за Нову годину*). Наиме, према управној глаголској радњи, која је временски антериорна, акузативна конструкција има циљни карактер, док се у односу на имплицитну предикацију понаша као временски локализатор са којим је та предикација симултана: *правимо кајце за Нову годину* ⇐ *правимо кајце (пре Нове године) да бисмо их ставили за време трајања Нове године.* Међутим, ова врста интерференције није карактеристична само за дате именске лексеме већ за готово све до сада наведене именице у функцији локализатора (*забаву је оставио за лето*).

а) Међу најчешћим временским локализаторима у нашем корпусу се појављују *називи годишњих доба*, који су захваљујући својој повезаности са променама у природи и на основу прецизираних граница конвенционалним јединицама временске мере (зна се да пролеће траје од 21. III до 21. VI) увек одређени у погледу временског трајања.

у + Иак

*... станари избегавају ветровиту, а **у лето** врелу стазу ...* (Тишма, 12) — *... као они ретки чокоти винограда који дају грозд **у пролеће**, а не **у јесен**.* (Павић, 77) — *Та цврчака у зиму и нема, ...* (Секулић, 15) — *Сиромашна земљишта ... треба **у јесен** нађубрити стајњаком.* (Ђиновић, 73) — *... око 20. априла се крунисао, а потом се, **у јесен**, растависо са женом.* (Ћоровић, 273)

Примери којима располажемо показују да се називи годишњих доба, као временски локализатори, комбинују најчешће само с предлогом **у**. Детерминатори, који иначе нису обавезни, појављују се спорадично у овом корпусу. Њима се указује на одређени сегмент датог периода (*у позну јесен*)[228] или имају квалификативно значење (*Љуте студени нема, па процвјетао као бајам у благу зиму.* (Десница, 96)

228 Иако у својој грађи не располажемо довољним бројем оваквих примера да бисмо извукли поуздане закључке, овом приликом бисмо ипак изнели нека своја запажања у вези са детерминацијом именица које означавају годишња доба. Наиме, придеви *рано, касно (позно)* појављују се углавном у комбинацији с именским лексемама *пролеће* и *јесен*, указујући на њихов почетни и крајњи временски период за који су карактеристичне специфичне природне промене (бујање вегетације, опадање лишћа итд.). Именице *лето* и *зима* се не квалификују на овај начин (**у позно лето, у рану зиму*), већ се најчешће удружују с именицама које денотирају један од њихових сегмената (*почетак, средину, крај*) и тада су, као локализатори у генитиву, комбиноване с локативним или инструменталним обликом (*у почетку лета, крајем зиме*) или се реализују у генитивној конструкцији с предлогом *усред* (уп. Антонић, 1999).

Глаголске лексеме уз које су реализовани овакви временски локализатори нису маркиране у погледу избора глаголског облика. С обзиром на то да локализатор заступа време „у току", без прецизирања његовог начелног или конкретног карактера, оно тече напоредо са управном радњом, па се у датом времену подједнако релизују и садашње, као и прошле и будуће, свршене и несвршене радње.

Примери с предлогом **на** нису забележени у нашем корпусу, већ у неким другим изворима, нпр.: Хоћемо се *на зиму* питати како се држи царевина (В. Карацић, Даница 1, 86), па је наш коментар заснован на ономе што се у њима може запазити.[229] Наиме, чини се да је фреквентнија употреба конструкције с предлогом **у** условљена њеним знатно ширим значењем, јер се она реализује и у случају када је локализатор генерички употребљен, тј. када означава било које у низу истих годишњих доба као у примеру: *долазим у зиму* где означава „било коју зиму" и када локализатор има конкретно тумачење, па обележава одређено годишње доба, „прву зиму која следи". За разлику од акузативне конструкције с предлогом **у**, која није обележена према опозицији генеричко/референцијално значење, конструкција с предлогом **на** упућује увек на одређено годишње доба — оно које је прво у низу, а томе је комплементаран и облик управног глагола, употребљен увек у футуру (*доћи ћу на јесен*), јер се ради о још нереализованој радњи.

У извесном броју случајева уз називе годишњих доба реализоване су и генитивне конструкције састављене од конвенционалних временских јединица са обавезним кванитификатором, нпр.:

у + Иак (+ Дет + Иген)

У зиму 1391. Вук је морао уступити Турцима највећи град своје области. (Ћоровић, 264) — *У лето 1392. почео је краљ Жигмунд борбу против Турака.* (Ћоровић, 265) — *У пролеће 1918. умрла му је Каћа.* (Десница, 84) — *У јесен 1904. сишао је у Зету сам деспот ...* (Ћоровић, 278) — *... а у јесен исте године морао је и сам напустити радњу и кућу, ...* (Тишма, 33)

У односу на генитивну конструкцију, којом је заступљен временски период познат као година, локализатор у акузативу представља један његов сегмент, једно од годишњих доба у току поменуте године. То значи да се у овим примерима не помиње било које од низа истих, већ једно одређено годишње доба. Као што показује наш корпус, оваква временска идентификација карактеристична је за научне текстове, посебно оне који се тичу историјских догађаја где је неопходно прецизно временско одређење појединих историјских збивања.

б) Иако смена дана и ноћи представља једну од природних мена према којима се врши временска идентификација, локализатори *дан* и *ноћ* данас се врло ретко реализују у акузативној конструкцији с предлогом. Међутим, сегменти ових временских периода, познати као *јутро,*

229 Питање односа акузативних конструкција с предлозима **у** и **на** уз називе годишњих доба постављено је и у „Квестионару за употребу падежа у савременом српскохрватском књижевном језику" (уп. Ивић, 1971, 167).

зора, подне, вече, поноћ и сл., представљају један од фреквентнијих временских локализатора који се појављу у нашем корпусу.[230] У свим забележеним примерима регистрован је исти конструкциони модел с предлогом **у**,[231] нпр.:

у + Иак/у + Дет + Иак

Колико је леп Неапољ и ***у зору*** *и после зоре.* (Ненадовић, 43) — ***У цик зоре*** *већ је тукло и касило у задарској клаоници.* (Десница, 52) — *Моје песме су се рађале с првим мраком ... или* ***у рану зору.*** (Илустрована, 12) — *...* ***у раскозорје*** *хладно довукли смо се ...* (Црњански, 49) — *... онда, кад је први пут у животу угледао, из даљине, негде* ***у рано свитање,*** *плаветнило Јадрана.* (Киш, 43) — *Особито* ***у јутро*** *седела је радо ...* (Црњански, 76) — *... гледа како проседи кицош* ***у позно јутро*** *излази из дворишног стана.* (Тишма, 91) — *Устајао сам* ***у подне.*** (Црњански, 66) — *Иначе ми је досадно* ***у овакво топло пополдне*** *...* (Тишма, 69) — *Много пута сам гледала како се* ***у сиарне летње вечери*** *тегле и зевају улице наше варошице ...* (Секулић, 32) — *... веранда, на којој су радо седели после ручка и* ***у предвечерје.*** (Тишма, 87) — *... ја бих викао* ***у вече*** *пуно поља.* (Црњански, 110) — *..., кад га оседну бабе и донесу јастуке* ***у поноћ*** *страшног дана кад се чека Ускрс.* (Црњански, 69)

Појава квалификативних одредби којима се упућује на сасвим одређени, по нечему карактеристичан временски период, није обавезна уз предлошке акузативне конструкције, јер за човека је, на пример, појам *зора* увек повезан са почетком дана и изласком сунца, а у оквиру дате предлошке конструкције он се доводи у директан контактни однос с глаголском радњом која се локализује.

в) Временски локализатори *дан* и *ноћ* у нашем корпусу имају плуралско образовање са квалификативном или анафорском детерминацијом, нпр.:

у + Дет + Иак

... и што су ***у летње дане*** *загушљиве као ћелије, ...* (Секулић, 26) — *Она ми је говорила о самоћи, ..., и како је* ***у овакве тужне, кишовите дане*** *моје тетке једнако испитивала о мени ...* (Црњански, 72) — *А беше по који са руменим дечијим срцем, који нас је* ***у очајне дане и ноћи*** *... веселио песмом.* (Црњански, 85) — *... то се могло догодити и* ***у наше дане*** *...* (Недић, 41) — ***У такве дане*** *када се Сунце окреће Земљи ... пчели уједе пострада отрован ...* (Павић, 87) — ***У овакве дане*** *сам први пут научио да љубим.* (Црњански, 102) — ***У такве ноћи,*** *пробуђени комшија скутрио би се и у мраку слушао нејасне шумове, ...* (Десница, 52)

Ограничена појава акузативних конструкција *у дан, у ноћ* резултат је знатно фреквентније употребе данас већ лексичких облика у инструменталу, *дању, ноћу*. Сингуларски облик без детерминације обично има именица *ноћ*. Међутим, њена сподична појава није одлика само нашег корпуса, већ и неких других извора, нпр.: *Дању сам радио на њиви, а ноћу, прво уз петролејку, ... шетао до дубоко у ноћ* (Илустрована, 12) — *Да му нађе какве помоћи, овако у ноћ, старац се сети ...* (Грковић, 257: Милићевић) — *Отац је дошао касно у ноћ са свадбе.* А. Ковачић, У регистратури, 17 (Стевановић II, 416).

г) *Називи дана у недељи* представљају конвенционалне временске јединице комбиноване углавном само с предлогом **у**, док се појава одговарајућег детерминатора не сматра обавезном, али доприноси прецизнијој временској идентификацији. Уколико се ради о локализацији глаголске радње у оквиру једне, било које од више истих јединица временске мере, детерминација изостаје. Предлошка акузативна конструкција је позната по томе што, за разлику од инструментала, није обележена у погледу начелног или конкретног изјашњавања.[232]

у + Иак

Мене је позвао ***у недељу,*** *у два часа после подне.* (Секулић, 45) — *У Савезу пензионера чије ће представнике премијер Божовић примити* ***у понедељак,*** *...* (В. новости, 3) — *Топови са свих страна огласили су* ***у суботу*** *овај празник.* (Ненадовић, 44) — *Црне слутње да су муслиманске снаге* ***у среду*** *... убиле најмање сто Срба, потврђују и ретке избеглице.* (В. новости, 4) — *Генерал Крцшковић долази тек* ***у петак.*** (В. новости, 38)

С обзиром на то да у овим примерима именске лексеме у акузативу заступају време које је у извесном смислу ограничено по свом трајању (24 сата), оне могу да локализују глаголску радњу која се извршила или ће се извршити у том интервалу. Оваквим локализатором се лимитира дужина трајања каквог процеса, те се у наведеним примерима реализују глаголи свршеног вида (или су еквиваленти глагола свршеног вида: *долази тек у петак = доћиће у петак).*[233]

Случајеви забележени у одређеним функционалним стиловима, као што су новинарски, административни, научни и сл., где је потребна већа прецизност, време се и посебно актуализује. Обично се називи дана у недељи доводе у везу са тренутком говора (*у прошли, следећи петак*), или се повезује са другим временским локализатором конвенционалног карактера, који је реализован у генитиву и познат као „датум" (*у среду, 30. јануара*), нпр.:

---

230 М. Ивић сматра да је процес губљења специфичног динамичког временског значења у инструменталу праћен управо појавом већег броја акузативних конструкција с предлогом **у**. Она констатује да је уместо *сутоном* обичније *у сутон* (уп. Ивић, 1954, 129).

231 У језику Ј. Игњатовића Ј. Јерковић бележи и акузативну конструкцију с предлогом **на** уз именице *подне* и *вече*: *Код куће је ретко био само на подне.* МХ И 48; *на подне два три јела, на вече једно јело* ВМ 227 (уп. Јерковић, 228: Игњатовић). Данас се овај предлог може наћи једино у комбинацији са именицом *вече*, и то у облику сложенице која је настала поступним срастањем двају конституената, тако да се према данашњој правописној норми употребљава облик *навече* (уп. Пешикан, Јерковић, Пижурица, 1993, 116, т. 62. б.).

232 Поводом овога М. Ивић констатује следеће: „Сваки говорни представник српског језика, једном речју, врло добро зна, иако га томе никада нико није посебно учио, у ком смислу *Она долази У ЧЕТВРТАК* и *Она долази ЧЕТВРТКОМ* нису по поруци исте, него различите реченице. Сад се то интуитивно сазнање може формулисати и одговарајућим стручним језиком: решење *четвртком* илуструје временску одредбу која се специјализовала за начелно казивање, а решење *у четвртак* ту исту одредбу без посебне специјализованости." (уп. Ивић, 1995, 194).

233 Примери у којима је употребљен несвршени глагол имају релативну употребу, јер објекат локализације у виду несвршеног глагола захтева иначе локализатор са наглашеном итеративношћу као што су локализатори у инструменталу или темпоралном генитиву, нпр.: *долази петком/сваког петка, позивао ме је недељом/сваке недеље* (уп. Петровић, 1992, 129).

у + Иак + Дет

Козирјев стиже ***у следећи понедељак***. (В. новости, 11) — ***У понедељак, 20. априла***, ... *Севиља ће постати престоница света.* (Илустрована, 5) — ***У суботу 25. априла*** *концерт „Распевано пролеће" ...* (Илустрована, 16) — ***У петак 21. маја*** *испорука полутки* (Информатор) — *Када су паре на књижици биле при крају,* ***у понедељак 6. априла*** *пре подне, донео је судбоносну одлуку.* (Илустована, 45)

д) Међу локализаторима који су заступљени конвенционалним јединицама временске мере по фреквентности се издвајају акузативне конструкције с именицом *сат*, док остале именске лексеме са значењем краћих и дужих временских периода у нашем корпусу имају спорадичну употребу. Поред именске лексеме обавезно се реализују одредбе. Уз именицу *сат*, која није увек експлицирана, најчешће се појављује квантификатор. Оваква детерминација се може сматрати обавезном, јер се дате временске јединице остварују у сукцесивном низу не разликујући се саме по себи једна од друге.

у + Кв. ак + [Иген] / у + Дет + Иак

Устанеш ***у четири*** *изјутра.* (Лалић, 276) — *... авион је требало да слети* ***у 08,45*** *...* (Пекић, 39) — *Мисија снага Унпрофор, најављена за јуче* ***у осам сати****, ..., одложена је до даљњег.* (В. новости, 4) — *... одлази сваког јутра* ***у шест****.* (Киш, 47) — *Конференција због које је из Рима допутовао ... отварала се* ***у 11 часова****.* (Пекић, 67) — *Сваког дана се нешто дешавало и* ***у све сате дана*** *могло је још нешто да се деси.* (Лалић, 312)

Примери у којима је употребљена именица *час* битно се разликују од претходних примера по томе што ова именска лексема није употребљена у значењу јединице временске мере, већ заједно са детерминатором обележава једну од фаза у реализацији глаголске радње (*у први час* = почетак, *у задњи час* = крај) или је њоме успостављен временски однос с тренутком говора (*у тај час*),[234] нпр.:

Најрадије бих кренуо изван касабе ***у овај тихи предвечерњи час*** *...* (Селимовић, 47) — *Чежња распученог бескраја морског, кад* ***у сиве часове вечери*** *попадају једрила и весла ...* (Секулић, 28) — ***У први час*** *малко ће те пецкати.* (Десница, 26) — ***У тај час*** *сам прилазила тријези, ...* (Лубарда, 42) — *... ми данас не знамо сигурно да се Жигмунд крунисао те године босанском круном или је,* ***у последњи час****, због неких непознатих разлога, одустао од тога.* (Ћоровић, 287) — *Топот женских корачића, ...,* ***у задњи час****.* (Десница, 71) — *... које речи да изговоре* ***у судњи час*** *...* (Киш, 9)

Конструкциони модел с предлогом **у**, који доминира у већини оваквих примера, преовлађује и у случајевима где улогу локализатора врше именске лексеме *подне*[235] и *поноћ*, нпр.: *... сунце се изнад поцрнелог крова видело само у подне* (Тишма, 83) — *... а наши геометри ... сврађају, у под-*

234 Забележени су и примери у којима одредба уз именицу *час* има значење „додатног коментара", нпр.: *Родило ми се деветеро деце, а ниједно канда није у добри час рођено.* (Секулић, 50) ⇐ ... рођено у час који није добар (у неодговарајуће време). О оваквим одредбама уп. Ивић, 1995, 282–297.

235 У језику Јакова Игњатовића именица *подне* се реализује уз предлог **на**: *Код куће је ретко био, само на подне.* МХ И 48 (уп. Јерковић, 228: Игњатовић).

не, у једну кућу ... (Киш, 41) — *... и са мирисним уживањем којим се гледа тиха ријека ... мјесец у поноћ.* (Селимовић, 57) — *У поноћ отићи ће ове дјевојке ...* (Селимовић, 66)

Временске јединице дуже од сата, као што су: *дан, месец, година, век* и сл., веома су ретке у нашој грађи, а примери којима располажемо показују да је уз њих обавезна детерминација, било да се ради о датирању[236] *На дан 23. августа њега је на пољани код Сутјеске ... напала искупљена властела* (Ћоровић, 292), или повезивању са неким познатим временским периодом (најчешће са тренутком говора), при чему се посебном одредбом (обично бројем) прецизира однос времена локализације и датог периода: *... нафти је у последњих месец, два знатно скочила цена ...* (Дневник, 5) — *Под претпоставком да у наредних месец дана инфлација буде ...* (В. новости, 9) — *... све је пропало у ове три године.* (Црњански, 59) — *У посљедње три године ... све је више ђака са увећаном гушом.* (Илустрована, 8) — *... и тако до краја, у векове векова.* (Поповић, 51)

ђ) Када се време локализује повезивањем с неким од празника, чије је трајање ограничено обично на један дан или више дана повезаних обичајима, појављују се акузативне конструкције с предлогом **на**,[237] с којим је, за разлику од других јединица временске мере, комбинована и именица *дан* (*на тај дан, на дан венчања* и сл.).

на + Иак

Чим је разглашена вијест да ће ***на светог Јована Крститеља*** *... у чаршију сићи цио Изгор ...* (Лубарда, 10) — *...* ***на Петровдан*** *1971. године, пробио сам се и поред стражара ...* (Побједа, 9) — ***На велики петак*** *био сам с владиком у једној цркви.* (Ненадовић, 44) — *... краљ Жигмунд беше одлучио да на свом двору, у Будиму,* ***на Духове*** *1412, приреди славље ...* (Ћоровић, 287) — *Говорили су да метвица није свакад лековита као* ***на биљани петак****, ...* (Павић, 110)

За разлику од ових примера у којима се акузативна конструкција трансформише клаузом типа *кад ...*, нпр.: *Посетили смо гробље на Задушнице* ⇐ *кад су биле Задушнице*, што упућује на њен пунктуални карактер, у грађи се налази и мањи број примера у којима су називи празника удружени с предлогом **за**. У некима од таквих случајева у трансформу се појављује израз „у току" или клауза типа *док ...*, указујући на линеарност временског трајања које ова конструкција заступа, нпр.: *боловао је за Нову годину* ⇐ *у току Нове године/ док је трајала Нова година.*

Међутим, у већини оваквих примера временско значење интерферира са наменским или циљним значењем,[238] те се акузативна конструкција с предлогом **за** разликује од чисто временске конструкције с пред-

236 Понекад се на месту акузативне конструкције с предлогом може појавити акузатив без предлога или генитив. Овакво објашњење налазимо и у речнику уз примере типа: *Твој отац је умро на Јо. дан овога месеца* (уп. РЈАЗУ, XII, на).

237 Станојчић констатује да се ова конструкција у акузативу (*доћи на Божић*) појављује уместо архаичне конструкције **о + Илок** (*доћи о Божићу*) — уп. Станојчић, 1996, 129.

238 На то скреће пажњу и Стевановић речима: „Оно што се казује управном речју може се схватити као намењено и времену, а још пре као везано за време, па зато глаголска одредба времена често стоји у акузативу с предлогом *за* ..." (уп. Стевановић, 1961, 214).

логом **на**. Поред назива празника, с предлогом **за** се комбинују и друге именске лексеме временског значења, нпр.:

за + Иак

Кад му ја рекох да сам рад ***за Ускрс*** *да будем у Риму ... одговорио ми је ...* (Ненадовић, 44) — *... да плати глобу или да се опреми* ***за Божић*** *...* (Десница, 67) — *... често се дијета оставља само за лето ...* (Еликсир, 47) — *Активисти СПО су добили информације да активисти владајуће странке на Косову* ***за суботу*** *... спремају насиље.* (Дневник, 4) — *... неколико штрајкова заказаних* ***за четврти јануар***. (Побједа, 7) — *Од почетка је било чудно зашто је уопште суђење заказано* ***за почетак маја***. (В. новости, 8) — *Добра кондиција није нешто што можете сачувати* ***за будућност***. (Илустрована, 27) — *... гледао је увратнице храма Ваведења и пио вино* ***за доручак***. (Павић, 94) — *... брзо је прешао грађиво предвиђено* ***за час***. (Тишма, 61) — *... да је чувају* ***за нека срећнија времена***. (В. новости, 5) — *На тај начин оставили су простора* ***за боља времена*** *...* (Побједа, 9)

Време заступљено акузативом локализује неку другу имплицитну радњу, а не ону коју означава управни глагол, при чему је предлог **за** спецификатор наменског односа међу њима, нпр. *неколико је штрајкова заказаних за четврти јануар = неко је заказао штрајкове да се одрже четвртог јануара*. У именским синтагмама са примарно наменским односом улога временског локализатора бива потиснута квалификативно-идентификативном улогом, као у примеру: *купио је ципеле за зиму (зимске ципеле)*,[239] који се разликује у односу на примере типа: *покајао се што је за зиму купио ципеле с танким ђоном (покајао се што је купио ципеле с танким ђоном да би их носио док траје зима)*.

У ретким случајевима семантичка комплексност се испољава и на граматичком плану истовременом појавом двају предлога од којих **за** има наменско, а **на** временско значење. У нашем корпусу таквих примера нема, али их налазимо у речничкој грађи, нпр.: *Одлагаше сваки политички и војнички посао за на пролеће. Нов. 23, 245* (РСАНУ, V, за).

е) У посебну групу су издвојени случајеви са именским лексемама *време, доба* и *мах* које се по свом општем временском значењу разликују од осталих именица у нашем корпусу. Придевске и заменичке речи реализоване уз њих представљају отуда неискључиве детерминаторе од чије семантике зависи да ли ће акузативне конструкције глаголску радњу локализовати упућивањем на шири контекст (*у исто време*), на тренутак говора (*у садашње време*) или се ради о једној од фаза вршења глаголске радње (*у прво време*) итд. Њихови еквиваленти су одговарајући прилози: *тада, онда, сада, данас, некада, увек, испрва, касније, благовремено* итд. У забележеним примерима преовлађује акузативна конструкција с предлогом **у**, а именица *време* се реализује и у конструкцији с предлогом **на**.

Анафорске заменице *то, ово* и *оно*, те придев *исто*, представљају најфреквантније детерминаторе реализоване уз именице *време, доба* и *мах*, који актуализују акузативну конструкцију доводећи је у везу са временским периодом познатим из ширег контекста.

---

[239] Овакве примере разматрамо у поглављу 8. 2. 1. в) и г) овога рада.

у + Дет + Иак

... треба их брати кад све махуне узру. Код већине сорти ***у то време*** *више нема лишћа.* (Ђиновић, 72) — ***У то доба****, кад мрак пије светлост и сенке вену, кад јара још стоји, жута прашина витла ...* (Секулић, 31) — *Врата учионице се* ***у тај мах*** *отворише и учитељица уђе у разред.* (Угринов, 35) — *У јулу 1393. пало је Трново и срушено је јужно Бугарско Царство...* ***У ово време*** *његов (краља Жигмунда) главни интерес био повећен Босни ... Он је и сувише био заузет плановима против Турака да би* ***у овај мах*** *том питању, ..., отворено придавао већи значај ...* (Ћоровић, 266—270) — *... био је крупна људина у оно вријеме.* (Лалић, 279) — *Обично се* ***у исто време*** *насељавало више породица.* (Агроекономика, 57) — *То су опште-људске, реалистичне истине и личне, уметничке, присне исповести* ***у исти мах***. (Летопис, књ. 353, 1940, 93)

Идентификација времена упућивањем на неку другу радњу помоћу показне заменице *то* креће се у два смера. Једну могућност представљају наведене конструкције *у то време*, чији се објекат локализације — глаголска радња или резултат радње, смешта у време на које детерминатор упућује: *... посетио је Свету гору која је у то време припадала његовом царству* (Павић, 62). Друга забележена акузативна конструкција *за то време*, временску идентификацију врши тако што објекат локализације, који је обавезно динамичке природе, повезује са неком другом истовременом радњом, али уједно и ограничава дужину њеног трајања, нпр.: *Он је махао рукама и викао. Баба Љуба је за то време само ћутала ...* (Угринов, 16) — *У међувремену ставити квасац у мало топлог млека, па кад надође додати га тесту. За то време умутити млаку павлаку и шећер ...* (Ситни колачи, 17) — *Ми смо стајали и гледали ... За све то време, тече је нежно опипавао њену храпаву, суву и мртву кору ...* (Угринов, 50)

Када су уз дате именске лексеме реализовани детерминатори типа: *садашње, данашње, новије, последње, најскорије, давно, пријашње*, временска локализација се доводи у везу са тренутком говора. Еквиваленти оваквих акузативних конструкција су прилози: *сада, данас, недавно, давно, убрзо* итд.

у + Дет + Иак

... како је уопште ***у данашње време*** *могуће постићи хармонију са светом ...* (Еликсир, 47) — *... (француски писци) су сачували свој глас* ***у данашње доба*** *...* (Скерлић, 41) — ***У садашње време*** *власничке трансформације ... поново се указује потреба ... за поновном интеграцијом ...* (Агроекономика, 41) — *Ретко смо се* ***у новије време*** *враћали Шекспиру ...* (Илустрована, 48) — *Ако се у најскорије време нешто ефикасно не предузме ... захтевамо од Синдиката Србије да оспори легитимитет Влади Србије ...* (В. новости, 12) — ***У последње време****, све више људи ... постају одговорни за своје тело ...* (Еликсир, 65) — *Причала ми је како је* ***у посљедње доба*** *била много сама.* (Црњански, 62) — *... то је наставак обичаја који је* ***у давна времена*** *увео харамбаша Токо.* (Лубарда, 10)

Временску идентификацију везану за једну од фаза вршења глаголске радње, најчешће почетну, чији је еквиваленат прилог *испрва*, илуструју следећи примери:

у + Дет + Иак

*... композиција ваѓонета, са скретницама и укрштањима, **у прво време** са коњском запрегом* ... (Угринов, 18) — *То није, као што би се могло **у први мах** помислити.* (Недић, 12) — ... *мада је он, **у касније времена**, тврдио супротно.* (Десница, 67)

Преостале акузативне конструкције са именским лексемама *време* и *доба* заступају исто временско значење као и прилози: *својевремено, увек, касно, благовремено.*

у + Дет + Иак[240]

*Логичарска расправљања о истинисној вредности реченице инспирисала су **у своје време** двоје лингвиста* ... (Ивић, 215) — *Као способан привредник дошао је на чело општине и **у његово време** много шта је покренуто у граду на Колубари.* (Илустрована, 3) — *Са свих страна света, и **у сва доба**, долазили су људи* ... (Поповић, 66) — ... *дипломирани фармацеути, **у свако доба**, могу се наћи* ... (Еликсир, 25) — ... *и Пушкин раздражљив, и **у једно време** носио се мишљу о самоубиству* ... (Скерлић, 65) — ... *чека жену можда на сасвим другом месту, и у **другo време*** ... (Тишма, 10) — ***У неко доба** он уђе у собу* ... (Ненадовић, 19)

Значење благовремене реализације глаголске радње везано је и за неке друге акузативне конструкције у којима су именске лексеме општег временског значења детерминисане придевима: *право, предвиђено, зло, невреме* и сл., нпр.: *Неко ко је у право време на правом месту.* (Поповић, 43) — *Увек у одређено време.* (Пекић, 33) — ... *на лету АЗ 320 очекује у предвиђено време.* (Пекић, 39) — ... *у време и у невреме испуштају изданак не знајући хоће ли наћоју на мраз или на сунце наићи.* (Павић, 91) — *Једва, у зло доба, сави се сутон* ... (Лалић, 290). Оваквом детерминацијом акузатив постаје уједно и средство додатног коментара.

3.2.1.2. *Обележје: перлативност*

Пресецање оријентира, како се тумачи перлативност, није карактеристично за временску димензију, чија је природа таква да представља стално кретање унапред, тако да се разликује од пресецања простора. Ту чињеницу потврђује и наш корпус са ограниченим бројем оваквих примера. Такав временски локализатор у акузативу представља линерано схваћен временски период заузет глаголском радњом динамичког карактера.

Обележје линеарности карактеристично и за локализатор и за објекат локализације испољава се као напоредно протицање времена, при чему је континуирани ток објекта локализације уочљив у трансформу типа *током + Нген*, нпр.: *знање се стицало кроз векове ⇐ ... током векова.*

---

240 Поред основног конструкционог модела с предлогом **у** и заменичким детерминатором, у савременом језику је познат израз *на време*, који има значење „благовремено", без експлицираног детерминатора, као што илуструју и наши примери: *Боѓ се, ето, милостиво постарао да те уз велика искушења ипак на време изведе.* (Селенић, 78) — *Избори су још једном потврдили да је Савез комуниста на вријеме извршио критику своје праксе...* (Побједа, 5).

Акузативне конструкције обележене перлативношћу заступљене су једним граматичким моделом: **кроз + Иак**.

Избор именских лексема у улози локализатора у забележеним примерима зависио је првенствено од њихове семантике. Најчешће су то именице са значењем дужих временских периода, реализоване обично у плуралу, чиме се наглашава временско трајање (*кроз векове, кроз године*),[241] нпр.:

кроз + Иак/кроз + Дет + Иак

Кроз вијекове** је ова столица зрачила вјером* ... (Побједа, 4) — ... *обухвата све што су људи у једном нарочитом правцу мислили и писали, **кроз све векове... (Поповић, 47) — *Напољу би се орио тежак јек звона, а та јека мучила ме је **кроз толике године**.* (Црњански, 74) — *Она нам казује да је литерарни укус, **кроз сва времена**, бивао опредељиван оним небројеним приликама* ... (Недић, 8) — *Катена мунди у ствари је стари назив за Балкан, ... неоправдано, **кроз касније векове** постао симбол нечег што је нецивилизацијско и некултурно.* (Илустрована, 10) — *Био је то костим који је његов отац Милан сашио пре више од 30 година ... и који је она **кроз читаво то протекло време** сачувала* ... (Угринов, 15) — *Они су **кроз време** донели и своје слабости* ... (Павић, 84)[242]

3.3. Временска идентификација с квантификацијом

3.3.1. *Оријентациони временски однос*

3.3.1.1. *Антериорно значење*

Оријентациони временски однос подразумева смештање објекта локализације ван оквира временског локализатора. Акузативне конструкције које учествују у таквој интралокализацији маркиране су двојако, као антериорне или постериорне. У првима објекат локализације претходи локализатору, док га у другима следи на временској оси.

Акузатив као локализатор антериорних радњи није нарочито фреквентан. Заступљен је само једним конструкционим моделом: **пред + Иак**.[243] При томе треба истаћи да је оваква локализација праћена квантификацијом, у смислу наглашавања минималне удаљености од локализаора (*доћи пред поноћ = доћи непосредно пре него што наступи поноћ*).

Именице *зора* и *вече*, којима се означавају почетни и завршни део дана, најчешћи су временски локализатори реализовани у конструкцији

---

241 У нашем корпусу нема примера са акузативним конструкцијама у значењу јединица временске мере за обележавање краћих временских периода, који су илустровани у неким другим изворима, нпр.: *А он, кад би баш кроз зору уграби дете са собом и побегне* (Мих. Ст. 1, 107); *Ми двије увијек заједно. Кроз дан у кући, а увече на сокаку.* (Киш, 1, 8): *Рачунаћ ћемо ... колико стоји господара једна овца кроза зиму* (Марић Ј., Напр. 1901, 207) — РСАНУ, 10, кроз.

242 У последња три наведена примера динамичност радње је садржана у имплицитним имперфективним глаголским лексемама (*постајао је и постао симбол ..., чувала и сачувала костим..., доносили и донели своје слабости...*).

243 У функцији временске одредбе С. Танасић помиње и конструкцију **под + Иак**, нпр.: *Под крај* п р о л е ћ а сунце нагло ојача (разг.) — уп. Танасић, 1997, 39—43.

с предлогом **пред**. Остале именске лексеме у овој улози имају спорадичну употребу у забележеним примерима.[244] Временске јединице са значењем дужих природних периода, као што су годишња доба, нпр.: *Пред позну јесен остао је читавих петнаест дана у граду.* Качић, 313 (Стевановић II, 428), нису евидентиране у корпусу.

Постојање више граматичких облика за исказивање временске антериорности у српском језику не значи и њихову потпуну синонимију. Тако је за однос између посматране акузативне конструкције и конструкције која би се могла сматрати њеним синтаксичким еквивалентом, генитива с предлогом **пре**, у литератури већ раније констатована разлика у дистанци објекта локализације према локализатору. Акузативна конструкција с предлогом **пред** резервисана је за ситуације непосредног претхођења, док временско претхођење у односу на локализатор у генитиву није обележено.[245]

пред + Иак

*... а **пред зору** они се опет трезне ...* (Црњански, 112) — *... кад **пред вече** пуче глас да господин неће више да предаје у крилу зграде ...* (Секулић, 45) — ***Пред вече** је брод отиловио даље.* (Црњански, 96) — *Ходао сам улицама тога дана, **пред сумрак** ...* (Селимовић, 47) — *Сунце је **пред ноћ** засуло живо.* (Црњански, 60) — *... стизали бисмо обично **пред подне** до „блата".* (Угринов, 24) — *Девојке су **пред поноћ** почеле да изводе програм.* (Илустрована, 47) — *... долази овамо, у Хиландар, на освећење воде, на Велику агијазму наноћ **пред Богојављење**.* (Павић, 97)

3.3.1.2. *Постериорно значење*

Временска локализација обележена као постериорна подразумева смештање објекта локализације изван оквира локализатора и то у време које следи. За разлику од симултаних и антериорних акузативних конструкција, у којима именица у акузативу врши функцији локализатора, именске лексеме у постериорним акузативним конструкцијама немају само улогу локализатора, већ пре свега јединице временске мере која, квантификована одговарајућим бројем, саопштава о удаљености од локализатора. То значи да локализација прати квантфикацију, јер време локализације представља крајњу тачку временског интервала заступљеног акузативном конструкцијом. Одмеравање времена се најчешће врши пре-

244 Необичан пример забележен у језику М. Павића представља део устаљеног израза, али и необичног стила који негује овај писац: *Јеси ли се икад упитао зашто је твој живот остао јалов као да си змије тукао, неостварен као снови пред петак?* (Павић, 41)

245 У Фелешковој студији о генитиву, где се иначе разматра дата конструкција с предлогом **пре** не помиње се ово обележје (уп. Фелешко, 1995, 134), али о њему говори М. Ивић, узгред, у раду о предикатској кондензацији. Предност номиналне форме над вербалном ова ауторка објашњава управо на примеру односа акузативне и генитивне временске конструкције, где је разлика у значењу већ на први поглед јасна, док је код вербалне структуре то теже уочљиво (уп. Ивић, 1979, 121). Акузативну конструкцију с предлогом **пред** Ј. Јерковић бележи код Ј. Игњатовића у примеру где би, како констатује овај аутор, била обичнија генитивна конструкција с предлогом **пре**: *Угледићка није дошла пред дванаест, већ раније.* М 227 (Јерковић, 239: Игњатовић).

ма тренутку говора, нпр.: *... за два или три дана долази ваш стари пријатељ ...* (Лубарда, 31) ⇐ *сада вам говорим: када прођу два три дана доћи ће ваш пријатељ ...*, или неком другом познатом тренутку, нпр.: *Стиже за око 75 дана од ницања.* (Ђиновић, 75)

Од три предлошка решења која се реализују са именском лексемом у акузативу: **за, кроз** и **на**,[246] у нашем корпусу је најфреквентније прво.

Судећи према грађи којом располажемо, у локализацији са квантификацијом учествују именице са значењем конвенционалних јединица временске мере: *минут, сат, дан, недеља, месец, година* уз које се најчешће реализује број као квантификатор. Именским лексемама општег временског значења, као што су: *тренутак, време, период и* сл., које су детерминисане одговарајућим придевом, само се наговештава, без посебног прецизирања, да се ради о дужем или краћем интервалу (*за кратко време, за дужи период*).

Еквивалентне генитивне конструкције с предлозима **после** и **након**, које представљају основни граматички облик овог синтаксичко-семантичког подсистема, комбинују се и са именицама у значењу конвенционалних јединица временске мере (*после 15 минута*), али и са другим именским лексемама у чију је семантику укључено и временско значење (*после нове године, након предавања* и сл.).[247]

Најфреквентније граматичке моделе представљају они са предлогом **за**, као у следећим примерима:

за + Кв. ак + Иген/за + Дет + Иак

*Dr Komarowsky се молио да **за петнаест минута** буде на означеном месту ...* (Пекић, 55) — *Исплата **за три сата**...* (Илустрована, 16) — *Враћа се **за дан, два**.* (Селимовић, 64) — *... ми би се **за две недеље** спојили и ослободили ...* (Ненадовић, 23) — ***За годину-две** послаћу међу звезде другог Кастора.* (Пекић, 25) — *... да се окуражи на отпор администрацији кад ова **за који тренутак** затражи ослобођење авиона.* (Пекић, 69) — *Мисли су се смењивале у кругу, **за краћак час** нешто ведрије ...* (Десница, 29) — ***За кратко време** поново би искрсао ...* (Угринов, 18)

У функцији објекта локализације обично се појављује глаголска радња заступљена обликом футура или потенцијала, што је и разумљиво с обзиром на то да су у питању нереализоване радње, тј. оне којима реализација тек предстоји у односу на садашњи тренутак (тј. тренутак говора): *доћи ће за три сата, полазим за 15 минута.* У примерима са акузативом у функцији именског атрибута нема битне разлике у односу на већину претходних примера, јер се и у том случају акузатив везује за глаголску

246 За акузативне конструкције с предлогом **до**, забележене код Вука: *Свачија сила до времена, а божија до вијека* (Вук, Српске народне пословице, Београд, 1900) — уп. Гортан-Премк, 1963, 70; и Даничића: *До који дан послаћемо вам флору* Н 75 (уп. Јерковић, 1990, 82), а касније код Игњатовића, нпр.: *да се до четири недеље венчамо (д)* МН II 57 (Јерковић, 231: гњатовић) и Сремца: *До некоћ времена уђине му (Насрадину) коњ, а он се сасвим ожалости* (С. Сремац, Насрадин-Хоџа, Београд, 1894, 20), немамо довољно потврда у нашој грађи да бисмо их посебно истицали. Једини наш пример је забележен код В. Деснице: *... сам фонд ће до коју годину, ..., вриједити лијепих пара.* (Десница, 96)

247 Уп. Фелешко, 1995, 131 и Пипер, 1997, 114.

лексему у дубинској структури до које се долази одговарајућом трансформацијом (*исплата за три сата ⇐ исплаћиваће се за три сата*).

Супротно Стевановићевом мишљењу по којем акузатив с предлогом **кроз** има преимућство над осталим семантичко-синтаксичким синонимима, па и над акузативом с предлогом **за**,[248] наш корпус, у којему је акузативна конструкција с предлогом **кроз** употребљена спорадично, показује да она бива потиснута знатно фреквентнијим акузативом с предлогом **за**.

кроз + Кв. ак + Иген

Преносе ме ***кроз који дан*** *у брда ...* (Црњански, 83) — *Пустили су га кући, али је* ***кроз осам дана*** *умро.* (Тишма, 33) — ***Кроз неколико месеци*** *ожиљци постају једва видљиви.* (Еликсир, 26) — *Зрелост ће наступити кад јој за то буде време* ***кроз годину или две.*** (Еликсир, 17) — *... произилази из перспективе да ће,* ***кроз десет или петнаест година****, да им се коса прореди.* (Еликсир, 49)

Малобројне акузативне конструкције с предлогом **на** привукле су нашу пажњу јер се разликују од осталих случајева у којима временске акузативне конструкције носе обележје постериорности. Наиме, детерминација именске лексеме у акузативу с предлогом **на**, поред броја као квантификатора, укључује и заменицу *сваки*, нпр.: *Заштиту треба обављати превентивно, на сваких 10—15 дана.* (Ђиновић, 76) — *... још једном је проверио чињеницу да је на свака 4 минута ... Х Централ током варијабилног броја секунди пуст ...* (Пекић, 20). На тај начин објекат локализације добија итеративни карактер, као и сама локализација која се регуларно понавља у размацима дужине интервала заступљеног акузативном конструкцијом.

3.4. Временска квантификација

Значење временске квантификације имају акузативне конструкције којима је заступљен временски интервал заузет реализацијом глаголске радње са континуалним током: *За пет минута очистиће доњу барикаду.* (Лалић, 314) Дата количина времена је најчешће неопходна за реализацију предикатске радње, али у неким случајевима и за афирмацију њених резултата, односно, за имплицитну глаголску радњу која јој по логици ствари следи: *отишао је у иностранство на 3 месеца ⇐ отишао је у иностранство и тамо ће боравити 3 месеца.* Уз радње које се понављају временски квантификатор добија двојако тумачење, зависно од тога да ли означава количину времена потребну за њену једнократну реализацију или количину времена у којем се више пута реализује. У већини случајева има оно прво тумачење, а присутна итеративност је маркирана предлогом **по**: *остајао је у Новом Саду по недељу дана ⇐ кад год би дошао остајао је у Новом Саду по недељу дана.* У случају да временски квантификатор покрива више глаголских реализација, то је експлицирано изра-

[248] Уп. Стевановић II, 1979, 401.

зима *два пута, три пута* итд.: *... за три године два пута је био на ивици гроба* (Скерлић, 62) — *... и од хуке невидљиве ријеке која је три пута за седам дана, увијек ноћу, кидисала према касарни ...* (Лубарда, 19).

Улогу временског квантификатора акузатив остварује најчешће у комбинацији с предлогом **за**, тако да се у нашој грађи основни конструкциони модел може приказати као **за + Кв. ак+ Иген**, док су модели **на + Кв. ак + Иген** и **по + Кв. ак+ Иген** заступљени знатно мањим бројем примера.[249]

У већини примера које разматрамо именске лексеме имају значење конвенционалних јединица временске мере и то различитог трајања: *секунда, минута, сат, дан, недеља, месец, година, век.* Најчешће се уз њих реализује само број као квантификатор. Уколико време потребно за реализацију неке радње није прецизно одређено, јединица временске мере служи само за компарацију, приближну временску квантификацију, нпр.: *За мање од два мјесеца, Лајош се прочуо у свим махалама ...* (Лубарда, 21) — *За нешто више од годину дана, сељацима у Србији враћено је 120.000 хектара пољопривредног земљишта ...* (В. новости, 7).

У мањем броју случајева временска квантификација је праћена локализацијом, јер се поред броја појављује детерминатор (*минули, прошли, будући*) којим се успоставља однос са тренутком говора или неким другим тренутком (*за три дана борбе, за првих година солдачије*), тако да се акузативном конструкцијом не саопштава само колико је времена протекло у извршавању глаголске радње већ се то време идентификује на временској оси, нпр.: *За минулих педесет година био сам све ...* (Лубарда, 7) — *Нема Југословена коме срце за последњих две године није било изложено изузетним узбуђењима.* (Дневник, 7) — *Он поста песник „велике руље и фукаре", која за три дана борбе задоби славу бесмртности ...* (Скерлић, 51) — *Брату је писао усве два-три пута, ..., за прву годину солдачије.* (Десница, 68).

Спорадично су забележени и примери у којима се уз временску квантификацију имплицира значење намене (и замене), нпр.: *... јер нијесу примили плату за два и више мјесеца.* (Побједа, 7) — *... уз услов да претплату пошаљем за годину дана.* (Еликсир, 66)

Улога квантификатора долази до изражаја нарочито уз именице општег временског значења, као што су *време* и *период* (*научио сам све за кратко време, платио је за период од две године*). Одговарајући детерминатор је имплицитно присутан и уз именске лексеме као што су: *трену-*

[249] Акузативне конструкције с предлогом **до** М. Пижурица бележи у језику Стјепана Митрова Љубише и Вука Поповића, нпр.: да га чека *до осам дана* на Цетиње (КП, 74) — Пижурица, 199: Поповић. Овакве конструкције, са значењем временског трајања смештеног у будућност и са инсистирањем на крајњем временском тренутку, нису забележене у нашој грађи, а и сам Пижурица констатује да се оне појављују уместо акузативних конструкција с предлогом **за**. Уместо савремене акузативне конструкције с предлогом **за** или слободног акузатива, у језику Ј. Игњатовића Ј. Јерковић бележи необичну конструкцију с предлогом **о**, нпр.: *Бранко се задоцнио о четири недеље* МН И 3о (Јерковић, 236: Игњатовић). Такође, временски квантификатор у акузативу с предлогом **у** забележен је у језику Ј. Грчића Миленка и Ј. Игњатовића. У оба случаја се акузативна конструкција односи на придев уз који данас стоји облик без предлога, нпр.: *у две године сам млађа ...* (уп. Јерковић, 1990, 169 и Јерковић, 235: Игњатовић).

так, часак, мах и сл., код којих исто тако није прецизирано временско трајање, осим што се зна да су то веома кратки интервали. У таквим случајевима квантификатор је увек број *један* (*скочио је за тренутак = скочио је за један тренутак, ућутао је на часак = ућутао је на један часак*).

а) Основно конструкционо решење у датој значењској субкатегорији, **за + Кв. ак + Иген**, укључује највећи број именских лексема којима су означене јединице временске мере.

за + Кв. ак + Иген

... био сам свестан да живим у Београду ***за пола века*** *узнапредовалом испред оно коме је Лаза хтео ...* (Селенић, 69) — *Никаква појединачна машта не може,* ***за све векове****, надмашити чудесну и раскошну универзалну творачку машту истинског романа живота, човека и жене.* (Летопис књ. 353, 1940, 92) — ***За три године*** *тајландске власти су ухапсиле две стотине Нигеријаца.* (Илустрована, 11) — *У целом Хиландару једва да би* ***за месец дана*** *могло да се накупи од свих нас десет обичних ноћи сна.* (Павић, 74) — *Радна способност се постиже* ***за недељу дана****.* (Еликсир, 26) — ***За једно пре подне****, ..., сто пута чућеш да се ова имена спомену.* (Ненадовић, 45) — *... даје биохемијске анализе* ***за два минута****.* (Еликсир, 11)

За појаву квантификатора у акузативу неопходан услов је завршеност управне радње, тј. објекта квантификације, било у смислу њеног окончања или постизања крајњег ефекта (резултата).[250] Облици свршених глагола у тој улози (илуструју их претходни примери) подједнако су фреквентни као и глаголски придеви којима се испољава резултативност појединих радњи, нпр.: *Написан 1807. (роман), за петнаест дана...* (Скерлић, 45) — *... пацијент је збринут за највише седам дана...* (Еликсир, 18) — *То камење је тако оштро, да за пола сата хода свима нама биле су чизме расцветане.* (Ненадовић, 37) — *... вратила се са њом фијакером, бледа, за два часа видљиво смршала ...* (Тишма, 53) — *Видели смо и један брег, који је пре двеста година из равнице за тридесет сати израстао.* (Ненадовић, 51).[251]

б) Одступања која се појављују у односу на просечно време потребно за реализацију неке радње испољавају се у језику тако што се у улози временског квантификатора реализују именске лексеме општег временског значења детерминисане придевима *кратко, дуго, извесно, неко*, а илуструју их следећи примери:

за + Дет + Иак

... па је могућа њихова дистрибуција (кивија) на тржиште ***за дужи период****...* (Дневник, 6) — *... ту је написо дјела која ће му* ***за дуље или краће вријеме*** *подржати живо име ...* (Десница, 14) — *Мој брат ... је ... урадио пројекат* ***за необично кратко вријеме****.* (Побједа, 9) — *... одушевљавајући се* ***за неко време*** *делима пролазне вредности.* (Недић, 6) — *Срби су потпуно очистили земљу од угарских чета и* ***за извесно време****... данули душом ...* (Ћоровић, 264)

[250] Глаголи несвршеног вида, као у примерима које наводи Миклошич: *лов ловио за петнаест дана; царују куме за седам година и сл.* (уп. Миклошич, 1883, 410), нису забележени у нашем корпусу.

[251] О глаголским придевима као деклинабилној форми и њиховим синтаксичким функцијама у српском и мађарском језику, са обиљем примера који су детаљно коментарисани, писала је Мирјана Бурзан (уп. Бурзан, 1990).

в) Семантичка специфичност акузативних конструкција без експлицираног квантификатора јесте заступање периода веома кратког трајања. Такво значење имају саме именске лексеме које се у њима реализују: *трен, тренутак, час, часак, мах* и сл., док имплицитни детерминатор представља јединичну меру, нпр. *ућутао је за тренутак = ућутао је за један тренутак*. Овакве временске јединице представљају изузетно кратке интервале блиске онима пунктуалног карактера, које се у нашем корпусу често комбинују са почетно-свршеним глаголима, реализованим обично у аористу. С обзиром на то да се ради о изузетно кратким временским интервалима, време глаголске реализације се готово преклапа са временом испољавања њеног ефекта, па је и дистинкција, која иначе постоји између двеју конструкција, оне с предлогом **за** и оне с предлогом **на**, неутралисана,[252] што показују и следећи примери:

за + (Кв.) + Иак

Не, ја сам атеиста — на шта ***за тренутак*** *завлада тишина над столом ...* (Павић, 76) — *Заћута* ***за тренутак*** *...* (Угринов, 69) — *Он ту кабаницу не скиде ни* ***за тренутак****.* (Лалић, 263) — *... пресече* ***за часак*** *разговор ...* (Угринов, 66) — *Бојао се такође да ће једном заборавити и сопствено име и да ће морати да застане* ***за тренутак*** *кад год се потписује ...* (Павић, 18) — *Мене би* ***за час*** *помиловао њихов срдачан осмех и стисак руке.* (Црњански, 68)

на + (Кв.) + Иак

На тренутак *сам била разочарана.* (Киш, 53) — *Функенштајн* ***на часак*** *поново сврати поглед ка Бламу, ...* (Тишма, 19) — *Први (задатак) је заборавити, макар и* ***на тренутак****, трагедију ...* (В. новости, 18) — *Монах* ***на часак*** *ућута и кожа на челу му задрхта ...* (Павић, 89) — *... пакосни мрак прогута* ***на часак*** *контролу мозга и душе.* (Секулић, 64)

г) Као што се већ могло наговестити, акузативне конструкције с предлогом **на** учествују у специфичној временској квантификацији. У овом случају се не квантификује предикатска радња, већ друга, имплицитна радња, која се појављује као њена логичка последица — у нашем корпусу је заступљена обично егзистенцијалним глаголом или глаголом чије значење претпоставља трајање у времену (*отпутовати на 5 дана ⇐ отпутовати и остати (бити негде) 5 дана; дају гаранцију на 5 година ⇐ гарантују да првобитни квалитет траје 5 година*). Наиме, у комбинацији с оваквим акузативним квантификатором значење реченичног предиката се модификује тако што резултат (ефекат) предикатске радње добија

[252] Разлика између квантификатора са предлогом **за** и онога с предлогом **на** уочљивија је ако се посматрају конкретни примери. Пример: *На кров се попео за часак*, може се тумачити да је: „пењање трајало један часак", за разлику од случаја: *Скинуо је кабаницу само на тренутак*, где је тумачење нешто другачије и значило би само једно: „неко је скинуо кабаницу и остао без ње један тренутак". Према овом принципу неки од наведених примера би могли бити оквалификовани као погрешни. Међутим, губљење језичког осећања за дату дистинкцију може се оправдати већ наведеним чињеницама.

привремени карактер, односно конотира се постојање једне међурадње. Када кажемо: *Он је отишао* и *Он је отишао на годину дана* упутили смо две различите поруке. Првим наведеним примером смо саопштили да је „неко напустио одређено место", а другим да је „неко напустио одређено место и да ће боравити на другом месту годину дана, а затим ће се вратити у место из којег је отишао". Обележје привременог трајања имплицитне радње или стања у овом случају је релевантно,[253] јер се дати конструкциони модел не појављује у примерима који искључују ово обележје, као нпр. **порасла је на месец дана.*

на + Кв. ак + Иген

... па се Лили преселила ***на три дана*** *на Трг војводе Шупљикца.* (Тишма, 52) — *... била (је) задовољна баремна пола сата...* (Десница, 10) — *Сваки ефекат је добијао* ***на секунд*** *и на длаку како је и кад је хтео ...* (Секулић, 43)

д) У функцији квантификатора имплицитне глаголске радње појављују се и именске лексеме општег временског значења уз које је неопходна реализација детерминатора. У забележеним примерима се обично само наговештава да је у питању „краћи" или „дужи" период заузет датом радњом (*отићи на дуже време*). Прецизна временска квантификација се постиже некогруентним детерминатором у генитиву (*на рок од три месеца*).

на + Дет + Иак

... склапање уговора о групним путовањима ***на дуг рок***... (Тишма, 57) — *... два-три пута доће и преко реда, у току године, али* ***на краће вријеме***... (Десница, 74) — *Антиинфлациони програм треба нам чак и по цену заукавања и плата и цена* ***на краћи рок.*** (В. новости, 9) — *Суд се два дана бавио захтевима адвоката и прекинут је* ***на неодређено време*** ... (В. новости, 8) — *... успоставити однос закупа између бивших власника и носилаца станарских права* ***на рок од 10 година.*** (В. новости, 13)

ђ) Употреба временских квантификатора с предлогом **по** у нашој грађи се своди на реализацију двају израза: *по цео дан* и *по целу ноћ*, где **по** има прилошко значење,[254] нпр.: *... он чита по целе ноћи...* (Скерлић, 61) — *По целу ноћ не спавам, ...* (Секулић, 39) — *Живи се нехатно и лежи по цео дан.* (Црњански, 99) — *... оне нису само оно у чему се по читав дан хода и што штити стопало ...* (Угринов, 14)

У мањем броју забележених примера **по** се реализује уз неке друге именске лексеме са значењем јединица временске мере, уз које се у том случају реализује и број као квантификатор, а итеративност на коју **по**

253 На ову врсту конотације указује М. Ивић, констатујући следеће: „конотативна усмереност повлачи са собом својство парцијалности, док се, с друге стране, о својству комплетности уопште не може говорити уколико денотативно усмерење изостаје." (уп. Ивић, 1998, 2 и 3).

254 Између различитих мишљења о употреби **по** уз темпорални акузатив, која, са једне стране заступају Миклошич, а касније и Маретић, сматрајући ово посебном употребом предлога **по**, М. Ивић прихвата Даничићево тумачење по којем је **по** прилошки употребљено (уп. Ивић, 1951—1952, 205).

указује појачана је обично партикулом **и**, нпр.: *... и по три дана, по недељу, препричавао сам самом себи тај сан ...* (Лалић, 271) — *Прошао би и по мјесец дана а да нико не дође ...* (Лубарда, 11) — *... и онда кад је непријатељ далеко и по годину дана хода.* (Лубарда, 54) — *Па ипак, било је периода и по десетак година када се држао једног мајстора ...* (Угринов, 14).[255]

II. Предлог + Иак (са конотативним значењем)

3.5. Временска конотација

Када се време вршења глаголске радње не поклапа са одређеним природним менама, нити се мери конвенционалним јединицама временске мере, што претпоставља право временско одређење, већ се одмерава према некој другој радњи, каквом друштвеном догађају или се на њега упућује именском лексемом која у свом семантичком потенцијалу нема временску компоненту, говоримо о конотативном временском значењу. Овакво прецизирање времена остварује се, дакле на индиректан начин, преко појма чије је временско одређење у датом контексту познато.

Примери из нашег корпуса показују да су објекат локализације и локализатор (до којег се долази индиректним путем) на временској оси симултани или је објекат у антериорном односу. Што се тиче конструкционих решења, забележени су следећи модели: **на + Иак + Дет, у + Иак + Дет, за + Иак + Дет, пред + Иак, под + Иак**.

Именске лексеме невременског значења којима се конотира време локализације имају различите позиције у оквиру акузативне конструкције. У акузативу без детерминатора реализују се под одређеним условима, тј. само уколико је временска идентификација праћена још неким обележјем, нпр. антериорношћу (*пред рат, пред спавање*).

У већини осталих примера појам чије је време симултано са предикатском радњом није заступљен именицом у акузативу, већ неким другим обликом, који се у акузативну конструкцију укључује као детерминатор именица општег временског значења (*на дан венчања, у време рата*).

Примери којима располажемо показују да је временска конотација повезана са именским лексемама различите семантике: именицама са значењем природних појава делотворног карактера, као што су: *врућина, киша, мраз, олуја* и сл. (*у време олује*), именицама које означавају периоде раста и развоја живих организама, појединих фаза њихове обраде, стања у којима се налазе (*у време зрења, у време болести, пред вршидбу, под старост*), именицама са значењем устаљених радњи које се спроводе по већ познатом редоследу (*за време ручка, пред спавање*), као и именицама којима су означена историјска збивања, историјске личности (*у

255 Забележили смо један необичан пример у језику М. Црњанског: *По сатове би предвече стојао ...* (Црњански, 93), у којем је плурални облик именске лексеме реализован без квантификатора и у неочекиваном морфолошком облику с обзиром на значење које има у датом контексту (очекивао би се плурални облик *сате*).

време рата, за време Тврткова) и именицама са значењем различитих друштвених активности, манифестација, стања (*у време обнове и изградње, у време сиромаштва, пред изборе*).

3.5.1. *Најоредан временски однос (симултаност)*

а) Временска локализација активности које не трају дуже од једног дана остварује се преко акузативне конструкције *на дан* која је детерминисана именицом са значењем неког значајнијег догађаја чије временско трајање такође није дуље од дана.

на + Иак + Дет

... да је ***на дан свог венчања*** *морао купити мртвачки катафалк ...* (Скерлић, 57) — ***На дан моје смрти****, кад буде нощен мој табут, не мисли да ћу осјећати бол за овим свијетом.* (Селимовић, 49) — *... и претходни дан, пре укопа ..., као и овај,* ***на дан укопа****, били су несносни врели.* (Угринов, 9) — ***На дан избора*** *бјеху затворили зграду.* (Лалић, 298) — *... да откупна цена пшенице буде о, 25 марака у динарској противвредности по курсу* ***на дан исплате****.* (Дневник, 1) — *... проверујући* ***на божији дан****.* (Десница, 67) *... није изостала ни необична околност да је умро тачно* ***на дванаести рођендан свог првог унука****.* (Киш, 51)

Плурализацијом ове именице се упућује на период дужи од дана, нпр.: *... његова мати, која се у дане избијања рата затекла код њега у Београду.* (Тишма, 33) — *Био је у кући у дане рације зар не?* (Тишма, 26) Појављују се и неке друге именске лексеме општег временског значења, с тим да је број таквих примера у нашем корпусу ограничен. Забележили смо, на пример, именску лексему *годишњица*: *Освећење је извршено тачно на десетогодишњицу рушења Његошеве цркве.* (Побједа, 9)

б) Конотативно временско значење симултаног карактера у нашем корпусу је везано за конструкције с предлозима **у** и **за**, и именске лексеме општег временског значења: *време* и *доба*.

у + Иак + Дет

... достижу врхунац ***у време највећих врућина****.* (Угринов, 38) — *... декалцификација костура која углавном погађа жене* ***у време менопаузе****...* (Еликсир, 48) — *Само последњих 20—30 дана* ***у време зрења****, потребна је суша.* (Ђиновић, 71) — ***У време рата*** *једног дана нама су у крчму, ..., дошли неки просјаци ...* (Павић, 60) — *... сећам се те суботе, 4. априла 1992,* ***у време поста****...* (В. новости, 15) — *Исплата се врши истог дана* ***у радно време*** *...* (Илустрована, 48) — *... да је у месту где је већину чинило мађарско становништво, и то* ***у време Угарске****, био двапут узастопце изабран за председника ...* (Угринов, 44)

Као алтернативне временске структуре у већини примера могу се реализовати клаузе које уводи везник *кад*, а то потврђује и одређени број случајева у којима уместо именице у генитиву детерминативну улогу има управо таква клауза,[256] нпр.:

[256] У ограниченом броју примера забележена је временска реченица са везником **док**, који је резервисан искључиво за ситуације где је управна предикација заступљена глаголом несвршеног вида, нпр.: *Јер је глад харала на Светој гори у време док су на њој сва братства била преобраћена у општежића.* (Павић, 53).

у + Иак + Дет (Кл: кад ...)

... (љубавника) којих је ... бивало и ***у време када се Мала зачела****.* (Тишма, 98) — *... 1794. Констанс се упознао са Госпођом де Стол ...* ***у доба „када свет беше мален"****...* (Скерлић, 46) — *У њему је жеља за „широким свијетом" била јака још* ***у доба кад о томе свијет није имао никаквих одређених представа****.* (Десница, 64) — *Тако је било* ***у време кад је камење расло****.* (Павић, 91)

За разлику од именске лексеме у генитиву, која компоненту темпоралности не садржи ни у својој семантици, а као именска реч, ни у морфолошком облику — па се у ову врсту идентификацију укључује само комбинована са неком именицом општег временског карактера, реченица с везником *кад* и без такве именице има временско значење. Уколико су уз реченицу експлициране предлошке конструкције типа *у време, у доба*, оне се у односу на њу понашају као временски кореферентi.[257]

Линеарност карактеристична за конструкције с предлогом **за** огледа се у могућности укључивања глагола *трајати*, односно у могућности да се трансформише у клаузу с везником *док (год)*, нпр.: *за време представе ⇒ за време трајања представе / док(год) траје представа*. У функцији детерминатора уз предлошку конструкцију *за време* појављују се именице исте семантике као и уз конструкцију с предлогом **у**.

за + Иак + Дет

За време ових последњих мразева *пред њену гарсоњеру, ... зауставила су се кола.* (Илустрована, 19) — ***За време вршидбе*** *сви укућани одреда преселили би се на мајур, ...* (Угринов, 27) — *... дитамин се не сме давати ...* ***за време трудноће и лактације****.* (Дитамин) — *Од сада, па надаље наши ће се годишњи одмори планирати само* ***за време школских ферија****.* (Еликсир, 16) — *... није хтео да стави на расположење своју флоту против Сплита, и који је, као и* ***за време Тврткова*** *чувао верност према угарској круни.* (Ћоровић, 274) — ***За време удаљења са радног места*** *... раднику припадају права ...* (Правилник, 5) — *... (кицшница) која је при пресипању из посуде у посуду или* ***за време употребе*** *ширила топао и тежак дах ...* (Угринов, 56) — *... главобоља која ју је раније мучила нестала је* ***за време третмана****.* (Еликсир, 21)

Само у изузетним ситуацијама именска лексема општег временског значења није експлицирана на површинском нивоу, тако да је у акузативу реализована именица са значењем процеса који се истовремено реализује са предикатском радњом. У нашим примерима то су именице: *поглреб, обед, вечера, јација*, које у свом семантичком потенцијалу садрже значење извођења одређеног устаљеног ритуала, неке врсте обреда, који подразумева и временско трајање, нпр.: *За Маријетин погреб бејаху похаране цветне леје ...* (Киш, 25) — *он жваће само трипут за обед ...* (Павић, 87) — *... због гладовања током дана ви се „провалите" за вечеру...* (Елик-

[257] Експликација предлошке конструкције *у време, у доба* зависи од семантике управног предиката. Има примера у којима дата конструкција допуњује глаголску лексему у предикату, нпр.: *Стално се враћао у време када су били млади.* О овоме је знатно детаљније писала Ивана Антонић (уп. Антонић, 2001, 288—301).

сир, 49) — *... може се заклети да је, колико синоћ, за јацију, са цркве куисао мујезин.* (Лубарда, 55).[258]

3.5.2. *Оријентациони временски однос (антериорност)*

Конотирање времена антериорног карактера помоћу предлошке акузативне конструкције подразумева његово смештање ван временских оквира карактеристичних за неки други процес, али са врло малом дистанцом. Наиме, ове примере не карактерише само информација о времену већ и податак о мери претхођења присутан у трансформисаној структури на дубинском нивоу.[259]

Према нашим подацима акузативна конструкција с предлогом **пред** представља основни граматички модел, фреквентнији чак у примерима који представљају временску конотацију него у случајевима временске идентификације. У ограниченом броју примера и са ограниченим бројем именица регистрована је и акузативна конструкција с предлогом **под**.

Временско одмеравање се врши у складу са реализацијом различитих процеса у природи, у друштву, у човековом животу и раду, па се уз наведене предлоге реализују различите именске лексеме, као што су: *киша, олуја, мрак, смрт, старост, рат, избори, долазак, одлазак, спавање* и сл.

У нашој грађи су забележени примери у којима је именском лексемом у акузативу заступљена нека делотворна појава, што је и разумљиво с обзиром на то да је присуство/одсуство својства делотворности релевантно у временској конотацији.[260]

пред + Иак

После тога је позирала на насловну страну „Еликсира" и тек ***пред залазак сунца*** *могла да се опусти ...* (Еликсир, 43) — *... усима се длака коврцала* ***пред кишу****, небеса су се облачила.* (Павић, 112)

---

258 У савременом српском језику није уобичајено да у конотацији времена учествује именска лексема невременског значења као у примерима које налазимо у грађи за Речник САНУ: *Вино си могао наћи врло ретко, а ретко се и тражило: само у причест.* (Ј. Веселиновић, 1896) — *Милош Станковић извештава да су му отац мати и баба преминули, не сачекавши нас у састанак* (Правда, 1917). Периферно значење акузативних конструкција с предлогом **уз** (*доћи уз пост*) у којима се појављују недетерминисане именице са значењем верских обичаја или одређених друштвених догађаја Стевановић тумачи као последицу непознавања речи као што су: *месојеђе, пост, бајрам* и сл. и констатује да се такви примери могу наћи и код Вука и код млађих писаца (уп. Стевановић II, 1979, 400).

259 Управо је моменат непосредности оно по чему се акузатив с предлогом **пред** разликује од генитива с предлогом **пре**. Ова разлика је истакнута и у литератири (уп. Ивић, 1979, 121 и Радовановић, 1977, 104).

260 Неки други извори нуде и другачија решења. Такав је пример: *Пред сам се мрак сијело разишло* (уп. Стевановић II, 1979, 428). У вези с овим М. Ивић констатује следеће: „Ако се ради о „неделотворним" појавама темпорално тумачење добијају само називи чија се семантичка садржина разуме у смислу 'време кад није видно' — *мрак, тама, тмина* и сл. (уп. *Шета по мраку* = *'Шета онда кад је мрак'*); у осталим случајевима интерпретација је просторног типа: *Шета по хладу и заветрини* = *'Шета по местима заштићеним од сунца и ветра'*. Називи „делотворних" појава су, међутим, употребљиви у оба смисла — и као месне и као временске одредбе." (уп. Ивић, 1995, 176).

Што се тиче различитих периода људског живота који могу послужити као мерило времена, у нашим примерима се увек појављују само они који се могу сматрати последњим — као последња етапа живота или као период који означава сам крај живота. У првом случају се реализује акузативна конструкција с предлогом **под**: *Што сам дочекао под моје старе дане* (Десница, 83), док је у другом уз именицу реализован предлог **пред**: *Јер пред смрт се сјећамо да нам два анђела сједе на раменима ...* (Селимовић, 52)

Судећи према забележеној грађи, запажено учешће у временској конотацији имају радње које представљају уобичајене, свакодневне активности, често ритуалног карактера (*обед, спавање, молитва*), као и радње које се односе на промене положаја у простору, тј. на одласке са неког места и доласке на одређено место. Оваква њихова улога долази до изражаја када је потребно одредити време реализације радњи које им претходе, тј. представљају одређене припремне активности, нпр.: *Пред походе и ђачке бегове беле хртове прали су плавилом за рубље ...* (Павић, 45)

пред + Иак

Током молитве ***пред обед*** *Енглези нису узимали на себе крст ...* (Павић, 76) — *... мисао се још мути од неочекиване јеке црквеног звона која је, тачно у подне* ***пред саму молитву*** *— надрла кроз затворене капке.* (Лубарда, 55) — *Историјске књиге и расправе ... су његова слабост; посвећивао им се у сваком тренутку ... а неизоставно увече, у кревету,* ***пред спавање****.* (Угринов, 44) — *Све се, некако, тужно, у мени смирује, као* ***пред исцелитељски сан****.* (Селенић, 77) — *Мршавка, ..., срео је трипут; ...* ***пред повратак у Босну****.* (Лубарда, 36) — *... можда би учинио севај,* ***пред велики пут*** *о коме ништа не знам ...* (Селимовић, 52) — *... поглед којим се опростио са мном на степеништу болнице дан-два* ***пред операцију*** *...* (Киш, 52) — *... реч је о захтевима који се постављају* ***пред дугачко планирање*** *...* (Агроекономика, 27)

С обзиром на то да се реконструкцијом синтагме у којој је реализована предлошка акузативна конструкција на дубинском нивоу добијају две предикације, она чије се време реализације идентификује и она којом се то време конотира, њихови агенси, као што примери показују, могу бити: исти (*обукао је капут пред полазак на пут* ⇐ *он је обукао капут непосредно пре него што је (он) кренуо на пут)* или различити *(склонио је слике пред очев улазак у собу* ⇐ *он је склонио слике непосредно пре него што је отац ушао у собу*), а понекад је агенс субординиране предикације и уопштен (*почео је да се тресе пред изрицање казне* ⇐ *он је почео да се тресе непосредно пре него што му је изречена казна*).

У улози временског локализатора веома често се појављују именице са значењем различитих историјских догађаја, нарочито оних упечатљивих. Постоје историјска збивања светских размера која се редовно појављују у тој улози, јер се, захваљући општем карактеру, понашају готово као конвенционалне јединице временске мере, на пример, *I* и *II светски рат*. За предлошке акузативне конструкције у следећим примерима карактерисична је појава управо таквих именских лексема и временско од-

ређење оријентационог карактера, јер је време посматране глаголске радње у антериорном односу према времену у којем се одвијао историјски догађај.

пред + Иак

Мене је то погодило оне године ***пред свјетски рат***... (Лалић, 279) — ... *а свако зна да је он онога другога коња продао тачно* ***пред мобилизацију***. (Лалић, 286) — *Мутљање у бегову главу почело је уочи Видовдана,* ***пред прву јацију*** ... (Лубарда, 54) — *Нарочито* ***пред изборе*** *јако се занима* ... (Десница, 89)

Када се одређена глаголска радња временски одређује према каквом историјском догађају или некој другој радњи, она се оријентише према њиховом почетном тренутку. Уколико то није тако, дати сегмент се посебно експлицира, као у примеру: ... *о устанку из 1916, који је био врло слабо вођен и угасио се негдје пред крај рата*... (Лалић, 275)

4. АКУЗАТИВНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ СА УЗРОЧНИМ ЗНАЧЕЊЕМ

4.1. Уводне напомене

4.1.0. Каузалоност схваћена као релациона категорија заснована је на семантичкој међузависности, која на језичком плану није граматизована, па се испољава различитим језичким средствима међу којима су и предлошке конструкције.[261]

У српском и у другим словенским језицима нема посебног акузативног облика за исказивање искључиво узрочног значења.[262] Такође, узрочно значење заступљено овим предлошким падежом на семантичком плану није јасно издиференцирано, те у зависности од контекста интерферира са циљно-наменским значењем, са значењем замене, основе и услова. Семантичка интерпретација при том зависи од тежишта информације на нивоу ширег контекста.[263] У разрешавању узрочно-циљног односа обично је довољна и семантика управних лексема, као и именских лексема у акузативу, којима се унапред регулише однос узрока и последице. Утврђивање примарног узрочног значење може бити засновано на временском критеријуму, тако да узрочна конструкција у акуза-

[261] Узрочни односи у српском језику се исказују: зависним узрочним реченицама, глаголским и другим прилозима, падежним облицима са предлогом и без предлога (уп. Гортан-Премк, 1963—64, 437 и Ковачевић, 1988, 25).

[262] Једино генитивне конструкције с предлозима *због* и *ради* означавају само узрочни, односно циљни однос (уп. Гортан-Премк, 1963—64, 437).

[263] У вези са овим питањем Ковачевић запажа следеће: „Сливеност узрочног и циљног односа једна је од основних карактеристика преднаучних етапа развоја мишљења, чему је разлог човјекова циљноусмјерена пракса, која је основа представе узрочности" (уп. Ковачевић, 1988, 45). Истакли бисмо и констатацију М. Радовановића да је дошло до померања језичког осећања за употребу узрочних према циљним предлозима. Као посебно сложен случај овај аутор наводи однос предлога *због* и *ради* (уп. Радовановић, 1977, 130).

тиву обележава оно што логички претходи у односу на радњу означену управном лексемом.[264]

У нашем корпусу се појављују два граматичка модела којима су заступљене акузативне конструкције узрочног значења: **за + Иак** и **на + Иак**.[265] Одговарајући трансформ наведених акузативних конструкција била би узрочна клауза типа *зато што* ..., нпр.: *кажњен је за злочин ⇐ неко га је казнио зато што је извршио злочин*.[266]

[264] Значај временског критерија истиче и Фелешко говорећи о границама између значења циља и узрока, које су веома колебљиве када су у питању генитивне конструкције (уп. Фелешко, 1995, 137). Проучавајући узрочне конструкције у Вуковом језику, Д. Гортан-Премк уочава да се предлошке акузативне конструкције са узрочним значењем реализују уз многобројне глаголе: „чија је семантика таква да означавају процесе чије је вршење нечему намењено, чије вршење долази иза, после нечега (после појма с именом у акузативу с предлогом за), чији се процеси врше у замену за нешто или као противвредност нечему" (уп. Гортан-Премк, 1963—64, 449). Уз примере укључене у констрастивну анализу, Љ. Милинковић следећим речима коментарише случајеве у којима би могло доћи до колебања између циљног и узрочног значења: „Ако оно што је именовано лексемом у зависној позицији логички претходи садржају управног глагола (као у другом по реду примеру), тада конструкција има узрочно значење. Међутим, ако оно што је именовано лексемом у зависној позицији временски следи иза садржаја управног глагола (као у првом примеру), конструкција исказује циљни однос". Примери којима се то илуструје су следећи: ... и наздрави *за срећу младенаца*. (Лал., 74) и *За одење* је пијемо. (Дав., 504) — уп. Милинковић, 1987, 156 и 157.

[265] Предлог **за** Д. Кликовац сврстава с предлозима **из, од** и **са** (архаично) за које каже да су примарно просторног карактера, а да се узрочно значење метафорички надовезује на њега, док предлог **на** сврстава у групу просторних предлога који могу имати узрочно значење и то у оквиру одговарајућег контекста (уп. Кликовац, 1997, 26). Размишљајући у том правцу, могуће је довести у везу употребу предлога **за** у акузативним конструкцијама са конкретним просторним значењем у којем доминира „изразити контактни однос" и употребу предлога **за** у акузативним конструкцијама узрочног значења које такође представља једну врсту „контактног односа" заснованог на логичкој вези узрок-последица.

Осим ових предлошких решења у литератури се помињу још и предлози **кроз** и **о**. Употребу предлога **кроз** Маретић илуструје примером типа: *Коњ се кроз длаку не хвали, него кроз брзину* (уп. Маретић, 1963, 589), а употребу предлога **о** помињу Брабец, Храсте, Живковић, наводећи следећи пример: *Завади се мајка и дјевојка не о граде ни о винограде, већ о једну танану кошуљу* (уп. Брабец, Храсте, Живковић, 1961, 232). Међутим, Стевановић запажа да је акузативна конструкција с предлогом **кроз** застарела и да се појављује у пословицама или ради намерног архаизирања стила, док се код акузатива с предлогом **о** уочава интерференција узрочног и циљног значења и могућност замене генитивном конструкцијом с предлогом **око** (уп. Стевановић II, 1979, 402 и 419). Питање употребе узрочне акузативне конструкције с предлогом **о** у савременом српском језику, пре свега пред будуће истраживаче, поставља и М. Ивић (уп. Ивић, 1971, 163). Међутим, у неколико радова урађених према упитнику који предлаже није забележен овај предлог (уп. Пижурица: Митров-Љубиша, Грковић: Милићевић и Ром: Ћипико).

У свом корпусу бележимо само један пример са овим предлогом и то у извору с почетка 20. века: *Четврте године њена живота већ настаје препирка о првенство, о заслуге око оснивања Матице*. (Летопис књ. 300, год. 1921, 91), где је на избор предлошког решења могла утицати тежња да се избегне нагомилавање предлога **око**.

У вези са појавом акузативне конструкције с предлогом **по** у овом значењу М. Ивић каже да постоје потврде само у старом језику западних крајева (мисли при томе на западну варијанту некадашњег српскохрватског језика — нап. Н. Арсенијевић) — уп. Ивић, 1951—52, 203.

[266] Појаву каузалне клаузе као базичне семантичке репрезентације узрочних падежних конструкција, које су на површинском нивоу заступљене девербативном именицом, помиње и Радовановић (уп. Радовановић, 1977, 127). Међутим, узрочна клауза се не појављује само као дубински експонент девербативне именице. Она се реконструише и у слу-

Семантика именских лексема у акузативу није ограничена само на значења радњи и процеса, позитивне или негативне конотације, иако је оно најфреквентније и у нашем корпусу заступљено девербативним именицама (*осуђен је за крађу*). Забележени су и појмова који су резултат одређених околности, односно појмови којима се алудира на претходну повољну или неповољну ситуацију у којој се неко нашао (*најлаштио је за ране и ударце*). Запажа се такође да су и различите људске особине, као и понашање у извесним приликама, могући елементи узрока (*награђен је за стрпљење*), те да су извесне реакције индиректно проузроковане човековим вербалним понашањем (*бурно су реаговали на његову примедбу*).

Што се тиче семантике управних лексема, најфреквентније су глаголске. Међутим, забележени су и примери са придевским (*крив је за смрт двојице људи*) и именичким управним чланом (*он је осуђеник за крађу*). У примерима са управним глаголским лексемама запажа се појава, практично, двеју категорија глагола: оних који значе какву реакцију на подстицај, тј. имају одређено „компензационо" значење, где предњаче глаголи „кажњавања" и глаголи „награде", и поред њих семантички различити глаголи чија реализација има наменско усмерење према појму којим је подстакнута.

Зависно од инхерентног значења управних глаголских лексема,[267] акузативне конструкције обављају допунску и одредбену функцију.

У већини забележених примера акузатив узрочног значења представља компоненту која је релевантна за семантику управне речи. Ово је разумљиво с обзиром на то да се у управном делу синтагме најчешће налазе лексеме са значењем „награде", „казне", „замерања" и „кривице" које, поред објекта дате радње, обавезно укључују и узрок такве акције, нпр.: *оптужити некога за злочин, наградити дете за одличан успех*.[268]

Однос акузативних конструкција према управним именским и придевским лексемама разматраћемо у зависности од тога у каквој су релацији према дубинској предикацији коју оне заступају на површинском нивоу, што значи да ће уз лексеме са наведеним семантичким садржајем акузатив имати допунску улогу, нпр.: *он је кривац за двоструко убиство ⇐ њега су окривили зато што је убио некога, похваљен је за добро владање*

чајевима где је уз предлог реализована нека друга именска лексема, јер се њоме, без обзира на то што није девербативног карактера, имплицира и одговарајућа предикација, нпр.: *наплатила је за сузе ⇐ наплатила је зато што је пролила сузе*.

267 Дата глаголска лексема најчешће обавља предикатску функцију, али се акузатив са узрочним значењем реализује и уз глаголски прилог садашњи, који је само површински експонент дубинске предикације, нпр.: *упирао је прстом у њу оптужујући је за крађу ⇐ упирао је прстом у њу и при том је оптуживао зато што је крала*.

268 Семантика појединих глагола поред агенса укључује и пасивног учесника (објекат) који узрокује реализацију дате глаголске радње: *мајка се брине за дете* (види поглавље 9). Уз глаголе овакве семантике акузатив се појављује као једина допуна. У типологији допуна коју даје В. Петровић значење узрока је укључено у две врсте допуна, адвербијалне, кад означава околности које узрокују појаву глаголске радње, и објекатске, која представља пасивног учесника као узрок радње. Ова ауторка констатује да се прилошке допуне реализује уз глаголе „осуде", „оптужбе" и „критике", а објекатске уз глаголе типа *бринути се* и сл. (уп. Петровић, 1992, 127, 128 и 129).

⇐ *неко га је похвалио зато што се добро владао*. На површинском плану се акузативна конструкција према управној именици понаша као неконгруентни атрибут.

Када је за инхерентну семантику управне речи компонента узрока ирелевантна, акузативна конструкција узрочног значења указује на околности у којима се реализује одређена, потпуно аутономна акција, тако да се може говорити о њеном одредбеном односу, нпр.: *изашао је из собе на наш наговор*.

4.1.1. Рашчлањивањем семантичке структуре узрочног значења, укључујући и дијахрону перспективу у посматрању, бавила се М. Ивић у вези са инструменталом узрока,[269] истичући као основни критериј „активност", односно „пасивност" узрока у стварању датог стања или радње. Одвајајући активни од пасивног узрока, ова ауторка води рачуна и о степену непосредности у деловању узрока на вршиоца радње. У оквиру активног узрока обухваћена су два типа непосредног деловања: узрок типа „чиниоца" и „изазивача", док су у оквиру посредног деловања обухваћена три типа узрока: узрок типа „унутрашњих побуда", „подстрекача" и „независног омогућивача".

Пасивним узроком се, како ова ауторка каже: „открива прва и далека карика на коју су се, сплетом околности, надовезале друге од којих је последња — дато стање, односно радња".[270]

И узрочне конструкције *од, из* и *због* + *Иген* послужиле су М. Ивић да сагледа у каквом су односу различити типови узрочности у савременом српском језику.[271] Као што је већ урадила приликом разматарања инструментала узрочног значења, ова ауторка истиче диференцијацију између директног („активног") узрока који заступају конструкције с предлозима *од* и *из* и индиректног („пасивног") узрока заступљеног конструкцијом с предлогом *због*. У раслојавању директног узрока пресудну улогу има однос „свесног, вољног" момента у датој активности према „несвесном" деловању. При томе је она вољна увек некаква унутрашња побуда којом се подстиче активност, тј. она која представља одређену врсту „подстрекача", а заступљена је конструкцијом с предлогом *из (говори из пакости)*. Насупрот овој, појављује се конструкција с предлогом *од* која представља унутрашњег (*пребледео је од страха*) или спољашњег (*укочио се од зиме*) „изазивача". Конструкцији с предлогом *због* ова ауторка приписује улогу „разлога, повода" за вршење акције, односно „узрока у најужем смислу те речи".[272]

За разграничења међу узрочним конструкцијама с глаголском именицом М. Радовановић је, ослањајући се пре свега на резултате до којих је дошла М. Ивић, понудио нова терминолошка решења за ситуације са директним („активним") узроком.[273] По њему је „стимулатор" унутрашњи подстрекач, док је „ефектор" непосредни изазивач. Радовановић је

269 Уп. Ивић, 1954, 69—100.
270 Уп. Ивић, 1954, 85.
271 Уп. Ивић, 1954 а, 186—194.
272 Уп. Ивић, 1954 а, 187.
273 Уп. Радовановић, 1977, 127—144.

поред већег броја различитих падежних конструкција разматрао и акузативне конструкције с предлогом **на**, констатујући да узрочно значење у овом случају интерферира са значењем основа, а понекад и услова.[274] У раду се не помиње узрочна конструкција у акузативу с предлогом **за**.

Најкомплекснији прилаз проблематици узрочности има М. Ковачевић који у својој студији „Узрочно семантичко поље"[275] наглашава да каузални однос постоји на нивоу семантике, а да у српском, као и у већини индоевропских језика, постоје специјална средства за номинацију каузалне везе, међу којима се као најуобичајенија и најфреквентнија издвајају предлози и везници.[276] У разлагању узрока као општег, категоријалног појма на типове, овај аутор издваја четири основна типа, користећи при томе већ познату терминологију. „Ефектором" назива узрок типа изазивача (не-лице које само по себи доводи до последице несвесног, спонтаног, реакцијског типа): *умрла је од жалости*. „Мотив" је други тип узрока (унутрашње психолошко стање или ванъски стимулатор који потиче последицу вољног, свесног типа) у оквиру којег се разликују „стимулатор", чији су мотив и последица у сфери истог лица: *ћутао је из опреза* и „ванъски стимулатор" који подразумева везу агенса и пацијенса, тј. агенсову акцију предодређује пацијенсов поступак (узрок „компензационог", узвратног типа): *захвалио се за све што је учинила*. Као посебан семантички тип у овом раду се издваја узрок типа „критерија": *до закључка је дошао на основу запажања*. Четврти и један од најфреквентнијих је узрок типа „разлога" (околности, стања и ситуације што потпомажу појаву ефектора или мотива, тј. успутни, пропратни моменти који спадају међу пасивне узроке): *није дошао због Марка*. Ковачевић издваја и „повод" као подврсту разлога (неделујући узрок, додатно средство које потпомаже да, због већ присутних узрока, у датом моменту дође до реализације последице, која би се и без њега десила, али не у том моменту): *поводом неких сметњи је упућен приговор*.[277]

Када су у питању падежне конструкције узрочног значења, поменули бисмо још и приступ Д. Гортан-Премк у вези са Вуковим језиком.[278] Задржавајући се на оном делу у којем ауторка помиње акузатив, запазили смо да узрочне конструкције с предлогом **за** дели на три типа: „узрочне", „узвратно-узрочне" (узрок давања и узвраћања) и „наменско-узрочне". Акузативне конструкцију с предлогом **на**, по мишљењу ове ауторке, заступају оно што се може сматрати *поводом, мотивом акције*, а не њеним правим узроком.

4.1.2. Примери којима располажемо у потпуности потврђују резултате других истраживача, од којих смо најзначајније и овом приликом

274 Уп. Радовановић, 1977, 142.

275 Уп. Ковачевић, 1988, 259.

276 Осим ових језичких средстава исти аутор разматра и реченице са узрочно употребљеним глаголским прилозима, с узрочним предикативним апозитивом, са узрочним заменичким прилозима и прилошким изразима, и синтагме с узрочним прилозима придевског порекла (уп. Ковачевић, 1988, 21—25).

277 Уп. Ковачевић, 1988, 53—58.

278 Уп. Готран-Премк, 1963—64, 446—449.

поменули, тако да смо све забележене случајеве могли уклопити у већ познате класификације, користећи и општеприхваћена терминолошка решења уз извесне корекције у једном детаљу.[279]

За основу своје класификације поставили смо критериј активности појма са узрочним значењем. Показало се да је према овом критеријуму могуће издвојити две категорије акузативних конструкција: оне са значењем *активног узрока* и оне са значењем *пасивног узрока*.

Активни узрок у акузативу с предлогом **за** у највећем броју забележених случајева је индиректног карактера — представља само *мотив* за реализацију управне радње. Прецизније речено, то је *ванъски стимуланс* за акцију у којој *стимулатор* има улогу пацијенса (*отац га је наградио за обављени посао*). У управном делу таквих синтагми реализују се лексеме у чијем је семантичком потенцијалу садржана узрочно-последична компонента значења. Оне представљају противвредност, узврат или замену за нешто. Такво „компезационо" значење садржано је у одређеној групи лексема са значењем „награде" (*примио је похвалу за добро владање*) и значењем „казне" (*оптужили су га за смрт свог колеге*). Међутим, мотив може бити и директног типа, као на пример *инат*, унутрашње агенсово стање које он, по правилу, може да контролише.

Пасивни узрок је сам по себи индиректан и у нашим примерима је заступљен са два типа акузативних конструкција чија се узрочност манифестује као *разлог* којим се у основи аргументује, образлаже последица. У једном случају се ради о околностима и ситуацијама које потпомажу управну радњу или којима се она намењује (*ратовали су за територије*), а друге су *повод* да се реализација радње деси баш у том моменту (*скочио је на додир њене руке*).

Класификација предлошких акузативних конструкција узрочног значења извршена је према следећој схеми:

4.2. Активни узрок
Мотив
Индиректан однос — *ванъски стимуланс* — *казнили су га за злочин*
награђен је за храброст
Директан однос — *унутрашњи стимуланс* — *запева као за инат*

4.3. Пасивни узрок
Разлог
Индиректан однос — *образложење* — *ратовали су за територије*
— *повод* — *узнемирио се на звук сирене*

279 У овом раду ћемо узрок којим је управна радња стимулисана називати „*стимуланс*", а носиоца тог стимуланса, тј. агенса дубинске узрочне предикације која се добија трансформацијом акузативне конструкције, „*стимулатором*" (*он је оптужен за крађу ⇐ неко је њега оптужио зато што је он крао*).

4.2. Активни узрок

Тип: мотив *Обележје: индиректност директност*

Акузативне конструкције имају значење активног узрока уколико представљају стимуланс за агенсову реакцију, тј. уколико га мотивишу да донесе свесну, вољну одлуку о свом ангажовању.

У већини забележених примера као мотив се појављује *ванъски стимуланс*, најчешће акција другог лица, које аутоматски постаје пацијенс у односу на управну радњу, тј. сноси (трпи) последице. У зависности од тога да ли је пацијенсов поступак оцењен као добар или лош, код агенса се појављује тежња да га награди или казни. Отуда се овакав однос узрока и последице може оквалификовати као „компензациони" однос.

Примери показују да су агенс управне радње и стимулатор таквог деловања у различитим релацијама. То могу бити две различите персоне (*Отац је казнио дете за крађу*), при чему је једна од њих понекад анонимна (*Он је награђен за добар рад, Суд кажњава за повреду закона*), а ређи је случај да се компензација одвија у сфери истог лица, тј. да је сам стимулатор и оцењивач свог деловања, односно агенс управне радње (*Он се каје за своје поступке*).

Што се тиче површинског односа између стимулатора и стимуланса, у већини наших примера акузативом је заступљен стимуланс, било да се ради некој радњи (*Изречена му је казна за издају*), резултату радње (*Добио је награду за своју последњу књигу*), или особини стимулатора (*Исмејали су га за кукавичлук*).

У одређеном броју примера као мотив се појављује *инат*, унутрашње психолошко стање (*унутрашњи стимуланс*), које је најчешће ефекат каквог ванъског деловања. Појава оваквог стимуланса у агенсовој свести има за последицу његово свесно и вољно ангажовање. То значи да се узрок и последица остварују у јединственој сфери, као осећај и акција једне исте особе.

У највећем броју примера акузатив је заступљен конструкцијом **за + Иак**, док се једина именица са значењем психолошког стања које се појављује као унутрашњи стимуланс, именица *инат*, може комбиновати још и са предлозима **у** и **уз**.

а) Акузативне конструкције забележене у нашим примерима заступају најчешће мотиве са негативном конотацијом који стимулишу агенсову реакцију у виду опомене, осуде,[280] освете, казне, пребацивања. Ову врсту стимуланса обично представљају неке негативне радње, штетни

[280] Агенсова реакција у виду осуде у нашим примерима је заступљена управним глаголским лексемама: *оптужити, окривити*, именском лексемом *кривац*, која се односи на онога који је окривљен, затим придевом *крив*: *... хтео је да поврати бар очеву област, да је, сматрајући Стевана као кривца за очеву судбину, ... говорио и радио против њега.* (Ћоровић, 277) и именицом *одговорност*, као и придевом *одговоран*, који указује на особу чији се поступак процењује, нпр.: *... и ја осећам одговорност за очева осећања.* (Угринов, 64) — *А онда је сазнао ко је одговоран за Лусино самоубиство.* (Илустрована, 38).

или неодговарајући резултати појединих радњи, али и особине учесника које се по општим друштвеним мерилима могу сматрати негативним или их агенс тако оцењује.

за + Иак

Међутим, картицу и даље није могао да користи, а из „Ц-маркета" су му стизале опомене ***за неплаћену чланарину***. (Илустрована, 22) — *... Мајк Тајсон (је) осуђен на шест година робије* ***за силовање 19-годишње Дезире Вашингтон*** ... (Илустрована, 35) — *... и да се основни фактори загађивања и деградације животне средине казне* ***за почињене штете*** ... (Агроекономика, 29) — *... Срби зазивају стару славу и јунаштво цара Лазара и освету* ***за Косово***... (Лубарда, 55) — *... и желели да се свете на другима* ***за пакости*** *које су подносили.* (Скерлић, 58) — *... пребацујући јој* ***за отвореност*** *са којом је заједничку лаж носила.* (Тишма, 47)

Као што показују наведени примери, агенси двеју предикација су најчешће различити. Обично је агенс управног предиката уопштен или препознатљив у ширем контексту, док је агенс дубинске предикације заступљене акузативном конструкцијом познат на основу ширег контекста.

Негативан стимуланс обично резултира неком општеприхваћеном акцијом према стимулатору, која је често и законски предвиђена као оптужба, опомена, пресуда и сл., што је илустровано у некима од претходних примера. Међутим, понекад је експлициран и сам начин кажњавања или врста казне којој је стимулатор подвргнут, нпр.: *Када сам одлежао робију за неостојеће силовање* ... (Илустрована, 15) — *... за такву маленкост, метак у потиљак...* (Лубарда, 26) — *... или ћемо бити далеко од Чаршије или ћеш на војни суд за велеиздају.* (Лубарда, 29) — *За теже повреде радних обавеза ... изриче се мера престанка радног односа ...* (Правилник, 2) — *За услове рада ... раднику се може увећати годишњи одмор за 5 дана.* (Правилник, 27)

б) Узрок не мора увек имати негативну конотацију, што показују и наши примери у којима је стимуланс, по општој процени, позитиван. То може бити некаква корисна акција или њени резултати, као и позитивно понашање учесника у одређеним околностима. Компензацију оваквих узрока представљају различити облици награђивања и захваљивања, нпр.:

за + Иак

Али се, ипак, највише истакао десетоструки Стеван, ..., кога је краљ Жигмунд ***за ратне услуге*** *у последњим борбама обдарио неким градовима.* (Ћоровић, 288) — *Ову последњу (награду) је добио* ***за 75 и 100 давања крви.*** (Побједа, 9) — *Борци су му дали чисту десетку* ***за стручност, брзину, храброст***, ... (Илустрована, 18) — ***За изузетне резултате ФНРЈ*** *га је одликовала Медаљом рада.* (Побједа, 8) — *Да бих се одужио деди* ***за све његове добре поступке***, *преузех у погребној поворци ... његов крст.* (Угринов, 10) — ***За овакву медијску популарност*** *треба захвалити својевременом сломљању у надалеко чувеној афери ...* (Илустрована, 24) — *Врло велики део песничких дела има, отуда,* ***за своју*** *махом* ***пролазну вредност*** *да заблагодари њима.* (Ненадовић, 11)

Однос између управне предикације и акузативне конструкције у овим примерима се заснива на узрочно-последичном односу у којем обично учествују два различита агенса. Агенс субординиране структуре

(„стимулатор"), коју заступа акузатив, чини нешто позитивно или у корист агенса управног предиката и овај му на то узвраћа одговарајућом наградом или му се захваљује. Посљедња два примера показују да стимуланс, који резултира захваљивањем, може бити и агенсов (субјектов) статус или нека позитивна особина коју је стекао захваљући некоме или нечему (неко је постао популаран, вредан и сл.). У том случају агенс (субјекат) управне радње и носилац особине изражене конструкцијом у акузативу представљају исту особу (исти појам), док је онај коме је захваљивање упућено познат из ширег контекста.

в) У мањем броју случајева агенс је стимулисан властитим унутрашњим осећањем, инатом. У нашим примерима ова именица се комбинује само с предлогом **за** и увек је реализована у оквиру поредбене конструкције, нпр.: *А тада зајдеваше, као за инат* (Лалић, 264). У грађи којом располажемо није, међутим, забележена акузативна конструкција *у инат*, за коју налазимо потврде у неким другим изворима, нпр.: *Примећио сам ... да ради у инат* (Глиш. 1, 55) — САНУ, 7, **инат**. Имајући у виду дате примере и објашњења која се износе у литератури поводом сличности и разлика двеју акузативних конструкција, сматрамо да су у питању семантички еквиваленти којима би најближи био генитив с предлогом **из**, јер је акузативом, као и генитивом, заступљен узрок који је агенсова унутрашња вољна побуда праћена свесном акцијом као последицом.[281]

4.3. Пасивни узрок

Тип: разлог Обележје: индиректност

Акузативне конструкције са значењем пасивног узрока представљају околности, стања и ситуације које не само да потпомажу покретање управне радње већ је на одређени начин аргументују и образлажу. Неки од таквих разлога представљају „повод" за почетак реализације управне радње.

У нашој грађи су забележена два конструкциона модела са значењем пасивног узрока: **за + Иак** и **на + Иак**. Првом типу конструкција се може приписати значење разлога у виду „образложења" (*треба да се обрати лекару за сваку нову раницу*), док је другима заступљен узрок типа „повода" којим се иницира реализација управне глаголске радње, а у конктретним случајевима је то најчешће некакав садржај аудитивног карактера (*на те речи се осмехнуо*). За разлику од акузатива са значењем стимуланса, чији је еквиваленат генитивна конструкција с предлогом

[281] Овакво тумачење нуди и Ковачевић, илуструјући обе акузативне конструкције одговарајућим примерима (уп. Ковачевић, 1988, 109—113). Акузативну конструкција с предлогом **у**, *у инат*, Д. Кликовац пореди такође с генитивном конструкцијом *из ината* за коју каже да значи „намерно", за разлику од локативне конструкција *у инату* што би значило да: „... агенс, обузет својим стањем, не контролише своје поступке." — уп. Кликовац, 1997, 35 и 36.

због, акузатив са значењем разлога је замењив генитивном конструкцијом с предлогом **ради**.[282]

а) Уобичајени и најчешћи редослед у узрочно-последичним односима подразумева појаву узрока, а затим одређене активности као његове последице. Међутим, започињање дате радње може бити узроковано неким претпостављеним циљем. Због тога се у појединим примерима ова два значења преплићу, као нпр.:

за + Иак

*... пацијенти су **за овај захват** морали да проведу у болници најмање недељу дана ...* (Еликсир, 26) — ***За само нешто већу зараду** промене и место и кафану.* (Илустрована, 47) — ***За расположење путника** ... није било пожељно ... да нађу следеће стање ...* (Пекић, 40) — *Жигмунд је само, **за већу сигурност**, задржао област Соли и Усоре.* (Ћоровић, 287)

Акузативне конструкције с предлогом **на** означавају активности које су непосредан повод за реакцију у виду глаголске радње, чији се прави узроци могу али и не морају наћи у ширем контексту.

на + Иак

*Он се **на те речи** загонетно осмехнуо.* (Илустрована, 21) — *... можда је показао баш последњи равногорски скуп, на коме су **на сваку реч „чича"** рафали цепали небо.* (В. новости, 2) — *Синови се зајањиће **на овакав захтев**...* (Павић, 82) — *... и тањир се зачас нашао пред гусларом, на шта су се сви насмејали ...* (Павић, 58) — *... **на јек његове трубе** војска се заталаса ...* (Десница, 68)

5. АКУЗАТИВНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ СА ЦИЉНИМ ЗНАЧЕЊЕМ

5.1. Уводне напомене

5.1.0. Семантичку категорију циља (намере, интенције) најлакше је објаснити на основу односа двеју синтаксичких јединица од којих је једном заступљена свесна акција бића мотивисана *жељом* и *хтењем*, а другом финализација њеног иманентног мотива у виду неке друге активности. Дакле, циљ је нереализовани производ жеља или хтења живог агенса. Овакав семантички однос свесне акције и циља у српском језику је заступљен различитим типовима синтаксичких конструкција.[283]

Предлошки акузатив, као једно од граматичких средстава за исказивање циљног значења, појављује се у оквиру предлошко падежних конструкција код којих је интенционалност контекстулано условљена. Иако

[282] Коментаришући значење генитивне конструкције с предлогом **ради**, Фелешко каже следеће: „Границе између значења циља и узрока често су веома колебљиве: кад започињемо радњу са намером да постигнемо неки циљ, онда се тај циљ — као „покретачка снага" — често може сматрати и за узрок радње." (уп. Фелешко, 1995, 137).

[283] Циљно значење у српском језику може бити изражено: предлошко падежним конструкцијама, зависносложеним реченицама (и инфинитивом), конструкцијама с глаголским прилозима (уп. Ковачевић, 1992, 103).

циљ у односу на активност која му је усмерена увек носи обележје неактуализованости, човекова интенција за његовом реализацијом претходи таквој активности и у извесном смислу је подстиче (пут од постављања циља до његове финализације има облик цикличне везе). Преплитање категорија узрока и циља представља појаву која није карактеристична само за предлошки акузатив већ има општи карактер.[284]

Специфичност која се посебно односи на циљне конструкције у акузативу условљена је семантиком управних лексема, чија основна компонента значења указује на кретање кроз простор или манипулацију, и која тек у вези са акузативом добија интенционалну интерпретацију (*отићи на преглед, упаковати поклон за другa*).

Када је и објекат управне радње учесник у реализацији циља, акузативна конструкција је, поред интенционалног значења, обележена и социјативношћу (*позвао је девојку на састанак ⇐ позвао је девојку да би се састао с девојком / да би се он и девојка састали*).[285]

Поред циљно-просторног тумачења, наши примери показују да акузатив уз глаголе „манипулације" има и циљно-објекатско значење, а да се циљ манифестује у активностима којима је обухваћен заједнички објекат (*дати сат на поправку ⇐ дати сат некоме да би га поправио*).[286]

Однос међузависности категорија циља остварује и са категоријом намене. Интерференција двају значења посебно је изражена у примерима где је поред агенса у остварење циља укључен и одговарајући објекат, који има наменски однос с циљном радњом или њеним објектом (*сакупио је новац за изградњу цркве / за цркву ⇐ сакупио је новац да би се изградила црква* = сакупити новац *с циљем* да се *наменски употреби*, тј. да се изгради црква.[287]

---

[284] Ово је већ напоменуто у одељку о акузативним конструкцијама са узрочним значењем (уп. 4. поглавље овога рада).

[285] На специфичну пресупозициону информацију у оваквим примерима указује М. Ивић коментаришући пример: *звао ме на кафу*. Ова ауторка сматра да се дати исказ може протумачити као „звао ме да заједно (пресупозиција: „код њега, или бар о његовом трошку") пијемо кафу" (уп. Ивић, 1979, 121).

[286] На ову врсту интерференције указује М. Радовановић у вези са интенционалним значењем девербативних именица (уп. Радовановић, 1977, 84 и 85). О примарно месним и контекстуално финалним моделима говори и Ковачевић у два наврата, једном у вези са интенционалним конструкцијама у језику Д. Обрадовића (уп. Ковачевић, 1989, 179), а други пут разматрајући питање категорије финалности као теоријског проблема (уп. Ковачевић, 1992, 107 и 108).

[287] Међуодноc циљно-наменског карактера, карактеристичан за акузативне конструкције с предлогом **за**, Стевановић коментарише на следећи начин: „И оно што се врши с каквом намером, ради остварења неког циља, у ствари је намењено том циљу, па зато ни намеру не можемо одвајати од намене" (уп. Стевановић, 1961, 211). Ковачевић констатује да је категорија намене сложенија кетегорија од категорије намере, јер је настала на њеној „подлози" (уп. Ковачевић, 1992, 100). Проучавајући интенционалне конструкције у језику Д. Обрадовића, овај аутор закључује следеће: „... категорија намјене (је) нераскидиво везана са категоријом намјере; да се намјена на језичком плану чак није ни одвојила од намјере бар што се форми тиче ... чему је разлог свакако семантички пошто је намјена заправо *стална, аистрахована намјера*, одвојена од свог покретача и пренесена на продукт његове активности." (уп. Ковачевић, 1989, 188).

Примере с циљним значењем у нашем корпусу заступају граматички модели с четири предлошка решења: **на + И(дев)ак/ Иак, у + И(дев)ак/Иак, по + Иак** и **за + И(дев)ак/Иак**.

У погледу избора именских лексема, које репрезентују циљ на површинском нивоу, акузатив је углавном немаркиран, тако да се у овим конструкцијама осим девербативних именица (*отишао је на лечење*), као површински експонент одговарајуће дубинске предикације реализују и оне именске лексеме које нису реченични кондензатори (*отишао је по лек*).

Наш корпус показује да су акузативне конструкције циљног значења комбиноване најчешће с глаголским и, у мањем броју примера, с именским и придевским лексемама. Што се тиче управних глагола у овим синтагмама, запажа се појава трију семантичких категорија: глагола кретања (*ићи, отићи, доћи, одвести, сићи, повести* и сл.), глагола „манипулације", који су обавезно транзитивног типа (*дати, послати, доставити, донети, нудити* и сл.) и перформативног глагола *позвати*. Исте семантичке категорије глагола имају улогу дубинског предиката и у примерима у којима је на површинском нивоу акузатив реализован уз девербативну именицу и трпни придев (*одлазак на преговоре ⇐ неко одлази да би преговарао; капут је однет на чишћење ⇐ неко је однео капут да би га очистили*).

Синтаксичка улога акузативних конструкција у забележеним глаголским синтагмама предодређена је семантиком управних лексема, али и семантиком именске лексеме у акузативу.

У примерима са циљно-просторном интерференцијом управни предикат је глагол кретања, који се одликује динамичношћу, и у чији је семантички потенцијал уграђена компонента циљности у просторном смислу. Отуда ће акузативна конструкција, заступљена девербативном именицом, представљати део инхерентне семантике овог глагола, што је одлика синтаксичких допуна. Акузативне конструкције с предлогом **по** остварују индиректан однос са управним глаголом кретања — преко имплицитне глаголске лексеме која зависи од природе појма означеног именицом у акузативу. Наиме, појмови живе природе представљају објекатске допуне имплицитног глагола *довести* (*отишао је по дете ⇐ отишао је да би довео дете*, док су неживи ентитети објекатске допуне имплицитног глагола *донети* (*отишао је по новине ⇐ отишао је да би донео новине*). Улогу објекатске допуне имају и именице у акузативу које означавају некакву намирницу, јер се као крајњи циљ у таквим примерима, уз акцију кретања, имплицира „конзумирање" јела или пића (*отишао је на кафу ⇐ отишао је (некуда) да би попио кафу*).

На допунску улогу акузатива у примери типа *однети сат на поправку* није утицала чињеница што су агенс управног глагола и циљне радње неидентични (за разлику од претходних примера), јер је у овом случају управо ангажман око заједничког објекта циљ управне радње (*однео је сат да би [сат] неко поправио*). Исто се односи и на акузативне конструкције циљно-социјативне интерференције где је објекат управне рад-

ње уједно и партнер у реализацији циљне радње (*позвао је девојку на састанак* ⇐ *позвао је девојку да би се он и девојка састали*).

Акузативна конструкција у примерима с циљно-наменским односом (*купио је храну за своје псе*) остварује истовремено однос и с управним предикатом и с његовим објектом. Веза акузатива са предикатом јаснија је на дубинском нивоу где се понаша као детерминатор циљног карактера (*купио је храну да би нахранио своје псе*), док улогу неконгруентног атрибута уз именицу у објекту остварује у процесу реализације циља (*купио је храну коју је наменио својим псима да би их нахранио*). Чињеница да се оваквим атрибутом не означава стална особина појма у улози објекта, већ се његова квалификација наменског карактера успоставља уз реализацију циљне радње, допушта нам да датој акузативној конструкцији припишемо улогу атрибутско-прилошке одредбе.[288]

5.1.1. Категорија циља никада није посебно и детаљно разматрана у нашој лингвистичкој литератури, већ само уз друге категорије у оквиру различитих појединих студија. Такође, према нашем сазнању, у појединачним покушајима системске обраде падежних облика с циљним значењем нису довољно истакнуте диференцијалне компоненте у овој значењској категорији.

Бавећи се значењима и функцијама именице као реченичног кондензатора у српском језику, Милорад Радовановић је међу првима дао преглед свих конструкционих падежних могућности с интенционалним значењем у којима је носилац интенционалности била девербативна именица. Овај аутор запажа да је у појединим примерима интенционалност тешко разграничити од значења семантичке допуне и у представљању дубинске структуре, он клаузу с везником *Да* замењује другом варијантом, клаузом типа *С циљем да*. Том приликом је истакнута веома значајна чињеница да посматраним конструкционим моделима погодују ситуације анонимности и идентичности агенса корелативних предикација, тј. да су реализација једне предикације и њен циљ у сфери истог лица. Такође, није изостало ни запажање да акузативне конструкције с предлогом **на** одступају од овог правила и да њих карактерише управо неидентичност агенса двеју предикација.[289]

Категоријом интенционалности, у два наврата, бавио се и Милош Ковачевић у радовима „Интенционалне конструкције у Доситејеву језику"[290] и „Кроз синтагме и реченице".[291] У оба случаја овај аутор примењује модел семантичког поља, што подразумева приступ од ширег ка ужем значењу, тј. од периферних субпоља у којима је категорија интенционалности „припремљена" преко центра дате категорије до описа периферних категорија које настају на бази интенционалности („постпоља"). Међутим, закључци до којих долази у разматрању циљних конструкција у Доситејевом језику нису општег карактера; наиме, комплементарни су ауторовој намери да упореди језик овог писаца са савременим језиком. Падежне конструкције с циљним значењем представљају само сегмент општег описа дате категорије (осим падежних облика разматрана су и друга језичка средства), што је одлика и другог рада у којем се исти аутор бавио овом темом, с том разликом што су у разматрање овога пута били укључени примери који припадају различитим стиловима књижевног језика.

288 Уп. Стевановић II, 1979, 55 и 56.
289 Уп. Радовановић, 1977, 81—87.
290 Уп. Ковачевић, 1989, 177—191.
291 Уп. Ковачевић, 1992, 99—129.

Ни у студијама о појединим падежним облицима, онима са значењем циља није поклоњена потребна пажња, тако да се понекад циљ и не издваја као посебна категорија, већ се разматра уз значење узрока (студија о генитиву),[292] а и када се о њему говори, илустровани су и коментарисани појединачни примери, без осврта на опште значење циља и место посматраног падежног облика у систему циљних падежа (студија о локативу).[293]

5.1.2. Имајући у виду све што је до сада речено у нашој лингвистичкој литератури о циљном значењу, а и на основу властите грађе, закључили смо да у диференцијацији падежних облика циљног значења значајну улогу има *опозиција комплетност/парцијалност учешћа субјекта и објекта* управне радње у реализацији циљне радње. Агенс управне предикације није увек и извршилац или објекат радње коју поставља као свој циљ, те је његово ангажовање у том погледу делимично, парцијално, док је у одређеним случајевима комплетна циљна ситуација у домену овог агенса, почев од жеље за реализацијом циља преко предузете активности која је циљно усмерена до његовог остварења.[294] Исто се односи и на објекат управне предикације, што је карактеристика управо циљних конструкција у акузативу.

Међу обележјима релевантним за реализацију циљног облика налази се и оно засновано на опозицији *директне / индиректне заступљености циљне радње датим обликом*. Појава девербативне именице представљала би циљ за који вреди први део опозиционог пара (*сакупити новац за путовање*), док би, на пример, појавом именице са значењем објекта одређене имплицитне радње, циљ био индиректно заступљен (*сазидати кућу за породицу*).

Класификацију својих примера засновали смо управо на маркираности обележјем које се тиче агенса и објекта управне радње.

На једној страни су се нашли примери у којима је комплетношћу маркиран агенс, а на другој објекат, тј. обележеност датом опозицијом се испољава као учешће агенса у реализацији циља, при чему је он заједнички аргумент двеју радњи (*он иде на преговоре* ⇐ ***он*** *иде да би* ***он*** *преговарао; он иде на лечење* ⇐ ***он*** *иде да би* ***га*** *неко лечио*).

292 Уп. Фелешко, 1995, 136.
293 Уп. Батистић, 1972, 174.
294 За одређене функционалне стилове карактеристична је анонимизација агенса, али и у том случају је јасно до које мере је агенс управне радње укључен у реализацију циљне радње, нпр.: *План новог закона предложен је за усвајање* ⇐ *неко (ко је сачинио план) предлаже одговарајућим друштвеним органима или институцији да га усвоји*, дакле, улога агенса је делимична у реализацији циља, завршава се *предлагањем*.

У случајевима у којима компонента ангажованости агенса није релевантна, обележје комплетности се односи на објекат као заједнички аргумент двеју радњи (*он нуди воће на продају ⇐ он нуди **воће** да би **га** продао; он води дете на чување ⇐ он води **дете** да би **га** неко чувао; он води дете у игру ⇐ он води **дете** да би се **дете** играло; издваја се новац за изградњу цркве ⇐ неко издваја **новац** да би неко помоћу **тог новца** изградио цркву*.

Схема наше класификације изгледа овако:

5.2. Циљ са маркираном улогом агенса
Комплетно учешће агенса

5.2.1. Циљно-просторна интерференција
5.2.1.1. директно испољавање циља — *ићи на летовање/у куповину*
5.2.1.2. индиректно испољавање циља — *отићи по новине/по дете*
парцијалност управне радње — *отићи на кафу*
ићи на представу

5.2.2. Циљно-социјативна интерференција
директно испољавање — *позвати девојку на састанак*

5.3. Циљ са маркираном улогом објекта
Комплетно учешће објекта

5.3.1. Циљно-објекатска интерференција
директно испољавање циља — *дати дете на чување*
водити дете у игру
нудити воће на продају

5.3.2. Циљно-наменска интерференција
5.3.2.1. директно испољавање циља — *дати новац за изградњу града*
5.3.2.2. индиректно испољавање циља
парцијалност управне радње — *дати новац за цркву*

5.2. Циљ са маркираном улогом агенса

Обележје: комплетност учешћа агенса
комплетност/парцијалност управне радње

5.2.1. *Циљно-просторна интерференција*

Акузативне конструкције са циљно-просторним значењем представљају директно или индиректно репрезентовене циљне радње у чију реализацију је укључена акција кретања, коју, као и саму циљну радњу у неким случајевима, реализује носилац интенционалног понашања (носилац жеље или хтења).

У највећем броју забележених случајева управни члан циљно-просторних синтагми је глагол *ићи*, што је и разумљиво с обзиром на његово опште значење кретања, које је инкорпорирано у целом низу других глагола кретања, као што су: *отићи, доћи, сићи, стићи* и сл. Примарна просторна семантика оваквих глагола у комбинацији с непросторним

именским лексемама резултира конотацијом места чије је досезање укључено у реализацију постављеног циља.

Семантика девербативних именица којима је на површинском плану заступљена циљна радња у нашем корпусу је различита. Поред циљева које агенс искључиво самостално остварује (*он иде на спавање ⇐ он иде (некуда) да би спавао*), овим именицама су заступљене и активности у којима он није једини учесник (*он иде на преговоре ⇐ он иде (некуда) да би преговарао са неким*), а понекад су у питању циљеви чију финализацију обавезно обавља неко други (*он иде на лечење ⇐ он иде (некуда) да би се лечио ⇐ он иде (некуда) да би га неко лечио*).

Уколико циљна радња није директно испољена, она се имплицира на основу објекта заступљеног акузативном конструкцијом. У таквим случајевима се запажају три могуће интерпретације интенционалности, а условљене су граматичким обликом акузативне конструкције.

Комбинацијом именице с предлогом **по** имплицитна циљна радња има моциони карактер у односу на дати објекат, па је на дубинском нивоу заступљена глаголима *донети (добити, узети)* и *довести*, чији је избор регулисан природом објекта, као што смо раније показали.

Уколико се ради о објекту чија је семантика ограничена на намирнице за исхрану, именица у акузативу је комбинована с предлогом **на** и имплицитна глаголска лексема означава „конзумирање намирница" (*он иде на сладолед ⇐ он иде (некуда) да би појео сладолед*).

Трећу могућност представљају примери са именицама у акузативу које означавају некакав друштвени догађај и уз које се имплицира глагол *присуствовати* (*он иде на представу ⇐ он иде (некуда) да би присуствовао представи*).

У примерима са циљно-просторном интерференцијом забележена су три конструкциона решења: **на + И(дев)ак/Иак, у + И(дев)ак** и **по + Иак**.

5.2.1.1. *Директно испољавање циља*

Под директним испољавањем циљне радње подразумева се употреба таквог језичког средства које на површинском нивоу заступа одговарајућу предикацију, што је у нашем корпусу ограничено на акузативне конструкције у којима су девербативне именице комбиноване најчешће с предлогом **на** и нешто ређе с предлогом **у**.

на + И(дев)ак

*... многима је већ помогао те су у Калуђу дошли **на лечење**.* (Еликсир, 18) — *... **отиђите на лекарски преглед** који одавно одлажете ...* (Еликсир, 65) — *Попио је чашу воде и отишао **на починак**.* (Павић, 42) — *Један од најбољих бригадира стигао је **на рапорт**...* (Побједа, 8) — *У град **на школовање** отишли су много слабији ђаци.* (Илустрована, 12) — *Друштво за Српско народно позориште решило је да оживи и поново оснује позоришну дружину која ће обилазити, ..., а временом отићи **на гостовање** и у друга места наше Отаџбине.* (Летопис књ. 301, 1922, 100) — *Она је само у зору одлазила некуда **на купање**.* (Цртњански, 47) — *Хрвоје је покушао да се брани и тражио да иде **на суђење** као витез Змајевог реда.* (Ђоровић, 290)

у + И(дев)ак

... ретко су опет навраћали својој бившој браћији ***у посету***; ... (Павић, 67) — *... намеравао је да са сином крене* ***у потрагу*** *маршрутом некдашње мајорове јединице* ... (Павић, 38) — *Они су пошли* ***у лов*** *на срне.* (Црњански, 95) — *... када су кретали* ***у рат****, на њих су други бацали Житo* ... (Павић, 109) — *Није заборављен ни Кристофер Колумбо који је управо пре пет векова с острва полазио* ***у своје истраживачке мисије***. (Илустрована, 6) — *... да им још једном махну* ***у поздрав***. (Киш, 38)[295]

Просторна конотација, која прати интенционалност у овим примерима, резултат је комбинације глагола кретања и девербативне именице употребљене у циљном значењу.

5.2.1.2. *Индиректно испољавање циља*

Индиректно испољавање циљне радње карактеристично је за акузативне конструкције у којима је уместо девербативне именице употребљена именица у функцији објекта преко којег се индиректно имплицира и дата циљна радња.

Као што је већ поменуто, примери којима располажемо показују да се такве именице комбинују с предлогом **по** означавајући објекат глагола *довести* и глагола *донети* (*добити, узети*), нпр.:

по + Иак

Кад је неки тежи случај у судници, одмах трчи ***по попа***. (Лазаревић, 26) — *... иде покуњен* ***по лекара, по лекове***, ... (Тишма, 99) — *Али кад су дошли* ***по његову малу сестричину***, ..., *Шпицер и његова жена пошли су* ... (Тишма, 37) — *... али је конвој, послат* ***по остале „плаве шлемове"*** *заустављен* ... (В. новости, 4) — *После подне су дошли аутомобили* ***по нас***. (Црњански, 54) — *Ако сте дошли* ***по новац***, ... (Тишма, 67) — *... трчао (је)* ***по бутеље мостарске жилавке*** ... (Лубарда, 20) — *Дошли смо* ***по један мали савет***. (Тишма, 11)

Уместо очекиваног предлога **по** спорадично је употребљен предлог **за**, и то искључиво у књижевном тексту, нпр.: *... а у ваго̑нима се натрпали тр̑говци с фесовима, који иду за робу.* (Лалић, 260). Иако је појава оваквих акузативних конструкција у данашње време веома ретка, па чак и у уметничком стилу, сматрамо да се она у језику наших познатих књижевника није случајно нашла, да има одређену стилску вредност, јер уметничко дело настоји да верно дочара одређено време, као и обичаје и језик неког краја.[296]

295 У овом примеру се ради о посебној врсти кретања у простору. Иако се у реализацији овог циља не мења положај агенса, кретањем је обухваћен његов интегрални део.

296 У вези са акузативним конструкцијама циљног значења М. Ивић констатује да предлог **за** у дијалектима све више потискује предлог **по** (уп. Ивић, 1951—52, 197). Иста ауторка поменути однос, заједно са акузативном конструкцијом с предлогом **у** (*ићи у дрва*) и локативном конструкцијом с предлогом **за** (*ићи за дрвима*), још седамдесетих година прошлога века ставља пред будуће истраживаче као проблемско питање везано за падежне облике у српском језику (уп. Ивић, 1971, 168). Потврде за акузативне конструкције с предлозима **за** и **по** наводи и Ј. Јерковић у вези са језиком Јакова Игњатовића (уп. Јерковић, 238: Игњатовић), као и Ј. Кашић, који у језику М. Видаковића бележи оба предлошка решења, с тим да је према мишљењу овог истраживача **по** са акузативом обичније (уп. Кашић, 120—121: Видаковић). Појаву акузативне конструкције с предлогом **за** помиње и Стевановић, коментаришући пример који је забележен у језику М. Миљанова: *На то послаше за мајку.* Живот и обичаји Арбанаса, 32. Том приликом он каже да је употреба овог предлога, у односу на предлог **по**, све ређа у књижевном језику и да се осећа скоро као дијалектизам (уп. Стевановић II, 1979, 419).

Импликација глаголске радње са значењем „конзумирања намирнице" карактеристична је за примере у којима је акузативном конструкцијом с предлогом **на** означено некакво јело или пиће. Такве примере бележимо у новинском и у књижевном тексту, што је и разумљиво с обзиром на семантику која није примерена другим стиловима (нпр. административном или научном): *Комшије кад оду један код другог на кафу, па буде слађа, питају* ... (Илустрована, 4) — *... код којег је свраћао ујутро на врућ бурек...* (Киш, 40).

С предлогом **на**[297] су комбиноване и именице са значењем друштвених збивања, чија се циљност може образложити као „жеља за присуством". При том се уз управни глагол кретања обично експлицира и одговарајућа просторна допуна, која се и иначе конотира из везе циљног акузатива и глагола кретања.

на + Иак

... и само једном годишње долази овамо, у Хиландар, ***на освећење воде, на „Велику агијазму"*** *наноћ пред Богојављење* ... (Павић, 97) — *Црна и танка, она је долазила у цркву радо,* ***на вечерњу и параставосе***, ... (Црњански а, 33) — *Тамо је мој деда долазио из Крагујевца,* ***на тефтерич****, и испитивао сељаке шта их тишти.* (Црњански а, 33) — *Лежемо чим се смркне, будимо се првих часова после пола ноћи* ***на службу*** *поноћницу ... (Павић, 74)* — *... лепа као песма коју би певао кмет вечером, када би дошао на посело његовој кући.* (Ненадовић, 23) — *... неће стићи* ***на церемонију***. (Пекић, 67) — *Када је пре три године дошао* ***на први тренинг*** *допао се Дивцу* ... (Илустрована, 21)

5.2.2. *Циљно-социјативна интерференција*

Циљно-социјативно значење, карактеристично за ограничен број акузативних конструкција, подразумева реализацију циљне радње уз учешће већег броја учесника. Рестрикција се у оваквим примерима односи и на објекат управног глагола, а делимично и на именицу у акузативу. Глаголом *позивати/позвати*, као најчешћим управним конституентом, интенционалност се ограничава у погледу укључивања објеката различите природе, тако да се као агенсови саучесници у реализацији крајњег циља појављују жива бића. С друге стране, именске лексеме у акузативу обично означавају активности друштвеног карактера (*разговарати, расправљати*), мада има и оних које у том смислу нису обележене (*ручати*). Ову групу примера заступа један граматички модел: **на + Иак**.

297 У једном од забележених примера уз именицу *сватови* реализован је предлог **у**, нпр.: *Моја мајка је радо ишла у сватове.* (Црњански, 47).

на + Иак

... телефоном је позвала удварача из девојачких дана ***на састанак***. (Тишма, 10) — *Ја ћу увијек позивати свог брата на помирење...* (Побједа, 4) — *Позван сам био* ***на пријатељски разговор*** ... (Побједа, 9) — *Тај дан је био позван* ***на ручак***... (Десница, 11) — *На бадње вече Јандрија позове своје пријатеље* ***на вечеру***. (Десница, 78) — *... он га позива* ***на путовање***. (Пекић, 31) — *Отишли су* ***на консултације*** ... (В. новости, 2) — *... босанска страна није вољна да се врати* ***на женевске преговоре***. (Дневник, 4) — *одлази сваког јутра у шест у зграду Удбе* ***на разговор***... (Киш, 47)

5.3. Циљ са маркираном улогом објекта

Обележје: комплетност учешћа објекта
комплетност/парцијалност управне радње

5.3.1. *Циљно-објекатска интерференција*

Примери у којима циљна радња обухвата објекат управне радње као свој објекат или агенс представљају случајеве циљно-објекатске интерференције.

У улози управног предиката реализују се различити глаголи „манипулације": *нудити, дати, уступити, позајмити, слати, водити* или перформативни глагол *позвати/позивати*.

Девербативним именицама у акузативу заступљене су циљне радње чији се агенс најчешће разликује од агенса управне радње, а често је и анониман. Само у мањем броју примера управна и циља радња су у сфери истог лица, с напоменом да се у таквим случајевима ради о процесу купопродајног карактера (дати—узети, продати—купити), где се присуство другог агенса имплицира, јер се подразумева да постоје две радње и два различита агенса, тако да су и ови примери пре свега маркирани појавом истог објекта (*он нуди воће на продају ⇐ он нуди воће да би га продао (некоме)/ да би га неко други купио*).

У нашем корпусу се појављују два граматичка модела ових акузативних конструкција: **на + И(дев)ак/Иак** и **у + И(дев)ак/Иак**, с тим да су прве заступљене знатно већим бројем примера.

на + И(дев)ак/Иак

Ако је носиоцу станарског права дат стан ***на коришћење*** ... (Илустрована, 43) — *... (друштвени капитал) који је настао ревалоризацијом, уступањем капитала* ***на трајно коришћење*** ... (Агроекономика, 48) — *... а због прилика које владају месо нисмо носили* ***на анализу*** ... (Илустрована, 5) — *... првостепена одлука (се) укине и предмет врати првостепеној комисији* ***на поновни поступак***... (Правилник, 4) — *... и живинче се, на прилику, брани кад га воде* ***на клање*** ... (Лубарда, 48) — *... одговарајуће ципеле назуо је први пут и онога јутра ... — кад ме је повео* ***на упис*** *у основну школу.* (Угринов, 15) — *... послала (је) своју шестогодишњу ћерку* ***на чување*** ... (Тишма, 37) — *Тамо се шаљу* ***на лечење*** *и чување наркомани.* (Илустрована, 52)

Повезаност управне и циљне радње заједничким објектом може имати и другачије синтаксичко решење. Наиме, у мањем броју случајева

радња управног предиката се предузима с намером да се у реализацији циља активира објекат. Повезујући две предикације, он према првој има објекатску улогу, а према другој улогу агенса ако је у питању живи појам, или средства које омогућава реализацију циља ако је у питању нешто неживо, нпр.:

на + И(дев)ак/Иак

Одведен ***на принудан рад***. (Тишма, 34) — *мене могу послати* ***на робију*** ... (Лубарда, 26) — *... док је млађег, Јуфку, дао* ***на кројачки занат*** (Тишма, 77) — *Индикативно је што се сви запослени у Високом, па и Срби позивају* ***на посао*** ... (В. новости, 5) — *... та странка у Сенти, Ади и Кањижи позива резервисте* ***на бојкот*** ... (В. новости, 12) — *САД су потрошиле ... 65 мил. долара* ***на контролу загађења човекове околине***. (Агроекономика, 23) — *... треба да потроше више средстава* ***на решавање еколошких проблема*** ... (Агроекономика, 22)

у + И(дев)ак/Иак

... да изведе животиње ***у хигијеничну шетњу***... (Десница, 8) — *... или извести децу* ***у игру*** ... (Тишма, 12) — *Нећеш га дати* ***у кадетску школу***. (Десница, 81) — *Не дајте дете одмах у првом разреду* ***у музичку или балетску школу*** *или на цудо.* (Еликсир, 16) — *... морамо памет дозвати* ***у помоћ*** ... (Еликсир, 4)

У некима од наведених примера циљна радња се имплицира на основу именице у акузативу (ова именица обично има значење образовне установе), нпр.: *дати дете у музичку школу ⇐ укључити дете у рад одређене установе да би се оно музички образовало.*

Циљне радње које имају карактеристике купопродајног процеса укључују барем два активна учесника, од којих је један обично агенс управне радње, а други је имплицитно присутан. Због тога је у некима од следећих примера само на површинском нивоу агенс двеју предикација идентичан, док се на дубинском нивоу у процесу размене типа дати-узети појављује и други агенс, нпр.:

на + И(дев)ак

Бака то воће нуди ***на продају***. (Тишма, 45) — *Немам ништа тако велико да дајем* ***на поклон*** *осим стихова.* (Илустрована, 12) — *Они носе* ***на продају вина***. (Ненадовић, 32) — *... у библиотеци позајмим књигу* ***на читање***. (Илустрована, 12)

5.3.2. *Циљно-наменска интерференција*

Акузативне конструкције добијају циљно-наменско значење у случајевима где предикација са интенционалним обележјем обавезно обухвата и одговарајући објекат, намењујући га реализацији циља. За разлику од претходних циљних конструкција, у овом случају се акузатив везује за два конституента, управни предикат и појам у објекатској улози.[298] При

[298] Специфичности значења и синтаксичког понашања одређених акузативних конструкција које су условљене могућношћу њихове двоструке интерпретације у нашој лингвистичкој литератури нису истакнуте, па је изостао и јасан став о њима. Илуструјући при-

том је активност датог појма у циљној радњи условљена његовом семантиком. Објекти неживе природе су маркирани као пасивни учесници у реализацији циља (*прикупио је возила за касније краће* ⇐ *прикупио је возила да би касније крао*). За разлику од њих, објекти живе природе постају активни актери циљне радње (*скинула је малу за спавање* ⇐ *скинула је малу да би мала спавала*).

Акузативне конструкције циљно-наменског карактера у нашем корпусу се најчешће реализују уз глаголске лексеме са значењем одређених „припремних радњи", као што су: *припремити, обезбедити, прикупити, удесити, оспособити* итд., које су усмерене на објекат и на његово укључивање у реализацију циља и глаголи „усмеравања" објекта одређеном примаоцу, као што су: *давати, поклонити, препоручити.*

У оквиру циљно-наменских конструкција у акузативу забележене су две врсте именских лексема, девербативне, којима је директно заступљена циљна радња и праве именице које, као објекат имплицитне предикације, указују на њу индиректним путем (*сакупио је новац за кућу* ⇐ *сакупио је новац да би изградио/реновирао/купио ... кућу*).

Диференцијација циљно-објекатске и циљно-наменске интерференције огледа се и у појави двају конструкционих решења, **на + Иак** и **за + Иак**,[299] о којима се у литератури говори као о синонимичним конструк-

мере акузативних конструкција с предлогом **за**, Стевановић уочава постојање везе и са глаголом и са именицом, јер јасно каже: „Управни део синтагме с овом предлошко-падежном везом је, како из наведених примера видимо, или глагол, као у последњем, или пак именица, као у првом од тих примера." За њега су то ипак алтернативне могућности, јер истом приликом констатује: „... и зависно од тога предлог *за* уз акузатив овде врши или функцију глаголске допуне (неправог, даљег објекта), или функцију именичке одредбе, тј. атрибута именице коју допуњава ..." (уп. Стевановић II, 1979, 429 и 430). М. Вукићевић је нешто прецизнији у коментару оваквих случајева, јер уочава да основу чини веза са глаголом, што видимо из следећег: „Када акузатив има уза се предлог *за*, он у основи значи намену и у том случају односи се на радњу, којој служи као допуна или може бити уз самосталну реч и тада има карактер именичке одредбе, тј. може бити атрибут." (уп. Вукићевић, 1970, 576). Међутим, ни овај аутор не коментарише случајеве у којима интерферирају значења циља и намене, тако да акузатив обавља истовремено двоструку улогу, глаголског и именског детерминатора. У Ковачевићевој расправи о односу категорије циља и намене за нас је интересантна следећа констатација: „Управни члан конструкције намјене који је најчешће какав именовани предмет увијек је ефекат свјесне (иако никад и експлицитно наведене у окриљу намјенске конструкције) акције бића. Тако намјена увијек подразумијева намјеру „јер предмети сами по себи нису ни за што намијењени, једино им човјек даје намјену (или их ствара с одређеном намјером), а таква дјеловања човјека и јесу циљна дјеловања". (уп. Ковачевић, 1992, 123 и 124). Иако не илуструје и не коментарише примере у којима би се јасно уочила интерференција двају значења о којој ми говоримо, Ковачевић инсистира на међусобној условљености двеју категорија и тези да је намена, као сложенија, настала на подлози и у окриљу простије категорије циља, али не уочава да су у међуфази процеса издвајања чисто наменских конструкција конституисане конструкције циљног — наменског карактера.

[299] Предлог **у** забележен је само у устаљеним изразима типа: **у славу, у част, у знак, у прилог, у сврху, у корист**: ... *ама чујем како Пјевају у славу цара Фрање.* (Лубарда, 50) — ... *он је у знак туге за отетим малишаном промењо презиме* ... (Илустрована, 46) — ... *држава ... треба да следи иновативан приступ регулативи ... да би обуздала динамику тржишта у корист животне средине.* (Агроекономика, 24) — *У прилог овој тврдњи иде чињеница* ... (Побједа, 6) — ... *неће дозволити никакву злоупотребу хуманитарних мисија у сврху достављања борбених материјала* ... (Дневник, 2).

цијама.[300] Према нашем виђењу, само прво решење је искључиво циљног карактера, док се другом приписује и наменско значење.[301]

5.3.2.1. *Директно испољавање циља*

У конституисању акузативне конструкције која на директан начин заступа значење циљно-наменског карактера учествују предлог **за** и девербативна именска лексема као површински експонент дубинске циљне предикације.

а) Према комбинацијама овог предлошког акузатива с различитим семантичким категоријама глагола који, између осталог, носе и компоненту интенционалности, у примерима којима располажемо могуће је издвојити неколико субкатегорија. У прву бисмо укључили случајеве са глаголима који означавају „припремне радње".

за + И(дев)ак

Већ у априлу 1508. сишао је Жигмунд до Бакова да лично прегледа све припреме ***за велика офанзивна деловања.*** (Ћоровић, 282) — *Одлучено је да се интензивира рад на припреми посебног програма* ***за подстицање и јачање приватног предузетништва.*** (Дневник, 1) — *Ово је дело, као што ми рече, удешено* ***за читање странаца.*** (Ненадовић, 22) — *Јапан је предузео значајне мере* ***за рашчишћавање дугогодишњег заостајања.*** (Агроекономика, 22) — ... *испред хотела"Палас" и циглама из подрума појачали (су) наоружање* ***за одлучни сукоб*** *са силама монархије.* (Лалић, 307) — ... *изводи се нивелација и равнање виличног гребена* ***за бољу израду***

[300] О акузативним конструкцијама с предлозима **на** и **за** Стевановић говори као о синтаксичким опозицијама које у данашње време имају различиту стилску вредност. Конструкцијама с предлогом **за**, које му се чине неуобичајенима за данашњи књижевни језик, овај аутор приписује дијалекатско обележје или их проглашава архаизмима (уп. Стевановић II, 1979, 431 и Стевановић, 1988, 145). Проблем супституције двају предлога уочава и Јерковић у језику Ј. Игњатовића. Иако Ј. Јерковић нигде експлиците не даје предност ни једном предлогу, он каже да би у неким случајевима предлог **на** могао бити замењен предлогом **за**, што се на известан начин осећа као сугестија, јер се односи на примере у којима је употреба предлога **на** у савременом језику неуобичајена, нпр.: *на карте узајми им новаца* БМ66. (Јерковић, 229: Игњатовић). У језику Милана Ђ. Милићевића (писца друге половине 19. века) М. Грковић бележи и један овакав пример: *Нађу писмо од Сали аге рудничког на Кучук Алију дахију у Београду* (З, 65) (Грковић, 256: Милићевић). Исти тип примера забележен је у језику И. Ћипика (дело из 1904): дало се по који динар *на тежаке* 137 (Ром, 287: Ћипико). Што се тиче синонимичности акузативне конструкције с предлогом **за** и неких других падежних облика, навешћемо само примере који се у литератури посматрају у односу на дати акузатив. Стевановић помиње генитивну конструкцију с предлогом **за** у циљном (Нуди Давид да се попије још по једна *за срећна пута* (М. Глишић, Целокупна дела I, 222) и у наменском значењу (Узгред је полако справљала што ће требати газди *за укопа* (Св. Ћоровић, Цјелокупна дјела IV, 396), приписујући им архаични и дијалекатски карактер (уп. Стевановић II, 350). Љ. Поповић разматра синонимски однос синтагми *приправљати се к рату* и *приправљати се за рат*, које бележи у језику В. Стефановића-Караџића и констатује да је радња усмерена у правцу појма означеног дативом, односно да је радња намењена појму означеном акузативом (уп. Поповић, 1964, 118 и 119).

[301] Овакву ситуацију затичемо још у старословенском језику. Како констатује Ј. Грковић — Мејџор, која је проучавала текстове из тог периода, конструкција с предлогом **на** знатно је фреквентнија у значењу циља од конструкције с предлогом **за**, која је у овом значењу веома ретка и, по речима ауторке: „осећа се и јака нијанса намене, у највећем броју примера" (уп. Грковић — Мејџор, 1993, 133).

протезе. (Еликсир, 28) — *... од поставе штепати на укројене опшивке изостављајући на средини 5 цм* ***за окретање***. (Илустрована, 41) — *Признао је Веско свом команданту да то „благо" чува* ***за повратак кући***. (Побједа, 8) — *... да се што пре усмери новац у Народну банку Војводине* ***за исплату*** *више од 500 000 тона сељачке* ***пшенице***. (Дневник, 1)

У знатном броју оваквих примера реализација циљне радње повезана је са робно-новчаном трансанкцијом, тако да се управна радња односи на прикупљање и обезбеђивање новчаних средстава, као у последња четири примера. Када је реч о циљном усмеравању новца, осим наведеног предлошког решења, забележени су и случајеви с предлогом **у**, који је очигледно потенциран семантиком глагола, јер се реализује искључиво уз глагол *улагати*, али и истим глаголским префиксом, нпр.: *... да заједнички улаже капитал у изградњу мале ускотрачне железнице*. (Угринов, 18) — *Све то уз податак да улагања у развој врхунског здравства нису дала жељене резултате ...* (Еликсир, 4) — *Ипак, приватни стоматолози су, и под неповољним условима улагали своја средства у куповину скупе опреме и пословни простор*. (Еликсир, 4).

Мањи број случајева се разликује од осталих примера из ове групације по томе што циљно-наменски однос између акузатива и предиката није успостављен преко објекатске допуне, као заједничког аргумента, већ преко именице у функцији лексичке допуне уз глагол у предикату, нпр.: *Хасан може поднети тужбу за обарање тестамента ...* (Селимовић, 62) — *... треба да поткрепи тужбу за одштету ...* (Тишма, 10) — *... треба да преко браниоца адвоката поднесете захтев за понављање кривичног поступка ...* (Илустрована, 43).

Иако свесни поменуте специфичности, ове примере наводимо и због тога што је управо предикатска структура, тј. појава сложеног предиката утицала на значење акузативне конструкције, која ту има циљно-наменски карактер. Уз еквивалентну глаголску лексему *тужити* (као у првом случају)[302] акузатив би добио узрочно значење (*тужити некога за нешто ⇐ тужити некога зато што је нешто учинио*), док се уз глагол *захтевати* реализује само допуна у акузативу без предлога (*захтевао је понављење кривичног поступка*).[303]

Уколико је предикатом обухваћен објекат живе природе, управна радња представља његову припрему за активно учешће у реализацији циља. Дакле, објекат, као заједнички аргумент двеју предикација, у циљној радњи добија улогу субјекта (*скинула је малу за спавање ⇐ скинула је малу да би мала спавала*), осим када је управна радња повратна, па су и припремна радња и реализација циља у сфери истог лица (*он се припрема за спавање ⇐ он припрема себе да би спавао*).

302 У другом примеру је постојао још један разлог за употребу аналитичке конструкције, јер *поткрепити тужбу* укључује и значење „додати нешто тужби", док сам глагол *тужити* нема такву могућност (уп. Ивић, 1995, 185 и 186).

303 О разлици између ове аналитичке конструкције и простог предиката у литератури је већ писано и она се односи на говорни чин, јер *поднети захтев* искључује гласно изражавање (**гласно је поднео захтев*), док предикат *захтевати* није обележен у том погледу (*писмено је захтевао* и *гласно је захтевао*) — уп. Ивић, 1995, 186. И. Клајн запажа да се конструкција **за + Инстр** нагло шири на штету исте конструкције у акузативу и то нарочити у синтагми с именицом *захтев*, те сматра да ће се вероватно диференцирати два значења, тако да ће акузатив у примерима типа „захтев **за смањење пореза**" значити „молба **за смањење пореза**, док ће инструментал у примеру „захтеви **за одлучнијим променама**" означавати „жељу за променама" (уп. Клајн, 1991, 119).

за + И(дев)ак

... то их оспособљава ***за правилну интерпретацију*** *реченог ...* (Ивић, 213) — *Здрав и пун енергије спрема се и* ***за треће венчање***. (Илустрована, 46) — ***За одлучивање о дисциплинској одговорности радника*** *... образује се Дисциплинска комисија*. (Правилник, 3) — *... када су кретали у рат на њих су други бацали жито* ***за срећан повратак и успех*** *...* (Павић, 109) — *Орбин прича, да се Остоја обратио* ***за помоћ*** *Турцима*. (Ћоровић, 272) — ***За објашњење*** *смо се обратили Милораду Пекићу ...* (Илустрована, 23)

б) Акузативна конструкција с предлогом **за** реализује се и уз вишевалентне глаголе типа *препоручити, давати* и сл., где објекат намене бива „усмерен" одговарајућем адресату (ради се о интеракцији типа „дати-нешто-примити") ради реализације заједничког циља, нпр.: *... препоручује се (сируп „Бисолвон") за лечење тежих случајева*. (Бисолвон) — *За спречавање мигрене и васкуларне главобоље болесницима се ... даје (лек „Дитамин") два до три пута на дан*. (Дитамин) — *Слушни апарат се даје за побољшање слуха ...* (Илустрована, 52) — *... човек који је поклонио земљиште за изградњу цркве ...* (Лубарда, 15)

5.3.2.2. *Индиректно испољавање циља*

У знатном броју забележених примера циљно-наменска радња је имплицитна, што значи да није заступљена одговарајућим површинским експонентом, као у претходним случајевима. Она се уз дату именицу у акузативу само подразумева, тако да је однос двеју предикација индиректног карактера.

У свим оваквим случајевима забележена је искључиво акузативна конструкција: **за + Иак**.[304]

Семантика управних глаголских лексема углавном је иста као и у примерима са директно испољеном циљном радњом. Најчешће се ради о активностима које спадају у „неопходну припрему" за реализацију циља, као што су: *обезбедити, створити, сачинити*, међу које спадају и глаголи специфичних припремних процеса, као што су: *градити, куватн, оседлати, писати* и сл., са нешто ужим кругом објеката. Другу већу групу би чиниле глаголске лексеме „давања и примања": *дати, слати, емитовати, бацати, добити, присвојити, привући, тражити* и сл. Објекти реализовани уз наведене управне глаголе углавно означавају појмове неживе природе (*Спремамо јело за госте*), а уколико је датом радњом и обухваћен појам персоналне природе, његова улога у реченици је, по пра-

304 У језику С. Митрова-Љубише Мато Пижурица бележи примере акузативних конструкција са циљно-наменским значењем у којима је реализован предлог у, нпр.: он да му преда круну ... и јединицу кћер *у жену* (ПЦП 17) — добије од краља *у дар* град Шиклош (ПЦП 72) — Пижурица, 211: Митров — Љубиша.

вилу, само пасивна (*Предложио сам докторку за Златног Хипократа* ⇐ *предложио сам докторку да би јој доделили Златног Хипократа*) и ређе активна у ситуацијама у којима је он истовремено и агенс, што је назначено и граматичким обликом управног предиката — реализован је с морфемом *се*, нпр.: ... *он је тражио споразум са Бајазитом и понудио му се за зета.* (Ћоровић, 271)

Именице забележене у оквиру акузативних конструкција с предлогом **за** означавају подједнако и појмове живе и појмове неживе природе. Ову компоненту семантичког значења узели смо као основу за класификацију свих забележених случајева са индиректним испољавањем циља, јер је статус објеката управне радње у реализацији циља готово увек исти, док је улога појма у акузативу, којим се имплицира циљна радња, условљена његовом природом. Пре свега, ту мислимо на појмове живе природе који заступају циљну радњу чија финализација обично има две фазе, а они се појављују као активни учесници у фази која се имплицира као резултат циљне радње (*Скували смо јело за госте* ⇐ *скували смо јело да бисмо га дали гостима* ⇐ *да би га гости појели*), док су неживи појмови увек пасивни (*дао је прилог за цркву* ⇐ *дао је прилог да би помоћу прилога изградили цркву*).

а) Први ће бити посматрани примери у којима је акузативном конструкцијом циљно-наменског карактера заступљен појам живе природе.

Већина управних глаголских лексема представља некакаву креативну, стваралачку акцију или акцију у којој се објекат модификује, или се под њеним утицајем, као латентни део, ангажује у реализацији циља, нпр.:

за + Иак

Братунац је спреман да одмах прихвати и обезбеди кров над главом ***за 20000 породица***... (В. новости, 4) — *Поглед му је почивао на службеном извештају што га је дебели Лудњилл сачинио* ***за суперинтенданта***. (Пекић, 41) — ... *чувајући собу* ***за Малу и за себе***, ... (Тишма, 95) — ... *могао је да сачува* ***за Мађарску*** *и Србе и део територије.* (Угринов, 68) — ... *настојао је да подигне школу* ***за салашарску децу*** ... (Угринов, 66) — *Недалеко од њих пекло се на ражњу јање* ***за комисију***... (Десница, 65) — *Оседламо два коња* ***за Јова и мене*** ... (Лубарда, 44) — ... *из бунара на ћерам свако је за себе извлачио воду* ... (Угринов, 26) — ... *побољшава ту средину* ***за садашње и будуће генерације*** ... (Агроекономика, 27)[305]

Циљно-наменски однос остварен у интеракцији између даваоца и примаоца, који илуструју следећи примери, на синтаксичком плану се различито рефлектује, што зависи од перспективе посматрања дате интеракције, а појава једног од оваквих учесника имплицира присуство и оног другог.[306]

[305] Код Црњанског су забележена два интересантна примера у којима се глаголима *живети* и *умрети* приписује интенционалност, што је могуће с обзиром на то да и један и други укључују појам *живот*, чије протицање или окончање може имати одређену намену, нпр.: *Данас умиремо за црни стег, сутра за бели, а прекосутра за шарени.* (Црњански, 119) — *Ја их свако јутро гледам и живим само за њих*... (Црњански, 124).

[306] У реченици *Он је примио поклон* подразумева се да је *неко дао поклон (њему) за њега.*

за + Иак

Редакција „Еликсира" емитује ***за своје гледаоце и читаоце*** *посебну емисију* ... (Еликсир, 15) — ... *обријала сам га и дала му пресвлаку* ***за њега и његова два друга***. (Павић, 60) — ... *Брине се непрестано о нама и ми смо поново дали свој глас* ***за њега***. (Угринов, 65) — ... *ових дана* ***за избеглу децу*** *до пет година узраста шаље храну* ... (В. новости, 12) — ... *тражити милост од Бога* ***за све грешне*** (Селенић, 66) — ... *тражи (се) помоћ* ***за какве штрајкаче*** (Лалић, 277) — *Он је 30. новембра прошле године добио нове картице —* ***за себе и жену*** (Илустрована, 22) — *Наполеон је покушао да га придобије* ***за се***. (Скерлић, 43) — ... *да би могли они да одводе* ***за себе*** *цвет твојих девојака!* (Киш, 14)

У некима од ових примера акузативне конструкције нису обележене у погледу односа са агенсом, јер није релевантно да ли су с њим у непосредном контакту или не. Акузативом, дакле може бити заступљен и директни прималац објекатског појма, нпр.: ... *бацисмо круну за сиротињу* (Црњански, 104).[307] Међутим, некада представљају појам до којег се долази индиректним путем, преко појма у дативу као непосредног примаоца: *Један од њих ми доноси букет пољског цвећа за моју најмлађу сестру.* (Илустрована, 15).

б) Акузативне конструкције које заступају појмове неживе природе имају различите синтаксичке улоге у односу на имплицитну циљну радњу. Некада је њихова функција објекатска, нпр.: ... *потрошио је чек за купљену робу* ⇐ *потрошио је чек да би платио купљену робу*, ређе адвербијална, нпр.: *После тога је позирала за насловну страну „Еликсира"* ⇐ *после тога је позирала да би њена слика изашла на насловној страни „Еликсира"; Уз кафу која је за ову прилику била зачињена мастиком ...* ⇐ *Уз кафу коју је неко зачинио мастико да би је послужио у овој прилици*, и у појединачним случајевима акузатив има улогу поредбеног експонента, нпр.: *За ослонац треба побости 2—3 прутке* ⇐ *треба побости 2—3 прутке да би послужиле као ослонац.*[308]

за + Иак

... *као ни гуске што немају својега пера, а да га неће* ***за јастук или што другог дати***. (Павић, 90) — *Ево ти десет банки* ***за сладолед***... (Тишма, 73) — *Наруџбенице слати на адресу ...* ***за космодиск***. (Илустрована, 4) — *Улупати жуманце и додати ванилу* ***за аромy***... (Ситни колачи, 43) — *Он сам вели, примајући обавезе да* ***за Хиландар*** *плаћа данак Турцима.* (Ћоровић, 264) — *Поруке покрета веома разумљиве. Више од балета. Гостима* ***за душу***. (Илустрована, 47) — ... *врло брзо могу доћи и питања о томе шта је* ***за пољопривреду*** *учинила домицилна*

[307] О односу датива и предлошке конструкције у акузативу М. Ивић каже следеће: „Могућност да се обе морфолошке категорије нађу напоредо у истом контексту настаје само онда када је у конкретној ситуацији неутрализована семантичка опозиција која се сатоји у разликовању усмерености с имплицирањем директног контакта од усмерености без оваквог имплицирања. Може се подједнако рећи: *Купили смо брату ципеле* и *купили смо за брата ципеле* зато што је у у том конкретном случају једино важан моменат реализације акције *купити ципеле* у односу на брата, без инсистирања на томе да ли купљене ципеле самим тим брат већ примио или ће их тек примити." (уп. Ивић, 1963, 103)

[308] Стевановић констатује да се у појединим случајевима уместо акузативне конструкције с предлогом **за** са општим значењем намене може употребити исти падеж или номинатив с везником *као* којим се открива поредбени карактер ове конструкције (уп. Стевановић II, 1979, 430).

власт. (Побједа, 6) — ***За прелив помешати шећер у праху и сок од лимуна*** ... (Ситни колачи, 56) — ... ***за значење термина*** *в. 9а* (Ивић, 219) — ... *научни сарадник Економског института у Београду, која је* ***за „Новости"*** *направила све већ поменуте рачунице*. (В. новости, 9) — *Сељачка кућа се уклапа у летње зеленило као да је прављена баш* ***за тај амбијент***. (Агроекономика, 57) — ... *да јој преда локал* ***за филијалу*** ... (Тишма, 36) — *Дајте путницима Алиталије ... бесплатан wisky* ***за пиће***... (Пекић, 72) — *Потражили су коначиште, рибу* ***за ручак*** ... (Павић, 56)

(Наставиће се)

ИЗВОРИ

Примарни

Црњански — Милош Црњански, *Дневник о Чарнојевићу*, Нолит, Београд 1992, 41—124.

Црњански а — Милош Црњански, *Сабрана дела Милоша Црњанског*, књ. V, Просвета, Београд 1966, 91—257.

Ћоровић — Владимир Ћоровић, *Историја Срба*, II издање, БИГЗ — Графички завод, Београд 1993, 263—293.

Десница — Vladan Desnica, *Olupine na suncu*, Matica hrvatska, Zagreb 1952, 7—98.

Ћиновић — Иво Ћиновић, *Фамилија махунарки, Свет поврћа*, Дечје новине — Унион М2, II издање, Горњи Милановац 1995, 69—99.

Ивић — Milka Ivić, *Pravci u lingvistici (2)*, *Pogovor*, Biblioteka XX vek, Beograd 1990, 205—239.

Киш — Данило Киш, *Енциклопедија мртвих*, Просвета, Београд 1990, 8—54.

Лазаревић — Лаза Лазаревић, *Приповетке*, Библиотека БИС — џепна књига, књ. 6, Светови, Нови Сад

Лалић — Михаило Лалић, *Зло пролеће*, Матица српска — Српска књижевна задруга, Н. Сад — Београд 1964, 253—324.

Лубарда — Војислав Лубарда, *Вазнесење*, Дечје новине, Горњи Милановац 1989, 8—60.

Недић — Љубомир Недић, *Критичке студије*, Српска књижевна задруга, Београд 1910, 3—42.

Ненадовић — Љубомир. П. Ненадовић, *Књиге Љубомира П. Ненадовића*, II свеска, Штампарија „Задруге штампарских радника", Београд 1881, 1—162.

Павић — Милорад Павић, *Предео сликан чајем*, Просвета, Београд 1992, 1—115.

Пекић — Borislav Pekić, *Besnilo*, Prosveta, Beograd 1991, 20—73.

Поповић — Богдан Поповић, *О књижевности, О васпитању укуса, Критички радови Б. Поповића*, Српска књижевна критика књ. 8, Матица српска — Н. Сад, Институт за књижевност и уметност — Београд 1977, 47—93.

Секулић — Исидора Секулић, *Сапутници, Писма из Норвешке*, Сабрана дела књ. I, Вук Караџић, Београд 1977, 9—70.

Селенић — Слободан Селенић, *Очеви и оци*, Просвета — Јединство, Београд 1985.

Селимовић — Меша Селимовић, *Дервиш и смрт*, Матица српска — Српска књижевна задруга, Н. Сад — Београд 1972, 42—80.

Скерлић — Јован Скерлић, *Из страних књижевности (Бенжамен Констан), Писци и књиге*, књ. IV, Просвета, Београд 1956, 41—80.

Тишма — Aleksandar Tišma, *Knjiga o Blami*, Nolit, Beograd 1972, 7—92.

Угринов — Pavle Ugrinov, *Fascinacije*, Nolit, Beograd 1976, 9—72.

Агроекономика — *Агроекономика*, Институт за економику пољопривреде и социологију села Пољопривредног факултета бр. 22, Н. Сад 1993, 1—65.

Дневник — *Дневник* бр. 16730, год. LII, Нови Сад 11. VI 1993.

Еликсир — *Eliksir*, časopis za zdravstveno vaspitanje i popularizaciju medicinske nauke, br. 250, god. XXI, Novinsko-izdavačko i štamparsko javno preduzeće „Dnevnik", Novi Sad 5. IX 1992.

Илустрована — *Илустрована политика*, Информативно-политичка ревија бр. 1745, Београд 13. IV 1992.

Информатор — *Informator*, List radnika NIS — Rafinerije nafte Novi Sad, br. 1038, Novi Sad 20. V 1993.

Летопис — *Летопис Матице српске*, књ. 300 — 1921, књ. 301 — 1922. и књ. 354 — 1940.

Побједа — *Побједа*, бр. 9009, год. XLVI, Титоград 31. XII 1990. и 1—2. I 1991.

Правилник — *Pravilnik o radnim odnosima OOUR Instituta za južnoslovenske jezike*, Novi Sad april 1984.

Ситни колачи — *Sitni kolači*, Specijalno izdanje „Eliksira", Novi Sad 1989.

В. новости — *Вечерње новости*, год. XL, Београд 16. V 1992, 1—20.

Бисолвон, Ферохел, Парацет, Омепрол — *Uputstva za istoimene lekove* (aktuelna u poslednoj deceniji 20. veka)

Секундарни

Бећар — Dragica Bećar, *O upotrebi zavisnih padeža u jeziku Statuta Gradskog saobraćajnog preduzeća u Novom Sadu*, Prilozi proučavanju jezika 9, Novi Sad 1973, 1—53.

Грковић: Милићевић — Милица Грковић, *Падежне конструкције у језику Милана Ђ. Милићевића*, Прилози проучавању језика 5, Н. Сад 1969, 254—259.

Јерковић: Игњатовић — Јован Јерковић, *Језик Јакова Игњатовића*, Матица српска, Н. Сад 1972, 227—239.

Кашић: Видаковић — Јован Кашић, *Језик Милована Видаковића*, Филозофски факултет Н. Сад, Н. Сад 1968, 166.

Петровић: Кочић — Драгољуб Петровић, *Употреба падежа у језику Петра Кочића*, Годишњак Филозофског факултета у Н. Саду, књ. XI/1, Н. Сад 1968, 198—203.

Пижурица: СМЉ; ВП — Мато Пижурица, *Употреба падежа у језику Стјепана Митрова Љубише и Вука Поповића*, Прилози проучавању језика 5, Н. Сад 1969, 199—214.

Радовановић, 1977 — Milorad Radovanović, *Imenica u funkciji kondenzatora*, Zbornik za filologiju i lingvistiku XX/1 i XX/2, Novi Sad 1977, 64—158.

Ром: Ћипико — Бранислава Ром, *Употреба падежа у језику Иве Ћипика*, Прилози проучавању језика 5, Н. Сад 1969, 267—303.

Суботић: Хаџић — Љиљана Суботић, *Језик Јована Хаџића*, Матица српска, Н. Сад 1989, 182—183.

ЛИТЕРАТУРА

Адмони, 1975 — Адмони, В. Г., *Статус обобщенного граматического значения в системе языка*, Вопросы язикознания, № 1, Москва, 1975, 39—54.

Antonić, 1999 — Ivana Antonić, *Temporalni genitiv s predlogom* usred, Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku XLII, Novi Sad 1999, 133—141.

Antonić, 2001 — Ivana Antonić, *Vremenska rečenica*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, S. Karlovci—N. Sad 2001, 387.

Арсенијевић, 1994 — Нада Арсенијевић, *О глаголско-именским конструкцијама са глаголом ПАДАТИ/ПАСТИ*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXVII, Н. Сад 1994, 51—57.

Barić i dr., 1979 — E. Barić, M. Lončarić, D. Malić, S. Pavešić, M. Peti, V. Zečević, M. Znika, *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Školska knjiga, Zagreb 1979, 312—362.

Batistić, 1972 — Tatjana Batistić, *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*, Institut za srpskohrvatski jezik, Biblioteka Južnoslovenskog filologa, n. s., knj. 3, Beograd 1972, 212.

Белић, 1934 — Александар Белић, *Београдски стил*, Наш језик, књ. II, св. 5, Београд 1934, 129—134.

Белић, 1935 — Александар Белић, *Међу, између, из и са*, Наш језик, књ. III, св. 3, Београд 1935, 81—83.

Белић, 1949—50 — Александар Белић, *„Дерефиксација" у словенским језицима (предлози типа „изнад" и сличне појаве)*, Јужнослвенски филолог XVIII, Београд 1949—50, 87—101.

Белић, 1957—58 — Александар Белич, *Падежная система и поисхождение предлогов*, Јужнословенски филолог XXII/1—4, Београд 1957—58, 1—17.

Белић, 1998 — Александар Белић, Општа лингвистика, *О језичкој природи и језичком развитку*, књ. I и II, Изабрана дела Александра Белића, први том, Београд 1998, 590.

Бондаренко, 1961 — Бондаренко В. С., *Предлоги в современом русском языке*, Учпедгиз, Москва 1961, 71.

Бондарко, 1984 — А. В. Бондарко, *Функциональная граматика*, Академия наук СССР, „Наука", Ленинград, 1984, 58—71.

Brabec, Hraste Живковић, 1970 — Ivan Brabec, Mate Hraste, Slaviša Živković, *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb 1970

Burzan, 1990 — Mirjana Burzan, *Glagolski pridevi u srpskohrvatskom i mađarskom jeziku*, Filozofski fakultet u Novom Sadu — Institut za južnoslovenske jezike, Novi Sad 1990, 154.

Виноградов, 1975 — В. В. Виноградов, *Основные вопросы синтаксиса предложения*, Москва 1975, 677—705.

Војводић, 1990 — Дојчил Војводић, *Функционално-семантичко поље као лингвистички модел у испитивању хрватскосрпског језичног система*, Научни састанак слависта у Вукове дане 20/2, Београд—Панчево—Н. Сад—Тршић 11—16. IX 1990, 269—278.

Всеволодова, Потапова, 1973 — М. В. Всеволодова, Г. В. Потапова, *Способы выражения временных отношений (сборник упражнений по управлению)*. Изд. Московского университета, Москва 1973.

Всеволодова, Владимирскиј, '82 — М. В. Всеволодова, Е. Ю. Владимирский, *Способы выражения пространственных отношений в современнои русском языке*. Русский язык, Москва 1982.

Vukićević, 1970 — Milosav S. Vukićević, *Predloško-padežne konstrukcije u funkciji atributa u prvim dvema knjigama pesama i u knjizi narodnih pripovedaka Vuka Karadžića*, Zbornik Filozofskog fakulteta u Prištini, knj. VII, sv. A, Priština 1970, 565—582.

Вукомановић, 1963 — Славко Вукомановић, *О једној употреби предлога на*, Наш језик, књ. XIII, св. 1—2, Београд 1963, 81—94.

Vuković, 1954 — Jovan Vuković, *Prilozi za proučavanje upotrebe padeža s predlozima*, Zbornik Matice srpske za književnost i jezik, knj. 2, Novi Sad 1954, 132—149.

Vuković, 1966 — Gordana Vuković, *O odnosu „orijentacionih" predloga tipa ispod/pod, iznad/nad, ispred/pred*, Prilozi proučavanju jezika 2, Novi Sad 1966, 77—84.

Гортан-Премк, 1963 — Даринка Гортан-Премк, *Синтагме с предлогом до с обзиром на својства предлога уопште*, Наш језик, књ. XIII, н.с., св. 1—2, Београд 1963, 64—80.

Гортан-Премк, 1963—64 — Даринка Гортан-Премк, *Падежне и предлошко-падежне узрочне конструкције код Вука*, Јужнословенски филолог XXVI, св. 1—2, Београд 1963—64, 437—458.

Гортан-Премк, 1971 — Даринка Гортан-Премк, *Акузативне синтагме без предлога у српскохрватском језику*, Институт за српскохрватски језик, Библиотека Јужнословенског филолога, н.с., књ. 2, Београд 1971, 180.

Гортан-Премк, 1973 — Даринка Гортан-Премк, *О еволутивним тенденцијама акузативних синтагми без предлога у српскохрватском језику*, Јужнословенски филолог XXX, св. 1—2, Београд 1973, 281—295.

Гортан-Премк, 1984 — Даринка Гортан-Премк, *Обрада предлога у великим описним речницима*, Лексикографија и лексикологија, Зборник радова, Матица српска — Институт за српскохрватски језик, Н. Сад—Београд 1984, 35—41.

Гортан-Премк, 1997 — Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога, н.с., књ. 14, Београд 1997, 188.

Грицкат, 1975 — Ирена Грицкат, *Студије из историје српскохрватског језика*, Народна библиотека СР Србије, Београд 1975.

Грковић-Мејџор, 1993 — Јасмина Грковић-Мејџор, *Језик „Псалтира" из штампарије Црнојевића*, Црногорска академија наука и умјетности, Подгорица 1993, 95—164.

Грковић-Мејџор, 2001 — Јасмина Грковић-Мејџор, *Питања из старословенске синтаксе и лексике*, Н. Сад 2001, 55.

Даничић, 1858 — Ђуро Даничић, *Српска синтакса. Део први*, Београд 1858.

Ивић, 1951—52 — Милка Ивић, *О предлогу по у српскохрватском језику*, Јужнословенски филолог XIX, св. 1—4, Београд 1951—52, 173—213.

Ивић, 1953—54 — Милка Ивић, *О проблему падежне системе у вези са савремним схватањима у лингвистичкој науци*, Јужнословенски филолог XX, св. 1—4, Београд 1953—54, 191—211.

Ивић, 1954 — Милка Ивић, *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој, (Синтаксичко-семантичке студије)*, Институт за српски језик, књ. 2, Научна књига, Београд 1954, 297.

Ивић, 1954а — Милка Ивић, *Узрочне конструкције с предлозима због, од, из у савременом књижевном језику*, Наш језик, књ. V, н.с., св. 5—6, Београд 186—194.

Ивић, 1955—56 — Милка Ивић, *Из проблематике падежних временских конструкција*, Јужнословенски филолог XXI, Београд 1955—56, 165—214.

Ивић, 1956—57 — Милка Ивић, *Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику*, Јужнословенски филолог XXII, св. 1—4, Београд 1956—57, 141—166.

Ivić, 1963 — Milka Ivić, *Dativus respectivus i sinonimične konstrukcije u slovenskim jezicima*, Studia linguistica in honorem Thaddei Lehr — Splawinski, Krakow 1963, 99—104.

Ивић, 1971 — Милка Ивић, *Квестионар за употребу падежа у савременом српскохрватском књижевном језику*, Зборник за филологију и лингвистику XIV/1, Матица српска, Н. Сад 1971, 159—171.

Ивић, 1972 — Милка Ивић, *О објекатској допуни глагола комуникативних и интелектуалних радњи*, Зборник за језик и књижевност, књ. I, Титоград 1972, 27—32.

Ивић, 1979 — Милка Ивић, *Предикатска кондензација у граматичком опису словенских језика*, Реферати од заседание на мегународната комисија за изучавање на граматичката структура на словенските литературни јазици, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје 1979, 117—122.

Ivić, 1983 — Milka Ivić, *Lingvistički ogledi*, Biblioteka XX vek, Prosveta, Beograd 1983, 215.

Ivić, 1990 — Milka Ivić, *Pravci u lingvistici (2)*, Biblioteka XX vek, Prosveta, Beograd 1990, 286.

Ivić, 1995 — Milka Ivić, *O zelenom konju, novi lingvistički ogledi*, Biblioteka XX vek, Slovograf, Beograd 1995, 334.

Ivić, 1997 — Milka Ivić, *O Vukovom i vukovskom jeziku*, Čigoja štampa, Beograd 1997, 203.

Ивић, 1998 — Милка Ивић, *О прилошкој детерминацији глаголског предиката*, Јужнословенски филолог LIV, Београд 1998, 1—6.

Јерковић, Кашић, 1985 — Јован Јерковић, Јован Кашић, *Српско-хрватски хрватско-српски језик*, Уџбеник за II разред заједничког средњег васпитања и образовања, Завод за издавање уџбеника Н. Сад, Н. Сад 1985, 108.

Јерковић, 1991 — Јован Јерковић, *Језик и писци*, Матица српска — Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Н. Саду, Н. Сад 1991, 306.

Jonke, 1965 — Ljudevit Jonke, *Književni jezik u teoriji i praksi*, Znanje, Zagreb 1965.

Kasirer, 1985 — Ernest Kasirer, *Filozofija simboličkih oblika, Jezik*, Dnevnik i Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad 1985, 131—157.

Кашић, 1969 — Јован Кашић, *Појава нагомилавања предлога у савременом српскохрватском књижевном језику*, Зборник за филологију и лингвистику XII, Н. Сад 1969, 173—182.

Клајн, 1991 — Иван Клајн, *О склопу реченице*, П. Ивић, И. Клајн, М. Пешикан, Б. Брборић, Језички приручник, РТВ Београд, Београд 1991, 117—140.

Кликовац, 1997 — Душка Кликовац, *О узрочном значењу конструкције у + локатив*, Наш језик, књ. XXXII, св. 1—2, Београд 1997, 26—37.

Klikovac, 2000 — Duška Klikovac, *Semantika predloga*, Studije iz kognitivne lingvistike, Filološki fakultet, Beograd 2000, 428.

Којен, 1980 — Леон Којен, *Семантички параметри у синтакси*, Јужнословенски филолог XXXVI, Београд 1980, 13—24.

Ковачевић, 1981 — Милош Ковачевић, *Употреба предлога преко у српскохрватском стандардном језику*, Наш језик књ. XXV, св. 3, Београд 1981, 136—159.

Kovačević, 1988 — Miloš Kovačević, *Uzročno semantičko polje*, Svjetlost, Sarajevo 1988, 259.

Ковачевић, 1989 — Милош Ковачевић, *Интенционалне конструкције у Доситејеву језику*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXII/2, Н. Сад 1989, 177—193.

Kovačević, 1992 — Miloš Kovačević, *Kroz sintagme i rečenice*, Nastavna biblioteka 118, Svjetlost, Sarajevo 1992, 237.

Kristal, 1985 — Dejvid Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, preveli: I. Klajn i B. Hlebec, Beograd 1985, 293.

Kristal, 1995 — Dejvid Kristal, *Kembrička enciklopedija jezika*, Beograd 1995, 412.

Kurilovič, 1960 — Jerzy Kuryłowicz, *Le problème du classement des cas*, Esquisses linguistiques, Polska Akademia nauk, Komitet językoznawczy, Prace językoznawcze 19, Wrocław—Kraków 1960, 130—150.

Курилович, 1962 — Е. Курилович, *Очерки по лингвистике*, Москва 1962, 66.

Лалевић, 1934 — Миодраг С. Лалевић, *Однос предлога према неким одричним речима*, Наш језик књ. II, св. 3, Београд 1934, 84—87.

Лалевић, 1962 — Миодраг С. Лалевић, *Синтакса српскохрватскога књижевног језика*, Завод за издавање уџбеника Народне републике Србије, Београд 1962.

Лашкова, 1982 — Лили Лашкова, *Синтаксичка синонимија и номинална квалификација у српскохрватском језику*, Научни састанак слависта у Вукове дане бр. 12, Београд 1982, 63—73.

Луковић, 1996 — Милош Луковић, *Специјални стилови*, Српски језик на крају века, Београд 1996, 143—159.

Maretić, 1963 — Tomo Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb 1963, 582—589.

Martine, 1982 — Andre Martinet, *Osnove opće lingvistike, Poglavlje 4. Značenjske jedinice*, Biblioteka Grafičkog zavoda Hrvatske, Zagreb 1982, 65—95.

Melvinger, 1966 — Jasna Melvinger, *Teorije lingvističkih polja u semantici. Metod stilističkih polja Pierrea Guiranda*, Prilozi proučavanju jezika br. 2, N. Sad 1966, 23—41.

Mihailović, 1977 — Ljiljana Mihailović, *Lokalistička teorija padeža i pojam neotuđivog pripadanja*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Nišu knj. IV, Niš 1977, 173—187.

Милинковић, 1987 — Љубо Милинковић, *Конструкције с предлогом за у савременом руском и српскохрватском језику*, Јужнословенски филолог XLIII, Београд 1987, 137—173.

Милинковић, 1988 — Љубо Милинковић, *Датив у савременом руском и српском језику (конфронтативна анализа)*, Научна књига, Београд 1988, 228.

Miklošič, 1883 — Franz Miklosich, *Vergleichende Sytax der slavischen Sprachen*, Wien 1883.

Minović, 1987 — Milivoje Minović, *Sintaksa srpskohrvatskog-hrvatskosrpskog književnog jezika za više škole, II deo, Padeži*, Svjetlost, OOUR Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sarajevo 1987, 115—141.

Можаева, 1977 — Валентина Осиповна Моожаева, *Выражение обстаятельственних отношений в руском языке, (конструкции со значением места, времени, причины и цели действия)*. Русский язык, Москва 1977, 287.

Mrazović, Vukadinović, 1990 — Pavica Mrazović, Zora Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića — Dobra vest, Karlovci—Novi Sad 1990, 740.

Мршевић, 1972 — Драгана Мршевић, *Предлози над, под, пред, и изнад, испод и испред с одговарајућим падежним облицима у функцији одређивања просторних односа*, Наш језик књ. XIX, н.с., св. 4—5, Београд 1972—73, 205—227.

Oravec, 1968 — Jan Oravec, *Slovenske predložky v praxi*, Slovenske pedagogicke nakladatelstvo, Bratislava 1968, 25—154.

Павловић, 2000 — Слободан Павловић, *Детерминативни падежи у говору северозападне Боке*, Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога, н.с., књ. 16, Београд 2000, 169.

Перваз, 1997 — Драгиња Перваз, *Нови Сад и предлози — некад и сад*, Језик данас бр. 14, Н. Сад 1997, 10—12.

Пешикан, Јерковић, Пижурица, 1993 — Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица, *Правопис српскога језика*, Матица српска, Н. Сад 1993, 503.

Пете, 1964 — Иштван Пете, *Заметки об употреблений руских предлогов „в" и „на" в пространственом значении*, International of Slavic Linguistic and Poetics 8, The Hague 1964, 67—76.

Peti, 1979 — Mirko Peti, *Predikatni proširak*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1979, 180.

Petrović, 1986 — Vladislava Petrović, *O glagolima sa eksplicitnim načinskim determinatorima*, SOL, Lingvistički časopis br. 1, Zagreb 1986, 25—33.

Петровић, 1992а — Владислава Петровић, *Глагол ГЛЕДАТИ као синтаксичка и семантичка јединица*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXV/2, Н. Сад 1992, 161—169.

Петровић, 1992 — Владислава Петровић, *Прилог класификацији допунских конструкција у српскохрватском језику*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXV/2, Н. Сад 1992, 115—132.

Пипер, 1977—78 — Предраг Пипер, *Обележавање просторних односа предлошко-падежним конструкцијама у савременом руском и савременом српскохрватском књижевном језику*, Прилози проучавању језика 13/14, Н. Сад 1977—78, 1—53.

Piper, 1983 — Predrag Piper, *Zamenički prilozi (gramatički status i semantički tipovi)*, N. Sad 1983, 83—95.

Piper, 1997 — Predrag Piper, *Jezik i prostor*, Biblioteka XX vek, Čigoja, Beograd 1997, 221.

Пипер, 2000 — Предраг Пипер, *О полицентричности семантичких категорија*, Јужнословенски филолог LVI/3—4, Београд 2000, 829—840.

Поповић, 1964 — Љубомир Поповић, *Падежна синонимика у језику Вука Стефановића Караџића*, Наш језик књ. XIV, н.с., св. 2—3, Београд 1964, 73—129.

Поповић, 1966 — Љубомир Поповић, *Предлошки изрази у савременом српскохрватском језику*, Наш језик књ. XV, н.с., св. 3—4, Београд 1966, 195—220.

Pranjković, 1993 — Ivo Pranjković, *Hrvatska skladnja*, Rasprave iz sintakse hrvatskoga standardnog jezika, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1993, 5—66.

Pranjković, 2001 — Ivo Pranjković, *Druga hrvatska skladnja*, Sintaksičke rasprave, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 2001, 7—29.

Prćić, 1997 — Tvrtko Prćić, *Semantika i pragmatika reči*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci—Novi Sad 1997, 149.

Radovanović, 1977 — Milorad Radovanović, *Imenica u funkciji kondenzatora*, Zbornik za filologiju i lingvistiku XX/1 i XX/2, Novi Sad 1977, 63—144, 81—160.

Радовановић, 1996 — Милорад Радовановић, *Предговор*, Српски језик на крају века, Институт за српски језик САНУ, Службени гласник, Београд 1996, 1—17.

РМС-МХ — *Речник српскохрватског књижевног језика*, књ. I—III, Н. Сад—Загреб 1967—1969.

РМС — *Речник српскохрватског књижевног језика*, књ. IV—VI, Н.Сад 1971—1976.

РСАНУ — *Речник српскохрватскога књижевног и народног језика*, Српска академија наука и уметности, књ. I—XVI, Београд 1959—2000.

RJAZU — *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1880—1976.

Скобликова, 1971 — Е. С. Скобликова, *Согласование и управление в русском языке*, Просвещение, Москва, 1981, 10—23.

Stanojčić, 1967 — Živojin Stanojčić, *Jezik i stil Iva Andrića. (Funkcije sinonimskih odnosa)*, Monografije Filološkog fakulteta Beogradskog univerziteta, knj. XI, Beograd 1967.

Станојчић, 1973 — Живојин Станојчић, *Синтакса језика Лазе К. Лазаревића. И. Синтагматски односи*, Институт за српскохрватски језик, Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 4, Београд 1973.

Станојчић, Поповић Мицић, 1989 — Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, Стеван Мицић, *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања*, Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе, Завод за уџбенике и наставна средства — Завод за издавање уџбеника, Београд—Н. Сад 1989, 159—280.

Станојчић, 1996 — Живојин Станојчић, *Морфологија, синтакса, фразеологија*, Српски језик на крају века, Институт за српски језик, САНУ, Службени гласник, Београд 1996, 111—143.

Стевановић, 1961 — Михаило Стевановић, *Падежне синтагме с предлогом ЗА*, Наш језик књ. XI, н.с., св. 7—10, Београд 1961, 162—179.

Стевановић II, 1979 — Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II (Граматички системи и књижевнојезичка норма)*, Научна књига, Београд 1979, 942.

Стевановић I, 1981 — Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I (Граматички системи и књижевнојезичка норма)*, Научна књига, Београд 1981.

Стевановић, 1988 — Михаило Стевановић, *Студије и расправе о језику*, Универзитетска ријеч, Никшић 1988, 399.

Stevović, 1955—56 — Irgutin Stevović, *O pitanju konstrukcija padeža s predlozima*, Južnoslovenski filolog XXI, sv. 1—4, Beograd 1955—56, 215—236.

Танасић, 1997 — Срето Танасић, *Конструкција ПОД + Асс с временским значењем*, Наш језик књ. XXXII/1—3, Београд 1997, 38—43.

Тополињска, 1996 — Зузана Тополињска, *„Падеж" и „глаголски род" — две стратегије граматикализације односа између „предиката" и његових „аргумената"*, Јужнословенски филолог LII, Београд 1996, 1—9.

Topolinjska, 1999 — Zuzanna Topolińska, *Język, czlowiek, przestrzeń*, Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Warszawa—Kraków 1999, 222.

Фелешко, 1995 — Казимјеж Фелешко, *Значење и синтакса српскохрватског генитива*, Студије о Србима, Матица српска — Вукова задужбина — Орфелин, Н. Сад—Београд 1995, 164.

Filmor, 1981 — Charles J. Fillmore, *The Case for Case*, Universals in Linguistic Theory, New York 1968, 1—88 (u ruskom prevodu: *Дело о падеже*, Новое в зарубежной лингвистике X, Москва 1981, 369—496).

Шведова, Лопашина, 1989 — Н. Ю. Шведова, В. В. Лопашина, *Краткая русская грамматика*, Институт русского языка ан СССР, Москва 1989, 324—361.

Шљивић-Шимшић, 1960 — Б. Шљивић-Шимшић, *Предлог мимо у српскохрватском језику*, Зборник за филологију и лингвистику III, Н. Сад 1960, 135—153.

СКРАЋЕНИЦЕ И СИМБОЛИ*

Кл	= клауза	ген	= генитив
И	= именица	дат	= датив
З	= заменица	ак	= акузатив
Дет	= детерминатор	инстр	= инструментал
кв.	= квантификатор	лок	= локатив
Компл	= комплементизатор	јд	= једнина
Дев	= девербативна	мн	= множина

* У овом раду се симболи доследно дају ћирилицом у договору с Уредништвом Зборника.

ХРОНИКА

UDC 81'286

207198183

О САВРЕМЕНОЈ СЛОВЕНСКОЈ АРЕАЛНОЈ ЛИНГВИСТИЦИ

Извештај о међународној научној конференцији „Теории и методи во ареалната лингвистика. Придонесот на Божидар Видоески во развојот на македонската и словенската лингвистика. (По повод 5-годишнината од смртта на акад. Б. Видоески)". Скопје, 2—4. јуни 2003. год.

Почетком јуна 2003. г. у изванредно доброј организацији Истраживачког центра за ареалну лингвистику Македонске академије наука и уметности у Скопљу је одржана врло успешна и значајна међународна научна конференција, на којој су се нашли дијалектолози-слависти и балканолози из Македоније, Србије и Црне Горе, Словеније, Словачке, Пољске, Украјине и Русије. Окупљени залагањем Организацијског одбра на челу са академиком МАНУ Зузаном Тополињском, а тужним поводом петогодишњице одласка из живота акад. Божидара Видоеског, колеге су у току три дана имали могућност да кроз реферате и дискусију размене најновије теоретске погледе и практичка искуства у областима словенске, балканске и македонске ареалне лингвистике и дијалектологије, којима је преминули великан македонске лингвистике дао толики значајни принос. То су и истакли у својим поздравним говорима председник МАНУ акад. Матеја Матевски и акад. Зузана Тополињска. Нагласићемо чињеницу да ово није први пут, а надамо се ни последњи, кад Центар за ареалну лингвистику МАНУ организује скуп са сличном тематиком — не тако далеке 1999. год. у Охриду прочитано је неколико лингвогеографских реферата у склопу Научне дискусије, која се одржава сваке године.

У извештају који следи одражан је у хронолошком реду ток збивања на скупу. Мора се имати на уму да извештач не располаже рукописима реферата, да се служи у већини случајева само личним записником и да сноси потпуну одговорност за евентуалне нетачности (које се не могу избећи јер су хендаути или дијапројекције пратили само по који од реферата).

У реферату Петра Атанасова (Скопље) *Источна и западна Романија у светлини ареалне линвистике* одржаном на македонском језику скренута је пажња на младограматичке изворе географски оријентисаног проучавања дијалеката, што је у германистици покренуо Венкер, с тим што је оснивач лингвистичке географије за Атанасова ипак Жиљерон, а спа-

цијалне или ареалне лингвистике — Бартоли. Пажња се посвећује фазама, изворима и разлозима језичких промена да би се, између осталог, дошло до њихове (релативне) хронологије која се огледа у географском простирању појава. Основни део реферата био је посвећен норми изолираног ареала с једне стране (као пример су узимане лексичке и фонетске посебности сардинског, ретороманског и румунског) и норми латералног ареала са друге (на пример шпанско-румунске изоглосе које тај латерални ареал супротставља централнороманском: **masa // *tavola, *frumos // *bon*) како се испољавају у романској језичкој групи. Вишекратно је поновљена теза о томе да дијалекти нису чисти, да између њих нема граница и да језичка варијативност смањује еуристички значај лингвистичке географије. Ипак потписнику ових редова није остало јасно, да ли сви балканскоромански језици (и пре свега јужнодунавски) располажу само њима својственим архаизмима изгубљеним у осталом романском језичком свету и да ли су одређене историјске фонетске појаве пре романског или балканског постанка (упор. палатализације у групама *лабијал + палатал* у албанским гегијским говорима *bleta > gjeta* и познате паралеле из балканскороманског језичког света)? Поменућу и познату чињеницу да дијалекатске границе могу бити врло оштре и то пре свега у случају кад се у суседству нађу језички неблискосродне групе становништва донесене миграцијама.

Драгољуб Петровић (Нови Сад) говорио је на српском језику о теми: *Неки микроарели на југозападној периферији српског дијалекатског простора и њихова генеза*. Сноп изоглоса које раздвајају источнојужнословенску језичку област од западне пролази Западном Бугарском, а распада се око Осогова да би лепезасто покрио целу Македонију која се тиме самим повезује језички негде са српским, а негде са бугарским простором. Неки од старинских говора јужне Црне Горе (говори Мрковића, Куча, а донегде и Боке) показују везе са говорима Западне Македоније, што говори у прилог тезе о словенском језичком континуитету јужније од Проклетија, који је касније (почињући од језичких мешања 15-га века, о чему сведоче, пре свега, радови Митра Пешикана) дефинитивно разбијен албанским елементом (ту је посебно значајан случај католичких албанаца у Шестану који неке народне песме изводе искључиво на српском, а доселили су се управо из Проклетија). У Петровићевом списку су се нашле следеће црногорско-македонске фонетске изоглосе: 1) трагови артикулације рефлекса полугласника као средњевисоког вокала средњег реда, а не као једног широког *е (ä)* или обичног *а* (у Бару, Шестанима, Кртолама код Тивта и др.); 2) веларнији и палатални изговор латералних сонаната (што ипак у дубљој историјској перспективи може бити и резултат старог словенског утицаја у самом албанском); 3) одсуство епентетског *љ* у одређеним категоријама у Зети и Мрковићима (уп. *куиен, удробен*); 4) фонетске промене код алвеопалатала *ш* и *ж* (упор. *гроуђу*); 5) губитак интервокалског в (*Иваноић, Поповић* — упор. ипак његово чување у првим слоговима у првом примеру); 6) облици као *јазик* и *јагуља* у Зети за које се обично сматра да представљају чакавски утицај; 7) акценатско преношење у категоријама као *село* и *поток* и

др. У дискусији је скренута пажња на ту чињеницу, да се поменуте изоглосе не могу у целини довести у директну везу са снопом генетских изоглоса у Западној Бугарској (где се не ради на пример о фонетском квалитету рефлекса полугласника, већ о изједначавању двају старих полугласника у једном рефлексу, и где су изоглосе — бар фонетске — већином знатно старије од оних у Петровићевом списку). Осим тога постојање фонолошки самосталног рефлекса полугасника у црногорским говорима не може се доводити у директну везу са стањем у савременом албанском језику, јер главнина северноалбанских говора нема у вокалском инвентару под акцентом средњевисоки вокал средњег реда (као бугарско ъ).

Галина Клепикова (Москва) говорила је на руском о теми: *Типови ареала који представљају македонско-инословенске паралеле*, посебну пажњу посветивши управо источнословенским паралелама (у лексици и творби речи), а грађу (углавном из двају великих пројеката — Општесловенског и Општекарпатског атласа) врло прегледно сврставши на карте. У живој дискусији учесници су се у више наврата обраћали проблему дефиниције и разликовања заједничког архаизма с једне стране и сличне или опште развојне тенденције са друге, оставивши дефинитивно решење за будуће.

Мато Пижурица (Нови Сад) поднео је на српском језику реферат *На маргинама Општекарпатског дијалекатског атласа (из перспективе српског језика)* у којом је критички размотрио нека искуства из рада на ОКДА. Најпре је позвао да се направе индекси уз све дијалектолошке описе да не би у њима садржана језичка грађа остала мртав капитал, мислећи између осталога и на ОКДА. Истакао је значај балканског ареала за ОКДА, о чему је још далеке 1970. год. писао Павле Ивић, и изразио жаљење, што управо тај ареал у ОКДА није добро заступљен (нема ни одговарајуће албанске, ни румунске грађе, а да не говоримо о штети коју су и себи и другима начиниле бугарске колеге напустивши све међународне атласе). Обележио је неспоразуме који су искрсли и код експлоратора, и код информатора приликом сакупљања грађе. Критиковао је упитник због тога што у њему нису узете у обзир посебности крашког терена, заборављен је номадизам, слабо заступљена питања у вези са исхраном стоке, дресуром, метеорологијом, астрономијом; што је дата предност термину *плуг* пред *ралицом*... На крају је референт изразио сумњу да смо сазнали много више о карпатској језичкој заједници, а да би се ту направио корак даље, позвао је да се праве мотивацијске карте; у вези са овим поставио је и питање, шта да се ради након изласка будућег 7. тома ОКДА? У дискусији је између осталог подвучен значај дијалекатских индекса за словенску етимологију, покренуто питање дефиниције карпатизма, а узет у одбрану и део упитника који се односи на *плуг*. Истакнут је значај будуће типологије лингвистичких атласа и пре свега разликовања атласа сродних од атласа несродних језика који имају различите циљеве: с једне стране, реконструкцију, док, с друге, типологију (уп. и Европски атлас који у суштини открива еволуцију духовне културе нашег континента).

О разграничавању македонских говора у Солунској области наслов је македонског реферата Косте Пеева (Скопље). Неспорна је чињеница да је допринос странаца проучавању јужномакедонских говора значајан, иако они по мишљењу референта нису толико прецизни у њиховом бележењу као локални истраживачи (али ипак су странци тим својим истраживањима потврдили „македонско порекло старословенског језика").

Са друге стране управо они који су самом природом тога посла позвани да се њим баве — тј. македонски интелектуалци — испољавају, благо речено, „лежерност" те никако да га се озбиљно лате. У реферату су изнесени подаци о стању дотичних говора у 19. веку а скренута је пажња на бивши врло ниски социјални престиж неких од локалних идиома („ни се смеат", жалили су се својевремено њихови носиоци). У центру пажње референта се налазила подела јужномакедонских говора која се добива применом таквих критерија као што је пренос акцента, рефлекси старих назала, назализам на месту секундарног јера и друго. У дискусији је скренута пажња на ту чињеницу да је Божидар Видоески, стално анализирајући нова сазнања о стању на терену, донекле кориговао своје представе о дијалекатској подели у региону, а поводом назалне јужномакедонске артикулације рефлекса старих словенских назала указано је на истраживања сличног проблема у пољском језику.

Петар Илиевски (Скопље) говорећи на македонском о теми *Позајмљивање и адаптација лексичких форманата у баканским језицима* позабавио се суфиксом са компонентом *-ц-*. Основно се питање тицало порекла суфикса *-ιτσα* у савременом грчком језику, које референт види у словенском језичком утицају. Аргумент грчких историчара језика да је тај суфикс распрострањен по целом грчком ареалу све до Кападокије и Јужне Италије где не може бити говора о Словенима (између осталога тај је аргумент потписнику ових редова посве довољан), одбацује се у реферату са мотивацијом да позајмљивање може бити и посредно. Позивајући се на Ланта, референт се придржава тезе да је трећа палатализација у словенским језицима у ствари најстарија и да се у грчкој предаји словенске лексеме **gradъcъ* као *Γκάρντικι* заправо ради о нетачностима; дакле, тај суфикс је могао бити позајмљен врло рано. Одбацује се и аргумент да се утицај обично врши од језика престижније културе, с аргументом да је у грчки из турског позајмљен суфикс *-τζις* (мислим да би се могло дискутовати о престижности турског језика у поређењу са грчким у доба Османске империје; битно је свакако да је релативно мања престижност словенских идиома на Балкану непобитна); настоји се доказати да је позајмљивање увек обострано без обзира на то колико је престижан један или други идиом. Подвлачи се и фоносемантичка и стилска компонента елемента *-ц-* (у грчком су језику речи као γλυκούτσικος, Μίτσος и др. представници нижег стилског регистра), а и чињеница да се *-ιτσα* додаје и на изворно грчке речи (*ψυχη* > *ψυχίτσα*). Главна теза референта састоји се у томе што су се два суфикса: грч. *-ησσα* и слов. *-ица* укрстили у средњегрчком периоду и да је „оно виталније, словенско, победило" (?! — А. С.).

Максим Каранфиловски (Скопље) поднео је на македонском језику реферат *Консонантске групе у еничевардарском говору*, док је у дискусији скренута пажња на економију описа која би се могла постићи применом прилагођенијег система диференцијалних признака, као и на цели низ паралалних појава у украјинским, пољским и другим словенским говорима.

Убавка Гајдова (Скопље) која је у току скупа савесно обављала и улогу секретара говорила је о теми: *Истраживање условног периода у македонском језику из ареалног аспекта*. Посебна пажња је посвећена унутарсистемској и ареалној диференцијацији целог низа конструкција како у аподози (*Аку можиш да гу наборић, 1) да ти га дам момата // 2) ки ти дам момата // 3) ке да ти га дам момата)*, тако и у протази (*Аку да е напълни, как ште однесе? // Да ја видиш, да ја пузнаш пак?*), између осталога и у поређењу са грчким језиком. Рад представља део будућег опширнијег рада о условним конструкцијама у којем ће се наћи, као што се нада извештач, и подаци о другим изофункционалним граматикализованим и слободним синтаксичким јединицама (на пример кондиционал типа *Да би сум имал пари, би сум изградил кăшча*).

У реферату Веселинке Лаброске (Скопје): *Из глаголског система кичевског говора* радило се пре свега о новим примерима аориста несвршених глагола (— *Кај беше досега? — Го метоф дворот*) прикупљеним у архаичном, релативно мало балканизованом и географски изолованом кичевском говору. У суштини ауторка се слаже са традиционалном дефиницијом временско-видског значења овог облика као ознаке „завршене радње која је трајала дуже време" (што се може огледати између осталога и на честој редупликацији овог облика, а и на семантици прилога који га прате). У анализи се узима у обзир лексичко значење глагола и шири контекст његове употребе, док упоређење са данашњим македонским стандардом (где се аорист очито везује за свршени вид, а имперфекат за несвршени) показује да би се на свим дотичним местима морао употребити имперфекат. У дискусији је подвучена архаичност анализиране појаве и потреба да се успостави ареал њеног простирања на целом словенском југу; осим тога је скренута пажња на настанак разликовања аорисног и имперфекатског *л*-партиципа (*носил // носел*).

Дејан Геговски (Скопље) је скренуо пажњу на *Комплементарне реченице у разлошким говорима*, тачније речено на механизме акомодације, контроле која се врши од стране предиката (главног дела) над аргументом (зависним делом) уз помоћ везника. Полазећи од неких основних теза антропоцентристичке језикословне теорије и придржавајући се поделе аргумената на фактивне и не-фактивне, референт се усредсређује на *да*-конструкцијама, по његовом мишљењу специјализованим за изражавање нефактивности у македонском језику. Класификација богате теренске грађе врши се према подели реченица на допунске, експликативне и директни говор, а глагола у предикату (главном делу) на модалне, фазне, волитивне, безличне и др. У дискусији се расправљало, између осталог, о испуштању *да* у допунским реченицама као *Искам певам* управо у разлошким говорима и о потреби за ареалошком и теоретском

анализом те појаве (која има и своје несловенске паралеле, нпр. у албанским гегијским говорима), као и о више нефинитних глаголских облика и конструкција (партиципи, глаголске именице и др.) које се у различитим балканским језицима могу наћи у аргументској позицији.

Конститутивни елемената именске синтагме у карпатијачком говору — наслов је реферата Гоцета Тодоровског (Скопље). Разгледана је конститутивна именица с обавезним елементом у функцији одредбе (*родителите нецини // керките на царот // мајка им на пилината // жена му // внукој му од брата му // на бегот чифликот*), субстантивизација придева и конструкције са показним заменицама (и с њиховим испуштањем).

У прочитаном на руском језику реферату Андреја Собољева (Петроград — Марбург) *Општебалканска лексика са ареалне тачке гледишта* размотрена је географска дистрибуција општебалканских турцизама и славизама. Наглашен је велики напредак који карактерише савремена истраживања изворног и позајмљеног лексичког фонда свих балканских језика у парадигми националних филологија (питања хронологије, адаптације, стилске и статусне карактеристике, разлога губљења неких од њих и чувања других итд.), у националним етимолошким пројектима и најзад у националним дијалектологијама (нпр. питања ареалне дистрибуције дијалекатских позајмљеница која се решавају у великим лингвогеографским пројектима или у посебним речницима). Међутим, балканолошки радови општег карактера често третирају лексичку проблематику површно или недоследно, присталице теорије језичког савеза изгледа да нису заинтересовани за његову лексичку компоненту и не виде у њеном разматрању теоретске дубине, а амбициозни пројекти као напр. општебалкански корпус турцизама („нови Миклошић") ево већ 40 година остају неостварени. Све ово води ка губљењу општебалканске визије проблематике лексичких позајмљеница на Полуострву, а тиме и представе о специфичности његовог језичког ландшафта. У реферату су представљени резултати картографисања општебалканских турцизама и славизама приликом израде пробног тома „Малог дијалектолошког атласа балканских језика" који обухвата репрезентативне дијалекте хрватског, српског, македонског, бугарског, албанског, грчког и арумунског језика. Међу општебалканским турцизмима издвајају се пре свега они који наступају у јединственом облику без фонетских и семантичких варијанти (*cadde, çoban, gayda* и др.); затим су представљене лексеме са фонетском и/или морфолошком варијацијом (*ambar, arpacik; kasap, kör* и др.), а даље — оне са семантичком и/или функционалном варијацијом (*bayir, baba, çakir* и др.). Комбинацијом више карата добијамо поделу балканског ландшафта на југоисточну зону (главно грчко-источнојужнословенску), западну зону (албанско-арумунско-западнојужнословенску, често са западномакедонским говорима) и јужну (грчко-арумунску). Општебалкански славизми су подељени у 1) оне који су сачувани и на словенској, и на несловенској територији (*прч, рој, сито, вир, бара, копана*), и 2) оне који су очувани према нашој грађи — само у несловенским дијалектима (**čelnik, *rastoka*) и могуће је да представљају језичке реликте. Можемо поновити речи Павла Ивића: „Супротно помисли која би се могла створити из једне површне интерпретације термина 'балкански језички савез', Балканско полуострво је далеко од тога да представља једнообразну територију..."; а морамо подвући да овај закључак важи и за лексички ниво. Очигледно је да и у лексици, као у фонологији, морфосинтакси и синтакси немамо посла са хаотичном расподелом атомизираних појава, већ са законитостима поделе балканског језичког простора у стабилне лексичке и семантичке ареале, интерпретација којих — лингвоисторијска и структурна — представља будући задатак балканологије као дисциплине. У обилној дискусији истакнута је повезаност свих балканских језика, сложеност балканске језичке ситуације и потреба за њеним детаљним описом и даљим објашњењем; скренута је пажња на грађу Општесловенског атласа која се може користити за проучавање балканских турцизама, грцизама и сл.; истакнута је потреба да се разликују балканске и ванбалканске турске етничке и језичке подгрупе; подвучена је улога пастира у ширењу заједничког лексичког фонда. Драгољуб Петровић је изнео неколико замерки грађи из црногорских пунктова Завала, Пипери (по мишљењу дискутанта у Пиперима требало би да буде *ћор*, а не *ћорав*; придев *чакарасш* би требало да значи „разнобојних очију", а не „шиљаст, зрикав, врљав"; требало би да постоји лексема *струга*).

Павло Гриценко (Кијев) говорио је на украјинском о *Украјинско-јужнословенским лексичким паралелама* које је представио на картама израђеним за ОЛА. Врло богат грађом и опажањима реферат је скренуо пажњу на словенске изразе за '*осину, обруч кола*' (са врло индикативном ареалном дистрибуцијом немачких позајмљеница и изворне лексике) и за '*живети, становати*' (са специфичном јужнословенском синонимијом, која је била предмет живе дискусије).

Грчким лингвистичким утицајима у ОЛА — тј. анализи великог броја лексичких позајмљеница из грчког језика у словенске дијалекте — био је посвећен реферат Јануша Шјатковског (Варшава), који га је прочитао на македонском.

Прочитан је пољски реферат иначе на конференцији одсутне Барбаре Фалињске (Варшава): *Македонска лексика из области 'гајење кућних животиња'* у којем су према семантичким микропољима разгледане именице фиксиране у 2. тому ОЛА (укупно 220 синтетичких и неколико аналитичких назива који се срећу на 55 карата). Скренута је пажња на унутрашњу диференцијацију македонског језичког простора (нпр. *цап // јарец // прч; овен // брав // коч // скопак; пасиште // крше // утрина* и др.), на његову повезаност са осталим словенским као и на његову специфичност (у свим јужнословенским језицима, а и у македонском неутралисана је разлика између „квачке која лежи на јајима" и „квачке која води пилиће"). У дискусији је подвучено да иако нова грађа ОЛА већ сама по себи пружа нове велике могућности за словенску етимологију (а дозвољава и увид у фреквенцију онога што је забележено у речницима), она ипак мора бити конфронтирана са подацима других извора (мрежа пунктова ОЛА није толико густа да би се од ње могли очекивати коначни резултати). Осим тога, наглашена је важност индекса уз све материјале атласа и потреба за што скоријом теоретском, историјском и стуктур-

ном анализом целокупне прикупљене грађе и карата, како је то и предвиђено било од иницијатора ОЛА.

Адријана Ференчикова (Братислава) одржала је на словачком реферат *Македонско-словачке лексичке паралеле из области 'гајење кућних животиња'*.

У словеначком реферату Вере Смоле (Љубљана): *Словенска лексика која се односи на кокошке* представљен је одговарајући лексички атлас израђен од студената Универзитета у Љубљани, а дат је и преглед савременог стања ареалне лингвистике у тој земљи.

Васил Дрвошанов (Скопље) у реферату *Изражавање семеме 'уста' и 'уснa' у македонским говорима* расправљао је на македонском о лексичким, фонетским, творбеним и граматичким разликама које се у овој сфери бележе на македонском језичком простору. Супротстављају се ареал у којем је именица *уста* (уп. *мајкинц уста*) plurale tantum и ареал у којем она то није (једн. *уста*, мн. *усти*), бележи се већи број деминутивних образовања (*усте, устичка, устуче, устенце, устуле, устулче, устица* и др.) а у значењу '*уста*' налазе се и именице *муцка, буза*. У значењу '*уснa*' у македонским говорима забележен је велики број лексема, а у реферату је дата и њихова географска дистрибуција (*уснa, уста* (тако! — А.С.), *буза, рилка, дудак, брáнsа, муска, муцунка, мерда, рнка, писка, таралка* и др.), тако да он у суштини представља један добар нацрт за цео низ дијалекатских карата. У обилној дискусији је, с једне стране, подвучена важност конфронтације апелативне лексичке грађе са топонимијом, док је са друге стране наглашена потреба за системским, ареалним и балканолошким проучавањем лексичких неразликовања/неутрализација у појединим говорима (нпр. употреба једне лексеме *уста* у оба значења — '*уста и уснa*'). Изражена је и нада да ће македонске колеге релативно скоро успети да објаве лексички том Македонског дијалектолошког атласа.

Еленка Стоевска-Денчова (Скопље) поднела је на македонском реферат *Из родбинске 'терминологије у македонском дијалекатском језику* — у којем се осврнула на реферативне (vs. вокативни) термине својства (који се супротстављају онима крвног сродства). Разгледана су семантичка микропоља *'свекар', 'таст', 'родитељи мужа и жене једни према другима' (сват // пријатељ), 'зет', 'снаха', 'девер', 'заова'* и др. У дискусији су, између осталог, подвучене неке балканске паралеле македонским семантичким неутрализацијама (грч. γαμπρός '*вереник и зет*', алб. *mik* '*пријатељ и сват*' и др.).

На македонском језику говорила је и Светлана Давкова-Ѓоргиева (Скопље): *О македонској дијалекатској лексици: црепња и вршник*. Реферат, као и два претходна, био је изванредно богат дијалекатском грађом која је у дискусији срећно допуњена етнолингвистичким подацима о обичајима везаним за предмете; нарочито су биле корисне карте из будућег Македонског дијалекатског атласа — *црепна // подница* и *вршник // сач*.

На македонском је прочитан и реферат Љубице Станковске (Скопље): *Из ојконимије кумановске реџије*. Овим је закључен део скупа посвећен теорији и методама у лингвистичкој географији, с тим што у току посете Институту за македонски језик „Крсте Мисирков", која је уследила, учесници конференције на лицу места су се упознали са приликама и неприликама рада на Македонском дијалекатском атласу, на Речнику македонског језика, и на ономастичким и лингвоисторијским пројектима.

У складу са програмом завршни део скупа имао је комеморативни карактер и био је посвећен прилогу Божидара Видоеског развоју словенске и македонске лингвистике.

Слободан Реметић (Београд), говорећи на српском језику о теми *Статус пограничних говора у делу Божидара Видоеског* подвукао је потребу јужнословенских дијалектолога да се баве и „комшијском" проблематиком (да упоређују дијалекатске карте и проучавају развојне паралеле на свим језичким нивоима), како је то и био случај двају великана словенске дијалектологије — Божидара Видоеског и Павла Ивића. У реферату је посебна пажња скренута на западну периферују македонске и српске језичке територије (словенски архаизми, језичке интерференције и иновације) која се одликује и одсуством дијалекатске монотоније, односно релативно дубоком дијалекатском диференцијацијом. Није увек лако одвојити архаизам од иновације као што је случај са фонемом *s*. Подвучена је посебна улога балканскороманских идиома у стварању савремене лингвистичке физиономије балканскословенских и јадранских говора (на пример у очувању деклинације у српском призренском говору или у речнику дубровачког говора), као и албанског и турског утицаја (нпр. у фонетици и фонологији). Референт је подвукао свој став да је питање македонско-српског језичког разграничења дефинитивно решено, а да се у јужнијим српским говорима налази већи број иновација (*слунце, пилики*) као и македонизми (*Драгобужде, паднала, вие, Турци дошле* и др.).

Зузана Тополињска (Скопље) поднела је на македонском реферат *Божидар Видоески и македонската наука за јазикот* у којем се концентрисала на оцену његових заслуга у научном стваралаштву, организацији науке и афирмацији македонског језика у иностранству.

Олга Иванова (Скопље) говорила је на македонском: *Божидар Видоески како креатор и афирматор ономастичких истраживања у Македонији*.

У завршном говору Зузане Тополињске подвучена је потреба за даљим контактима македонске лингвистике са иностраном и обратно; наглашена је неопходност координације рада на свим међународним и националним дијалекатским атласима, подвучена је важност знања „шта се налази иза граница" дотичног ареала; истакнута су нова сазнања о новим ареалима који су у раније били само „наговештени" или о македонским архаизмима који су ишчезли; поздрављен је велики број лексикографских реферата и изражена је нада да ће се лексика проучавати као систем, да се допре до можданих механизама, а да се не забораве и страни утицаји у лексичкој сфери; у граматичкој области постоји потреба да се прати развој појава од регионалног ка стандардном и да се на дијалекатској, субстандардној и стандардној грађи претресу питања гра-

матичке синонимије и хомонимије; што се тиче великих лингвогеографских пројеката, неопходно је тежити ка интерпретацији прикупљене грађе, а саму грађу је потребно објавити у целини како би они који не прихватају конвенције аутора карата могли да их цртају самостално.

Извештач може само изразити сажаљење што су изостали најављени у програму реферати: Генадија Цихуна (Минск), Мије Лончарића (Загреб), Татјане Вендине (Москва) и Маринка Миткова (Скопље), који би се свакако могли објавити у конференцијском зборнику, а и што се позиву из нејасних разлога нису одазвали бугарски колеге.

Марбург—Петроград *Андреј Н. Собољев*

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

UDC 091=163.41„13/17"
811.163.41(091)

20719923

НОВО ИЗДАЊЕ ПОВЕЉА КНЕЗА ЛАЗАРА

У едицији „Повеље" познатог и угледног београдског штампара „Чигоја штампа" појавила се књига нашег познатог историчара српског народног и књижевног језика дописног члана САНУ проф. др Александра Младеновића *Повеље кнеза Лазара* (Београд, 2003, 367 стр., са 108 прилога).

Српски средњовековни владари, као што се зна, упућивали су своја владарска писма (повеље) разним манастирима, појединцима, или другим срединама ван своје државе. Тако је чинио, наравно, и кнез Лазар (Прилепац код Новог Брда око 1329 — Косово поље 1389). За постојање његових повеља знало се и раније, јер су неке од њих биле и пре издаване не само код нас, већ и у свету: у Крагујевцу 1828. г., Бечу 1858, Москви 1868, Кијеву 1873, Прагу 1973, Београду 1859, 1868, 1912, 1929, 1981...[1]

Повеље кнеза Лазара нигде и никад нису до сада објављене све на једном месту. У књизи која је пред нама то се чини први пут тако да су сада лако доступне широј научној јавности. У одељку *Текст. Коментари* (15—234 стр.) налази се четрнаест повеља и једно писмо. То су: I. *Повеља кнеза Лазара манастиру Великој Лаври Св. Атанасија на Светој Гори* (1. септембар 1375—31. август 1376). II. *Повеља кнеза Лазара манастиру „Ждрелу Браничевском" (Горњаку на Млави)*, написана у периоду од маја 1379. до краја 1380. године. III. *Повеља патријарха Спиридона којом потврђује повељу кнеза Лазара манастиру „Ждрелу Браничевском" (Горњаку на Млави)*, написана у периоду од маја 1379. до краја 1380. године. IV.

[1] И А. Младеновић је писао о језику, а понекад и приређивао за штампу неке од повеља кнеза Лазара: *Језик у повељама кнеза Лазара упућеним Дубровнику.* — Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1980, књ. XXIII-2, 47—82; *Три повеље и једно писмо кнеза Лазара. (Друга половина века XIV).* Текст и филолошки коментар. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1998, књ. XLI-2, 35—73; *Повеље кнеза Лазара Хиландару (1379/1380) и властелину Обраду Драгосаљићу.* — Осам векова Хиландара. Историја, духовни живот, књижевност и архитектура. Октобар 1998, Београд (Српска академија наука и уметности, Научни скупови књ. XCV. Одељење историјских наука књ. 27), 2000, 203—222; уп. и Младеновићево издање рашчитаног, данашњим писмом и правописом, и преведеног текста једне повеље и једног писма упућених Дубровнику: *Две повеље кнеза Лазара Дубровнику. (Читање текста и осавремењивање језика).* — Словенско средњовековно наслеђе, Београд (Чигоја штампа), 2001, 357—365.

Повеља кнеза Лазара манастиру Раваници (1381. г.) — (сачувана у преписима: IVа. *Врднички препис* (с краја XVII или с почетка XVIII века); IVб. *Болоњски препис* (с краја XVII в.) и IVв. *Раванички препис* (писан је у Врднику на Фрушкој Гори 1768. године). V. *Повеља кнеза Лазара манастиру Хиландару* (1. септембар 1379—31. август 1380). VI. *Повеља патријарха Спиридона којом потврђује повељу кнеза Лазара манастиру Хиландару* (1. септембар 1379—31. август 1380). VII. *Повеља кнеза Лазара руском манастиру Св. Пантелејмона на Светој Гори којем прилаже Цркву Св. Спаса у Хвосну* (1. септембар 1380—31. август 1381). VIIа. *Оригинал повеље кнеза Лазара манастиру Св. Пантелејмона* (1. септембар 1380—31. август 1381. године). VIIb. *Препис с допунама повеље кнеза Лазара манастиру Св. Пантелејмона* (крај XV — прве деценије XVI века). VIII. *Повеља кнеза Лазара руском манастиру Св. Пантелејмона на Светој Гори којом потврђује прилог челника Мусе и његове породице* (Милива, 1. септембар 1380— 31. август 1381. године). IX. *Повеља кнеза Лазара манастиру Великој Лаври Св. Атанасија на Светој Гори којом потврђује годишњу помоћ у сребру из Новог Брда* (Козник, 8. августа 1381. године). X. *Повеља монаха Доротеја манастиру Дренчи* (манастир Жича, 2. марта 1382. године). XI. *Повеља кнеза Лазара Дубровнику којом потврђује повластице цара Стефана Душана* (Крушевац, 9. јануара 1387. године). XII. *Повеља кнеза Лазара властелину Обраду Драгосаљићу којом потврђује његове прилоге Цркви Св. Ваведења у селу Кукањ* (јануара 1388. г.). XIII. *Повеља патријарха Спиридона којом потврђује прилоге Обрада Декиндића (Драгосаљића) Цркви Св. Ваведења у селу Кукањ* (19. јануара 1388. године). XIV. *Писмо кнеза Лазара Дубровнику којом тражи исплату дохотка јерусалимском митрополиту Михаилу* (31. августа 1388. г.). XV. *Повеља кнеза Лазара о судском спору властелина Црепа* (концепт или недовршен препис, крај XIV века). Као што се види, неки од ових докумената потичу непосредно из писарске канцеларије кнеза Лазара, док неки, иако нису такви, тичу се у пуној мери овог нашег владара.

Повеље кнеза Лазара, о којима је овде реч, са мањим су или већим степеном оштећености доспеле до наших дана. Неке од њих су добро очуване (нпр. повеља манастиру Хиландару, писана на пергаменту), а неке су доста оштећене. У овом погледу посебно се издваја *Повеља кнеза Лазара манастиру Великој Лаври Св. Атанасија на Светој Гори* из 1375/76. године чији текст, због велике оштећености, није било могуће у целини издати, а самим тим ни у његовом транслитерарном, транскрибованом ни у његовом језички осавремењеном виду. У повељи кнеза Лазара упућеној Дубровнику изгубљен је део текста са десет редова у доњем средњем делу повеље, а текста нема ни на местима где је хартија била пресавијена јер је ту поцепана.

Од свију повеља које су издате у овој књизи, најтрагичнију судбину имале су *Повеља кнеза Лазара манастиру „Ждрелу Браничевском"* (под II) и *Повеља патријарха Спиридона којом потврђује повељу кнеза Лазара манастиру „Ждрелу Браничевском"* (под III) писане у периоду од маја 1379. до краја 1380. године. По речима А. Младеновића, „за сада се не зна шта се десило с њиховим оригиналима из XIV века" (стр. 9). Преписи

ових двеју повеља сачињени у XVIII веку чували су се у Горњаку на Млави све до 1942. године када су немачке окупационе војне снаге запалиле овај манастир и када су, поред многих драгоцености у манастирској ризници, страдала и ова два документа. Захваљујући Јоакиму Вујићу који је у својој књизи *Путешествије по Сербији* (1828) објавио поменуте преписе из XVIII века, ми данас знамо за обе ове повеље. А. Младеновић је у својој књизи донео све што је данас познато од издања повеља манастиру Горњаку. Тако је Ф. Миклошич (1858) полазећи од Вујићевог издања, објавио ове повеље, али их је при том језички изменио — прилагодио их је језику XIV века. Јован Ердељановић је 1901. г. објавио Вујићево *Путешествије по Сербији* и том приликом је текст повеље кнеза Лазара и патријарха Спиридона „највећим делом препричао својим језиком" (стр. 25). О препису ових повеља, који је тада Ј. Ердељановић добио из Горњака, данас се ништа не зна. С. Новаковић је повељу кнеза Лазара издавао више пута, и то: 1877, 1889, 1904. и 1912. године, а повељу патријарха Спиридона приредио је према Миклошичевом издању и објавио 1912. године. Међу приређивачима ових двеју повеља посебну пажњу привлачи Шафариково издање повеље кнеза Лазара[2] у коме језик ове повеље није језик XVIII века, „већ је то српскословенски и српски народни језик, углавном онакав каквим су писани оригинали повеља кнеза Лазара у XIV веку" (стр. 24). А. Младеновић претпоставља да је можда Вук Караџић, на молбу Шафарика да му препише ове повеље, заиста извршио поменуту измену у језику, „али да се из овога не може искључити ни неко друго лице" (стр. 24), с обзиром на то да се за сада зна да Вук није путовао у Горњак. (Данас се ништа не зна о овом препису Вука Караџића).

Уз сваку повељу, А. Младеновић је давао детаљне податке о сваком досад њеном познатом издању. Том приликом он је указивао на то да ли је издање потпуно или не, да ли је у оригиналној графији или не, и вршио поређења међу ранијим издањима и аутографа одговарајућег документа. Понекад је указивао на испуштање делова текста у ранијим издањима неких повеља, као што је случај са Миклошичевим издањем *Врдничког преписа* (под IVа) из 1858. г. у којем, у односу на рукопис ове повеље, недостаје око двадесетак редова текста. Данашњим издањем ове повеље допуњене су поменуте празнине.

У књизи *Повеље кнеза Лазара* поред оригиналних рукописа повеља писаних у XIV веку, објављени су и преписи појединих ових докумената, а што до сада није био обичај. Тако се овде, први пут, издаје препис с допунама повеље кнеза Лазара манастиру Св. Пантелејмона (крај XV — прве деценије XVI века), и то у сва четири вида (в. ниже). Наш аутор је такође приредио за штампу и сва три преписа *Повеље кнеза Лазара манастиру Раваници* (оригинал из 1381. г. до данас није пронађен): *Врднички препис* (IVа), *Болоњски препис* (IVб) и *Раванички препис* (IVв).

За разлику од ранијих издања повеља кнеза Лазара, А. Младеновић је у књизи која је пред нама текст сваке повеље издао у четири вида.

---

[2] *Допуне из Шафарикове оставштине*, приредио Ј. Јиречек, Праг, 1873.

Прво, ове повеље су издате *у оригиналној графији*, али уз извесне правописне интервенције овог приређивача: скраћенице су разрешене; испуштени су надредни и акценатски знаци; задржане су тачка и запета из оригинала; спроведено је писање великог и малог слова; надредна слова су спуштана у ред; примењено је раздвојено и састављено писање речи, и др. Своје интервенције у тексту повеља А. Младеновић је редовно образлагао а неке од њих је доносио у угластим заградама.

Друго, текст одређене повеље издат је *транслитериран и транскрибован* (тј. данашњом српском азбуком и правописом при чему је сачуван језик оригинала), а што је новина у досадашњим издањима оваквих докумената. Значај оваквог поступка А. Младеновића у томе је што је он на овај начин оригинал сваке повеље учинио доступним свима, а нарочито онима којима „не мора бити блиско у свему ни старо српско писмо ни правопис" (стр. 10). Овако је приређивач издања ових докумената могао поступити јер „у науци о српском језику данас се сасвим добро зна како је изгледао самогласнички и сугласнички систем српског народног језика не само у време кнеза Лазара већ и пре и после њега — а тај се систем огледао и у српскословенском језику, тј. у ондашњем српском црквеном и књижевном језику — што је посебно важно за поступак успешног доношења једног старог српског текста у његовом транслитерираном и транскрибованом виду" (стр. 10). Тако је, на пример, полугласник А. Младеновић доносио редовно словом *ь*: *засельк, Грабъц, нь* („већ, него"), *јесьм, ть* („тај, он"), *Горњи Луковьк, сьзиђе* (3. л. једн. през.), *сьга* („сада"), *прищьл, изнесьл* и сл. — генитив множине: *ребьр, ребьрь, работь, литьр, ктиторь, даровь, инокь, Србьљь, госпоодь, књигъ, винь* и сл.[3] — *сьбитију, вспријетију, тькмо, вьместо, вьздвигоше* и сл. — јер је ова фонема у то време, постојала још невокализована у језику оригиналних повеља (а не и преписа) кнеза Лазара.

Треће, текст ових повеља доношен је и *језички слободније осавремењен*, тј. у духу данашњег српског књижевног језика са намером да овакав текст буде јасан данашњем читаоцу, при чему се посебно дају и тумачења појединих речи или појмова.

И, најзад, четврти вид издања ових повеља чине *снимци* њихових рукописа (оригинала или преписа), уколико су, наравно, сачувани. Приређивач овог издања А. Младеновић је од неких повеља — које су или великог формата или су писане ситним словима — доносио њихове снимке и у деловима, и то све с једним основним циљем: да се олакша читање оригиналног рукописа сваког од ових докумената.

У књизи која је пред нама, уз сваку повељу дат је археографски опис који садржи: величину текста, опис стања, правописне одлике (углавном су писане рашким правописом, понека рашко-ресавским), графијске одлике и писарске руке (исти писар написао повеље VIII и IX; иста рука писала је и повеље V и XII). Већина ових повеља писана је на пергаменту (I, IVа, V, VI, VIIа, VIIб, VIII, X, XIII, XV), али их има и на хартији (IVб, IVв, IX, XI, XIV). Писане су углавном брзописом (канцеларијским) карактеристичним за српску ћирилицу последњих деценија XIV века. Повеља IVа исписана је свечаним ћириличким словима, а повеља VIIб — полууставним писмом. Језик овде издатих повеља јесте српскословенски (којим су писани уводни и завршни делови) и српски народни језик (којим је писана основна садржина сваке повеље). Оваква језичка диференционалност била је у складу са ондашњим обичајем и праксом писања поменутих докумената. Од овога се издваја *Раваничкиī прēпис* (IVв) који је писан у знатној мери рускословенским језиком, а такви су у целини и преписи обеју повеља манастиру Горњаку на Млави (II и III). Повеље писане српскословенским и народним језиком карактерише екавизам, тј. вокал *е* наместо старог *ѣ*, и чување полугласничке фонеме. Полугласник се у овим повељама бележи углавном танким јером (*ь*), а понекад и дебелим (*ъ*). Српски народни језик којим су писане ове повеље има црте које данас одликују косовско-ресавски дијалекат. На пример: лок. једн. *на Расине, на Мораве*; дат. једн. *јеīове деце* („његовој деци") одговара данашњем такође дативу једнине, на пример *једнѐ женѐ* (стр. 234) и др.

У повељама кнеза Лазара налазе се имена многих насељених места, разних локалитета, називи њива, брда, река... У овом погледу посебно се издваја оснивачка повеља манастиру Раваници. Многи од ових забележених (микро)топонима налазе се данас у Србији у непромењеном или делимично измењеном гласовном лику, а неки су и изгубљени. Поједини ранији истраживачи су већ нешто говорили о њима, али, како истиче наш аутор, испитивања на плану ономастике тек предстоје.

На крају још једном подсећамо да су се у овом издању нашле повеље кнеза Лазара, и то први пут *све* на једном месту. Ово ће умногоме олакшати рад будућих истраживача ових докумената, који ће пред собом имати критички издат текст сваке повеље, и то не само у оригиналној графији, већ и транслитерирано и транскрибовано данашњом азбуком и правописом (уз чување старог језика), као и у преводу на данашњи српски књижевни језик — а све то прате и фотокопије оних повеља које су сачуване у оригиналном рукопису или препису. Ова књига А. Младеновића корисно ће служити нашим националним историчарима, историчарима и дијалектолозима српског језика, ономастичарима, као и свима онима који се у овом или оном погледу интересују за прошлост српског народа а посебно за Светог Великомученика кнеза Лазара.

Београд — *Јасмина Недељковић-Ковачевић*

[3] О постанку наставка *-а* у генитиву множине именица, као и о продирању овога наставка из српског народног у српскословенски језик уп. мишљење А. Младеновића: *Прилоī тумачењу поūстанка ґенитивноī множинскоī наūставка -а у једном делу сриūскоī језика*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, књ. XXXV-2, 7—36.

207.19751

UDC 811.16'362

Лили Лашкова, УВОД В СРАВНИТЕЛНАТА ГРАМАТИКА НА СЛАВЯНСКИТЕ ЕЗИЦИ, София 2000, ИК „Емас", стр. 223.

Славистичка литература посвећена упоредној граматици и типологији словенских језика обогаћена је недавно прегледном студијом *Увод в сравнителната граматика на славянските езици* ауторке Лили Лашкове.

Поред *Увода* (5—6), књига садржи следећа поглавља: I. *Предмет, задачи и методология на сравнителната граматика на славянските езици* (6—12), II. *Индоевропейските езици* (13—16), III. *Проблемът за балто--славянските езикови отношения* (16—23), IV. *Справка за балтийските езици* (23—27), V. *Славяно-германски и славяно-ирански взаимоотношения* (27—32), VI. *Праславянски език. Проблемът за прародината на славяните* (32—40), VII. *Диалектно членение на праславянския* (40—48), VIII. *Класификация на славянските езици* (48—57), IX. *Индоевропейската вокална система като основа на ранния праславянски език — модели и интерпретация* (57—65), X. *Праиндоевропейска консонантна система* (65—68), XI. *Праславянска вокална система* (68—84), XII. *Праславянски консонантизъм* (84—92), XIII. *Палатализации и йотация* (92—112), XIV. *Законът на отваряне на сричката* (112—142), XV. *Следпраславянски период* (143—197). Вредност књиге је и богата библиографија (198—222), која упућује заинтересованог читаоца да темељније истражи представљене проблеме.

Почињући излагање констатацијом да је упоредна граматика словенских језика централна научна дисциплина славистике, која обухвата како палеославистику, тако и историју и савремено стање словенских језика, Л. Лашкова сажето излаже историјат ране епохе упоредњојезичких истраживања словенских и индоевропских језика. Следе подаци о основним концепцијама индоевропског прајезика, подели на северну, јужну и централну групу ових језика, као и о проблему кентум и сатем језика.

Посебно поглавље повећено је питању балто-словенских језичких односа и хипотезама које на различите начине објашњавају евиденту блискост ове две групе, као и познатим балто-словенским изоглосама на фонолошком и морфолошком плану. Ауторка износи и најважније податке о балтијским језицима, пре свега у светлу њихове генетске класификације. Након балто-словенских, разматрају се и словенско-германске и словенско-иранске везе, уз изношење балто-словенско-германских иновација, с посебним освртом на лексичке паралелизме и словенско--германске позајмљенице.

Сегмент о диференцијацији прасловенског језика започиње објашњењем термина *општесловенски* и *прасловенски језик*, периодизацијом прасловенског (рани/касни) и питањима локализације словенске прадомовине (висло-одарска, средњодњепровска и европска/дунавска хипотеза). Следи разматрање о прасловенским макродијалектима, уз закључак да су се крајем прасловенске епохе оформила три макродијалекта: источни, западни и јужни, те да се најдинамичнији развој, у смислу језичке диференцијације, одвија на југу. На питање да ли су ови макродијалекти били и „прајезици" за три групе словенских језика ауторка одговара на следећи начин: за источнословенске језике, који су и најмонолитнији, може се претпоставити заједнички прајезик, што није случај за јужном и западном граном.

Увод у фонолошки систем прасловенског и његов развој дат је кроз преглед индоевропског вокалског и консонантског система, с посебним акцентом на ларингални модел индоевропског вокализма, што је у постојећим упоредним граматикама словенских језика ретко, те је за сваку похвалу. У одређеним ставовима, међутим, ауторка се ипак опредељује за традиционално виђење. Тако, на пример, за праиндоевропски претпоставља два *шва*, мада се, по општеприхваћеном ларингалном моделу, за касни индоевропски данас реконструише само једно *шва*, као рефлекс ларингала између консонаната (CHC > CəC). Утицај младограматичарског модела види се и у постулирању безвучних аспированих консонаната у индоевропски фонолошки систем, мада се додаје да неки аутори сумњају у постојање аспирације, посебно када су у питању наведени безвучни консонанти.

Преглед прасловенског фонолошког система обухвата основне трансформационе процесе прасловенског вокализма, с тим што се у анализи полази од вокала касног прасловенског језика, а затим се наводе њихови индоевропски извори, фонолошка природа и одговарајуће промене на прасловенском терену. У доброј и концизној анализи, која не пропушта да читаоца обавести и о новијим тумачењима гласовних појава, наилази се ретко и на данас махом превазиђене тврдње, својствене старијој компаративистичкој школи. Такав је случај, рецимо, с податком да је један од извора меког полугласника већ помињано индоевропско *шва secundum* (наведени пример **dəḫ₂kṃt-* (стр. 82), данас се реконструише као **dek'ṃt-*), с постулирањем индоевропског наставка *-n* за акузатив једнине (стр. 83), уместо *-m*, или *-on*, такође уместо *-m*, за 1. л. јд. аориста (стр. 82).

У прегледу консонантизма анализирају се основни процеси који оформљују касни прасловенски систем, али се овај пут полази од исходишног индоевропског система, дају његови рефлекси, а затим анализирају ране прасловенске иновације (**z, *x*). Даље се говори о палатализацијама и јотовању, као реализацији тежње ка унутарслоговном хармонизму, те о даљој судбини резултата датих процеса у посебним словенским језицима. Потребна пажња посвећена је и другом важном закону који је обликовао прасловенски систем, закону отвореног слога, уз анализу његових конкретних манифестација (губљење финалних консонаната, упрошћавање сугласничких група, уклањање дифтонага и дифтоншких група). На крају ове целине Л. Лашкова даје и оквирни схематски приказ приближне хронологије наведених процеса, упућујући на упоредну граматику свога професора Ивана Лекова, чија је предавања, како у *Уводу* каже, слушала и који је, несумњиво, на њу имао великог утицаја. Овде се још једном показује да се у славистици разлике у датирању предисто-

ријских процеса могу мерити и вековима. Тако се, на пример, делабијализација *ū > y, *ĭ > ъ и промена *ĭ > ь постављају у период пре нове ере, док су по мишљењу других истраживача (Шевелов, Штибер итд.) ови процеси везани тек за касни прасловенски језик. Но, апсолутна хронологија реконструисаних језичких чињеница по правилу је и најдискутабилнији сегмент упоредноисторијских истраживања.

Последње поглавље у књизи посвећено је судбини прасловенског фонолошког система у словенским језицима. Размотрене су најважније промене у сфери вокалског система: развој јаких и слабих полугласника, назала, тврдога *и*, *јата* и слоготворних ликвида. У области консонантизма, где крупнијих системских промена није било, ауторка посебну пажњу посвећује развоју корелације по палаталности.

Увод в сравнителната граматика на славянските езици пружа не само основне податке о развоју прасловенског фонолошког система и његовој судбини у словенским језицима, већ кроз преглед различитих хипотеза и теорија о појединим проблемима подстиче читаоца на промишљање. Књигу свакако ваља препоручити студентима славистике који крећу на пут упоредно-историјских истраживања словенских језика.

Нови Сад *Јасмина Грковић-Мејџор*

20720007

UDC 811.111'36

NOVA VELIKA GRAMATIKA ENGLESKOG JEZIKA

Rodney Huddleston, Geoffrey K. Pullum, in collaboration with Laurie Bauer, Betty Birner, Ted Briscoe, Peter Collins, David Denison, David Lee, Anita Mitwoch, Geoffrey Nunberg, Prank Palmer, John Payne, Peter Peterson, Lesley Stirling, Gregory Ward: *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge University Press, Cambridge, 2002. XVII+1842.

Kao što je proučavaocima strukture i istorije engleskog jezika dobro poznato, prva polovina XX veka obeležena je velikim gramatikama Jespersena, Poutsme i Kruisinge, da bi u drugoj polovini stoleća ova slavna tradicija bila obnovljena u modernom ruhu, u vidu obuhvatnih opisa savremenog jezika izrađenih na Univerzitetskom koledžu u Londonu, na osnovu bogatog i raznovrsnog govorenog i pisanog korpusa, a pod rukovodstvom vodećeg znalca ove materije, profesora Randolfa Kverka. Krunu ovog višedecenijskog rada predstavlja obuhvatna i danas već uveliko standardna gramatika — Randolph Quirk, Sidney Greenbaum, Geoffrey Leech, Jan Svartvik: *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Longman, London, 1985. A na samom početku XXI veka štafetu, evo, preuzima jedna druga istraživačka ekipa, pod sponzorstvom drugog izdavača, sa verovatnom pretenzijom da bude glavni priručnik iz ove oblasti za naredni period.

Po formatu i broju stranica slična svojoj pomenutoj prethodnici, ali zapravo još obimnija zbog veće gustine sloga i manjih margina, ova masivna knjiga nije laka za rukovanje, a ni za čitanje. Mnoge će od nje odbiti već i cena od 100 funti sterlinga. Ipak je reč o nezaobilaznoj publikaciji, čija se pojava mora pozdraviti.

Autorski tim je rasporedio posao na sledeći način. Od dva glavna autora, inače poznata lingvista, samo je prvi, Hadlston, autor ili koautor svih poglavlja, dok je drugi, Pulam, koautor njih šest. Uz njih dvojicu, koautori pojedinih poglavlja su specijalisti za različite uže oblasti, većinom takođe afirmisani stručnjaci. Učešće tolikog broja ruku ipak se ne oseća, svakako zahvaljujući dobroj koordinaciji i redaktorskom trudu glavnih nosilaca ovog zamašnog projekta.

Kako oni ističu na samom početku (str. 2), ovo je „sinhronijska, deskriptivna gramatika današnjeg opšteg, internacionalnog standardnog engleskog jezika". Zasnovana je na materijalu iz tri elektronska korpusa i raznovrsnoj drugoj građi, uz korišćenje rečnike i gramatika, ali i sopstvenih autorskih zbirki primera, beležaka i intuicija. Rečenice i druge konstrukcije koje se daju kao primeri mahom su uzete iz proznih tekstova nastalih tokom poslednjih nekoliko decenija. U svakom slučaju, kako pisci napominju u najboljoj britanskoj empirijskoj tradiciji, sva tvrđenja o gramatici utemeljena su u aktuelnoj jezičkoj stvarnosti, bez primesa preskriptivističkih ambicija.

Glavni deo knjige podeljen je u sledećih 20 poglavlja: 1 *Preliminaries*, 2 *Syntactic overview*, 3 *The verb*, 4 *The clause: complements*, 5 *Nouns and noun phrases*, 6 *Adjectives and adverbs*, 7 *Prepositions and preposition phrases*, 8 *The clause: adjuncts*, 9 *Negation*, 10 *Clause type and illocutionary force*, 11 *Content clauses and reported speech*, 12 *Relative constructions and unbounded dependencies*, 13 *Comparative constructions*, 14 *Non-finite and verbless clauses*, 15 *Coordination and supplementation*, 16 *Information packaging*, 17 *Deixis and anaphora*, 18 *Inflectional morphology and related matters*, 19 *Lexical word-formation*, 20 *Punctuation*.

Na početku su podaci o autorima, spiskovi notacionih konvencija i dijagrama, kao i kraći predgovor u kojem se ističe da je knjiga namenjena premošćivanju jaza između tradicionalne gramatike i parcijalnih lingvističkih opisa engleske gramatike, kao i to da je njeno pripremanje i pisanje trajalo više od jedne decenije. Na kraju su bibliografska uputstva, te zasebni detaljni leksički i pojmovni indeksi. U skladu s koncepcijom knjige, u čijem se celokupnom tekstu uopšte ne upućuje na relevantnu literaturu, bibliografski odeljak dat je u formi preporuka za dalje čitanje (*Further Reading*), gde je svega nekih 200 jedinica raspoređeno po tematskim oblastima. Među njima su i glavni izvori kojima se autorska ekipa služila, ali bez detaljnih pojedinačnih referenci. Ovakav postupak rasteretio je osnovni tekst i fusnote, kojih i inače nema mnogo, i dodatno podvukao da ova gramatika nije vodič kroz nepreglednu svetsku naučnu literaturu odgovarajuće oblasti, nego samosvojan i zaokružen istraživački poduhvat njenih autora. Pri tome je njihov normalni intelektualni i analitički dug prethodnicima odužen dovoljno jasno, premda znatno uopštenije nego što se to obično čini. (Radi poređenja, Quirk *et al.* daju bibliografska uputstva uz svako poglavlje, što rezultira kumulativnim spiskom od preko 700 jedinica).

Kako se može uočiti već prostim pregledom sadržaja, okosnicu gramatike čini sintaksička problematika, koja se obrađuje u većini poglavlja. Pošto se knjige ove vrste i formata malo kad čitaju od početka do kraja, nego se koriste kao priručna literatura za pojedine teme, pisci su u 2. poglavlju izložili opšti pregled sintakse, kako bi čitaoci ipak imali neku sliku o celini kada budu konsultovali knjigu u vezi sa specifičnim predmetima svojih interesovanja. Sintaksa, i posebno klauza, ujedno je okvir za analizu semantičkih i pragmatičkih pitanja. Struktura diskursa ne smatra se delom gramatike, pa se i ne razmatra. Nema zasebnih poglavlja o fonologiji niti o leksikonu, ali se fonetske realizacije morfema i leksički procesi ispituju u dva morfološka poglavlja pri kraju knjige. Završno poglavlje posvećeno je interpunkciji.

Kao osnovni pojmovi sintakse izdvajaju se konstituentna struktura, sintaksičke kategorije, te gramatičke konstrukcije i funkcije. Sva ova materija organizuje se oko centralnog pojma klauze, dok se rečenica, koja u formalnim kao i u tradicionalnim gramatikama predstavlja glavnu sintaksičku jedinicu, ovde tretira samo usputno i derivativno: „rečenica je tipično glavna klauza ili koordinacija glavnih klauza" (str. 22n). A u strukturi klauze glavne funkcije su predikator (*predicator*, P), dopune predikatora (*complements of the predicator*, C) i dodaci (*adjuncts*, A), npr. (str. 215):

He	always	reads	the paper	before breakfast
C	A	P	C	A
/On	uvek	čita	novine	pre doručka/

Ovaj aranžman, pri kome se i subjekt tretira kao jedna od dopuna, jasnije prikazuje središnje mesto predikatora nego što to čini uobičajeni raspored tipa subjekt—glagol—objekt—adverbijal i sl.; ujedno se time izbegava mešanje funkcija (subjekt, objekt) i kategorija (glagol).

Opšti pristup gramatičkom opisu mogao bi se okarakterisati kao u neku ruku postčomskijanski (sintaksički dijagrami rasuti po celoj knjizi predstavljaju obogaćenu verziju račvastih dijagrama transformaciono-generativne gramatike). Pri tome cilj istraživačke ekipe nije bio da se demonstriraju prednosti ili nedostaci bilo koje od postojećih sintaksičkih ili opštelingvističkih teorija, nego da se u stilu kontrolisanog eklekticizma izvuče sinteza mnogobrojnih specijalističkih studija o pitanjima engleske gramatike — dakako, u celovitom autorskom viđenju pisaca ove knjige. Ona zapravo dokazuje da je takav sintetički zahvat još uvek moguć, iako zahteva nesvakidašnji napor i velik prostor. A s druge strane, ona svedoči — ako je nekome takvo svedočanstvo potrebno — da je takođe još uvek moguć jedinstven opis strukture engleskog jezika, za koji mnogi tvrde da se svojim širenjem po svetu toliko raslojio na raznolike nacionalne, teritorijalne i mešovite varijante da je počeo da gubi svoj identitet kao koherentna celina. Naime, autori napominju da predmet njihove deskripcije nije, u principu, britanska, američka ili koja druga varijanta engleskog, nego — kako smo već istakli — standardni engleski u internacionalnoj upotrebi u današnjem svetu. (Ovo ih, dakako, ne sprečava da na relevantnim mestima ukažu i na važnije varijantne specifičnosti).

Malo je reći da je ova knjiga nabijena svim mogućim informacijama o gramatičkom ustrojstvu savremenog engleskog jezika. U tom smislu ona se može upoređivati samo sa već pomenutom gramatikom Kverka i saradnika. Postoji manje-više prećutna pretenzija (možda na strani pisaca, a svakako izdavača!) da bi novi kompendijum mogao da odmeni svog veoma uvaženog i širom sveta korišćenog prethodnika, koji je uistinu postavio visoke standarde za ovakva pregnuća. Vremenski razmak od blizu dve decenije koji deli ove dve monumentalne gramatike normalno ide u prilog mlađoj od njih, u koju su mogli da budu utkani i rezultati mnogih parcijalnih istraživanja objavljenih u tom međuvremenu. Mi se, inače, u uporednu evaluaciju nećemo upuštati, jer to nije svrha ovog prikaza. Jedno nam se, međutim, čini izvesnim: kakvi god bili zahtevi i lični ukusi pojedinih korisnika, obe ove publikacije — u teorijskom i analitičkom pogledu mestimično veoma različite — još dugo će ostati neophodne gramatičarima engleskog jezika. Prosto rečeno, oni koji su na svojoj priručnoj polici dosad držali samo jednu knjigu ove vrste moraće da pronađu mesta za još jednu.

Sa teorijske i metodološke strane, nova gramatika donosi i dosta novog u poređenju sa tradicionalnim pristupima — novog u pogledu pojmova, termina i, naročito, analiza pojedinih jezičkih fenomena, po sebi inače poznatih. Tako se, na primer, pored već navedene slabe „vidljivosti" rečenice, nigde ne javljaju pojmovi imeničkih, pridevskih i priloških klauza, jer se ocenjuju kao neadekvatni. Razlikovanje predloških, priloških i vezničkih upotreba istih reči (kao *since*) odbacuje se u ime ekonomičnosti, pa se one proglašavaju naprosto predlozima. Ovi se pak tretiraju kao upravne reči predloških sintagmi, na način uporedljiv sa strukturom imeničkih, glagolskih, pridevskih i priloških sintagmi, čime se značajno proširuje kategorija predloga. Zatim, ne priznaje se postojanje futura kao gramatičke kategorije, a pomoćni glagoli *shall* i *will* tumače se kao indikatori načina, ne vremena. Ne operiše se pojmom frazalnih glagola, a uvodi se kategorija „lakih glagola" (*light verbs* — npr. *She gave him a kiss* prema *She kissed him*). Pojam „pakovanja informacija" (*information packaging*) pruža okvir za razlikovanje osnovnih, kanoničkih tipova kluzalnih konstrukcija od njihovih izvedenih ekvivalenata (npr. *Kim wrote the letter/The letter was written by Kim, Two doctors were on the plane/There were two doctors on the plane, We rejected six of the applications/Six of the applications we rejected*, str. 1365). Pravi se razlika između vlastitih imena i vlastitih imenica (npr. *The United States of America* naspram *America*). I tako dalje — spisak odstupanja od tradicionalno prihvaćenih analiza lako bi se mogao produžiti.

Kao tehničku novost treba pomenuti da su delovi teksta u kojima se dublje obrađuju razni detalji tipografski blago osenčeni upotrebom plave boje, kao upozorenje da su namenjeni specijalistima a da ih tzv. prosečni čitalac (kategorija teže odrediva kad je reč o ovakvoj gromadi od knjige!) može i preskočiti...

I na kraju, kome je zapravo namenjen ovaj priručnik? Autori to ne kažu eksplicitno, ali bi odgovor mogao biti sasvim kratak: svima kojima su potrebna kompetentna i promišljena obaveštenja o ustrojstvu engleskog jezika, tog instrumenta globalne komunikacije u današnjem svetu. Pri tome će dobitak vero-

vatno biti srazmeran potrebama, ali i mogućnostima korisnika. Istina, na samom početku stoji napomena da knjiga ne pretpostavlja nikakvo prethodno poznavanje teorijske lingvistike — ali je veoma mala verovatnoća da bi je mogao ozbiljno uzeti u ruke neko ko ne bi već posedovao pristojnu meru takvih znanja. Naime, ima i lakših načina da se pribave osnovne informacije o engleskoj gramatici u svetlu moderne lingvistike; a sve bogatstvo činjenica, uvida i analiza koje nudi ova publikacija svakako pre pripada području kakvog višeg istraživačkog kursa.

Beograd *Ranko Bugarski*

20720026

UDC 811.163.4'367.52

СТУДИЈА О НЕПУНОЗНАЧНИМ РЕЧИМА

Сњежана Кордић, *Ријечи на граници пуноѕначности*. Загреб: Хрватска свеучилишна наклада. 2002: 227 стр.

У својој најновијој књизи *Ријечи иа граници пуноѕначности* Сњежана Кордић обрађује занимљиво лингвистичко подручје, где се додирују четири језичке области: *лексикологија, семантика, синтакса* и *прагматика*. Својим систематичним и у великој мери контрастивним истраживањем ауторка је обухватила неколико различитих група речи које углавном немају потпуно самостално значење, па би се могло рећи да се налазе негде „на граници пуноѕначности". У то поље *непуноѕначних*, односно *синсемантичних* или *функционалних речи* (термини за њих иначе су неуједначени) у хрватском односно српском језику улазе, сем личних и показних заменица, речце, везници, неки глаголи и поједине именице, али су њихове употребне, прагматске вредности различите, како је показано у студији ове ауторке, добро познате лингвистичкој јавности не само у Хрватској већ и шире.

Као и претходна,[1] и ова монографија Сњежане Кордић, професора на Славистичко-балтистичком одсеку Филозофског факултета Универзитета у Минстеру, несумњиво је вредна пажње наше научне публике и заслужује да буде представљена у реномираном филолошко-лингвистичком часопису Матице српске. Треба одмах истаћи да резултати овог истраживања имају ширу теоријску као и практичну вредност, посебно за будуће лексикографске послове, затим за семантичке описе и класификације речи у српском језику, као и за контрастивне и друге лингвистичке студије. Таква истраживања, дакле, од великог су значаја и за србистику, као и за кроатистику.

Ауторка је, и овога пута својом језичком студијом потврдила да нема знатнијих разлика међу новоствореним стандардним језицима на

[1] Имам у виду прву врло значајну студију С. Кордић о релативној реченици: *Релативна реченица*. ХФЛ. Матица Хрватска. Загреб: 1995. Приказ те студије написала је И. Антонић: *Јужнословенски језик* LIII. 1997: 225—236.

простору некадашње заједничке државе, бар не на семантичко-синтаксичком плану, па чак ни у погледу основног лексичког фонда, што значи да је доиста био оправдан дуго година важећи термин „српскохрватски" односно „хрватскосрпски" језички стандард за целокупно подручје штокавског дијалекта.

Књига *Ријечи на граници пуноѕначности* садржи следећих осам глава: 1. *Употреба личних замјеница ја/ти/он* (11—37); 2. *Конгруенција с Ви из поштовања* (37—46); 3. *Уопћавајуће човјек* (49—67); 4. *Предметне показне замјенице овај/тај/онај* (67—93); 5. *Презентативи ево, ето, ено* (93—129); 6. *Сложени везник тим више што* (129—143); 7. *Глаголи имати и бити у локацијско-егзистенцијалним реченицама* (143—175); 8. *Употреба глагола требати* (175—191). Свако поглавље је опремљено уводом, закључцима и литературом, а на крају књиге дат је резиме на три језика, те следе регистри имена и појмова, као и белешка о аутору.

Анализа речи „на граници пуноѕначности" обухваћених овом студијом, темељи се на грађи хрватског, односно „хрватскосрпског" језика, која се упоређује и са другим словенским, затим германским, угрофинским и другим језицима из индоевропске и неиндоевропске породице. Стога је ова студија вредан прилог не само науци о хрватском, односно српском језику, него и лингвистичкој науци уопште, а посебно је важна за типологију словенских и других језика. У корпус овога истраживачког подухвата ушли су тематски и функционално разнородни текстови, како они који припадају разговорном језику тако и они који припадају писаном језику. Подаци о учесталости и употреби појединих речи добијени су из различитих извора, као што су *Хрватски честотни рјечник* (1999) у редакцији М. Могуша, *Дискурс телефонских разговора* (1998), који су сачиниле С. Савић и В. Митро, *Разговорни српскохрватски језик* (1989) од ауторки С. Савић и В. Половина и др.

Што се тиче методологије истраживања, ауторка је понудила савремени приступ обради ове врло сложене проблематике, комбинујући достигнућа разних лингвистичких школа и методе примењене у новијим испитивањима у оквирима синтаксе и текстуалне лингвистике, посебно прагматике. Сваку реч је посматрала у контексту, и то често ширем, ситуационом. Веома су драгоцени и резултати њених компаративних анализа, када нпр. једну језичку појаву упоређује с истом у другим језицима — у немачком и појединим словенским језицима.

Скоро свако поглавље ове студије завршава се и прилогом, где се дају упутства лексикографима која треба да побољшају речничку обраду појединих, непуноѕначних лексема ближих граматичким јединицама него пуноѕначним, правим лексемама. Сем тога, оно је снабдевено и богатом критички коментарисаном литературом о свим горе назначеним речима „на граници пуноѕначности".

Прво поглавље о личним заменицама ја, ти, он (11—37) поново отвара расправу о природи и улози ових речи у „*pro-drop*" језицима (то су језици са развијеним личним глаголским облицима у којима је реализација ових заменица у функцији субјекта факултативна, што се чешће запажа у писаном језику). У оквиру једног одељка пажња је усмерена на

личну заменицу трећег лица и њен однос са показним заменицама, при чему то ауторка упоређује са ситуацијом у разним словенским језицима, а на крају, и у немачком језику. Подробније се говори и о метафоричкој употреби личних заменица и њеним ефектима (18—29), првенствено у разговорном језику и у дијалошким секвенцама књижевног текста, што је илустровано примерима који откривају како свако лице може бити изражено било којом личном заменицом. Тако се заменица за прво лице једнине у примеру *Како сам ја добар дечак* (стр. 19) — употребљава уместо заменице ти при обраћању мајке детету — или обрнуто, као у примеру *Ти им говориш, а они* ... (стр. 21) — када се наставник обраћа ученицима, заменица другог лица једнине може да стоји уместо заменице за прво лице ја, док је у примеру *Ти си грешан* (стр. 21) — иста заменица употребљена уместо заменице за друго лице множине ви приликом обраћања свештеника присутнима. У пословицама, рецимо, глаголски облици у 2. лицу једнине употребљавају се уопштено: *Како посијеш, тако ћеш и жети* (стр. 21). Именичке речи и синтагме, које разликују само треће лице, могу бити коришћене, у зависности од конкретне говорне ситуације, уместо личних заменица за прво и друго лице.

У другом поглављу (37—46) ауторка износи нека општа запажања о конгруенцији уопште, а затим о конгруенцији која се тиче заменице *Ви*. Овом заменицом изражава се поштовање само када се говорник обраћа једној особи, али не и множини особа, као што је случај у немачком језику.

О уопштавању помоћу именице човек С. Кордић говори у трећем поглављу (стр. 49—67), где се посебно бави парапрономиналном употребом ове лексеме, показујући на примерима да од контекста зависи када се ради о конкретној особи, а када о „људској врсти". При томе, она истиче да субјективна перспектива говорника, затим његово искуство и дистанцираност узрокују појаву „уопћавајуће" лексеме *човек* или њене суплетивне множине *људи*. С обзиром на пол, ово „квази-нереференцијално" *човек* углавном је неутрално, али у неким случајевима оно се повезује само с једним полом. Занимљива су запажања ауторке о вредновању жена у различитим друштвеноисторијским контекстима, посебно у жанровима као што су пословице и рекламе. То што је у пословицама изразито негативно вредновање жене (изузев жене — мајке), а у реклами сасвим супротно, може се објаснити, по речима ауторке, „како разликом у пошиљаоцу поруке и његовој прагматичкој оријентацији ... тако и разликом у друштву и култури".

О предметним показним заменацима *овај, тај, онај* говори се у четвртом поглављу (67—93), где ауторка разматра њихову деиктичку, затим анафорску и катафорску употребу. Презентативима *ево, ето, ено* посвећено је 5. поглавље (93—128), у којем ауторка износи најпре различита гледишта о овим речцама у хрватском и другим језицима, затим тумачи њихову употребу на многобројним примерима из говорног и писаног језика.

У шестом поглављу реч је о сложеном везнику *тим више што*, који уводи посебан тип узрочних реченица, и његовим могућим варијантним

формама у хрватској језичкој пракси *тим прије што, утолико више што, утолико прије што, то више што* (стр. 129—143). Ту се анализира њихов састав и затим указује на евентуалну мобилност њихових делова, када се између њих умеђу неки реченични делови, нпр.: *Споменута тврдња тим више је чудна што* ... Слабу фреквентност ових везника она објашњава њиховом врло специфичном семантичком и стилском обележеношћу, тако да им је и поље употребе ограничено углавном на полемичке текстове.

Седмо поглавље студије посвећено је глаголима *имати* и *бити* у локацијско-егзистенцијалним реченицама (143—175). Ту се региструју и супротстављају примери са презентом тих глагола, као и примери реченица са глаголима *имати/немати* и презентом глагола *постојати / не постојати*. Ауторка примењује и категорију одређености / неодређености на ове егзистенцијалне реченице, да би то повезала с редоследом речи и односом теме / реме у њима. Потом она даје правила која регулишу употребу номинатива или генитива, уз презент *има / нема*, а она се тичу: бројивости / небројивости именице, њене једнине / множине као и потврдности / негираности самог глагола. Неки изузеци од наведених правила на које указује ауторка, не би могли бити оверени као стандардне форме у српском језику као нпр.: *У „Суперу" има добар избор хаљина; Између њих има велика разлика* (стр. 166).

Осмо поглавље (175—191) у овој изузетној студији посвећено је глаголу *требати*. Ту је, на једној страни, указано на његову употребу као пунозначне лексеме, а на другој страни, говори се о различитим семантичким примесама овога глагола као непунозначног, модалног. Све је то илустровано многобројним примерима, а на крају, дат је и лексикографски запис глагола *требати*. Примери попут *Требаш опрати суђе, Нетко је требао опрати посуђе* (стр. 188), нису прихватљиви за српски језички стандард, а ауторка не говори изричито о томе да ли су они коректни са становишта хрватске језичке норме, премда је такве примере понудила управо у новом, лексикографском опису овога глагола, што значи да су они карактеристични за хрватски стандардни језик. У осврту на опис овог глагола у постојећој литератури, С. Кордић утврђује да у корпусу књиге *Разговорни српскохрватски језик*, као и у *Речнику САНУ* има много примера личне употребе овога глагола као управног у конструкцији са допуном *да* + *презент*, али то ни у ком случају не може бити мерило за давање суда о нормативном статусу такве употребе глагола *требати* у српском језику. Табела о процентуалној заступљености личног и безличног облика глагола у назначеном и искоришћеном милионском корпусу М. Могуша, на који упућује ауторка, говори у прилог преваге безличне употребе овога глагола у хрватском језику, што и она констатује (181—182).

И на крају да закључим оно што се само по себи намеће из овога приказа: монографија *о ријечима на граници пунозначности* Сњежана Кордић несумњиво је већ заузела истакнуто место не само у хрватској лингвистици него и знатно шире. Њен истраживачки подухват може бити умногоме подстицајан за језичке стручњаке из различитих области,

будући да су њиме обједињени елементи и синтаксичко-семантичких, и лексиколошко-лексикографских, и прагматичких испитивања, који су донели веома значајне резултате.

Нови Сад

Владислава Петровић

20720128Т

UDC 930.272(=163.41)

О ПРВОЈ КЊИЗИ *СТАРОГ СРПСКОГ АРХИВА* И ПОВОДОМ ЊЕ

На почетку XXI столећа, када српска културна историја још увек не располаже дипломатаром, па чак ни мање захтевним регистром средњовековних пословноправних аката, из којег би се видело чиме располаже савремена српска медиевалистика са мноштвом својих дисциплина, сваки помак представља догађај вредан пажње и похвале. И без упуштања у сагледавање досадашњих мање или више успешних издања — а томе би се, без претеривања, могла посветити читава критичка студија — довољно је истаћи да је каталог старосрпских повеља из Архива манастира Хиландара, трудом Д. Синдика, објављен тек 1998. године (*Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, Хиландарски зборник, књ. 10, Београд 9—134), док су Пољаци, са знатно млађом писменошћу, свој *Codex diplomaticus regni Poloniae et magniducatus Lithuaniae* покренули још у XVIII веку. Не треба, при том, сметнути с ума ни чињеницу да су нека од најбољих издања старих српских повеља (*Actes de Lavra. IV Études historiques. Actes serbes complèmentes et index*. Par Paul Lemerle, André Guillou, Nicolas Svoronos, Denise Papachrzssanthou avec la colaboration de Sima Ćirković. Textes et planches. Paris, 1982; *Actes de Saint-Pantélèémôn*. Édition diplomatique par Paul Lemerle, Gilbert Dagron, Sima Ćirković. Texte. Album. Paris, 1982), те врхунске дипломатичке студије (уп. претходне наслове; Лидија Славева и Владимир Мошин, *Српски грамоти од Душаново време*, Прилеп 1988) објављене изван српске културне средине као да су, рецимо, француској или македонској култури биле потребније. Стиче се утисак да је српска хуманистичка наука (овде се првенствено мисли на историјске и филолошке дисциплине које су животно заинтересоване за средњовековну писменост) била изразито критички расположена према сваком покушају објављивања старосрпске пословноправне грађе. Тако је, на пример, Стојановићев зборник *Старе српске повеље и писма. Књига I. Први део*, Београд — Ср. Карловци, 1929. и *Старе српске повеље и писма. Књига I. Други део*, Београд — Ср. Карловци, 1934, упркос заиста бројним недостацима, дочекан непримерено оштрим речима С. Станојевића — „ово ново издање ... готово је *неупотребљиво*". Али уместо да се након критичких осврта приступало поправљању већ учињеног и/или публиковању нових издања, српска медиевалистика улази у XXI век са

много критичких оцена и врло мало поузданих издања и дипломатичких студија.

Појава *Старог српског архива* (књига I, Лакташи 2002) — као новог часописа чији је задатак да припреми грађу српског дипломатара за који је, како уредник проф. Раде Михаљчић истиче, неопходна „критичка обрада и издање сваке исправе понаособ" — пријатно је изненађење за све љубитеље и заточнике српског средњег века. Редакција коју чине Андрија Веселиновић, Смиља Марјановић-Душанић, Раде Михаљчић, Синиша Мишић, Татјана Суботин-Голубовић, Ирена Шпадијер, те институције Филозофски факултет у Београду, Филозофски факултет у Бањој Луци, Историјски институт у Бањој Луци, Архив Србије у Београду и Међуопштински историјски архив у Ваљеву, које су стале иза овог пројекта, најављују успешну мисију новопокренутог часописа. *Стари српски архив* замишљен је као дводелна публикација. Насловом *Дипломатичка грађа* обухваћене су краће студије о појединачним пословноправним актима које подразумевају (1) кратак историјат исправе (пропозитивни садржај текста, време и место настанка, основне податке о адресанту и адресату, аутентичност исправе, материјалне податке о тексту, подлози, степену очуваности и месту чувања), (2) осврт на ранија издања, (3) издање текста црквеном ћирилицом, (4) фотографија акта, (5) превод текста на савремени српски језик, (6) дипломатичке одлике текста, (7) кратак лексикон личности (просопографске појединости), институција и појмова, те (8) осврт на топографске податке, што је у већини случајева илустровано и картом. Друга рубрика с насловом *Прилози српском дипломатару* „намењена је радовима из помоћних историјских наука". Књига се завршава врло корисним регистром, те упутством за издавање исправа као методолошким тумачем урађеног али и путоказом за читање текста приређеног црквеном ћирилицом.

У првом броју новопокренутог часописа објављена су следећа акта: *Повеља краља Милутина опатији Свете Марије Ратачке* (Смиља Марјановић-Душанић), *Писмо краља Владислава II дубровачком кнезу и општини* (Небојша Порчић), *Повеља краља Стефана Уроша III Дечанског манастиру Светог Николе Мрачког у Орехову* (Синиша Мишић), *Хрисовуља цара Стефана Душана келији Светог Саве Јерусалимског у Кареји* (Драгић Живојиновић), *Повеља бана Стјепана II Котроманића кнежевима Вуку и Павлу Вукославићу* (Јелена Мргић-Радојчић), *Повеља деспота Јована Угљеше властелину Новаку Мрасоровићу* (Сима Ћирковић), *Повеља краља Вукашина властелину Новаку Мрасоровићу* (Сима Ћирковић), *Повеља цара Стефана Уроша којом потврђује дар великог војводе Николе Стањевића манастиру Хиландару* (Станоје Бојанин), *Повеља краља Стефана Твртка I Котроманића кнезу и војводи Хрвоју Вукчићу Хрватинићу* (Раде Михаљчић), *Повеља деспота Стефана Лазаревића деспотици Евпраксији* (Андрија Веселиновић).

Као *Прилози српском дипломатару* читаоцу су овом приликом понуђена два рада: *О потреби издавања српског дипломатара* Александра Соловјева и *О називу и времену настанка пописа имања Хиландарског манастира* Ђорђа Бубала. Први поменути рад, већ објављиван у Историјском

часопису IV (1952—1953, 43—69), овде је поново публикован као нека врста програмског текста којим се образлажу поступци и опредељења редакције *Старог српског архива*.

Из филолошке перспективе посебну пажњу привлаче изузетно квалитетне форографије објављених аката. Увид у оригинални споменик или бар адекватан снимак основни је методолошки предуслов ваљаног изучавања палеографије, ортографије, фонологије, те морфологије језика старог текста. Мада за синтаксички приступ, како сматра И. Грицкат, „није потребан онај степен аутентичности грађе који је потребан за палеографску, фонетску, акцентолошку" анализу, необазриви истраживач, искључивим ослањањем на издање, може доћи до сасвим погрешних закључака поготово у сфери морфосинтаксе. Отуда и велика заинтересованост филолога првенствено за снимке старих текстова, а потом и за транслитерирана, односно транскрибована издања. Док је снимање рукописа данас превасходно задатак доброг компјутерског техничара, посао приређивања текста у „оригиналној графији" (црквеној ћирилици) требало би да обављају добри зналци палеославистике, односно старосрпске сакралне и профане писмености будући да свако пребацивање старог рукописа у штампани текст подразумева неку врсту интервенције. Дипломатичка транслитерација (*diplomatic transliteration*) као дословно преношење текста по принципу карактер по карактер за филолога је најприхватљивији поступак приређивања старог рукописа будући да подразумева минималне интервенције. Пошто палеографска, ортографска и фонолошка истраживања ваља везати искључиво за оригинални рукопис или његов снимак, у транслитерираном издању, употребљивом у морфолошким, лексиколошким и синтаксичким истраживања, може се толерисати одсуство акценатски знакова и спирита, док би пајерак као „графијску резерву" танког јера, те титлу као маркер скраћенице ваљало задржати. Из техничких разлога, натписана слова могу се спуштати у ред уз одговарајућу ознаку (на пример гра|д| према гра̂). Изворна интерпункција остаје, разуме се, очувана. У издањима која садрже и превод старог текста на савремени језик овакво приређивање се чини најпримеренијим за све дисциплине које се баве српском средњовековном писменошћу. Подразумева се, при том, да сваки медиевалиста познаје принципе скраћивања, те да му није потребно разрешавати скраћенице. Превод на савремени језик стоји на располагању онима који се само информативно занимају за дати текст.

Редакција *Старог српског архива* одлучила се, међутим, за разрешавање скраћеница, чиме се ушло у крупан посао који као и свака научна активност захтева строгу методологију. Приређивач се у основи може руководити или (1) етимолошко-историјским принципом, када у заграде као ознаке интервенције ставља графеме којима је ту по етимологији место (уп. с(ы)нь према сн҃ь), или (2) фонолошким принципом, када избор графеме диктира актуелно фонолошко стање репрезентовано у датом споменику (уп. с(и)нь према сн҃ь с обзиром на промену /y/ /i/ крајем XII и почетком XIII века). Први принцип је прихватљивији будући да је старосрпски правопис етимолошки у оној мери колико је то образовање

тог писара обезбеђивало. Писати, међутим, једном с[и]на [81. стр. 45. ред], влад(и)ки [105. стр. 1. ред], а други пут с(ы)номь [120. стр. 43. ред], вл(а)д(ы)ки [94. стр. 1. ред] за српске споменике настале у XIV веку, као што то раде приређивачи у *Старом српском архиву*, нема никаквог оправдања. Употреба графеме <ь> у интервенцијама приређивача отвара такође специфичне проблеме. Ако се пође од етимолошко-историјског принципа, ова графема би се у приређеном старосрпском тексту морала употребити у свим позицијама где јој је по етимологији место (а то практично значи тамо где се у старословенском употребљавало танко или дебело јер), што захтева темељна палеославистичка знања али и консултацију одговарајућих лексикографских приручника. Колебања типа крал(ѥ)вс(т)в(омь) [16. стр. 52. ред] ~ крал(ѥ)в(ь)с(тво) [16. стр. 56. ред], хиландарскѡи [106. стр. 23. ред] ~ хиландар(ь)скѡи [106. стр. 18. ред], всѣм(и)л(о)ст(и)вн(о)мѵ [94. стр. 2. ред] ~ в(ь)сехвалимиѥ [94. стр. 7. ред], днь [59. стр. 78. ред] ~ д(ь)нь [101. стр. 35. ред] и сл. не могу се методолошки образложити, чак и ако се пође од претпоставке да су приређивачи комбиновали етимолошко-историјски и фонолошки принцип.

За филолога методолошки је неоправдана замена оригиналне интерпункције савременом, при чему би се полазило од постулата да „реченица траба да представља логичку целину" [207]. Овакав поступак представља својеврсну синтаксичку интерпретацију старог рукописа будући да реченица у старосрпском језику, а у српскословенском (који се по правилу јавља у протоколу и есхатоколу) поготово, није исто што и реченица у савременом српском језику. Чини се да приређивач, ипак, не би требало да интерпретира текст.

Филологу су у оваквим издањима врло корисне и основне информације о језику (фонолошке, морфолошке, лексиколошке, дијалектолошке бар) датог споменика, што се у *Старом српском архиву*, нажалост, неће наћи. Овакви подаци су, међутим, врло компатибилни с дипломатичким истраживањем и корисно употпуњују идентификациони профил споменика. Свесна, изгледа, овога Ј. Мргић-Радојчић у свом тексту о *Повељи бана Стјепана II Котроманића кнезу Вуку и Павлу Вукославићу* покушава идентификовати одређене језичке облике као пропусте писара Купусца залазећи тако на, за историчара, клизав филолошки терен. Поменута ауторка заменички облик та у синтагми та листь третира као писарску грешку сматрајући да треба бити ть листь [83]. Овде се, ипак, не ради о грешци већ је у питању стара хомоформа ном. = ак. јд. м. рода добијена након рефлексације полугласника у јаком положају (овде под акцентом) од прасловенског **tъ*. Иначе, акта настала у трећој деценији XIV века у канцеларији Стефана II Котроманића позната су у историји српског језика као прве ћириличке исправе у којима је регистровано померање /ь/ > /а/. У тексту приређеном за прву књигу *Старог српског архива* та промена је очигледна већ на почетку у предлогу ва (где је заправо реч о тзв. српскословенској вокализацији полугласа која је мотивисана одговарајућом променом у народном језику) као и у имену писара (коупоусаць) на крају текста, поред читавог низа других потврда (босањскиѫ [2], када [10], пода ме [10] и сл.). Стари облик показне заменице та

у ном. јд. м. рода данас је жив у чакавским говорима — уп. однос *ta* (м. род) ~ *ta* (ж. род) ~ *to* (с. род), а језик ове повеље и иначе има „обележја прелазности ка чакавштини" — уп. ѿ мее до мее [5] с променом */d'/ /j/*, или пиќеница [6] с променом */sk'/ */šć/*.

Часописом *Стари српски архив* покренут је један за српску културу изузетно значајан пројекат, што ће овој публикацији обезбедити широку употребу у свим сферама српске медиевалистике, пре свега као изузетно драгоцен извор грађе за свеколика истраживања. Приказивач својим примедбама, разуме се, нити може, нити жели умањити вредност новопокренуте публикације, пошто је она без сумње *врло употребљива*. Интегрисањем извесних сугестија могле би се, међутим, комплексније задовољити потребе заточника српског средњег века.

Нови Сад *Слободан Павловић*

20720799

UDC 811.163.1'373

Jana Huťanová, *Lexika starých slovanských rukopisov*,
Bratislava 1998, 140 str.

§ 1. Јана Хутјанова у књизи *Lexika starých slovanských rukopisov* о старословенском језику говори из угла лексике подсећајући да је лексика од свих језичких нивоа старословенског језика најмање проучена. Произашла из докторске тезе ове ауторке (*Moravizmy v lexike staroslovienskych pamiatok*) књига представља кратак и свеобухватан приказ свега што је досад урађено из области лексике и лексикографије старословенског језика, са посебним освртом на проблем моравизама — западнословенског дијалекатског слоја старословенске лексике.

Садржај књиге чине следећа поглавља: *Staroslovienský jazyk — vznik, písmo, pamiatky* (9—21), *Úlohy spracovania staroslovienskej lexiky* (22—23), *Metodologické otázky spacovania staroslovienskej lexiky* (24—26), *Staroslovienske lexikografické výskumy a slovníky staroslovienskeho jazyka* (27—34), *Slovná zásoba staroslovienkeho jazyka* (35—37), *Veľkomoravizmy v lexike staroslovienskych pamiatok* (38—42), *Súčasný stav výskumu veľkomoravizmov* (43—49), *Princípi určovania lexikálnych veľkomoravizmov* (50—57), *Prehľad relevantných príznakov hláskoslovných, morfologických, syntaktických veľkomoravizmov* (58—59), *Hláskoslovné črty veľkomoravskej redakcie* (59—64), *Morfologické črty veľkomoravskej redakcie* (64—68), *Slovotvorné črty veľkomoravskej redakcie* (68—72), *Syntaktické črty veľkomoravskej redakcie* (72—75), *Lexikálne veľkomoravizmy* (76—98).

§ 2. У првом поглављу књиге Јана Хутјанова старословенски језик одређује као један од међународних језика тога времена (поред латинског и грчког), јер је одиграо велику улогу у раном средњем веку у културној историји словенских народа средње и источне Европе. Овим термином она назива језик најстаријих сачуваних словенских рукописа, одбацујући остала терминолошка решења као што су прастарословенски или старобугарски. Будући да те рукописе карактерише како језичка тако и текстолошка слојевитост, настала услед нових редакција јеванђеља или под утицајем средине у којој су се користили, ауторка као важне информације истиче које текстове је Константин превео са грчког још у Византији, а које су Солунска браћа заједно са својим ученицима превели (углавном са грчког, али у мањој мери и са латинског и старовисоконемачког) тек пошто су стигли у Велику Моравску. На крају поглавља следи и кратак историјат свих, до данас пронађених, споменика старословенског канона са информацијама о њиховим издањима.

§ 3. У следећа два поглавља ауторка говори о задацима и методолошким поставкама проучавања старословенске лексике. Задаци су: одређивање њеног инвентара, сазнавање о начину живота, о послу, о природи, о филозофским, естетским и правним принципима тадашњих људи, допринос упоредној словенској лексикологији (нпр. одређујући принципе творбе речи), потом различите класификације старословенске лексике (према пореклу, стилској улози, тематским, семантичким пољима и сл.), као и фразеологија. Крајњи циљ проучавања старословенске лексике, по мишљењу ауторке, јесте прављење речника типа тезауруса (сва значења старословенских речи са илустративним материјалом и преводом на грчки и латински) али и речник старословенских синонима и антонима. При свему томе треба водити рачуна о основним методолошким принципима — да и лексика старословенског језика има системски карактер и да је уређена синтагматско-парадигматским везама како на значењском плану (синоними, хомоними, антоними и сл.) тако и у деривацији (лексичка гнезда).

§ 4. У четвртом поглављу (*Staroslovienske lexikografické výskumy a slovníky staroslovienskeho jazyka*) ауторка, истакавши да су многи научници дали велики допринос проучавању старословенске и црквенословенске лексике, почевши од Добровског, патријарха славистике, преко Копитара, Јагића, Вајана, Лескина, Фасмера, Ван Вејка, Миклошича, па све до савремених веома истакнутих истраживача међу којима су и Хауптова, Љвов, Цејтлин, Русек, Мирчев и др., даје и преглед најважнијих речника и говори о њиховим карактеристикама. На крају поглавља следи списак познатијих старословенских и црквенословенских речника са библиографским подацима.

§ 5. Централни део књиге заузимају поглавља на страницама 35—59, посвећена структури старословенске лексике, месту моравизама у њој, као и проблемима њиховог одређивања.

Говорећи о структури старословенске лексике, Јана Хутјанова разликује слој старих словенских речи, слој позајмљеница из цивилизацијски старијих језика, грчког и латинског, затим слој неологизама, као и слој дијалекатске лексике, јужнословенизама и западнословенизама. Међу последњима, по речима ауторке, важан удео имају великоморавизми.[1]

[1] Ово је термин који ауторка у књизи употребљава, мада се у наслову њене докторске тезе налази термин који је код нас уобичајенији када говоримо о овом дијалекатском слоју старословенске лексике (*Moravizmy v lexike staroslovienskych pamiatok*).

Проблематика великоморавизама у науци је одавно позната — бивала је повезивана са одређивањем дијалекатске основице старословенског језика — али досад није нити довољно нити систематски проучена, јер, како ауторка сматра, нису постојали добро формулисани принципи за њихово одређивање. Велику улогу у стварању првог словенског писаног језика одиграли су Словени у Великој Моравској, тзв. другој домовини старословенског, а томе је неправедно, по речима ауторке, посвећивано мало пажње у уџбеницима старословенског језика. Тек у новије време научници (као Селишчев, Љвов, Цејтлин, Мошињски, Мирчев и др.) скрећу пажњу на то да је број великоморавизама у старословенским споменицима велик и да је њихово проучавање од принципијелног значаја за студије старословенског језика.

Јана Хутјанова великоморавизме дефинише као речи преузимане из месног културног језика Велике Моравске 9. и 10. века (што се дешавало у процесу прилагођавања постојећих старословенских текстова новој средини и у новим преводима) које су постале иманентан део старословенске лексике. Њих није увек лако одвојити од панонизама, јер су у то време постојале тесне културно-политичке везе између Велике Моравске и Панонније, а не треба заборавити ни то да је у то време у Панонији живело западнословенско становништво. Стога ауторка великоморавизме поима шире, обухватајући под тим термином и панонизме.

Она наводи да великоморавизмима треба сматрати: а) локалне лексеме (типа ѣалии, рѣснота и др.), б) речи које имају друго значење у јужнословенским језицима, тзв. семантички великоморавизми (нпр. непри-ѣазнь у западнословенским језицима значи 'ђаво', а у јужнословенским 'злоба, непријатељство') и в) речи са западнословенским афиксом (нпр. са префиксом въı-: въıгонити, въıврѣщи). Доказ за њихово великоморавско порекло јесте замена ових лексема другим речима у јужнословенским и источнословенским редакцијама. Тако, на пример, на словенском југу и истоку речи које нису биле познате домаћим преписивачима бивају објашњене помоћу познате речи (нпр. съ сѫтою мъшею, рекъше слоужбою). Понекад бивају објашњене неправилно, јер их ни сам преписивач не разуме (нпр. ожени са кѫпетрю своиею, рекъше патрѣвью) или због неразумевања бивају погрешно преписане (нпр. всю да стоıати уместо въсѫда стоıати/въсѫда стоıати). Полемишући са ставовима Рајнхарта, који се такође бавио расветљавањем принципа за одвајање великоморавизама, ауторка на крају резимира да се лексема може сматрати великоморавизмом ако испуњава следеће критеријуме: 1) среће се у канонским (бугарско-македонским) текстовима, 2) генетски се везује за Велику Моравску и Панонију (по доказима историјске лексикологије, дијалектологије и синхроне лексикологије), 3) нема ознака за припадност јужнословенским језицима, 4) среће се у текстовима чешко-моравског порекла или у споменицима чији се оригинал / предложак везује за Велику Моравску, 5) а помоћни индикатори су: црте великоморавске редакције на плану фонетике, морфологије, творбе речи и синтаксе, тесктолошка анализа комплементарних делова четворојеванђеља у поређењу са изборним јеванђељима, као и грешке преписивача које служе као докази за неразумевање лексеме.

§ 6. На самом крају излагања, након језичких црта карактеристичних за великоморавску редакцију побројаних у поглављима на странама 64—75, ауторка у последњем поглављу (*Lexikálne veľkomoravizmy*) даје и цео низ великоморавских лексема са преводом на грчки и латински. За сваку лексему дат је контекст у којем се појављује, затим њена фреквенција употребе по споменицима, њене варијанте, као и упути на литературу. Побројане лексеме представљене су у оквиру лексичко-семантичких скупина. На тај начин, Јана Хутјанова је дала свој прилог будућем речнику старословенског језика типа тезауруса.

§ 7. Међу књигама о старословенском језику ретке су оне које су посвећене једном проблему, као што су, у овом случају, лексички моравизми, а да су при том намењене широј (а не строго научној) публици, првенствено студентима основних студија, али и постдипломцима, као и осталим филолозима славистичког опредељења. Посебну вредност књиге чини веома опширан списак литературе, историјских, етимолошких, дијалектских речника, као и речника савремених словенских језика који су представљени на крају књиге, и то, чак на четрдесетак страна.

Нови Сад *Марина Курешевић*

207 2020 055

UDC 811.163'374

LEXICAL NORM AND NATIONAL LANGUAGE, LEXICOGRAPHY AND LANGUAGE POLICY IN SOUTH-SLAVIC LANGUAGES AFTER 1989, Verlag, Otto Sagner, München, 2002

Ова књига представља зборник радова са научног скупа, одржаног у Амстердаму 22. и 23. новембра 2000.г. под називом *Language Policy and Lexicography in Slavic Languages after 1989* (*Језичка политика и лексикографија у словенским језицима након 1989. г.*).

Књигу је уредио Радован Лучић, а штампана је у едицији *South-Slavic Lexicography* (*Јужнословенска лексикографија*).

Радови из овог зборника се, у већини случајева, баве процесима стандардизације језика у 20. веку, а односе се углавном на језике централног подручја јужнословенске језичке заједнице, односно на језике са територије бивше Југославије. То језичко подручје је нарочито интересантно за лингвистичка проучавања јер су тако компликовани језички односи вероватно јединствени у целом свету.

Актуално стање језичке политике и стандардизације језика огледају се и у лексикографији. Промене у српској, босанској и хрватској лексикографији изазивају посебно интересовање јер након промена које су се догодиле у политици, изменили су се и лексикографски радови. У том смислу, неке од аутора овог зборника је занимала веза између наслова и

садржаја речника који су објављивани у овим језичким подручјима након 1989. г.

Иако се већина радова бави језицима бившег југословенског простора — српским, хрватским и босанским, у књигу је укључено и неколико радова о бугарској, македонској, пољској и руској лексикографији.

Поред уводног и завршног текста, књига има пет поглавља.

У уводном тексту *Language and Nation: what came first?* (11—18) Рејмонд Детрез се бави питањима језичке политике анализирајући историјско-лингвистичке (не)прилике у Србији, Хрватској и Босни током 19. и 20. века.

У првом поглављу *Language Policy* (19—52) има четири рада. Први је рад Олге Мишеске-Томић *Contentious issues in the relationship of Macedonian to the neighbouring Slavonic languages* (21—27). У њему ауторка говори о процесу стандардизације македонског језика кроз дијахронијску и синхронијску перспективу. Македонски стандардни језик је релативно млад језик. Настао је између два, много раније стандардизована језика — српског и бугарског, и трпео је утицаје оба језика. Осветљавајући утицаје српског и бугарског језика на македонски алфабет, ортографију и лексикон, ауторка закључује да се ранија србофобија, након НАТО бомбардовања Југославије, претворила у србофилију, чему је допринео и став дела бугарских званичника који су порицати аутономију македонском језику. И на крају каже да и поред утицаја других словенских језика, ипак, до сада није било озбиљнијих последица по македонски језички стандард.

У раду *Bosnian language: Language between ethnic/national identification and communication* (28—37) Сигрид Даринка Велкл говори о лингво-политичком положају босанских муслимана и то анализирајући политичку и националну ситуацију у Босни од 19. века до данас. Поред тога ауторка представља и порекло, лексику и неке синтаксичке структуре карактеристичне за босански језик. На крају закључује да, пошто су српски и хрватски стандардни језици повезани са хришћанском културом и цивилизацијом, а босански језик са исламском културом и цивилизацијом, босански језик треба да буде мост који ће повезивати хришћанство и муслиманску културу.

У свом раду *Montenegrin vs. Serbian, or: is there a separate Montenegrin language at all?* (38—48) Милош Окука је представио „проблем" црногорског језика. Описао је кључне елементе борбе за црногорски језик у 20. веку кроз кратак историјски преглед радова појединих аутора, почевши од једног текста Владимира Бакарића, преко радова Војислава Никчевића и других који се залажу за самосталност црногорског језика. У трећем поглављу *Part tree: Instead of a conclusion* (44—47) даје своје виђење српског стандардног језика и каже да је он, социолингвистички гледано, полицентричан стандардни језик, састављен од три варијетета: а) јужног (црногорско/источнохерцеговачког) варијетета; б) источног варијетета (у Србији) и в) западног варијетета (у Босни и Херцеговини и Крајини).

Завршни рад првог поглавља јесте рад Маје Драженовић-Кариери *BCS — A Practical Approach* (49—52), Ауторка је ангажована од стране Међународног кривичног суда за бившу Југославију (познатог као Трибунал у Хагу) као шеф Одељења за превођење. За потребе превођења Трибунал је ангажовао преко хиљаду преводилаца. У раду се говори о практичним проблемима са којима се сусрећу преводиоци ове институције преводећи на суђењима оптуженицима са територије бивше Југославије. Почетком првог таквог суђења једном оптуженику из Босне 1994. године, Трибунал је прихватио назив *босанско/хрватско/српски језик*. Тај назив, као и његова скраћеница *BCS*, ушао је у њихову стандардну употребу. Свесни да ова три језика нису исти, определили су се за овакав назив из практичних разлога о којима ауторка у раду детаљно расправља.

Друго поглавље књиге *Lexiography and Language Variants* састављено је од четири рада. У првом раду *On My Collaboration with Morton Benson on The SerboCroatign-English Dictionary: Decisions Concerning the Variants* (55—59), Биљана Шљивић-Шимшић говори о свом раду са Мортоном Бенсоном на изради *Српскохрватско-енглеског речника* и о томе какве су проблеме имали и које су лексикографске поступке користили за обележавање источне и западне варијанте српскохрватског језика.

Радован Лучић у раду *Infeasibility of lexicographic amalgamation of Croatian and Serbian in a bilingual dictionary* (60—70) предлаже нови приступ прављењу билингвалних речника намењених српском и хрватском говорном подручју. По његовом мишљењу у српском и хрватском вокабулару има око 75% заједничких речи. Због смањења трошкова штампе треба правити један српско-хрватски билингвални речник у коме ће бити на посебан начин обележене речи које се разликују у ова два језика. Тако ће се по цени једног речника, заправо добити два речника.

Јелица Новаковић-Лопушина у раду *Two in one or one in two* (71—76) даје преглед четири постојећа холандско-српскохрватска речника. У том прегледу приказује и њихова решења проблема представљања варијаната.

Владо Ђукановић у раду *How to do artihmetics with the language: the nature of lexical variations in „the language traditionally reffered to as Serbo-Croatian"* (77—84) каже да ће сваки речник српског и хрватског језика, било он монолингвални или билингвални, настао од језика који се традиционално звао српскохрватски, садржати велики проценат истих речи. Фокусирајући се у раду на разликама у лексичком систему, В. Ђукановић креће од претпоставке да постоји један стандардни језик без одговарајућег имена (Language Without a Proper Name — LWPN) са две стандардне варијанте — левом (LWPN [left]) i desnom (LWPN [right]).

Радови у трећем поглављу *Case-Studies in Lexicography* (87—108) посвећена су лексичким питањима. Рене Генис у раду *Grammatical Information in the New „Bi-directional" Polish-Dutch Dictionary: Some Problems and a Few (Im)practical Solutions* истиче посебности и тешкоће лексикографске обраде флективних језика приликом прављења двосмерних билингвалних речника.

Данко Шипка у раду *Internal and External Lexical Dynamics: A Case Study of Serbo-Croatian* представља модел лексичке динамике — унутрашње (унутар једне лексеме) и спољне (у лексичком систему) и лексикографске примене које из њега произлазе.

У раду *Newspeak, lexicography and computers* (102—108) Вим Ханселар, на материјалу савременог руског језика, предлаже методе бележења неологизама.

У четвртом поглављу *The Politics of Lexicography* (109—143) радови илуструју утицаје политике на лексикографска остварења. Радови Дамира Калођере *Misunderstandings about the role of the monolingual dictionary* (111—119) и Бранке Тафре и Маје Братанић *Croatian lexicography between politics and linguistics* (134—141) показују како је политика утицала на хрватску лексикографију. Калођера посматра проблем једнојезичних речника а Б. Тафра и М. Братанић дају историјски преглед хрватских речника почевши од рукописног Рокабонелиног речника *Liber de simplicibus* из 1449. г. па до савремених речника штампаних крајем 20. века.

На примеру *Великоґ буґарскоґ речника стараних речи*, Мира Начева-Марванова (120—125) показује везу између политике и корпуса страних речи у бугарској лексикографској пракси.

Дубравко Шкиљан у раду *Differential dictionaries: their motivations and goals* (126—133) са лингвистичког и социолингвистичког становишта, преиспитује структуру и садржину, теоријску позадину и практичне циљеве диференцијалног речника. Рад се темељи на Бродњаковом *Разликовном рјечнику срйскоґ и хрватскоґ језика* који садржи више од 30.000 одредница. Анализирајући саму структуру речника, Шкиљан је покушао да нађе неке одговоре на питања која су од значаја и за теорију и за практичне делатности језичке политике. На крају рада закључује да се диференцијални речници праве да би се остварили неки, унапред задати, политички циљеви.

Пето поглавље књиге *Standardology* (143—183) посвећен је процесима стандардизације језика. Ранко Бугарски у раду *Serbo-Croatian and its descendant; a case of Umbau?* (145—149) у кратким цртама објашњава распад српскохрватског језика и уводи нови термин — *umbau* који означава српски и хрватски језички стандард као типове рестандардизованог књижевног језика.

У раду *Sime remarks on recent lexical changes in the Croatian language* (150—163) Марио Грчевић бележи промене у хрватској лексици анализирајући хрватску штампу у последњих десетак година.

Милорад Радовановић и Наташа Бугарски су у раду *Serbian Language at the End of the Century* (164—172) представили пољски пројекат *The Modern Changes in Slavic Languages (1945—1995).* Детаљно су приказали и део пројекта који се бави српским језиком — *Савремене промене у срйском језику 1945—1996.* Тај део је водио Милорад Радовановић који је уједно био и редактор монографије *Срйски језик (на крају века)* — прве објављене монографија на пројекту *The Modern Changes in Slavic Languages (1945—1995).*

Никола Рашић у раду *What happened to Serbo-Croatian? (Sociolinguistic changes on territories of Former Yugoslavia)* (173—182) говори о социолингвистичким последицама и променама на територијама бивше Југославије после њеног распада, и о улози и судбини српскохрватског језика као суперстандардног идиома.

Као завршни рад овог зборника изабран је рад Јиржија Марвана *National Languages in Post-Socialist Countries — Just Means of Communication or Tools of Revival?* (183—192). Њиме аутор, на неки начин, својим панславистичким приступом заокружује овај зборник разноврсних радова у једну јединствену целину.

Нови Сад

Душанка Вујовић

Зборник Матице српске за филологију и лингвистику

Издаје Матица српска

Излази двапут годишње

Уредништво и администрација: Нови Сад, Улица Матице српске 1

Телефон: 021/420-199

e-mail: zmsfl@maticasrpska.org.yu
www.maticasrpska.org.yu

Редакција XLVI/1 књ. Зборника Матице српске за филологију и лингвистику
закључена 25. јуна 2003.

Стручни сарадник: Јулкица Ђукић

Технички редактор и лектор: др Александар Младеновић

Коректор: Јасмина Дражић

Штампање завршено септембра 2004.

Компјутерски слог: Младен Мозетић, ГРАФИЧАР, Нови Сад

Штампа: ПРОМЕТЕЈ, Нови Сад

Штампање ове свеске Зборника омогућили су Министарство за науку,
технологију и развој Републике Србије и Војвођанска банка